

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

Slav 3222.859.5(2)

HARVARD
COLLEGE
LIBRARY

550866

25

7850
177
105

U K R A I N A
У К Р А І Н А.

НАУКОВИЙ
та

ЛІТЕРАТУРНО-ПУБЛІЦИСТИЧНИЙ

ЩОМІСЯЧНИЙ ЖУРНАЛ.

РІК ПЕРШИЙ.

ТОМ II.

Apr — 7 —
А П Р І Л Ь

1907.

У КИЇВІ.
1907.

УКРАЇНА.

НАУКОВИЙ

ТА

ЛІТЕРАТУРНО-ПУБЛІЦИСТИЧНИЙ

ЩОМІСЯЧНИЙ ЖУРНАЛ.

РІК ПЕРШИЙ.

ТОМ II.

АПРІЛЬ

1907.

У КНІВІ.
1907.

Δ

Slav 3222.859.5 (2)

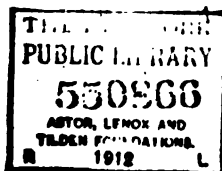
З м і е т.

ЧАСТИНА I.

I. М. Ко—ський. «Марія» Т. Шевченка. (Аналітична проба).	1—13 ✓
II. І. Стещенко. Історія української драми. Розділ III. (Далі)	14—40 ✓
III. Г. Бараць. () біблейско-агадическомъ элементъ въ по—вѣстяхъ и сказаніяхъ начальной русской лі—тонисн. (Далі).	41—60 ✓
IV. Д-р М. Пачевський. Літературна мова на Україні .	61—73
V. Д. Д. Проф. П. Голубовський. (Посмертна згадка). .	74—80 ✓
VI. О. Л. Де-що про українську прокламацію 1847 року.	81—85
VII. Бібліографія: а) Архивъ юго-западной Россіи. Часть VII, томъ III. Акты о заселеніи южной Россіи XVI—XVIII вв. Кіевъ 1905 г. I. Ч.; Михайло Грушевський. Про старі часи на Україні. В. Д-ий. А. Е. Крымскій. Древне-кіевскій говоръ. В. Д.	86—105
VIII. Д. Д.—но. Огляд журналі.	106—126
IX. Нові шматки.	127—133

ЧАСТИНА II.

I. С. Петлюра. Політичні українські партії в Галичині. Партія українських соціал-демократів	1—19 ✓
II. С. Петлюра. З українського життя.	20—36 ✓
Списокъ.	

Друкарня Н. Т. Корчак-Новицького у Києві, Меринговська, 6.

„Марія“ М. Шевченка.

(Аналітична проба).

На склоні недовгого віку Шевченка — після всього прожитого й пережитого з'являється у нього якоесь чисто-побоже відношення до жінки, до матери. Тихе щастя сімейне — це не тільки гаряче бажання, певний ідеал поета, але могутня ідея, що заповонила вображення його, всю його духовну істоту. Образ жінки, високий образ матери виростає в недосягану величність, що лежить уже почасти по-за межами дійсности, приймає форми чудесних об'яв, як у Марії, до котрої Шевченко звертається бажачучи позовелити матір. «Чудесність» одначе не заважає поету бути разом з тим і цілком реальним, в його зображенні як бачите життя, бачите щось близьке, рідне, цілком зрозуміле. Поет думає, що на землі нема нічого кращого, як «тая мати молодая з своїм дитяточком». Це, значить, — краса світа, може тут розняжа великої тайни життя і природи...

Одначе ж разом з цим перед поетом стоїть і «неможливість счастья», як сфінкс з своєю загадкою, і це накладає на його поему той безмежний, але разом і спокійний сум, що так вражає нас в «Марії».

Треба признати, що таке відношення до жінки-матери займає в душі Шевченка якоесь дуже глибоке місце і разом з другим його великим почуттям — любов'ю до України — стає його стихієм. Психологічні коріні цього криються безперечно в про-

житому, досягають до молодечих літ поета, навіть аж до дитячості його. Зокрема тут ще стрікаємося з надзвичайно цікавою для критики стороною як самого поета, його індивідуальності духовної, так і творчості його: це—замішування фігурою, що так часто зустрічалась в житті, фігурою матері—«покритки». Чому-ж так? Відповідь на це питання можна шукати в одній з найглибших і найкращих поем про матір — «Марію», особливо коли мати при тім на увазі і другі твори Шевченка, де темою з'являється мати.

Насамперед зауважимо, що в «Марії» Шевченковими устами говорить сам народ український, показує своє святе і чисте співчуття до чоловіка, і—з окрема—українська жінка, котра плаче при одному оповіданні про «покритку».

Одначе, будучи від духом народного духу, поет має і власну яскраву індивідуальність, і дуже цікаво поглянути з цих двох боків на «Марію». Покритка—одна з самих яскравих жертв несправедливого ладу соціального—«панщини», того укладу життя, проти котрого Шевченко вставав з усією пристрастю, яка тільки могла бути в його душі:—одна з найтяжчих і найяскравіших прояв, тому, що ясно показувала, що «панщина» є рабство не тільки, скажати-б, фізичне, але й духовне, рабство не тільки «рабів», але й панів, поєміх з душі людської, величезна «хула» на сьмого Бога! «Дукавні панні» не тільки живуть з праці людської, але й не шанують ні трохи чоловіка, яко такого, одбираючи собі все добро його, все найкраще, що є в нього, саму душу його. В цій образі зконцентрувалася вся несправедливість, увесь бруд і все страховище панщини. З другого боку—вся любов, та ніжна і глибока любов поета до рідного нещасного люду, скупилася на цій скривдженій істоті. І от потроху «покритка» приймає прикмети всіх ідеалів поета: вона іменно єсть найкраща жінка, вона найкраща мати, вона образ України і її долі, вона спасителька рідного народу, вона спасителька всієї людськості: «радуєся, ти бо обновила сєи зачатія студно!»

Все упованіє моє:

На тебе, мати, возлагаю.

Якою ж силою «обновила», навіть спасла вона *«віл»*? Ця сила—любов, та велика любов жінки, за котру «багато проститься».

Глибока вселюдська ідея заложена в поемі «Марія». Скрізь, у всіх народів по всіх віках Шевченко бачив те саме, що й у свої часи, в свого народу: ту саму несправедливість, той самий в П обетавинах, сказати б, хід історії суспільства й особи. «Нащипана», то-б-то з глибокої давнини існуючий лад соціальний—повинна бути скасована. Скасує П, оновить людськість—мати. Почала-ж це оноклення мати—покритка, велика істота історична Марія. Задумавши вилити в поетичних образах такі думки, Шевченко звертається до історії і спинається на жінці, в котрій половина людськості бачить своє спасіння, на «царниці неба і землі», на жінці, що зродила самого Бога, на Марії. Тема велика, сміливість поета велика (мусимо зауважити, що тут маємо на думці не якісь релігійні причини). У всесвітній поезії поема твору з такою темою і такою оригінальною обробкою, як у Шевченка. Бо наш автор цей історичний факт прибілижує до сучасного життя і при тім геніяльно націоналізує: прийом в високій мірі цікавий: ним підкреслено вселюдське значіння теми з одного боку, і вселюдське значіння національних прикмет, або тих, що мають національний корінь—з другого.

Такий, здається нам, був початок «Марії» і така свідомість з джерела творчої сили поетової винесла на поверх і тому і форму цієї поеми.

Крім того, Шевченко протестує своєю поемою проти тієї міщанської моралі, по котрій покритка—щось низьке, в кращім разі—несчасне: він обороняє любов, вільне діяння жінчини-чоловіка в П вільному обов'язкові передлюдськістю—розити і вихолати чоловіка. Покритка—жертва ладу соціального не тільки в розумінню скривдженої дівчини, але й у більш широкім розумінню—спутаної сучасною формою життя жіночої душі: будучи з першого боку «жертвою», вона з'являється, з другого боку, образом торжества природи, побіди чоловіка (бо він є частина природи) над ненормальними обставинами. З цих протилежностей виникає і та трагічна, якась наче безпричинна неможливість счастья, та

завше сумна доля покритки, котра єсть не останній мотив у поемах Шевченка про матір, зокрема і в «Марії».

Джерелом «Марії», таким способом, були не християнські оповідання, а народний український погляд і власна Шевченкова творчість. Тому зовсім не з того боку починають ті, хто каже, що Ш. у своїй «Марії» вислудував догмат, написав поему анти-релігійну, або навіть античоральну. Про історію і долю Марії народ український думає іменно так, як зображає цю історію Ш. в своїй поемі, а сам Шевченко писав просто про долю ідеальної української дівчини, як вона вільно зродила і виховала великого спасителя народу. — втілюючи в цій поемі своє гаряче бажання, щоб появилася той «апостол», котрого так пристрасно ждав наш поет, так дивувався, що він не йде: при тому, на казві біблійного оповідання наш автор змалював дві звичайні свої антитези: простих і бідних, а проти них — ненависних йому «фарисіїв». Що-ж до «догмату», то своєю «Марією» Ш. найбільше власне потверджує справедливність даної йому Дригомановим назви «біблеїця». Такі уступи, як «аностроф» до поемп, такі вирази, як: «ця голлиця» несли живого істинного Бога» і багато інших, котрими просто пересипана поема, міг написати тільки глибоко і просто (як і народ) віруючий чоловік, хоч і не по церковному.

Стичні точки євангельського оповідання і Ш. — вої поемп, перш за все — в загальному дусі цієї історії: надзвичайна простота і «умицительное благочестіє», мовляв Куліш про характер нашого простого люду. Обидва оповідання: і євангельське і Шевченкове — по своїй простоті стоять на рівні. Загальна ідея однакова: моральна перемога простих і бідних над сильними мира.

Щоб приступити до ближчого аналізу характерів поемп, треба передати хоч коротко зміст П в зв'язку з першо-джерелом, бо це дозволяє висунути і внутрішній загальний дух поемп.

Завважимо наперед, що «Марія» — це ціла, сказати б, криниця ідей, характерів і рухів душі, і повний аналіз П не може бути темою наших коротких уваг на цю поему.

З фактичного боку точки стигности і ріжниці поєми та П джерела ось які: Марія була проста бідна дівчина не із знатного роду; вона росла змалечку в наймичках у старого, такого ж простого тесляра Йосипа: відносилає до нього як до батька, а глибокою пошаною. Йосип відноситьє до неї, як до дочки. Вони разом зо всім народом чекають Мессії, яко оновителя старого життя, сподіваються, що він виїде з Єссеїв: при чім в молодій душі Марії ці сподівання «чогось непевного» стоять в дивній гармонії з її дівочими чистими бажаннями, і ця гармонія поєм-разних хорівів, передчуття і райських бажань—одно з кращих місців у поємі... Мессію їм провозвіщає не ангел, а пророк—гарачей проповідник волі (такі люди, справді, часто траплялись в ті часи в Іудеї); він же їм приносить і звістку про родни в їх родички Єлисавети. Цей то «сировозвіститель Мессії», що пізніше був росп'ятий у Тиверїїді за свою проповідь, і стає батьком Марійного сина. Старий Йосип, завваживши, що його наймичка має повити дитину, вінчається з нею, аби захистити від суворого суда, що карєє «грїх» побисенням камінням. Після відомого указу кесаря Йосип і Марія їдуть у Вифлєсє (бо це місце їм ука-занє). В дорозі на полі Марія родила сина: народження ознаймо-вуетьє появою на небі комети. Перші побачили їх «убогі» ча-бани, що гнали край дороги отару, і захистили їх у себе; ча-бани ж нарекли поворожденного Емануїлом і на другий день проповідували в Вифлєсєї, що у них родивє Мессія. Через час чи через два після їх привселюдної проповіді прийшов відомий указ Прода. Чабани сховали у себе Марію й сина П, а потім випроводили потайними манівцями на Мемфїський шлях й шор-дили тікати до Єгипту, подарувавши на дорозу козуха та дібну ослицю (шлях показувала зітла на небі). В Єгипті сім'я прожила два роки, заробляючи сєма на себе у бідних Коптїв: Марія прала, Йосип столярував і пас отару. У місті Йосип прочув, що цар Прода помер. Вони вертаються до дому—на свій рідний хутір, одначе застають там одні руїни (мабуть після Продавого погрому). Вони їдуть проситись у сусїля до своєї родички—вдови Єлиса-вети, що жила з сином Іваном у Назареті, котра й приймає їх.

Усі живуть трудами. Дітей своїх Марія й Єлисавета оддають в єрусалиську школу (бо сами не письменні), але виховують їх сами. На сьомому році віку свого сина Марія та Йосип ідуть в Єрусалим на ярмарок. В місті син одбився од них. Марія на-ходить його в синагозі, де хлопець навчає книжників і фарисеїв, як «треба жить, людей любити, за правду стати, за правду згинуть». Вирішили, діти розійшлись: Іван пішов у пустиню, а Марія— між люде: обидва «і прорікали і б рощнялись за волюньку, світуяю волюю». Марія пішла за сином; після його смерті вернулась у Назарет, але нікого не застала (Йосип та Єлисавета померли, Івана зарізали в тюрмі). Марія збрала «ствердих, душеубогих» учеників свого Сина, що налякани похонались од катів, підняли їх духа «своім свитим, огненним словом» і посіла на проповідь любови і правди іменем свого сина—по всьому світу. «Мужики, його брати-ученики» розійшлись, а Марія осталася цілком безпріютна і «сид тином, сумуючи у бур'яні, умерла з голоду».

Головний персонаж поеми—Марія: далі йдуть—Йосип, про-повідник Мессії, Ісус, чабани: кількома рисами начеркнені Єлисавета, Іван, діти, ученики Ісусові.

Щоб змалювати образ Шевченкової Марії прийшлося би виписати сюди більшу половину поеми. Цей образ по-дитячю веселої, з накритою лонухою, пеначе брилком, головою дівчини, що од неввних веселонців і танців з козяточком, переходить до думок про сумну долю свою й Йосипову, котрого обіцяє підперти своїми жолодими плечима, переходить до трагічного передчуття «огненнатої спеси» душевної, образ дівчини з пророчими словами на очах—це справжній перл Шевченкової поезії.

У вечері, мов зоря тая,
Марія з гаю вихожає:
Заквітчана. Фавор-гора
Пеначе з атата-серебра,
Далеко-високо сіяє,
Аж сдіпнть очі. Підняла
На той Фавор свої святлі

Очній кроткій Марія

І заспівала:

Гаю, гаю,

Темний гаю...

і т. п. Але ось перед нами вже не дитина: з широко розкритими очима, повними страху перед тайною, дивиться Марія на «провозвістителя Мессії»:

... Ій, небозі,

Аж дивно, чудно, Гость стояв.

І ніби справді засіяв.

Марія на його зирнула

І стрепенулась, пригорнулась

До Йосипа свого старого...

Сама не їла, не пила,

В куточку мовчки прихилилась,

Та дивувалась, дивилась

І слухали, як молодий

Дивочиний гость той говорив.

І слова його святі

На серце надали Марії,

І серце мерло і неклоє.

Великою трагедією віс: од такого простого оповідання: |

Уже зірниця

На небі ясно зайнялась:

Марія встала та й пішла

З глеком по воду до криниці —

І гость за нею, і в ярочку

Догнав Марію... Холодочком

До сходу сонця провела

До самої Тиверіади

Благовістителя і рада

Радесенька собі припшла
До дому.

Оце «рада-радесенька» стоїть дуже довгих оповіданнів з психологією жінки, що покірпа своій долі. Після короткого періоду гда над класною долею і жалів за зраду, перед нами знов жінка, покірпа нищому призначенню, жінка з великим характером, з великою душею, що знає, що вона зробить і тому мовчить.

Тестар убогини
Тебе повинчану веде
В свою убогую хатину.

Почувши, що в Тивериді росняли якогось провозвістителя
Messia. —

«Ного?» промовила Марія,
І веселенькая пішла
У Назарет. І він (Ісус) радіє,
Що наймичка його несла
В утробі праведную душу
За волю розп'ятого мужа.

Коли майшов наказ бити у Вифлєсєм на ревізію.

Марія зараз заходилась
Пекти оцісноки. Спекала
В торбину мовчки положила
І мовчки за старим пішла
У Вифлєсєм.

Так само коротко, але з геніяльним знанням душі Шевчен-
ко характеризує материнські почуття:

У Нилі скупанєє снить
В пелюшках долі під вербою
Дитячко. А між дозою
З дози колісочку плєте

Та плаче праведная мати...
 Гадаєш, думаєш-гадаєш,
 Як його вчити, навести
 На путь святий святого сина.
 І як його од зол спасти.
 Од бурь житейських одвести...

А ось чисто материнське передчуття. Побачивши в руках у сина хрестик (малий ніс його до матері, щоб похвалитись, що він уміє майструвати), Марія

Зомліла

І труном пала, як узріла
 Той хрестик...

Взяла,

У холодочок завітла,
 В бурині в садок, поцілувала,
 Та коржиком нагодувала,
 Свіженьким коржиком; воно
 Пошестилось собі, погралося.
 Та й спаточьки, мале, лягло,
 Таки-ж у неї на колінах,
 Отож і спить собі дитина,
 Мов янголяточко в раю.
 І на єдиную свою
 Та мати диниться і плече
 Тихенько-тихо: ангел спить...
 То щоб його то не збудить!
 Та й не догляділа: пеначе
 Окропу казля, як огонь.
 На його впадала, і воно
 Проквилює, Швиденько сльози
 Марія втерла сміючись,
 Щоб він не бачив; і небозі
 Не довелося одурити

Малого сина: подивлюсь
І заридію.

Ще раз у Марії прокинувся на мить жаль за власною долею: не було тоді, як вони вернулись до дому і Марія кинулася до криниці, де «колись-то з нею ясноюлиций зустрівся гость святий».

Небога трохи не втопилася
У тій криниці. Горько нам
Було б іскупленим рабам!
Дитина б тая виростала
Без матери, і ми б не знали
І досі правди на землі,
Святий волі.

Але вона «схажулася»: вона, на наше щастя, «доглядала сама його, сама й навчила добру і розуму». Після того, як вона почула промовидь свого сина у храмі, — була «радість матері Марії неслареченная». Виявивши свого сина, вона разом з ним пішла між люди, з ним дібила аж до Голгофи.

Бо з сином
Святая мати всюди йшла:
Ного слова, його діла. —
Все чула й бачила, і мліла.
І жовчки-трепетно раділа,
На сина дивлючись...

Коли син, диключись на грінший Єрусалим, заплаче, —

І вона заплаче, ідучи
У яр по воду до криниці
Тихесенько, і принесе
Води погожої і вмис:
Утожлені стони святії:
І пити дасть і отрися.

Одує прах з його хитона,
 Зашиє дірочку, та й знову
 Під смокву піде і сидить,
 І дивиться—о всесвятя! —
 Як син той скорбний спочиває.

Як вели сини роспинати, вона стояла з малими дїтьми і мовила до Іх:

Нехай іде, нехай іде!
 Отак і має він поведе!

Нарешті, нагадаємо, що сама-ж Марія зібрала пореліжаних учеників Ісуса і послала Іх на проповідь. Зробивши своє велике діло матери, Марія знов могла вернутись, сказати-б. до себе; але тут їй осталося тільки очікувати смерті з голоду під тинями. Так закінчилась ця велика історія матери!

Ми завждили вже, що Шевченко націоналізував тини своєї поєми: є українські національні риси й в характері Марії, але особливо яскраво вони виступають у Іосифа. Це справжній святий дідок-українець, надзвичайно добриятий, з чистим голубиним серцем, надзвичайно простий, з любов'ю до свого чоловіка, який він єсть: Іосиф сам чоловік і ніщо чоловіче йому не чуже. Перед нами як живий стоїть «справедливий тесляр».

О старче праведний, багатий!
 Не од Сіона благодать,
 А з тихої твоєї хати
 Нам возвістилася: як-би
 Пречестій Ії не дав ти руку,
 Рабами бідні раби
 І досі мерли б...

Ось чудова сценка:

Тесляр на наймичку свою,
 Непаче на свою дитину,
 Теслу було і струг покине,

Та й дивиться. І час мине,
 А він і оком не мигне.
 І думас: «А-ні родини.
 А-ні хатпочки нема,
 Одна-однісенька!.. Хіба..
 Ще ж смерть моя не за плечима!..»

Надзвичайно гарна сцена подорожі до Вифлему і розмова Йосифа з Марією про Мессію. Перед нами ось знов живий чоловік:

Коло хатни
 В повіточці своїй малій
 Той бондар праведний, святий
 І гакки, праведний, не має,
 Барило й бочку набивас
 Та ще й куринкас...

Багато прийшлося би подати висновок, щоб сказати ще про деякі риси цього типу. Дуже гарно описано, як Йосиф вертається з міста, несе «синові медяничок, а їй немудру хустину».

Ніяких, можна сказати, рис не має Марії сину. Ісуса Шевченко зображає, безперечно, не чоловіком: він його навіть не називас найменши. Кілька раз поет підкреслює тільки те, що він *молчалив* (пригадайте, що говорить про «мовчання» сучасний великий поет Метерлінк). Ось малий Ісус:

Ніколи
 А-ні пограється з дітьми.
 А-ні побігає: самий
 Один-однісенький, бувало.
 Сидить собі у бур'яні
 Та крепку тешє: помагало
 Святому батькові в трудах.

А ось Ісус, коли він пішов уже меж люди:

Він

Сидить було на Єлеоні,
 Одиочива. Єрусалим
 Роскпнувся гордо перед ним...
 І час і два мисе—не встане,
 На матір навіть не погляне
 Та аж заплече, дивлючись
 На іудейську столицю.

Ісуса дуже любили діти, бігали за ним. Єсть у поемі коротенька, але надзвичайно гарна сцена благословення дітей. Величезну світову трагедію Ш. зображає тільки трома словами:

Не шіли слову—роспьялі!!!

Єлисавету і чабанів Ш. увів у поему тільки для того, щоб підкреслити ту ідею, що святій сімї сиріади тільки «убогі» прості люди.

В протилежність їм наш поет в дуже сильних словах говорить про «фараонів», а страшну сцену дитячого погрому закінчує так:

Дивітеся-ж, о матері,
 Що робить Проди-царі!

Дуже гарна мова, «брильянтовий» як висловився Кошівський вірш — це додають цій поемі достоїнств, і цілком справедливо «Марію» вважають одним найкращих творів Шевченка.

Ш. Нр—світ.

Історія української драми.¹⁾

III.

Початок комічного елемента драми ми, звичайно, мусимо шукати насамперед в життю народньому і у перших акторів народних — скоморохів. «Діяльність скоморохів в народнім кружі було переважно присвячена потішанню маси, баченню її через забавні та жартівні грици й сцени: засоби до утворення бажаного ефекта не могли бути різноманітні та митецькі: перебирання спочатку в звірачі шкурки, потім у витворну одіж чортів, або навіть у деякі народні вбрання, що найбільш підбурювали веселість глядачів, дотепи, недотепности, часто цинічні викидки, що зневажали громадську моральність, — от усе, що могли дати народові жандрівні скоморохи. Але вкорінена пристрасть до цих грубих потіх, звичка бачити скоморохів учасниками всіх важливіших подій його життя, притягала народ на їх вистави»²⁾.

«Крім обрядних грици, що новолі видворались цивілізацією, вистави гістріонів пристосовувались до важливіших доб народнього життя: так веселий, несамотито-гульковий німецький карнавал з його перебираннями, жартівними процесіями, герціями, притягав до себе скоморохів, якім одкривалась роздолля для їх сатиричних імпровізацій: сцени, що складались серед масничного гомону та веселощів, які одбивали ехондені просто з натури тіпи, зміцнили за собою назви масничних вистав (Fastnachtspiele). Цим положено було початок цілому виділу народнього театру, що, виховуючи в суспільстві нахил до сатири, розвинувся шляхом переробки від рудамі Ганса Сакса й мейстерінгерів до нової німець-

1) Див. № 3.

2) Веселовскій — стор. 91. 5.

кої комедії». 1) «Італійські буффони, що найблизче стояли до останків живого світа римських народних комедій та мізів, позичили традиції сміливої та трохи грубоватої народної сатири своїх класичних предків. — живши од усіх, енергічніш та саморідніш дали хід розвитку змішеної комедії од випадкових сцен» 2). Про естетичну вагу цих народних італійських пієс свідчить цілий ряд живих і досі народніх тинів.

«Німецьке скоморошество виробило, подібно італійському, національний тип буффона, Panswurst'a, що схоронився в деяких місцях південної Германії й досі і вперше був згаданий Лютером в його звісній полемічній статті проти герцога Брауншвейгського».

Але «коли початок скоморошества підтримував і рывивав у массі смак і пристрась до комізма, до легкого, але гукрого слугу, то широка корпорация придворних і панських жартунів, що також належала до числа найбільш характерних рис середньовічних народів, з свого боку чинямо спомогала ослабленню тієї-ж мети» 3). «Судові асоціації, Базонські Товариства, Імперія Галілейська і др. також багато спричинялись до розвитку народно-комічної основи, крім містерій та moralités, так мало згодних з пориванням до веселого проведення часу молодих пієсців та адвокатських помічників: у них, з першої пори існування їх товариств, виник, як сказано було, звичай відгравати межі собою вробні сцени з судового побуту, що виображали допит свідків, раду суддів, оборону адвокатів. Ці сцени давали простір дотепям молоді над своїми патронами і підтримували в ній дух незалежної та сміливої критики сучасних обставин. Через те з іміровізованих народів базонських братчиків розвинулась потім самостійна комедія з юридичного побуту, кращим виразником чого слугує вічно свіжий та блискучий півним юмором порвітньої сатири адвокат Пательєн» 4). «Одже відусюди парід бачив живі ознаки зарідку нової комедії... Під таким одночасним і одностайним впливом.

1) Веселовскій — стор. 96.

2) *ibid* — стор. 97.

3) *ibid* — стор. 99.

4) *ibid* — стор. 105.

смаки народу не могли не підняти з ранньої пори ґрунтовній зміні; народ не міг захопити платонічного погляду на єдиний законний доси вигляд театру, на драму духовну, на містерію, коли біля нього, ледве одірваного од видовища мордувань праведників, розлягав дзенькіт побрязкачів дурнякової шанки, з під якої виглядала сміховинна маска, або чувся сміх, підбурений «скоромним ділом» базоських клерків. Природна слабкість занушувала і мряне, покликаний (для наддання більшої урочистості містерії по-більшенню числа виконавців) до участі в виставленню духовних пісн, непомітно ні для себе, ні для других, звикли надточувати справжній текст пісн, П сценічний розпорядок своїми вставками, розмовами од себе, що мало личили навчаючому тону пісн, але надовольняли публіку. А як свіцьким людям доручалось спочатку виконання другорядних ролів, то перші сліди вивадання комічного елемента завважаються у тих сценах, де діють ці другорядні особи»¹⁾.

Проте повстання сцен свіцького змісту, як і вивадження неподходячих для пісн характерів завважається, порівнюючи, в пізній період духовної драми: давніші твори ще неробитно духом чистот, невідчужливої побожності й передають настрої, що їх породив у найменших подробицях»²⁾. «В усякому-ж разі «утілізація всіх введених (по вижці самого ходу пісн) осіб з народу, вояків, гонців, вістників, катів і т. д., з огляду на достачання спочивку і розривку глядачам і для комічних вставочних сцен, склада характерний захід містерій усіх країн та шкіл, від колективних англійських містерій до комедій Сімона Полоцького»³⁾.

Але різні тини містерій, що стали носителями комічного елемента, ввійшли в неї тільки повагом, тільки з часом. В ній одначе був завжди ґрунт для повстання всього комічного, в образі дьявола і взагалі мешканців некла.

1) Веселювскій — стор. 107.

2) *ibid* — стор. 109.

3) *ibid* — стор. 110.

«Спідній поверх містеріальної сцени хоч і призначено було спершу для страхання лякливого глядача малюнками пекельних мук, швидко обернувся в джерело втіхи для сміпливої юрми. що бачила, як всі підходи демоничного лукавства розбивались впливами янголів та праведників і як невдачі завжди утворюють злюбливе хвилювання в нескельних гуртках, хвилювання, що почасти доходить до сварок та бієки»¹⁾.

Але самих комічних сцен для задоволення потреб суспільства, що до комічного, ставало не досить. Часом комічне мусило стати постійним. Звідси—поява в пьесі дурника. «що, не відносячись до жадного з боків пьеси, вставляє своє слово всюди, де хтін, не вважаючи, що його слова й дотепи перечили часто настрою глядачів. Як видно, і цю новину патхнуто було звичкою, звичасм; дурник, що грав таку важливу роль в народньому житті, одержав непомітно приступ і в світі сучасного театру. Як в житті, так і на сцені, йому не можна було вказати визначеної ролі та обмежувати його декламації писанням текстом; здебільша йому лишали нову свободу мови, і поява його на сцені серед дії одмічалась в режиссерській рукописі словами: тут говорить жартун. Через те він і не варувався ні в тоні, ні в виборі виразів і то одверто глузував над слабстю Ірода, то жартував над Іудом, то передражнював дії та рухи святих. Потім безособова фігура жартуна (клоуна) поволі поступалась місцем більш витриманому комічному тішу, позиченому і в цьому разі із звичайних народних розривків: на сцену вдирається Hans Wurst німецьких насипчпих жартів, в іспанських духовних драмах веселить глядачів незмінний gracioso, різноманітні тіпи фарсів та маріонетних вистав італьянських мімів і скоморохів одержують права громадянства в сфері містерій»²⁾.

Зовсім очевидно, що для комедії і комічних тіпів складався новолі великий матеріал. Він поки-що був уривковий, він нав

¹⁾ Веселовскій—стор. 111.

²⁾ Ibid. стор. 113.

бітьше вдачу вицятку в серйозному крузі духовно-містеріальних сюжетів. про-те цей матеріал мусив розвнть нового тпу драматичної творчості погнути далі. І ми, справді, бачимо. «що випадкові комічні сцени в містерії, чи промови при-мусових розважачелів масси, жаргунів, продавців омаст, демонів, не могли слугувати остаттним, закінченим фазісом розвою комічної засади: втручання свіцького елементу в духовну драму згодом стає таким сильним, що приводить до відокремлення всіх названих зьявиць з порізеного стану в одно ціле, до складання з окремих сцен невеличких комічних пьєс: виконувані межі актами драми, вони на час одтягали увагу глядача від поважного і підвисшеного П настрою і освіжали розум веселими сценами з щоденного життя. Ці пьєски, «межі-вкнуті, забавні граница», як вони звались на Русі, носили почасто характерну назву інтерлюдій (entremeses в Іспанії)». ¹⁾

«З'южені нервітно з сцен та промов свіцьких дієвих особ у містеріях, інтерлюдії заховали від свого первовзору прикмету частних ухилили од сюжета головної пьєси, ухилили, нічим не оправданих, крім поривання розважити слухача. Як воєки, що ділили ризги Христові, починали, бувало, в містерії сперечатись і дорікати один одного різними сімйовими сиравами, так і інтерлюдії, хоронючи спочатку в деякій мірі звязок з духовною драмою, поволі визволялись од цього звязку і лише механічно рівноставлялись з актами побожної пьєси. В старих колективних містеріях звязок інтерлюдій з основним текстом ще помітний: од такого, хоч уже поверхового підлягання головної пьєсі, інтерлюдія переходить до повної незалежності, від такого розьєднання одні крок до виділення з спільного звязку. Самостійне існування виділеної і лише часою рівноставленої з драмою інтерлюдії по-инпряє і межі П джерел, прояснює П світогляд і дозволи перейнятися серйозними цілями» ²⁾.

¹⁾ Старинний театр. — стор. 113.

²⁾ Ibid. — стор. 115-6.

«Незалежно від процесів відокремлення комічного елементу від містерій і складання інтерлюдій, закладався підвалина самостійній народній творчості в цій сфері тини-ж мандрованими співцями-поетами, труверами й майстерраінгерами, що зробили чимало послуг і строго духовній містерії»...

Таким чином «ми стріваємося з ціклом веселих комедій-опереток, що вишкити в живаому колі північно-французького майського життя. продуктом уяви і сиритности місцевих труверів» ¹⁾. Особливо в цьому смислі треба відзначити Арраського трувера Адама de la Hale 13-го віку. праотця опери.

«Ідучи вперед по шляху, проложеному як комічними вставками, так і самостійними творами в стилі пьєс Адама de la Hale, нова комедія нової поширювала свою царину: сливе одиучасно, в усіх пунктах нового руху, в осередку жартівних брацтв. Базонів, на вільних суспільних театрах виробджується нова літературна особина—фарс, жарт. *vottie*. Зв'язок, що сполучує первітню комедію з духовною драмою, довго лишається чутливим, велими ймовірно, що спочатку новий вигляд драми склався під впливом тієї-ж строго-моральної мети, що кермувала авторами богобоязних містерій і *moralités*: глум над вадами мусив безпосередно вести до поправки поровів; навчення не тьмарилось дією, а мусило бути очевидним для кожного. Не вдовольняючись поодинокими тинами для мораленавчительного глумування з них і навіть, може бути, вважаючи, що подібно індивідуалізованню загальних вад не досягло-б мети, — автор раннього фарсу ажина заход, що з користю прикладався *Moralités*, і вводить на сцену уособлення самих вад. потіша свою публичність безпосередно ними. Така переважно вдача так званої *vottie*, що виявля переходний ступінь межн старим напрямом і новою школою... Пристрасть до надмірного обважання пьєси аллегорічними особинами надто зривала-б вражіння глуму. коли-б цей хибний заход не викувався гострим сатиричним напрямом, що показував прями відноса-

¹⁾ Стар. театр.—стор. 117.

ни промоченої ганьби до політичних та громадських відносин даної країни й народу. В *sotties*, як і в фарсах, почасти стриваються подібні гострі натяки на сучасність, що підвисшують ці твори високо над рівнем простої забави». ¹⁾

«Фарс (в більш обмеженому сенсі цього слова) був розділом природної жадоби веселюців і стиве всюди чужий навчальним цілям, представив ряд веселих сцен, або схочених просто з натури, або придуманих довольною уявою автора: створений духом народнього юмору, він одкрив широке, замище для виправдання на потіху сучасної публичности любимих її сатиричних тіннів, тих осіб і характерів, над якими любить сміятися народ». «Глум і в цьому випадку коле очі своєю гостротою, але вільний од морального прикладання, він досяга своєї мети сам по собі». ²⁾ Відносно поровам того часу, ці фарси новні дуже часто ціннішого і «незвичайного» змісту, але та незвичайність була звичайною для того часу.—одже й невинна та пристрасть, той спільний потяг, що робив фарс, жарт, любимою народньою розривкою, на шкоду великій численності містерій, міраклів та мораліте, що мусили в-щерть потішати массу. Це фидивно вже й через те, що духовна драма, з ослабленням щирого релігійного почуття, що гріло її в перні віки, новолі тратила головну свою силу і притягала до себе більш ввводими свіцькими сценами, жартівними викидками, інтермедіями, чим головним своїм змістом, тоді як любяще народові безмежне роздолля сміху, жартів, веселюців, що одкривалось фарсами й *sotties*, обітувало й попередю невтримний поступовий рух, вічно підтримуваний невичерпними джерелами матеріалів сатири. Світ фарса є світ дійсного громадянського життя, що прокинулось до самосвідомости, яка жадала поновлення; світ містерій є сфера невдалих спроб зробити агіографію предметом драми, світ боротьби межі наівною побожностю та свободою віров, межі вузькими обмеженнями освяченої моралі та народньої етіхі, що рвалась до свободи.

¹⁾ Веселовскій—стор. 123—4.

²⁾ *ibid.* 127.

Тому-то за містеріальним письменством лишається в лїзших очїх лише право на пошану, належне всякому археологічно-важливому пам'ятнику». ¹⁾

Вистава французьких фарсів стала спеціальністю згаданого вже нами братства безтурботних, що зложилось під впливом Базонї і тягло свою естетично-громадську роботу аж до 1612 року, роблячи велику послугу суспільству своєю нещадною сатирою. В своїх заходах безтурботні користувались тож італійською комедією,—відкіля йде «тісне зближення французького фарса з італійською комедією, що вплинула потім з такою силою на аложення талану Мольєра». ²⁾

«Повна життєвого вогню і приуроченого італійському народові дотепу, народня комедія, вся заснована на імпрізації виконавців, яких сполучувала і стрімувала в відомих межах тільки одна бігучо написана програма пьєси,—ця комедія, що посилає типічну назву *commedia dell'arte* на одличку від стріжаної комедії (*commedia sostenuta*). цєб-то комедії писаної цілком, скомпонованої, штучної. — не могла не привабити до себе французьку юрму, до такого ступня квалітету до меткого глузування, до сатиричної викідки, в якій-би формі вона не виявлялась. Тепер-же перед нею повстала ціла фаланга забавних масок, тїпї яких випробив уже в своєму розвитку народний італійський фарс» ³⁾.

«Крім комедії *dell'arte*, труппа *Die gelosi* і поступила за нею gli *Fedeli*, славна своїм Скарамушем, знайомила французьке суспільство з штучною, писаною комедією Італії і переходила від комедії Аріоста до цїнічно веселих жартів Аретина, від Ідиної сатири знаменитого Джордана Бруно до тонкого глузування і прекрасного вірша Маккіавелї... Цей вплив нових засад, по рівноставленню сирого матерьяла, що представляли собою народні

¹⁾ Веселовскій—стор. 128—9.

²⁾ *ibid*—стор. 139.

³⁾ *ibid*—стор. 140.

фарси, чи пів-учені драми, що хитались між ідеалом містерії та класичної трагедії, і стрункого, драматичного стиля, що вже виробив свої характерні риси, що був літературно-оброблений і часто-густо досягав митецтва—все це не могло лишитися без впливу на дальший розвиток французького театру». ¹⁾ «Старий народний фарс, що вигонився з кону новою комедією, яка складалась і вироблювала собі стіль та напрям, новітнім затупковувався: едикти парламента, деспотичні міри уряду не дозволили більше в столицях веселощів і глузувань одверто. — і фарс віддалився з кону та притулювся у несприятливих коханців народу—маріонеток». ²⁾ «В такому двоїстому напрямі йшов дальший розвиток французької комедії. Доли народнього комічного театру в других народів Західної Європи в загальних рисах представляють повторіння головніших фазисів цього розвитку». ³⁾

«Так в Іспанії, рано розвиваються з пантомімічних сцен, комічних пісень і танків цілі твори в стилі французького народнього фарса: сучасники звали їх глузуливими іграми (*jeux de escarnios*), дякуючи їх задиркуватому, часто не зовсім гречному слуху над порювами» ⁴⁾. «Під руками вчених... засновували вони характер *sottie*, приймали аллегоричний напрям... Ці вистави в звязку з балетом та співом рано приймають не зовсім прикладше до них назвисько *Entremeses*. Існуючи окремо, вони не швидко досяглиб самостійного розвитку, колиб вкоже звичайним шляхом втручання свіцької, комічної масади в містерію, не виробилиб у них ряда забавних типів, а потім не зробилиб звичайною частиною кожної містерії веселі сцени в перервах межі актами, — одно слово, рід інтерлюдій: цими інтерлюдіями стали названі *Entremeses*... Народня влада первітного іспанського театру явилася тут спасенним чинником реформи: з її класного оточення вийшли люде, що зуміли зі-

¹⁾ Веселовскій—стор. 141.

²⁾ *ibid*—стор. 142.

³⁾ *ibid*—стор. 143.

⁴⁾ *ibid*—стор. 143.

брати в одно розрізнені силл народньої комедії і дати вперше зразок комедії штучної, літературної, але взятої просто з сучасних поровів, з живого народнього життя». ¹⁾ «Народня основа готувала і в Італії змогу розвою самостійного комічного театру. Фарси й імпрізації гістріонів від роду були провістиянками мішної commedia dell'arte»:... «З цих двох джерел; сільської народньої комедії та скоморошного фарсу, мусибли остаточно скластись самостійний комічний театр Італії». ²⁾ Але commedia dell'arte, сама по собі, не дала для цього відповідного ґрунту: «вдсутність мішного ґрунту у цієї цілком імпрізованої комедії, що залежала від випадкового хвильового патхнення актора, включала змогу серйозного впливу її на розвиток комедії взагалі: прозорість форм та бистроплинність патхнення не могли стати зразком для мішної літературної обробки, — вони тинили собою та підбурювали живі захвати лише в сучасну їм добу» ³⁾; «головним опорою розвою національної драматичної штуки линалась квазі-вчена комедія та драма; рання знайомість чи, крініше, відповлення смаку до літературних класичних драм вплинула на перші-ж поважні спроби створіння італьянської комедії»... «Під впливом такого безпосереднього ознайомлення з старовинною, розвинулись те рабство, з яким італьянські комедії конікують класичні зразки» ⁴⁾; і наслідком цього «ючншається довгий, тяжкий по своїй безрезультатності період безбарвних, безособових творів, то рабськи наслідуваних, то низьких по рівню завдань, облещливих та надливих, як і сам знижений народний характер». ⁵⁾ «Переходючи до середньовічної Германії, ми стріваємо більшу відповідність органічному ходу розвою народньої комедії. Імпрізації скоморохів німецьких, різноманітні їх вистави, супроводжені мімікою, танцями та іграми маріонеток, рано вже привели до відокремлення засичних ви-

¹⁾ Старинный театр — стор. 144.

²⁾ *ibid*—стор. 147.

³⁾ *ibid*—стор. 148.

⁴⁾ *ibid*—стор. 150.

⁵⁾ *ibid*—стор. 154.

став, як генерічного типа народньої комедії». 1) Ця первітна комедія довго лишається в вигляді імпровізованої *commedia dell'arte*. «Справжній же хід перетворіння депету народньої комедії в стрункі форми змисленого твору дано було тільки з XV-го століття, і виходив він із одного з головніших осередків німецького мейстерзюгенгерства, веселого й охочого до поетичних вираз Нюрнберга»: 2) але в «починателів цього руху, як і природно було чекати, заходи були надто нештучні: форма змагання, словесного герцю, була такоюж любимою формою і масничих пісес... Як авторські заходи, так і зміст пісес огулом овсі невпобачливі... Додавши до цього нову відокремленість фарса від духовної драми і відносно окольної обстанови сцени, що сниться перебувались первітними махінаціями гістріонів, при їх переносних виставах. — ми матимем приблизно-вірне поняття про справжню вдачу описаної доби. Поява високоталановитої особи Ганса Сакса на полі драматургії утворює цілковитий зворот в неспільному стилі народньої комедії»: 3) «він ослобонив як народню комедію, так і драму від хаоса ріжноталановитих понять, мипанних часів та осіб, він виволовив драму і від хаотичного стану технічного її устрою, завів поділ на анти, яни,—одно слово, підставив більш стрункі форми розтягненому, незв'язному будуванню старої містерії чи ембріоничному стану фарса»: крім того «він добродійно виплинув на поширення видюокруга для пізнішої творчості; одвертаючись все більше від звичайного джерела натхнення, духовної історії, духовної легенди, він обертається до зановідних доси країн, приступних лише схоластичним авторам учених драм, до старої мітології, проводячи перед глядачем в образах міфи про Венеру, Палладу і т. д. .. обертається до новелли, повісті, світської апокрифічної легенди». 4)

Такий був природний розвиток західно-європейської драми,—що виявляла з себе двоїстий напрям руху творчості, боротьбу

1) Старинный театр. — стор. 154.

2) *ibid*—стор. 155.

3) *ibid*—стор. 157.

4) *ibid*—стор. 160.

свіцького елементу драми з духовним і повільно ухиляння містерії від її ранішого шляху. -- Сутугування чисто клерикальним метам. Свіцький елемент очевидно перемагав: містеріальна драма одсувалася на бік, але ще боролася: але особливий удар наносить їй нова велика хвиля свіцького руху, що носить назву реформації 16-го віку.

«Реформаційний рух, що поволі охоплював Європу, глибоко одбився на долі старішого духовного театру. Назалежна народня сатира, ганьба громадських і державних неладів одержали міцну піддержку в сміливій дусі одкидання, що зананував широким світом пануючої церкви. В боротьбі народньої комедії з старою драматургією явився новий фактор, що хутко нахилив поєнік на бік свіцької життєвої штуки: розбрат, що виник в осередку духовному, вніс боротьбу і в духовну драму, поділивши її діячів на два ворожих табори, ослабивши її сили і цілком ринивши її дальшого розвитку»¹⁾.

«Нахилив реформаційних засад складає кризу в існуванні містерії, з якої вона виходить далеко не зптяжною, далеко не обповненою». Сатпричні напади на розворотне і одживне духовенство в драмі й комедії окселентують істотним мотивам народнього переказу, легенди, сатиричного памфлета, новелли»²⁾.. «Англійські фарси рано віддають на глум роспусту духовенства: вони повстають при цьому переважно проти зловживань службчпків автора, рідко торкаючись чисто догматичного боку питання. . В німецьких Fastnachtspiele глум над вадами духовенства являється також одним з любмих мотивів».³⁾

Правда, «в той лиховістний час, коли на Констанцькому соборі збід вищих церковних ієрархів виголошував присуд над Яном Гусом і, здалось, торжествував над гідною реформації, містерія ще являється сильним знаряддям католицької пропаганди»: але «швидко тому-ж зручно спрямованому знаряддю суди-

1) Старинний театр стор. 161.

2) *ibid* — стор. 161.

3) *ibid* — стор. 162.

лось обернутись проти непохитної доси офіційної святощі. При найменшій змові «в кожному кутку, що одверто став за реформацію, споружались вистани тенденційної вдачі, що просто вражали католицтво і всі його нелади: так уже під 1524 роком стріваємо (в збірці Готшеда) масничну виставу в Берні, в панську масницю (трохи пізніше селянської), виконану синами горожан, де істини виображена в ганьбі на пану і його священство».

То була піеса Миколи Мануеля, талановитого вояка—художника, широго прихильника реформації. Обдарений великим занасом бадьорого юмору, що викунав часто-густо відсутність драматизма і живого розвою його піес, Мануель одкрива у своїх малючких фарсах жорстоку боротьбу проти панської влади і загальних зловжитків духовенства¹⁾. Теж і «пам'ять про мучеників за свободу совісти представила готовий матеріал для опіоційної драматургії: така виконана в Віттенберзі в 1537 році містерія про Іоанна Гуса²⁾. Привідці нового руху просто висловлювались за театр, не тільки духовний, але й світський, яко за засоб боротьби з жарно-вірством, науковими вадами, роснутою», і врешті «Федір Без (Bèze), один з кращих і вченіших представників реформації у Швейцарії, яложив міцні підвалини протестантській містерії»; «коли не пристосування театра до протестантських цілів підбурило незадоволення деяких шурістів, знайшлись люде, що зуміли встояти за права обновленої драми». І один з них, прагнучи поладнати обидві крайності, пропонував одкинути від протестантських піес назву драм чи комедій і лишити при них скромне назвисько діалогів, що більше вказує на їх навчительне призначення³⁾. «Загальні мотиви власне-полемичних протестантських піес мають світське й природне споріднення з основними темами богословської полеміки протестантизму. Тон нападів, хоч і гострий та енергичний, але втримується в межах людської гідности; замість грубої лайки вибирається тонкіша та влучніша зброя,—покли-

1) Старинный театр.—стор. 163.

2) *ibid.* стор. 161.

3) *ibid.* стор. 165.

кається до помочи діалектика, впроваджується ряд символічних образів; боротьба виображається почасти в аллегоричному образі нестримно палаючого багаття і т. д. Ясно, що перевага строго-логічного боку мусила значно гнітти свободу уяви і змінити сміливі пориви народнього юмору чи дотепової спостережливості полемічними заходами, одягненими лише в драматичну форму. Подібні твори, хоч і принесли своєю появою велику користь поширенню народнього світогляду і в драматичній сфері, проте самою мимоволі-схоластичною формою своєю задалегідь присудили себе на призначення лише обраному оточенню протестантських вчених, богословів, педагогів, одно слово осіб, одірваних своїм розвитком і ладом думок від народньої маси: нарід сторонилися уже через те, що рідко збагнув-би тонкий смисл і влучні натяки, сховані у цих творах. Через те то, поволі поступаючись духу часу, протестантська драма замовкла і вимерла, а до наших днів, дивно мпрячнесь із живим рухом обновленої цивілізації, де-не-де виціліла драма католицька бо вона була народня, бо вона сходила до рівня розуміння шляхних сфер усього суспільства, давала приступ виразу півної віри самого нерозвиненого класу.

Протест реформації не міг не викликати закладу з боку старої церкви і на побічній ниві духовної драми. В озновідь на полемичні протестантські драми виник цілий ряд сценічних творів, перейнятих ультра-католицьким духом, що одбивають нападн противника. Мимоволі пізнаючи неминучість гібелі свого авторитета, католицизм був нерозбірний в засобах помсти і зневажанню ворогобно повсталий проти цього школя. Так і в контр-реформаційних драмах переважає тон жовчний, повний лайки, погроз та прокльонів, як всяке заступництво за неправу, звідома глибоке діло. ¹⁾ «Боротьбу открыто було по всій лінії, повсюди виступали нові бойці за недоторканість католицького догмата і духовних привілеїв; в католицьких академіях і колегіях стало звичаєм, з огляду на затвердження учнею молоді в справжній вірі, скла-

¹⁾ Старинний театр. — стор. 168.

дати драми, що підносили її та різало одступників і сретиків всіма можливими карами; як в протестантському таборі, так і тут. драматична форма, як найбільш паочна, обралась лише для надання виїшне-припадної повелюки богословському діснутку». ¹⁾

Але не вважаючи на всі усилля оборонців католицизма, «на-Івна віра тратилась і в рядах тих, що zostались вірними католицизму, прибічників його; повільне переродження всього ладу життя, широкий розвій народнього комічного театру, торжество сатири над догматичною пропагандою в драматичній сфері, пренті одкидний елемент, — внесений в духовний театр реформаторськими піснями, — всі ці різноманітні причини вели стару містерію до неминучого занепаду. Де-не-де, засвоєна сільським людом, що жив-ся з нею на протязі віків, вона притулилась в різних ультра-католицьких закутках Європи, увійшовши в круг що-річного вжитку народних обрядів: гільдії та цехи Англії зрідка тугли вистави своїх велетенських колективних містерій. Але це все були тільки слабкі відгуки колишньої слави: громадське значіння містерій було втрачено. В цьому становищі її одкинено було притулок, що на довгий час схоронив її існування, хоч при ненормальних умовах, що виключали всякий розвит, і в оточенню, що печулостю і холодною байдужістю до драми власне лише затамувала, одтягла її остаточну загибель. Цим осередком стались численні католицькі та протестантські академії, семінарії, духовні школи, що прийняли містерію в круг педагогічних заимог на тій підставі, що вона зміцняла в учнях засадині догмати віри, підтримувала в них головніні відомости з церковної історії і мар-тірології і врешті, мимоволі привчаючи виконавців до жваности, хуткости вчянків і міркувань, сиритности, — розвивала в молодих людях всі якости гарного проповідника, керманича пропаганди чи навіть простого служебника вітвара. Такий останний період існування містерій, останний вигляд її, де вона одержує назву *мкіль-ної* чи *учебної драми* (Schuldrama)» ²⁾ Замість мішаної народньої

¹⁾ Веселовскій — стор. 169.

²⁾ *ibid.* — стор. 170—1.

юрми, що вносила свої пристрасні й сїмпатїї в склад духовної драми, й підтримували її своїм спочуттям, являється недосвідна юрма школярів, що відігравали під вказівку вчителя пієсу, написану по всім правилам латинської складні і містики. Латинська мова являється переважною в подібних пієсах, даючи змогу прилучити до вирази здібностей учнів і завченню фактів свяченої історї користну філологічну вираву. Духовній драмі одводиться належне її місце в загальній програмі учебного курсу: вона прилучена до курсу вчителя поезїї, якому ставлюся в обовязок під часу складати духовні пієси у відповідному стилї і давати їх вчити своїм учням: часом представлення пієс зливались із реторичними та проповідницькими виравами; шкільна драма й проба проповідї зливались в єдино і Готинед вимагав од гарного проповідника совісного виконання ролей у шкільних драмах. Форма, вибрана для шкільної драми, поволї оддалалась од свого прототипа і, під впливом усиленого гуманістичного руху та відродження смаку до класичних зразків, стала наслідуванням формам і віршу старої трагедїї: морале-вчительні-ж пієси, *moralités*, що виходили за межі цього стиля, в душній шкільній обстановї втратили ті неодимані гідности простоти, щирости релїгійного почуття, та наївности аллегорїї, що робили цей вигляд драми одним з любавіших в народї. Уособлення абстрактних понять відгонять схоластичним мудруванням або віють туманним містїцізмом. Не задовольняючись потрібними по ходу пієс уособленнями головніших кардинальних гідностей і над, автори шкільних драм почасту уособлювали католицизм і протестантство, догмати віри, тончіші зміни пристрасств людських та ріжноманїтні атрибути божества. Іспанські *autos sacramentales*, що виникли під сильним впливом духовенства й школи, довели до крайніх меж ці чудні аллегорїї. Сауїти були одним з перших корманчїв шкїл, що скористувались можливістю вжити духовну драму, як підпору пронагандї і допомогу ґрунтовної літвістичної та проповідницької освіти. Досвідні в штупї ефектно впливати на людську природу, вони оточали свої вистави всім блиском і висою смїцьких торжества, влаючись до запомоги музики і сценїчних ефектів. При такому

випинню штучно притягати й молодий персонал виконавців і сторонию публічність. присутність якої часто була потрібна для таємних планів брацтва, не дивно, що сауїцькі пієси зуміли заховатись трохи чм не до наших часів і стрівати спочуття вельможности і суспільства в минуле (18) століття, не вижаючи на видиме торжество в масці європейської публічности ідей енциклопедистів. Міпаннина пошуть, стілів, подій, сумішок християнського настрою з мітологичними картинами, що підлагожувався під смак суспільства й літератури (засоб що виправдувався метою), всього наочніш представляються у сауїцькій драмі про Аврама, програму якої по рукописі віденської бібліотеки видано Деєрі ситом».¹⁾

«Крім сюжетів з священної історії драматургії сауїти позичили їх з історії свицької, оскільки вибрані події могли слугувати на славу істинної віри: з таким заміром пражецькі сауїти єврокових років минулого віку (18-го) переложили в драму історію Марії Стюарт, в якій бажали вихвалити особливо її привязання католицизма і оборону його від каверз боговідступної Єлізавети.

Стара форма навів відживала свій вік, не вдоволяючи новим вимогам суспільства, що шукало вихід з тяжкого застою драматургії. Відродження занять класичними літературами, початок світлої доби гуманістичного руху, рано вказало цей шуканий викрут в наслідуванні стародавнім зразкам; ще в кінці 15-го століття зьявляються переклади грецьких та латинських трагедій і комедій. Вплив класичних зразків драми, природно, не сипнився на перекладах і окремих виданнях; по своїй освітній моці, з легкого та зручного приводу вивчити на практиці стародавній мови, класичні пієси хутко ввійшли, яко важливіша й колюча підмога при навченні, у всі школи, без ріжнці їх віросповідного характеру та напрямку. В стінах шкіл виникає боротьба преспарілої містерії з античною комедією та кривавою трагедією Сенеки; боротьба нерівними силами, бо рутинному чаладу містерії. її гру-

¹⁾ Веселовскій — стор. 173—172.

боватому віршу і дебелим формам протистояла нова стихія, що дихала своїм цілком своєрідним життям, але життям гарячим, одареним прекрасними формами віршу, що сяла сміливими та підвишеними думками, яких не припускала строга чемність духовної драми і які сміливо втрутились тепер в дбайливо охоронені заклади, лише вкриваючись ореолом класичних аразкових творів, що стрівалась усюди з одкритими обіймами. Дякуючи цій нерівності спл. класична драма повсюди впроваджується в школу та життя, прагнучи до необмеженого панування, дякуючи тої і напрям місцевій літературній діяльності. Приступна спочатку лише ученим людям, в строгому смислі цього слова, вона в оточенні їх знаходить відгомін, наслідування: користуючись увагою і прихильним незлічнним дрібним германських дворів, німецькі вчені вносять звичай виконувати класичні пієси в придворному житті, обсталяючи їх розкішною постановою, дорогими вбраннями й декораціями, чи рабським чином наслідують стародавній і пристосовують почасти старий міф до вимог нового оточення, даючи його розвою аллегоричну відтін, що приємно лоскоче тонкі нерви вельможної публічності». 1) «Слаути прикладали не мало силкувань для вельможної споруди подібних вистав; представлення, вкостені одиноким імператором і названі через те *Indi sacrae*, доводили до крайніх меж блиск і пишноту постанови.

По провінціальних містах, по цим же резиденціях архієпископів, владичних князів і т. д. відб. чимсь теж саме, хоч в менших розмірах. Наслідування аразків що добули собі сміх, не могли не розвинутися в широкі розміри. Ці наслідування, спочатку забобонно близькі, що з увагою одокремлені, завойовують собі самостійне існування і: доть спочатку немомітний, але багатий великими наслідками від розвою нової національної драми. Перші сироби, природно, здаються тепер блідими копіями з аразків, але ця хліба при даних умовах була цілком неминуча.

1) Веселовскій—стор. 175.

Зразкові твори занадто притягали до себе драматургів правдо-шукателів; форми їх здавались одвічними прототипами, до яких наближатись, яким наслідувати навіть в другорядних, дрібних окремішностях, було головною метою всякого авторства. Фальшивий класицизм потроху впроваджувався в обновлених при його допомозі літературах; але коли швидко судилось великим французьким трагікам встромити і на цій основі прапор самостійної творчості, то в Германії ще довго тягнеться період блукання драматичного стилю по вказівці класичних зразків, що мимоволі переривали тим шлях розвою нової драматичної інтуїції: цей період є тяжка, задурна доба в історії німецької драми: за драмою цією, що підпала під владу вчених, схоластиків, в Германії зміцнилась назва ученої схоластичної, в одичку від драми шкільної, ученої, що підлягала педагогічним потребам. Від цієї нової особини не можна ждати нового слова: не заснований на влучній характеристиці та драматизмі дії, твір являється розділом цього руху, але в дійсності лиш естетична, білий-меліш влучна вирава в драматичному роді. В учених драмах, за подіями та особами повинці історії, як рівно за біблейськими євангельськими характеристиками, ледве ховаються риси, позичені з античної трагедії: християнська вдача цієї не являється наслідком широго вірування, що колись викликало появу містерії, але є тільки голий приклик для драматичних вирав, що наслідували класікам»¹⁾.

«Але за болем слідувало й опілення: застій не може бути хронічним у літературі, бо й вона не може відбитись від поволі зміцнілої внутрішньої переробки в свідомості самого суспільства: тежне поривання помацки дійти до ідеала народности, своєрідности в поезії та інтурі неномітно підконувалось під ерудіцію вчених курістів. Приклади виявлення з під класичної вказівки, що зьявлялись все частіше в письменствах середньої та пізньої Європи, знаходили живе спочуття й відгомін у найбільше насівних, як здавалось доти, сферах: цими спробами йшла обопільна міна межі

¹⁾ Веселовскій— стор. 177.

літературами французькою, італійською, німецькою; в чужих поспіхах кожна з них знаходила піддержку початому нею обновленню; круг сюжетів для драми поволі поширювався, одриваючись од виключности драмування класичних міфів та житій: легенда народня, двосвірний переказ, рідна історія, події просто з окольного життя ставали ближче. приступніші талану драматичного письменця. Монополія драми, якій протиставився лише фарс у всій гостроті своїх форм, поступається місцем подвійному складанню нових особин: той же Опп, що ми бачили одним із борців ученої драми, створює де-що на зразок опери чи принаймні пієси з усиленням супроводом слів співом і музикою¹⁾. Тож завважається в смелі оживлення драми і в других місцях. «Так повсюди заврушився, цінов певим ходом розвіт нової драматичної штуки. Передбачалась в близькому прийдешньому благодворча катастрофа, що зложить межу невизначеним шуканням та покаже на справжні непохитні основи нової європейської драми. Цей монт справді наближувався, і на цей раз рух виходив з цілком попередаченого джерела, з тієї сфери, з якої, як з Назарета, ніхто не чекав на рятуюнок; його дано було світові старою всею Англією».²⁾

«По довгому пануванню придворної облесливої та побільшено манерної драми і вчених творів, що копіювали класичні зразки, серед високознестих, надгарногучних піс Лїллі та його послідовців, в Англії починалась спасенна революція в драмі во імя романтизма, народности, волі творчости. Перши твори Марло піднесли прапор цієї революції, великої і знаменитої уже через те, що вона дарувала світові Шекспира. Наякий, гарячий, неврівнясний характер Марло не давав йому задовольнитись тісними рямами умовних сюжетів, академічностю поз і вчинків героїв; його тягло на простір, на зустріч живому світові народних переказів, фантастичних середньовічних опісів, великих історичних

¹⁾ Веселовскій—стор. 178.

²⁾ Ibid—стор. 178—9.

нодій. Зрушений невтриманню своїх поривань, що відзначала все його життя, він, може бути, часто переступа в межі дозволеного на сцені виконання жаклівітних, одворотних подій життя дійсного: може бути, він знаходив ніби втіху в зображенню цього жаклівітного, але ця крайність цілком вибачається тією шляхетною пристрасною до драматичної істини, що незмінно кермувала автором. Марло разом з тим поширив естетичні засоби драми і, знявши з неї каїдани важкої прози чи рифмованого віршу, що сковували своєю жорсткістю природність у промовах дієвих осіб, перший виводив білий вірш, що віддалив драму від убогих засобів прози, але й охоронив її від не менше гнітучих пут сучасного віршоскладання. Вибір сюжетів для поеми його вже вказує, який сміливий крок було зроблено для визволення драми і створіння нової драматичної штуки на народних засадах¹⁾.

«За Марло, миловолі захоплені початком його трагедій, німим свідком численні наслідувателі, що почасти зраджували завсвоєю ним рутинну школу Лілі, щоб перейти до пристрасно-романтичного поривання молодого новатора: Грін, Ложд і Піль подають в цьому сенсі найбільш правдивий приклад: неймовірність і навіть прязирство до новини швидко заміняються в них гордимим наслідуванням чи самостійними спробами, патхнутими стилем Марло. Таж любов до порушувачого і разом з тим ефектного і теж поривання до істини та природності в драмі, теж поширення поетичного обрія, той же простір у виборі сюжетів: історію й легенду всіх країн одчипено перед англійськими драматургами, розквітає природа й налікі пристрасні півдня, рівно ж як і нічні з його суворими картинами, замкнутими характерами, гострими пристрасями,—все приступно їм; поетичне чуття підказує їм багато невідомого про життя далеких країн, про людей чужого, чужого їм оточення²⁾.

¹⁾ Веселовскій стор. 179 - 80.

²⁾ *ibid.* стор. 183.

Таким чином працями талановитої фаланги послідовців Марло одкрито було нову добу в історії англійської драми: треба було зм'якшити шарпані нерівності в гострих контурах нової драми, а зайво-афектованого основного тона звести її до форм, що прямо промовляли до людського серця, треба було патхнути в неструнке ще створіння іскру поетичного генія, перейняти його високими загально-людськими ідеями, щоб драма ця, створивши англійському народові національний театр, якого не мало ще жадне європейське племя, стала предметом вічного дивування всіх будучих поколінь і зразком для творчості всіх країн. В шумливому та численному ряді драматургів, якими так багата друга половина XVI віку, явився вперше цей жаданий збавитель, цей великий заснуватель нової європейської драми, щирого створіння нового світу й нової цивілізації, драми, вдоволеної від солодкого ярма класицизму: він явився і з перших же творів вступив у ряди послідовців Марло, щоб блистрих поривом уперед остаточно виволитись од крайностей засвоєного ним напрямку і, торжествуючи над замерзалими силами класицизму в особі Джонсона, піти назустріч невмирущій славі. Чи треба називати цього великого реформатора? ¹⁾

Ним був, як звісно, великий Шекспір.

«Раніш од усіх і дуже усіх піднала впливу нової англійської драматургії Германія. В числі переїздних спілок акторів, що від часу стали складатись по різних містах її і переїзжати з місця на місце, популярізувати новий свіцький театр, що ще не вишнов з під оніки класицизма, в останній чверті XVI століття починають з'являтися особи труппи, яким наголос засвоїв назву англійських комедіантів. Неймовірно, щоб ці актори (коли, сираваді, вони були Англичане) виконували свої пієси по англійському серед юрми, для якої англійська мова була цілком незрозуміла: певішн допустити, що вони брали на себе труд вчити німецьку мову і виконували свої пієси в перекладах. Час появи цих бро-

¹⁾ Веселовскій - стор. 184.

дичих, *soit disant*, англійських комедіантів також трудно визначити. Так відносив її до 1600 року, другі ж дослідники цієї доби справедливо відносять час появи Англичан за декілька літ перед початком 17-го століття, схилюючи до 1590 року. Історичні ж дані, що свідчать про діяльність їх, являються далеко пізніше й показують на значно вкорінену уже в масі звичку до їх репертуара, на плану й прихвля, яким вони користуються з боку свіцьких і духовних урядів та дуків. Репертуар англійських акторів того часу складався з творів попередників Шекспіра і знайомив з піднятою ними реформою в драматургії. Як всюди, так і в даному випадку не озброєння мало великий поспіх і серйозні наслідки; в прокиданні дрямливої німецької творчості до нового життя, в збавленню його від панування безформенності і чужості в піснях старого порядку чулась нагла потреба: англійські фарси драми з'явилися до речі¹⁾.

В цьому репертуарі «бурхливі героїчні трагедії нової англійської ніколи змішувались у ньому з комедіями, фарсами та інтерлюдіями на пів англійського, на пів-голандського походження: не вважаючи на живе спочуття, з яким стрінуто було в Германії нові чужоземні комедії, вони не справили такого сильного впливу на розвиток німецької драматургії, як драми й трагедії Марло та його послідовців; подібно звичаю англійського театру, фарси вставлялись в перерви між діями серйозної пієси, і клоуни, чи нікельгерінг, мав безборонний приступ на сцену в важливіші ментів трагедії. В протилежність цьому другорядному значінню заведеної комедії, нова англійська трагедія зразу стала на показане, першорядне місце в Германії. Величностю та фантастичністю своїх образів і вдач вона захопила собою молоде літературне покоління, що не вдовольнялось дебетими творами Опіца і його школи; все живе й талановите порвалося назустріч новій стихії і з жадобою вдихало в себе освіжений живущий творчий дух, що осміхався їм у творах англійських трагиків»²⁾.

¹⁾ Веселовскій — стор. 186.

²⁾ *ibid* — стор. 187 - 861.

«На цей раз наслідування привело до найщасливіших наслідків і дало Германії одного з талановитіших письменців її старшого театру в особі Якова Айрера»...¹⁾

«В першу пору діяльності його внутрішню роботу над собою обтяжено було відсутністю підтримки і недостатною енергією з його боку: одночасно з легендарними своїми драмами він ще по відстає від старинних містеріальних традицій і склада комедію про блудного сина чи про багатого й Лазаря, паївно виставляючи в заголовку останньої пієси, що її взято з 16-го розділу Євангелії від Луки. Ознайомлення ж з Англічанами поширює рантою його світогляд: він ще сміливіше й одважніше втручається в країни, доти заповідні для німецького драматурга. обертається до історії та переказів інших народів, давніх і нових, і в них знаходить багате джерело сюжетів для дальших творів»²⁾.

Айрером від «паївного перекладання в сценічні форми історичної події чи народньої легенди з захованням лише віршескладання і вірності основному тексту, зроблено було важливий крок до обдуманой та видержаної характеристики, загальности плану та струпкості його розвитку. Комедії, та масичні фарси Айрера значно слабкіші, хоча виявляють багачько розуму та ознаки безперечної хисту. І на цей драматичний рід англійський театр мав сильний вплив: поява клоуна та Пікельгерінга по трагедії стала необхідною, і сполучення високого з смішним було узаконено і в цей новий період німецької драми. «Інтерлюдії та фарси місцевого походження, зміцнені впливом споріднених творів чужоземного письменства, одержують новий розвиток: в тихому доті світі німецького театру здійснюється спочатку ледве чутний, потім все збільшений і зміцнений рух, який несла було спити і остаточно перетяти всім жаховиськам 30-літньої війни»³⁾.

1) Веселовскій—стор. 187.

2) *ibid.*—стор. 188.

3) *ibid.*—стор. 189.

Впливу англійського театру не уникло єливе жадне письменство Європи, тільки хронологічно вплив цей був різночасний: при різних умовах один наряд відчував його раніше, другий цілими десятиліттями пізніше. В той час, коли англійські трагіки стали давно вже зразками для німецьких драматургів, у Франції царювала псевдо-класична трагедія, так вразливо протилежна відродженій драматичній ситуації Англії. Але і при цих обставинах заложено вже було початок тому зближенню театру обох сусідніх народів, що в дні Вольтера уже було здійснено, щоб у першій чверті сучасного (19-го) століття утворити корінний переюрот у французькій драмі»¹⁾.

«Панування англійського драматичного стилю у світі німецького театру привело з роками до виділення окремого роду творів, зміст яких обирався переважно з числа важливих епізодів давньої та нової історії, обертаючись коло героїчних, гостро видатних осіб: по важливому і підвищеному загальному тону цих творів, за ними змінилось трохи цинічно-називське Haupt- und Staatsactionen».

Але не треба думати, що ці драми мали сюжетом тільки гідних видатних людей. «Всяка видатна особа вже мала приступ у новий вигляд драми: великий привідня, великий король та великий шахрай схоплюють тут трохи не на рівних правах»: «по своєму загальному тону ці Haupt- und Staatsactionen слугують антиподами постійно забутній що до себе вчоршій драмі. Слідуючи вказівкам засвоєного Германією чужоземного репертуара, вони йдуть ще далі і перейняті заходи й звичай розвивають в найбільш приступних народному розумінню формах»²⁾: «з часом розвит і цих оригінальних п'єс стає все ширше: з повільним виробдженням мандрівних труп на оселі міста, з пристосуванням їх діяльності до окремих міст та владарських столиць, усилених ставлості, горюжанства у вчачі цих труп одбивається і

1) Веселювскія — стор. 190.

2) ibid — стор. 191.

на вишляхетненні їх репертуара; він збувається багатьох окрес, що паросли на ньому через особливе бажання догодити ярмарковій чи взагалі провінціальної публічності та більше клопочеться правдивістю й природністю промов, характерів і становищ»¹⁾.

Між иншим «Странницький, сам автор багатьох Staatsactionen, покликав знов до життя любимого народові Ганса Вурета, вигнав з драм та трагедій комічні межидії стороннього змісту і тим чимало сирив стрункуму та законному відокремленню комедії, як цілком закінченого та самостійного літературного роду, вступивши в той-же час і поважну драму від задержуючих в ній розвит дії вставок. При таких умовах посувалась наперед театральна справа в Германії: кидаючи погляд наперед, ми бачимо повільне умноження драматичних асоціацій, скучення владн в руках досвідних та освічених людей, завершення технічного боку, — виконання, постанови, декоративної штуки та трудної справи костюміровки, — одно слово, приходимо до тієї межі, де просвіти, прообрадування стають фактами, скарбом нової штуки, де кінець оджилої стіні зливається з початком нової, де встановлюється міцний початок новому, театру, тому суто-горожанському закладу оживаючої та борячоїся за свободу Європи, що по своєму освітньому та вишляхетнюючому значінню склав предмет справедливих гордоцій сучасної цивілізації». ²⁾

«На цьому важливому моменті ми й перериваємо наш огляд долі старовинного театру на Заході» ³⁾ Незалежно від зрозуміння розвитку західної духовної драми, що полегчить нам зрозуміння такої-ж драми на Україні, ми з цього огляду ще маємо такі наслідки: англійські комедіянти дали нам ключ до зрозуміння оригінального зльвища бродячих актьорських товариств, що розносили по білому світові, навіть в далеку варварську Польщу та Русь, класичні пієси свого репертуара, як рівно зльсували по-

1) Веселовскій стор. 193.

2) *ibid.* стор. 193—4.

3) *ibid.* стор. 194.

ходження та значіння кохання наших предків жартуна-клоуна... Це наслідок наслідків західного літературного руху, одіжених та засвоєних через славянський театр нашою ледве зложеною драмою, ней живущий імпульс, що так часто ворухив дрімлючий світ нашої словесности,—послугує нам природним переходом до вивчення власне-руської театральної старовини»¹⁾.

І. Стошанко.

(Далі буде).

¹⁾ Веселовскій—стор. 194.

О библейско-агадическомъ элементѣ въ повѣстяхъ и сказаніяхъ начальной русской лѣтописи.¹⁾

Перехожу засиѣ въ послѣдней составной части сказанія о путешествіи апостола Андрея по русской землѣ.

Третій отрывокъ разбираемой повѣсти содержитъ *разсказъ о Новгородскихъ баняхъ*. Относительно этого разсказа можно безошибочно сказать, что источникомъ его послужило поразительно сходное съ нимъ описаніе славянскихъ бань, сохранившееся въ 8-мъ отрывкѣ географической компіляціи испанскаго араба Ал-Бекри (XI в.), подъ заглавіемъ: «Книги путей и странъ»²⁾. Въ означенномъ отрывкѣ (по Константинопольской рукописи) различаются двѣ части. Въ первой изъ нихъ, наиболѣе важной, содержатся извѣстія о Славянахъ и Русѣ, сообщенныя отъ имени испанскаго еврея—*Ибраһима-ибн-Икуба Израильянина*, который, сопутствовавъ, по догадкамъ наслѣдователей³⁾, епископу Речемунду, посланному испанскимъ халифомъ Абдеррахманомъ III съ дипломатическимъ порученіемъ къ Императору Оттону I, прибывшій въ Мерзбургъ, лежавшій на границѣ Тюрингій, Саксій и славянской землѣ, оставался въ этомъ городѣ нѣкоторое время, видѣлъ здѣсь болгарскихъ пословъ, и по возвращеніи своемъ на родину, составилъ описаніе своихъ путешествій по разнымъ странамъ, около 965 г. По второй же части упомянутаго отрывка изъ книги Ал-Бекри извѣстія о славянахъ

1) Див. № 3.

2) «Извѣстія Ал-Бекри и другихъ авторовъ о Руси и Славянахъ», ч. I. Статьи и разсказанія А. Куника и барона В. Гюльма. Сиб., 1878 г.

3) *ibid.*, стр. 12—15, 74.

приведены уже отъ лица *Масуди*. Здѣсь-то и положено описаніе славянскихъ бань. Можно допустить, однако, что слова: «Масуди говорить», поставленная въ самомъ началѣ 2-ой части отрывка, относятся собственно только къ непосредственно слѣдующему за ними перечисленію славянскихъ племенъ, но помѣщенное почти въ концѣ отрывка описаніе обычая славянъ париться и хлостаться въ жаркихъ баняхъ взято снова изъ итинерарія Ибрагима. Въ пользу такого предположенія служить, кажется мнѣ, то, что, по свидѣтельству академика А. А. Куника, цитируемое Ал-Бекри отъ имени Масуди извѣстіе о славянахъ не вполнѣ согласуется съ тѣмъ отдѣломъ «Золотыхъ луговъ», въ которомъ идетъ рѣчь о томъ же племени, а что касается описанія славянскихъ бань, то весьма сомнительно, заимствовано ли оно изъ «Китаб-ал-Теѣфика» Масуди. ¹⁾ Впрочемъ, принадлежало ли упомянутое описаніе первоначально Масуди, или же еврею Ибрагиму, либо иному автору,—во всякомъ случаѣ, судя по некоторымъ соображеніямъ, о коихъ сказано будетъ ниже, слѣдуетъ признать *очень вѣроятнымъ*, что къ русскому письменности оно перешло въ видѣ перевода съ какого-либо иностраннаго языка, сдѣланнаго евреемъ, или лицомъ, знающимъ еврейскій языкъ, при чемъ *несомнѣнно*, что оно, прежде чѣмъ вошло въ Древнюю Лѣтопись на занимаемое нынѣ въ ней теперь мѣсто, образовало составную часть отдѣльной записки, содержавшей рассказъ Гюраты Роговича (правильнѣе—*Гюри Роговичи* ²⁾) о дивахъ и диковинныхъ вещахъ, видѣнныхъ и слышанныхъ отрокомъ послѣдняго, отираившимся «во Дибуръ горы» въ Новгородѣ (и Ладогѣ), а оттуда въ Петеру, Юру и Сажандъ,—рассказъ, который и въ цѣломъ своемъ составѣ, вѣроятно, принадлежалъ путешественнику-еврею; да и само имя «Гюря», быть можетъ, только сокращеніе персидскаго у евреевъ имени *Горіонъ или Гуріонъ*. ³⁾

¹⁾ *ib.*, стр. 91.

²⁾ Такъ это имя отчасти и читается въ Россійской Исторіи В. Н. Татищева, II, 169. См. «Историко-крит. изслѣдованіе о новгород. лѣтописяхъ» І. Сенигова. М., 1888 г., стр. 221.

³⁾ Есть сборникъ агадическихъ толкованій (мидрашъ) на книгу Экзодъ, составленный въ 8-мъ или 9-мъ в., носящій названіе: «Мид-

Для наглядности я прежде всего сопоставлю параллельно тексты летописного рассказа съ выдержкою изъ извѣстій Ал-Бекри о славянахъ и ихъ соудбахъ.

Лѣтопись.

И поиде по Дѣтиру горѣ, и приде въ Слоубини, идеже нынѣ Новгородъ, и видѣ ту люди сущия, како естъ обычаи имъ, и како си мыють (въ банѣ), и хвощются, и удивися имъ... и рече имъ: „дивно видѣхъ въ землѣ Словенскѣ, идущи ми сѣмо: видѣхъ бани древесны, и пережгутъ я (камни) вельми (рамяно) и соудокуться, и будутъ вази, и обдѣются квасомъ кислымъ (усниномъ, мытелю), и возмутъ на ся прутье младое и быють ся сами (и на камене льють воду), и того ся добють: егда сдѣлуть тѣ живы и обдѣются водою студеною и тако оживуть. И то творять во вси дни, не мучими никимже, но сами си мучать, и то творять не мыту собѣ, но мученье (омовенье собѣ, а не мученье) И слышавше се, швилюхуся“.

(Савр. Лѣтопись, изд. 1872 г., стр. 7--8 въ скобкахъ указаны варианты изъ другихъ списковъ).

Ал. Бекри.

И не имѣють они (славяне) купаленъ, но они устраиваютъ собѣ доми изъ дерева и законотчивють цели въкоторой материей, которая образуется на ихъ деревьяхъ, походить на железоватый водной мохъ, и которую они называютъ *рѣж*. Она служитъ имъ вмѣсто смолы для ихъ кораблей. Затѣмъ они устраиваютъ очаги изъ камней въ одномъ изъ угловъ его (этого дома) и на самомъ верху прогнив очага открываютъ окно для прохода дыма. Когда же оны (очаги) раскалятся, они закрываютъ это окно и заиравють щери дома. — а въ печь естъ резервуары для воды и поливаютъ этой водою раскалившии очагъ, и поднимаются тогда пары. И вѣрукъ у каждого изъ нихъ связки сухихъ вѣтвей, которыхъ они приводятъ въ движение воздухъ и пригнѣиваютъ его къ собѣ, и тогда открываются ихъ норы и выходить влажнее изъ ихъ тѣлъ и текутъ отъ нихъ рѣки. И не остается ни на одномъ изъ нихъ слѣды снни или парыва. И они называютъ этотъ домъ *ал-атбю*.

(Изв. Ал-Бекри, стр. 57).

Сличая оба приведенные текста, нельзя не замѣтить общаго сходства ихъ содержания. Отличаются же они другъ отъ друга

гасенъ Abu Gorion“. Русскимъ издѣдателямъ извѣстна вышеупомянутая историко-агадическая книга подъ названіемъ: «Книга Юсипова сына Горіона» (Пескто-Юсифъ, IX или X. в.).

развѣ только нѣкоторыми варіаціями въ выраженіяхъ. Но такіе различія не трудно себѣ объяснить тѣмъ, что русскій переводчикъ данного стрывка пль извѣстій Ал-Бекри, какъ сознается и самъ русскій переводчикъ, сдѣлавъ мѣстами лишь конъектурально, гадательно, безъ увѣренности въ правильномъ прочтеніи и пониманіи арабскаго подлинника. Это особенно наглядно обнаруживается въ предложеніи: „и законопачивають щели его (дома) нѣкоторой матеріей, которая образуется на ихъ деревьяхъ, походитъ на зеленоватый *водяной моль* и которую они называютъ *удж*“. По догадкѣ русскаго издателя сочиненія ал-Бекри, въ „*удж*“ сказывается русское слово *моль*, въ которомъ послѣдній звукъ въ славянской формѣ, безъ сомнѣнія, преобразовался изъ древнѣйшаго звука *z*¹⁾. Между тѣмъ легко можетъ статься, что здѣсь рѣчь идетъ вовсе не о моль, а объ упоминаемомъ въ нашемъ лѣтописномъ разсказѣ *жніяномъ кость*, т. е. водѣ, въ которой кипятилась трава *жніни* (что, быть можетъ, по арабской транскрипціи и есть *удж*) и которою мылись въ банѣ для изстребленія накожныхъ нечистотъ²⁾. Въ такомъ случаѣ вышеозначенное предложеніе получить, конечно, совершенно иной смыслъ. Съ другой же стороны и русскій переводчикъ *лѣтописнаго* разсказа о баняхъ моль, въ свою очередь, уклонился отъ буквальной передачи подлинника и присочинилъ что либо отъ себя лично. Таковыя добавленія противъ оригинала я считаю послѣднее предложеніе: „а то творять во вся дни, не мучимъ пикимже, но сами ся мучать, а то творять не мытву себѣ, но мучонье (не моченье себѣ, а мучонье)“. Разбирая эти фразы, нельзя незамѣтить сразу ихъ еврейскаго происхожденія. Такъ, фраза: „а то творять во вся дни“ (т. е. постоянно, а не—всякій день, какъ понимать эти слова митр. Платонъ) составляетъ дословный переводъ еврейскаго сочетанія: *kacha jasn kal ha-jamim*,—которое не встрѣчается въ такомъ видѣ въ Библии, но читается мно-

1) В. с., стр. 112, примѣч. 1.

2) См. Словарь церк. и рус. яз. Акад. Наукъ.

юкратно въ книгѣ: „Га-Яшаръ“, между прочимъ, въ описаніи беззаконій Содомитягъ. послужившемъ образцомъ для русской повѣсти о судѣ Шемяки¹⁾. Фраза же: „а то творить не мовенье себѣ, а мученье“ покаиваесть свойственную преимущественно еврейской письменности манеру подбирать, для красоты и выразительности слога, рифмы, состоящая изъ двухъ созвучныхъ словъ, изъ коихъ одно выражаесть понятіе, совершенно противоположное понятію, выражаемому другимъ словомъ. Такого рода рифмы и аллитераціи встрѣчаются уже и въ Библии. Для примѣра, укажу на книгу пророка Исаи, V, 7: „И ждаль Онъ правосудія (mischpāth), но вотъ кровопролитіе (mischpāch), ждаль правды (zedāka) и вотъ—воплъ (zōdka)“. Отсюда позволительно сдѣлать выводъ, что и русскій переводъ помѣщенного въ Начальной Лѣтописи разсказа о баняхъ прошелъ, какъ замѣчено мною выше, чрезъ руки еврея, или, по меньшей мѣрѣ, лица сибѣдущаго въ еврейской письменности²⁾.

Теперь мнѣ предстоитъ еще выравить, такъ сказать, отрывокъ о баняхъ въ надлежащее мѣсто лѣтописнаго свода, откуда онъ былъ выпутъ по недомыслию переписчика, а именно—въ разсказъ Гюраты, вѣрнѣе, Гуріи (Гуріона или Горіона) о Югрѣ.

Вотъ въ какомъ видѣ долженъ быть восстановленъ, по моему, текстъ этого разсказа.³⁾

¹⁾ См. *Сефиръ-на-Яшаръ*, Варшава, 1876 г., стр. 33, строка 10. сверху, и статью академика *Сугамлинова*: „Повѣсть о судѣ Шемяки“ въ Сборникѣ 2-го Отдѣла. Н. 1873 г., т. X. № 6.

²⁾ Мнѣ могутъ, пожалуй, возразить, что видѣ рифмы и аллитераціи, подобныя тѣмъ, о коихъ скажано мною въ текстѣ, встрѣчаются, напр., и въ Словѣ Давида Заточника (Черяславль-Гореславль, .лачъ-плачь). Но само это Слово Давида не состояло ли въ близкомъ отношеніи къ еврейской литературѣ? Для утвердительнаго отвѣта на сей вопросъ имѣется немало данныхъ, изложеніе которыхъ здѣсь, конечно, неумѣстно.

³⁾ Объясненіе типографскихъ знаковь, употребленныхъ при изложеніи нижеслѣдующаго текста разсказа: 1) многоточіа означаютъ.

«Се же хощю сказати, яже слынахъ преже сихъ 1 лѣтъ, яже сказа ми Гюря Торговичъ Новгородецъ, глаголя сице: „яко поклахъ отрокъ свой въ... люди, яже суть дань дающе Новгороду.

Ии поиде по дѣтиру горѣ, и приде в Словоѣни, идеже видѣхъ Новгородъ, и видѣхъ ту людѣ суцая, како есть обычаи нѣмъ, и како ся жыють (въ бѣнѣ)... (и описаніи нѣмъ въ) [Печору; и пришедшию отроку юному къ нѣмъ], и рече нѣмъ: дивно видѣхъ в землѣ Словоѣнѣ, идущю ми сѣю: видѣхъ бани древени... и т. д. до словъ, включительно: „и то творять не мовеныя собѣ, а мученыя. И слынахъ се... дивляхуся].

А отуга иде въ Югру. Югра же людье есть языкъ нѣмъ и собѣнъ въ самодѣлю на полуночныхъ странахъ. Югра же рекона отроку юному: дивно мы находихомъ чюдо, его же нѣмы слынали преже сихъ лѣтъ, и се грѣше лѣто нача быти: суть горы задуче въ луку чюря и т. д.

Мнѣ же реконю къ Гюрягѣ: «си суть людье закленани Александромъ Македонскимъ царемъ, якоже сказаетъ о нихъ Меодий Патарійскій, глаголя и пр.»—до словъ: „по мы на предняя взратимся, якоже бяхомъ преже глаголяли“. 1)

Таковы были, по моему, первообразный текстъ разсказа Гюряты.

Остается мнѣ, въ заключеніе, представить два объяснительныхъ къ сему тексту замѣчанія.

1) Основываясь на начальныхъ словахъ разсказа: «Се же хощю сказати, яже слынахъ... яже сказа ми Гюря Торговичъ Новгородецъ», иные находили, что лѣтонисецъ слышалъ разсказъ о Югрѣ отъ самого Гюряты. Профессоръ же Бестужевъ-Рюминъ полагаєтъ, что разсказъ заимствованъ составителемъ лѣтописи изъ письменнаго источника Новгородскаго происхожденія, гдѣ уже написано было: «се же хощю сказати» и т. д. Тотъ же наслѣ-

что въ дѣлѣхъ чѣсть вынужены мною одно или нѣсколько словъ: 2) прямыми скобками обведены слова, перенесенныя изъ одного мѣста въ другое, а полукруглыми — слова, отпечатанныя курсивомъ и дополненыя мною по догадкѣ.

1) Гавр. 326—228.

довитель сблизжалъ съ разсказомъ Гюряты помѣщенное въ Ипатьевскомъ спискѣ лѣтописи, подъ 6622 годомъ, сказаніе о стеклянныхъ глазкахъ, падающихъ съ неба въ Ладогѣ.—находя что оба эти сказанія, быть можетъ, нѣкогда составили одно цѣлое¹⁾. Но съ своей стороны я укажу на то, что въ Талмудѣ, отъ имени рабби *Баръ-баръ-Хана*, приводится цѣлый рядъ разсказовъ о различныхъ дивныхъ и чудесныхъ явленіяхъ, видѣнныхъ и слышанныхъ послѣднимъ во время его странствованій въ далекихъ пустынныхъ краяхъ, каковыя разсказы большею частью начинаются словами: «сказалъ мнѣ нѣкій (арабскій) торговецъ»²⁾. Въ виду сего, представляется вѣроятнымъ, что все вообще сказаніе о Югрѣ перешло въ лѣтопись изъ сочиненія какого-нибудь путешественника — еврея, который вычитанныя имъ свѣдѣнія о чудесахъ у далекихъ сѣверныхъ народовъ выдавалъ за сообщенія ему нѣкимъ купцомъ Гуріюю, и что это сказаніе лѣтописецъ доподлинно отъ себя выдержкою изъ помѣщенныхъ въ Хронографѣхъ отрывковъ изъ «Откровенія о царствіи народовъ», посвящаго имя Мемоція Патарскаго (ум. въ 310 г.) но учеными приписываемаго св. Мемодію, патриарху Константинопольскому.³⁾ Что же касается названія Гуріи Торговича «Новгородцемъ», то оно, полагаю, нисколько не служитъ доказательствомъ, что разсказъ, о коемъ ведется теперь рѣчь, возникъ на почвѣ новгородскихъ преданій. Подъ «Новгородцемъ», слѣдуетъ, я думаю, разумѣть здѣсь не непременно жителя, либо уроженца, новгородской области, а купца, гостя (безотносительно къ его національности), торгующаго новгородскими товарами, или ѣдущаго въ Новгородъ по дѣламъ торговли, подобно тому, какъ названіе Суражанъ было усвоено и за русскими людьми, которые вели торговлю суражскими или суров-

1) См. Бестужева-Рюмина: «О составѣ рус. лѣтоп.», стр. 78—9; ср. А. Н. Марковича: О лѣтописяхъ, вып. I, стр. 161.

2) Талмудъ Вавил., трактатъ Бана-Битра, л. 78 и 74.

3) См. Сахарова: «Эсхатологическія сочиненія и сказанія въ древне-русской письменности». Тула, 1879 г., стр. 97—98.

скини товарами¹⁾. А что оно такъ, въ этомъ можно убѣдиться изъ помѣщеннаго въ Ипат. Лѣтописи, подъ 1289 г., описанія погребенія князя Владиміра Васильковича Галицкаго: «И тако плакавшися надъ нимъ все множество Володимирцевъ, мужи и жены и дѣти, Нѣмци, и Сурожьцѣ, и Новгородци, и Жидове плакахуся, аки и во взятыи Иерусалиму»... Изъ этого мѣста Лѣтописи явствуетъ, что о Сурожцахъ и Новгородцахъ говорится, какъ о жителяхъ Владиміра (Володимірицахъ), а не Сурожа и Новгорода. Такимъ образомъ; принимая во вниманіе что, по словамъ разсказа, отрокъ Гюраты, отправалясь къ сѣвернымъ народамъ, поѣхалъ по Дибру вверхъ, слѣдуетъ заключить, что трактующее сказаніе написано не въ Новгородѣ, а скорѣе всего гдѣ-нибудь на югѣ Россіи, гдѣ издавна жили во множествѣ евреи.

2) Далѣе, въ параллель разсказу Югры о народахъ, затворенныхъ между высокими горами, въ конѣхъ происходитъ постоянный «кличъ и говоръ и сѣкутъ гору, хотище высѣчься». можно привести разсказъ, сохранившійся въ книгѣ «Цроръ га-моръ» раввина Авраама Саба—слѣдующаго содержания: «Въ комментарий р. *Логифи Аммел* (писателя XII в.) на книги послѣднихъ пророковъ я прочиталъ, что онъ (Кимхи) видѣлъ одну книгу, гдѣ написано, что Александръ Македонскій затворилъ Гога и Магога между великими и высокими горами, изъ которыхъ есть выходъ только въ одномъ мѣстѣ. На этомъ то мѣстѣ онъ (Александръ) соорудилъ крѣпкое зданіе съ желѣзными стѣнами, такъ, чтобы тѣ (затворенные народы) не могли выйти оттуда. И на тѣхъ стѣнахъ онъ поставилъ сдѣланныхъ съ большимъ искусствомъ желѣзныхъ людей, которые безпрерывно ударяютъ въ стѣны молотами и сѣкирами, для того, чтобы люди, находящіеся внутри, разумѣли, что вѣчно строить и укрѣпляютъ стѣны, съ цѣлью не давать тѣмъ людямъ выйти».²⁾ Изъ этого можно видѣть, что преданіе о за-

¹⁾ См. В. Г. Васильевскаго: «Русско-визант. изслѣдованія», Вводъ въ житіе св. Стеф. Суражскаго, стр. ССХІІ.

²⁾ См. въ „Сборникѣ статей по еврейской исторіи и литературѣ“ выи. I, Сиб., 1866 г., замѣтки А. Я. Гаркави къ статьѣ Оршанскаго: „Талмуд скланиніа объ Ал. Макед.“, стр. 26--27.

ключепныхъ Александромъ народахъ,—о которомъ нѣз еврейскихъ авторовъ упоминаеть еще Юсифъ Флавій, ¹⁾ надревле обращались между евреями,—чѣмъ оиить-таки подтверждается мысль о вѣроятности еврейскаго происхожденія всего. вообще, разсказъ Гириты.

2. Преданіе о Кіевѣ

Въ непосредственномъ соедѣствіи съ сказаніемъ объ ан. Андрѣ въ Лѣтописи помѣщена повѣсть объ оселеніи Кіева тремя братьями, изъ которыхъ старшій Кіівъ, какъ ошибочно, по словамъ лѣтописца, полагають псевдующіе люди, былъ будто бы переможкомъ съ противоположной стороны Дибира, но на самомъ дѣлѣ княжилъ надъ своимъ племенемъ, ходилъ въ Царьградъ, гдѣ удостоился особыхъ почестей отъ цари, затѣмъ ходилъ къ Дунаю и срубилъ (построилъ) тамъ маленькій городъ, названный и понынѣ у Дунайцевъ подъ именемъ «Киевецъ», гдѣ хотѣлъ было поселиться съ своимъ родомъ, но мѣстные жители не допустили его осуществить свое намѣреніе. почему онъ и возвратился въ свой градъ Кіевъ, гдѣ вскорѣ какъ онъ, такъ и его братья и сестры, скончались ²⁾.

Любопытно ознакомиться со взглядами историковъ на эту повѣсть.

По мнѣнію *Шафарика*, она домашнее преданіе, дошедшее до Нестора въ *письмѣхъ*. *Погодинъ*, указывая, что въ самой лѣтописи упоминаются два преданія о Кіивѣ, «какъ будто предметы спора»,—считаетъ второе—о хожденіи Кіива въ Царьградъ—неоспоримымъ, дошедшимъ до лѣтописца на *письмѣхъ*. ³⁾ *Срезневскій* считаетъ это второе преданіе занесеннымъ изъ Болгаріи. ⁴⁾ *Лѣбовичъ*.

1) Ср. А. И. Гаркави: «Неизданныя версія романа объ Александрѣ». Сиб., 1892 г., стр. 2.

2) Лавр. лѣтопись, стр. 8—9.

3) См. Погодинъ, „Искѣн“, I, 162.

4) См. Маркевичъ: „О лѣтописяхъ“, I, 150.

признавая оба повѣданія мѣстными, кіевскими, даетъ имъ слѣдующее объясненіе: «Преданіе о первомъ челоѣкѣ Кіева, говорятъ они, справедливо разумѣть въ немъ перевозника на тотъ берегъ, и къ Баснію отъ западныхъ земель, и къ Царьграду отъ нашихъ верхнихъ земель. Въ этомъ смыслѣ, какъ перевозникъ, Кіевъ пріобрѣтаетъ особое значеніе для древне-русской жизни вообще. Онъ является главнѣйшимъ посредникомъ торговыхъ сношеній Сѣвера съ Югомъ и Запада съ Востокомъ... и свободно отворяетъ ворота наъ всей русской земли въ самый Царьградъ», или, какъ выразился въ другомъ мѣстѣ тотъ же писатель, «въ качествѣ посредника.—всегда былъ принимаемъ въ Царьградѣ съ немалой почестью». ¹⁾ В. Г. Васильевскій въ своемъ важномъ трудѣ: «Русско-Византійская изслѣдованія» ²⁾ склоняется, если не ошибаясь, признавать за стариннымъ мѣстнымъ преданіемъ о хожденіи Кіа Цесарьграду полную историческую достовѣрность. Что же касается разсказа дѣтониса о построеніи Кіема на Дунаѣ городка, именуемаго у Дунайцевъ и доселѣ Кіевномъ, то В. Г. Васильевскій въ другой, гораздо болѣе ранней своей работѣ ³⁾ замѣтить, что повѣстіе это, вѣроятно, сложилось въ началѣ XII вѣка, потому, что въ то время въ Подунайской области, дѣйствительно, былъ городокъ Кіи—Кіюа.—какъ это видно изъ одного греческаго географическаго словаря XII вѣка, гдѣ указанъ такой городъ въ Малой Азіи, а потомъ прибавлено, что и въ Мизіи (Балгаріи) существуетъ одноименный городъ. Къ этому замѣчанію Н. П. Барсова присоюкунилъ отъ себя, что и до сей поры въ области нижняго Дуная есть нѣсколько мѣстностей съ подобнозвучащими наименованіями: Кипени, Кіора, Кіотра ⁴⁾.

¹⁾ См. рецензію проф. Когалевскаго на „Исторію русской жизни“ Забѣлина въ Кіев. Унив. Изв. за 1880 г. № 11, стр. 169—170.

²⁾ Изгонисъ занятій Археогр. Комисіи 1893 г., стр. СXXXVII.

³⁾ „Византія и Печенѣги“ Ж. М. П. Пр. за 1872 г., Дек., стр. 301. Ср. Н. П. Барсова: „Очерки рус. истор. географіи. 1885 г., стр. 250.

⁴⁾ См. Н. П. Барсова, I. с.

Таковы взгляды и сужденія авторитетныхъ представителей науки на лѣтописную повѣсть о первыхъ основателяхъ Кіева. Приходится сожалѣть, однако, что ни одинъ изъ названныхъ ученыхъ, ни кто-либо другой, не потрудились спустити до критическаго разбора и объясненія самого текста трактуемой повѣсти, представляющагося въ томъ видѣ, какъ онъ паложень въ древнихъ и болѣе позднихъ спискахъ лѣтописи, лишенимъ всякаго человѣческаго смысла. Такъ, напр., возьмемъ хоть грамматическое предложеніе, которымъ начинается наша повѣсть: «Подем(?) же жившемъ оубѣ и володѣющемъ роды свои, иже и до сее братьѣ (какой это братья?) бяху Поляне, и живяху кождо съ своимъ родомъ и на своихъ мѣстѣхъ, владѣюще кождо родомъ своимъ». ¹⁾ По поводу этого мѣста Погодинъ выражаетъ свое удивленіе, что Несторъ, не сказавъ еще ни слова о Кіѣ съ братьями, говоритъ уже прямо: «иже и до сее братьѣ». Отсюда Погодинъ заключаетъ, что все это мѣсто, «ясно принадлежитъ не Нестору, а заимствовано имъ откуда нибудь». ²⁾ По мнѣ кажется, что для всякаго гараздо яснѣе, что переписчикъ, по своему обыкновенію, и тутъ нануталъ, передвинувъ «на передняя» фразу, которую слѣдовало «вписать въ задняя». Или остановимся на слѣдующемъ мѣстѣ: «и бяше около града лѣсъ и боръ великъ, и бяху ловища звѣрь: бяху мужи *мудри и смислени* и нарицахуся Поляне. Отъ нихъ же суть Поляне въ Кіевѣ и до сего днѣ. Бяху же тогда погани, жруще озеромъ и колодяземъ и рощениемъ, якоже и *прочіи погани*» ³⁾ Съ перваго же взгляда на эту тираду замѣтно, что предъ нами только наборъ словъ, не дающихъ никакой опредѣленной связанной мысли. Притомъ же, развѣ можно допустить, чтобы составитель лѣтописнаго свода, кто бы онъ ни былъ, Несторъ ли, Сильвостръ ли, или иное лицо, — величалъ «своганимъ» «мужами мудрыми», тогда какъ въ другихъ мѣстахъ лѣтописи, ве-

¹⁾ Лавр., стр. 8, строки 7—10.

²⁾ Пестель, замѣч. и лекціи, II, 389, прим.

³⁾ Соф. Язы. (И. С. Р. Л., V, 81). Тоже и въ некоторыхъ другихъ спискахъ.

дѣ, гдѣ только стоять «погани», тамъ постоянно встрѣтите рядишкою житети: «и невѣголеи». Не менѣе странно, что дѣтонисецъ счесть долгою опровергать житѣіе невѣждъ, будто Кій былъ перевозникомъ, — указывая, что, если бы это было такъ, то не ходилъ бы тотъ въ Царьградъ и не княжилъ бы надъ своимъ родомъ, а между тѣмъ дѣтонисатель въ то же время аттестуетъ и Кія, и его братьевъ, какъ звѣролововъ. Неужели же ремесло звѣролова неизмѣримо почетнѣе занятій перевозника?

Въ виду такихъ быющихъ въ глаза несообразностей, представляемыхъ текстомъ нашей повѣсти, можно, не рискуя ошибиться, заключить, что послѣдній вскорѣнъ былъ перенисчникомъ. Для реставраціи же подлинника надлежитъ сооставить содержаніе повѣсти съ еврейскимъ ея прототиномъ.

Дѣю потъ въ темъ.

Въ упомянутой уже мною выше книгѣ историко-агадическаго содержанія, подъ заглавіемъ: „serbet ha-jaschar“ (книга праведнаго, или книга праведная) наложено родословіе потомковъ трехъ сыновей Ноевыхъ: Сима, Хама и Іафета, по ихъ происхожденію, племенному родству и мѣстамъ поселенія, — составленное преимущественно по Пятюкнижю (Быт., гл. 10), по съ значительными видоизмѣненіями и допущеніями. Этотъ генеалогическій очеркъ заканчивается такъ: „И сыны Арама (младшаго сына Сима) поили также и построили для себя городъ, назвавъ его Уцъ, по имени старшійшаго своего брата, и поселились тамъ: это земля Уцъ до сего дня. И было, во второй годъ послѣ столбокрушенія и вышетъ человекъ изъ земли Шиверіа, изъ дома Асара, по имени Бела и отправился (съ цѣлью) поселиться самому съ домою своимъ, гдѣ только удастся (гдѣ случится). И пришли они до (мѣста) противъ городовъ окрестности, насупротивъ Содома, и сѣли тамъ. И всталъ тотъ человекъ и построилъ малый городъ, назвавъ его своимъ именемъ „Бела“: это—земля Царь (Сигоръ) до сего дня. Вотъ всѣ племена сыновей Сима, по языкамъ и городамъ ихъ, распространившіеся по землѣ послѣ столба. Каждая же отдѣльная область, каждый отдѣльный городъ и каждое отдѣльное племя изъ племени сыновей Ноя по-

строили посты свои для себя много городов, и воцарили надъ собою царей, которые владыки ими. Такъ творять всѣ роды сыновей Посвухъ во вѣки¹⁾).

Приведеннымъ отрывкомъ легко объяснить происхожденіе сказанія о Кіѣ и его братьяхъ. Составителю лѣтописи предстояло изобразить повѣсть о томъ, «кто въ Кіевѣ нача первые княжити, и откуда Руская земля стала есть»? Но гдѣ раздобыть фактическія данныя для такой повѣсти? Откуда почерпнуть свѣдѣнія о первобытныхъ временахъ русской (Кіевской) исторической жизни? Выручила лѣтописца «Книга праведная». Раскрывъ эту книгу, лѣтописецъ нашелъ, что сыны *Шема* (*Schem* значить: имя, слово, слава) разсѣлились по разнымъ мѣстамъ отдѣльными племенами, изъ коихъ каждое управлялось поставленнымъ имъ надъ собою царемъ. А такъ какъ нашъ хронистъ знаетъ, что Поляне (Кіевы суть славяне («сущи отъ рода Словѣнска»), то онъ вполне вправѣ былъ заключить, что они, Кіевы, какъ сыны Славы, какъ *Славяне*, безъ сомнѣнія, «творили» то самое, что и всѣ сыны Шема (Сима). Затѣмъ, вычитавъ въ «Сеферъ-га-Ишара», что Семиты (*vue-schem*, сыны Славы), какъ и всѣ вообще потомки Ноевы, строили города, которые называли своими именами или же по именамъ старѣйшихъ своихъ братьевъ, — лѣтописецъ сообразилъ, что и Кіевскія урочища навѣрно получили свои названія отъ ихъ первоначальныхъ обитателей. Далѣе, въ виду повѣствованія «Сеферъ-га-Ишара» о томъ, что нѣкій человекъ, именемъ Бела, поселился съ родомъ своимъ противъ городовъ окрестности, гдѣ и построилъ маленькій городъ, называемый и до сего дня по имени его строителя, — лѣтописецъ умозаключилъ, что и существующее въ окрестности Кіева, — на лѣвомъ берегу Днѣпра, — населенное мѣсто, называвшееся и во время составленія лѣтописи Городкомъ²⁾, построено нѣкимъ именемъ, какъ тѣмъ

¹⁾ «Сеферъ-Га-Ишаръ». Варшава. 1876 г. Отдѣлъ Натоксинія «Ной», стр. 18—19.

²⁾ См. Н. П. Барсова. *op. cit.*, стр. 143.

же Кіевъ. во имя котораго назвать Кіевъ— «градъ великъ» и отъ котораго маленькій городъ (Городокъ) получило также свое наименование «Кіевецъ». Напостѣдокъ, зная изъ Пятюннжія (Быт. 36. 32—33) и Паравноменона (1, 13, 14), что тезка упомянутого Бела царствовалъ въ землѣ Эдома (прежде воцаренія царя у сыновъ Паравенуахъ), и что о немъ библейская исторія не сообщаетъ ничего больше, кромѣ того, что онъ жилъ-былъ и скончался, а по немъ воцарился Йованъ, по смерти коего воцарился Хунамъ и т. д.,—нашъ дѣтонисецъ весьма решительно разсуждаетъ, что и ему позволительно сказать о Кіѣ только то, что послѣдній, дескать, княжилъ въ своемъ родѣ, построилъ Городокъ и совершилъ «все земное».—приказалъ намъ долго жить.

Такимъ образомъ безошибочно можно утверждать, что первообразный текстъ нашей повѣсти гласилъ такъ?).

„Подемъ (Полиномъ, по нѣк. св.: Словеномъ), живимъ особѣ и волюдѣннхъ роды свои... и живиху каждо съ своимъ родомъ на своихъ мѣстѣхъ, каждо въ (въ)нцѣ родомъ своимъ“.

„И быша три брата: одному имя Кий, а другому Щекъ, а третьему Хоривъ, и сестра ихъ .Либедь. Кий сѣдше на Горѣ (надъ рѣкою Дѣвиромъ), а Щекъ сѣдше на [другой] горѣ, идѣже нынѣ зовется Щеканица, а Хоривъ на третьей горѣ, отъ него же прозвася Хоривница, и створиша градъ во имя брата своего старѣйшаго и нарекоша имя ему Киевъ. [Отъ нихъ же суть Кияне, иже до сего братья бѣху Поляне].

«Сей Кий княжаше въ родѣ своемъ и... изълюбѣи мѣсто [на той странѣ] ?) (жс. Дѣвир) и срубѣи градокъ малъ [— Киевецъ]... еже и до нынѣ [вар.: до сего дня] наричють Городнице и хотяше съести съ родомъ своимъ, и не даша ему ту живущи. Кюви (вар.: Кию) же, пришедши въ свой градъ Киевъ, ту животь свой сконча, и братъ его Щекъ, и Хоривъ, и сестра ихъ .Либедь ту скончнися».

1) Я привожу текстъ по .Лаврент. св. съ разночтеніями, указанными въ „Сводной .Пѣтонисѣ“, изд. .І. Н. .Лейбовича, Спб. 1876 г. стр. 6—7.

2) См. .Лейбовича „Сводная .Пѣтонисѣ“: стр. 6. вым. 16.

Изъ положеннаго въ такомъ видѣ текста нашей повѣсти само собою уже обнаруживается, что слова и фразы, не укладывающіяся въ очерченныя здѣсь рамки его, составляютъ поддѣльную, чуждую его содержанію, примѣсь, занесенную изъ разныхъ другихъ мѣстъ лѣтописнаго сборника.

И дѣйствительно: а) сочетанія: 1) «Кий есть перевозникъ былъ», 2) «У Києва бо бѣше перевозъ тогда съ оной стороны Дѣбѣра» и 3) «и бѣше около града зѣсь и боръ великъ» — должны быть отнесены къ вышеупомянутому лѣтописному извѣстію о прибытіи Дрекинскихъ пословъ къ великой княгинѣ Ольгѣ. А именно: послѣ фразы: «и присташа (послы) подъ Боричевымъ въ лоды»¹⁾ нужно прибавить: [«бо бѣше около града Києва зѣсь и боръ великъ»²⁾, и у Києва бѣше тогда перевозъ (варианты: перевозъ на Києвъ. Кий есть (или у Кіи) перевозникъ былъ съ оной стороны Дѣбѣра)]³⁾ Градь же бѣ Києвъ, идеже есть нынѣ дмѣрь Гордятинь и Пикпфоровъ», и проч.⁴⁾

Смысль возстановленнаго въ такомъ видѣ лѣтописнаго свѣдѣтельства легко понятенъ. Сочинитель повѣсти желалъ пояснить, чего ради урочище, соединившее Подолье съ Горою, на которой расположенъ былъ градъ Києвъ, называлось «Боричевымъ» или «Боричевымъ оувозомъ». 5) Названіе это, поясняетъ сказатель, произошло оттого, что въ старину около града Києва былъ густой боръ (отсюда «Боричевъ») и существовалъ перевозъ (отсюда «авозъ») съ той стороны Дѣбѣра.

б) Фразы: «и бяху ловяща звѣрь», равно какъ добавленныя чрезъ нѣсколько строкъ въ нѣкоторыхъ болѣе позднихъ свѣдѣніяхъ слова: «Бяху же тогда погани, жруще езеромъ и кладземъ и роценіемъ», должны быть перенесены въ сказаніе о нравахъ и обычаяхъ Дрекианъ, Радимичей, Вятичей и Сѣверянъ⁶⁾.

1) .Iавр. стр. 54.

2) ibid стр. 8, строка 1 снизу.

3) ibid. стр. 9, строки 3 и 4, сверху.

4) .Iавр., стр. 54.

5) .Iавр., стр. 8, ст. 12 сверху.

6) .Iавр., стр. 12-13.

в) Выраженіе: «*биху мужи* (последняго слова нѣтъ въ Радзив. и Акд. спискахъ) мудри и смыслени» должно быть помѣщено въ разсказъ о заплѣтѣ Кіева Аскольдомъ и Диромъ. начинающійся: «И бѣста у него *два мужа* не племени его, по боарина»¹⁾. Здѣсь-то приписаны были, вѣроятно, на поляхъ варианты: ям.: «и бѣста» — и «биху», а послѣ реченія «мужа» — слова: «мудри и смыслени».

г) Слова: «*Шни же не свѣдуце* (по нѣкот. сп.: не вѣдуце), рекоша, яко... тѣмъ глаголаху... Аще бо бы... то не бы» — выдернуты изъ лѣтописнаго сказанія о патрествїи половецкаго князя Боника на монастырь Печерскій.—какоео сказаніе дополнено заимствованнымъ изъ Слова «о царствїи народомъ», усматриваемаго обыкновенно Меюдію Натарскому, а на самомъ дѣлѣ написаннаго св. Меюдіемъ-псковѣдиномъ, патриархомъ Константинопольскимъ (9-го ст.²⁾), разсужденіемъ о происхожденїи Половцевъ, какъ родственныхъ несчастнымъ племенамъ, заключеннымъ въ горѣ Александромъ Македонскимъ, и связано съ вышеназваннымъ мною разсказомъ Гуриты Роговича (правильнѣе, Гюри Торговича) о Новгородскихъ баняхъ и другихъ дивныхъ чудесахъ: «*и тѣмъ глаголаху*: гдѣ естъ Богъ ихъ, да поможетъ имъ... *не вѣдуце*, яко Богъ кажесть (казишь) рабы своя»³⁾... Шшли бо суть (вар. *аще ли бо*) ихъ колѣны 4... *Дрѣвни же глаголаху*: сыны Амюны: се же *тѣстѣ тако*⁴⁾. Означенное сказаніе, помѣщенное въ лѣтописномъ сводѣ подъ 1096 г., составляетъ, какъ справедливо замѣтилъ проф. Бестужевъ-Рюминъ, очевидно, особую повѣсть и является какою-то вставкою⁵⁾. Поэтому не лишено вѣроятія, что справщикъ лѣтописнаго сборника, пользовавшійся упомянутою повѣстію для воспроизведенія раз-

¹⁾ Лавр., стр. 19—20.

²⁾ См. проф. В. Сахарова: „Эсхатологическія сочиненія и сказанія“. Тула, 1879 г., стр. 98.

³⁾ Лавр., стр. 225.

⁴⁾ Лавр., стр. 226.

⁵⁾ О составѣ рус. лѣтописей, стр. 13.

сказа Гуриты, «перенеситъ», по недомыслию, изъ нея же вышеуказанныя отдѣльныя слова, пытаясь пхъ въ сказаніе «о статіи Кіева».

д) Что касается выраженій: «ходить Царюгороду... и приходившу ему ко царю, якоже сказуютъ, яко велику честь приять отъ цари, при которомъ приходивъ царю» и «идущю же ему всиятъ, приде къ Дунаеву»,—то эти выраженія, какъ много уже объяснено выше, всецѣлю относятся къ сказанію о мнимомъ путешествіи апостола Андрея, а въ дѣйствительности о странствованіяхъ св. Меодія, славянскаго первоучителя.

е) Наконецъ, слова: «еже и до нынѣ наричють Дунайци» должны быть перенесены въ сегментъ, помѣщенный въ дошедшей къ намъ рукописи Лаврент. Лѣтописи на слѣдующемъ (8-мъ) листѣ и начинающійся: «словѣнску же языку, яко же рекохомъ живущю на Дунаи, придона отъ Скуфь, рекше отъ Козарь, рекоми Болгаре, и сѣдоша по Дунаеву, насильници Словѣномъ быша». Здѣсь-то въ концѣ, безъ сомнѣнія, и стояли первоначально слова: иже и до нынѣ наричють ся Дунайци (т. е. Болгаре Дунайскіе).

И такъ, по очищеніи текста разбираемаго сегмента о началѣ Кіева отъ прилетенныхъ къ нему чуждыхъ примѣсей, обнаруживается, повторю, что на самомъ дѣлѣ не существовало вовсе никакого преданія, дошедшаго будто-бы въ пѣсняхъ, либо на письмѣ, прозою, о иѣкомъ Кіѣ, по одной версіи — перевозникѣ по Днѣпру, а по другой—ходившемъ въ Царьградъ, гдѣ былъ принять съ честію греческимъ императоромъ, и на обратномъ пути построившемъ небывалый городокъ Кіевецъ гдѣ-то на Дунаѣ, а весь рассказъ о первыхъ основателяхъ матери русскыхъ городовъ чистѣйшій вымыселъ книжника, сочиненный въ подражаніе книгѣ «Serpher ha-jachag».

3. О хазарской дани.

Въ близкомъ сосѣдствѣ съ разсмотрѣннымъ сказаніемъ стоитъ сегментъ, трактующій о правахъ и обычаяхъ полянъ, дреклянъ,

радимичей, витичей и славянъ, подавившихъ подданническую зависимость отъ хозаръ. ¹⁾ Еврейскіе источники этого сегмента (Талмудъ и опять-таки «Сеферъ га-Ишаръ») мною уже указаны подробно въ журналѣ «Вѣстникъ Права», ²⁾ а потому, не останавливаясь больше на сказанномъ сегментѣ, обращусь къ слѣдующему, по порядку, мѣсту древней лѣтописи, гдѣ говорится объ обложеніи хозарами полянъ и древлянъ данью. Текстъ этого мѣста, по предварительномъ его исправленіи посредствомъ слпченія разныхъ списковъ и перестановки нѣкоторыхъ словъ, представляется въ такомъ видѣ:

«По снхъ же лѣтѣхъ, по смерти братья сея, быша обидимы поляне древлянъ и ильми околными ³⁾. И наидоша я козарѣ, сѣдшая на горахъ. (вар.: на горахъ шадъ рѣкою Днѣпрскою ⁴⁾). И рѣша козарю: «силатите намъ дань». Съдумашнеже поляне и идаша отъ дыма мечь, и несона козарю ко князю своему и къ старѣйшинамъ своимъ и рѣша имъ: «се налѣзохомъ дань нову». Они же рѣша имъ: «откуда?» Они же рѣша имъ: «въ [полюи] вѣлѣхъ (вар.: лѣтѣхъ). Они же рѣша: «Что суть вѣдали?» Они же показаша мечь. Рѣша старци Козарьстии: «не добра дань, княже! ип си допскахомъ оружьею одиною стороною, рекше саблями, а снхъ оружье обовиду остро, рекше мечь: си пмуть имати дань на насъ и на илѣхъ странахъ. Се же сбытсѣя все: не отъ своя воля рекоша, но отъ Божья повѣтъниа. Ико и при Фаравонѣ, цари Египетьстѣмъ, егда приведоша Моисѣя предъ Фаравона, и рѣша старѣйшина Фаравона: сея хочеть смирити область Египетьскую».

¹⁾ Лавр. стр.

²⁾ См. въ этомъ журналѣ за Ноябрь 1905 г. мою статью „Критико-сравн. разборъ устава в. к. Всеволода о церков. судахъ“, стр. 179—184.

³⁾ Слово „Полюи“ читается въ Тверской лѣтописи. Въ лѣтописи Переяславля Судальскаго (стр. 1) все это предложеніе читается такъ: „По мнзѣхъ же лѣтѣхъ послѣ г-ю братьи Кія, Щека, Хорина за ты грѣхы, изидоша Козари на Полянъ и Древлянъ“.

⁴⁾ Лавр. стр. 16, строка 7, сверху.

Икоже и бысть: погибона Евонтане отъ Моисея, а первое быша работающе имъ. Тако и сѣи козари владѣша поляны ¹⁾, а послѣди самѣши полнише (кѣнше) обладаша ²⁾; володѣють бо козари Русьскіи (князи и) до днешняго дне ³⁾.

Въ этомъ повѣствованіи, не снабженномъ никакою датой, исторически достовернымъ представляется лишь извѣстіе, что на горахъ кѣвскихъ сѣдѣли хозаре съ нѣмъ княземъ, подвассальнымъ, конечно, верховному хазарскому кагану, нѣвшему свою столицу въ Птиль, и что они вѣзмали дань съ полянъ, сѣдѣвшихъ «въ полнѣ», и древлянъ, жившихъ «въ лѣтѣхъ». Свидѣніе же, будто дань эта вѣзмалась по мечу отъ дыма, совершенно неправдоподобно, находясь въ противорѣчіи съ положительными сообщеніями самой лѣтописи, что хозаре брали съ подвластныхъ имъ русьскихъ племенъ дань съ однихъ по «бѣлой веворичѣ», а съ другихъ по «щялгу», что затѣмъ Ологъ, а за нимъ и Игорь брали съ древлянъ «по чернѣ кунѣ съ дыма». Ольга же — «дань тяжку, по двѣ кунѣ чръныхъ, по две веворицы, и скоры, и медь», а Святославъ брать съ вятичей ту же дань, которую послѣдніе платили хозарамъ: по щялгу или стерялгу отъ разя, либо отъ дыма ⁴⁾. Такимъ образомъ разсказъ, о двуострыхъ мечехъ, которые давались руссами хазарамъ, въ видѣ дани, и обь опасеніяхъ, прьсказанныхъ по сему поводу хазарскими старѣйшинами, надлежитъ признать ничѣмъ инымъ, какъ вымысломъ. Сложился же этотъ вымыселъ подъ влияніемъ еврейскихъ понятій. А именно: мечъ, какъ эмблема и орудіе правосудной кары и отом-

1) Такъ въ Кенигебер. спискѣ. Сиб. 1767 г., стр. 13.

2) Кенигеб., I. с.

3) Въ лѣтоп. Поречаславя Судальскаго, I с.: «Тако же и Роустіи князи емлютъ на козарехъ дань».

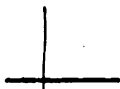
4) Въ Густинской лѣтописи (И. С. Р. I. II, стр. 281) показаніе, касательно Хазарской дани изложено такъ: «Потомъ же и Козаре прійдоша и найдоша Полянъ, си есть Кіаитъ, и Древланъ и, одолѣша ихъ, повелѣша себѣ дань дати отъ дыма по бѣлой веворичѣ; потомъ же, адумавше Кіаисе, вѣдаша имъ мечъ обуудоостръ».

пенія за содѣянное зло, изображается въ Библии пмѣющимъ два острія: «И мечь *обожидострый* въ рукѣ ихъ, чтобы совершать мщеніе надъ народами, наказаніе надъ племенами». (Ис. CXLIX, 6—7). Аодъ, судья израильскій, чтобы избавить израильтянъ отъ лютыхъ притѣсненій Египона, цари Моавитскаго, сдѣлать себѣ мечъ съ двумя остріями, которымъ онъ и убилъ тирана (Суд. III. 16) Въ еврейскихъ же сборникахъ агадическихъ толкованій на Исходъ повторяются съ разными варьяціями изреченія въ родѣ слѣдующихъ: «Мечемъ, которымъ Египтяне разили народъ израильскій, они поражены были и сами» (по переводу Буксторфа: Cum gladio, quo percussissent Aegyptii Israelitas, eodem ipsi percussi sunt. Lexicon Chal. Talm. et Rab., an. 1639. p. 168) Или: «Мѣромъ, которымъ мѣрять человѣкъ, возмѣривается и ему. Такъ, Фараонъ повелѣлъ всякаго новорожденнаго у евреевъ младенца бросать въ рѣку: за то колесницы Фараона и войско его погнѣли въ Черномъ морѣ».

Всѣ эти изреченія, въ связи съ известнымъ апокрифическимъ разсказомъ, перешедшимъ въ славянскую письменность изъ еврейской и преимущественно изъ «Сеферъ Га-ишаръ», о совищаніи Фараона съ своими воителями, предрекившими, что «днтя родится въ Израилѣ (Моисей), разоритъ все царство Египетско¹⁾, и послужили основой, на которой сочинено приведенное лѣтописное сказаніе.

Г. Барцаъ.

(Продолженіе слѣдуетъ).

¹⁾ См. Сеферъ Га—Ишаръ, Варшава, 1876 г., стр. 16; Порфирьевъ: „Апокрифич. сказанія“, 1873 г., стр. 289.

Літературна мова на Україні.

В науковій журналі «Україна» том I помістив Ви. ветеран-творець суспільно-побутової повісті, добродій І. Печуй-Левіцький, доволі широку статтю про сьогочасну часописну мову на Україні. В ній висказав шановний автор такі гадки й погляди, що повинні заворушити душу кожного тяжучого сина України-Руси, особливо коли той, світом досі забутий, народ став будитись з довгого сну до нового життя, став прозрівати, що вже пора йому дати про себе знати культурному світові!

Питання, порушені у цій статті, є справді на дорі і повинні як найскоріше рішитись, і то рішитись не одиницями, але цілим єдиноріном *мужів науки*, яких—дякувати Богу—у нас сьогодні вже не либує! Справа правописі і мови, це така важна, що поспініше її порішення відбивається віками в духовному житті народа та сприяє темі в його літературному та культурному стремлінні. Це найкраще добачити можна в духовному розвитку галицьких українців, що довгі літа вели спів про «забуку» правонись таї досі ще не всі поєднались.—Хвальна редакція позвольте, що я піднесу в цьому ділі і мою гадку, котра може приспінить згляд мужів науки, бо цього питання не можна рішати без дискусії. Політичні події в Росії, зміна відносин на Україні, весняні квітки в духовному стремлінні українських патріотів—і т. д.—все те дуже веселить нас галицьких українців, бо очи наші з давен-давня засидно повертались туди, де жерело нашої культури, просвіти і літератури. Прочитавши статтю шановного автора, я

страх занепокоївся і поставив собі питання: невжеж на Україні живе плем'я як ми народ? Невжеж наша бітва як півнікова праця ні на що пригода для всеукраїнського культурного стремління? Невжеж там має йти робота «аб ово»? Колиж би так мало статись, тоді треба би нам українцям онять згадати щирі слова М. Шанкевича, що коли прочі славяне верника досягають, ми все стоїмо на найнижшому ступені — бо все зачинаємо «на ново» та споримо про форму, котра не сирочиняє тільки хісна, скільки шкоди. Хто не вештався по Україні, хто не приглянувся до таємної освіти, а заразом не вглянув в духовне життя українських селян, той може бути справдішим оптимістом — той може сміло ігнорувати всі криваві потоки подвигу праці галицьких українців за весь час невідлижного життя закордону.

Простять мені, шановні патріоти на Україні — але я люблю бути не щирим — і тому скажу, що зачати там працю нашою, — значилось вернути в давнину яких що найменше 40 літ! Ми звичайно йшли й повинні далше йти в цьому ділі за приміром поляків — далеко свідоміших робітників на полі всенароднього воскресіння. Не політичні границі на території, але етнографічні відмеження винні обняти простор народнього духовного життя, а що одна частина великого народу собі придбала класним трудом, це має стати добром загалу, бути добром всенароднім!

Скритикуймо себе. За кордоном, стан селян страшенний, бо темнота й невідомість країни! Скільки в історію не звідувався, чи то на селах, чи у сотні пречан, котрі нічим, тяжкими тягнуть із всіх усюдів до Києва на прощу — що ця є? що за народ? — вседи тай від кожного почув я ті самі слова: «ми православні мужики!» А пречинь, кажу, є німці, поляки, чехи, всякі народи — щож ви за народ? «Ні» ми не народ, ми православні мужики, а мова наша мужицька, або «сахляцька» — народ є руський». — От яка свідомість! Тай це не відповижу буде, бо на Україні нема ні одної своєї школи, де би вчено на рідній мові, до би хлопчина почув «хто ми, чий спли». Гляньмо на горюдинство сміщан-

ство)—так оно тако ж невідоме свого. хіба що знає московську книжку прочитати. Те саме бачимо по всіх гімназіях, по школах реальних і, на жаль, по університетах!

Та перейдімся по «матері руських городів—прогарнім Київі. Скрізь багато народу, більше убогого, чим заможного, та скрізь чужина: або мова московська—або... польська! Де ж та українська громада, де огнище всього українського життя? Не видно було вторік. — Тільки нещаче з чужому краю по закутках працюють одилиці: кожний з них після свого погляду, не зважаючи, чи дого діло прийме гурт, або відкине тільки з личних (особистих) причин! Словом, вторік це не була київська громада організована так, як цього домагався прогресивна робота для загального добра укр. народу, що числить не 3 мільйони, але в десятеро більше.—Робітників до духовної праці на такій розлогій території не вистало б навіть і десять раз стільки, скільки має в порівнянню малесенька галицька Русь—коли діло в усіх напрямках народного життя, зачатє наново, мало б поступати боляй таким ходомъ, як йшло в Галичці від смерті М. Шашкевича.—

А тепер для порівняння дуже коротенько скажемо, що галицька Русь досі роздобула.—У нас селянство слим в більшій частині національно свідоме, бо має школи, має національне духовенство, якого в цілій Україні може тільки 2% знайшлося бис: має українські гімназії, що рік-річно випускають між народ яких 300 освідмлених абітурієнтів. — Має народ свої читальні, товариства господарські та економічні й промислово-торговельні, а що найважніше—має великі просвітні огнища: Просвіта, Педагогічне Товариство та Наукове Тов. ім. Шевченка, котрі за час свого існування дуже гарні праці зробили для добра усього українського народу. Коли ж українці, горді на колишню славу і місцям заслуги, захотіли б зигнорувати все те, що тут зготовлено, а тим самим не признати нас перемдільною частиною українського народу, то заподіяли б кривду на нашій меншій частині, але здержали б більшу—огромну масу від культурного національного розвитку, а це рішучо не повинно так статись!

Тому ж, після моєї думки, українські патріоти повинні основніше вплинути в галицькі науково-просвітні здобутки, та приладуматись над 1) правописом, 2) популярними книжочками для селян, 3) підручниками до науки в сільських школах, 4) підручниками до науки в середніх школах, 5) научними середниками для образования учителів та священників. — Я вивчаю щиро, що багато з тих річей перенесуть українські патріоти готовими до ужитку з галицької Руси, а тим самим зможуть свої нечисленні сили обернути до дальшої праці та освітлювання української змосквиченої інтелігенції.

В такому разі рівною ходою могла б поступати духовна праця, як в Галичині, так на Україні, бо продукти їхньої роботи ставали б добром і галицьких Русинів—та й оборотно.

На першому місці стоїть правописне питання, котре порушив шановний автор у своїй статті. Ту дорікається, що галицькі твори (писані) — друковані дивоглядною правописом, а головню дивиним видається українським галицьке і. Після моєї гадки, правопис як для галицьких, так для закордонних українців повинна бути *однаковистька*.

В часі мого побуту в Могилеві-Подільському питаю редакторів «Світової Вісниці», чому не змінять офіційної правописі. Відповідають, що не не вживається селяни читати раціональної правописі, якої вживають галичани. Та я радий їм конечно змінити — що справді сталося почасти, бо вже місто н=і ставлять і. — Малесенька увага на початку, як належить читати українські букви — зовсім вистане! Над правописом, якої вживають галичани, рішали спільно знавці мови, відтак справивла комісія фільольогічна Наукового Товариства Шевченка, і тої правописі скрізь в Галичині та на Буковині вживають як в школах, так в літературних творах, а научитись сі дуже легко, бо она ще найбільше фонетична. Кожда буква пишеться там, де вона вимовляється. Як найкрасшай підручник до науки цієї правописі є дешена книжочка «Руська правопись». Львів, 1904. (50 коп) зі словарцем. — Але поки що, хочу пояснити Ви, Добродієви Левинькому дивоглядне і. Оно справді депо непривітне через свої точки, але за це не розточає:

слова, як напр. правопись Драгоманова. бо місто писати *ї*—*йі* (як пропонує шаповний автор статті) пишемо *і*.

Отже як *йа=к=я*, *йе=к=є*; *йу=ю*, так *йі=і*: пишешь отже там, де чути звук *йі*—напр. Іхати, мої, доброї, український. ідеї. Як префотовані самозвуки *я*, *є*, *ю*, так (*йі*) і (треба звати цей знак не і з двома точками, але *йі*). бо знак *о*, не званою колісцем, але «*о*») м'ягчить не тільки попередній співзвук, але і передпопередній, як они оба є «мягчущі» (даються змягчити), напр.: *лѣто=лѣто*, *сѣно=сѣно*, *слѣний=слѣний*: але як близький до його співзвук нем'ягчущий (твердий), тоді м'ягчення не переїде через него на передпопередній співзвук, і тоді, бажаючи його зазначити м'яким, ставимо при нім *ь*: *сѣит*, *сѣих*: так само *слюб*, *святій*, так само м'ягчить *ь*: *кість=*(*кість*).

Отсе вся трудність—тай нам байдуже, чи це *і* виїшло з *я*, чи з *и*. досить, де є м'ягчення, там оно пишеться.

Тому треба писати: отці, сім, поїдемо, іда, коні, моїни, але: столів, ті, в розмові, котрі, мужі, собі. Коли ж ми в письмі не відзначимо звука *йі*, а живатимемо для *і*, *йі* тільки одного знака *і*, тоді правопись не буде фонетична, не віддасть вірно звуків нашої мови, а що найважнійше не буде вона *есеукраїнською*, тільки партійною, бо галичанам і буковинцям годі кидати правописа, яку введено в красівім шкільництві, урядах та літературних працях, тай була б це річ немисливо трудніша, чим вести її там, де доперва зачинається національне духовне життя! Моя гадка не стоїть в нас самітною,—так думають всі Русини, що бажають духовної єдності з Україною, а як раз правописна справа дуже нас трівожить, щоб—нехай Бог виступить—Україні не рішились не приймати нашої правописа (чи правопису)!

Я вповні вірю словам шаповного автора, що видавця з Галичини не можуть читати українські інтелігентні люди—але ж бо в тім і біда, що в них ще не закорінилась любов до рідного слова тай, мимо горячого патріотизму, не слезає в їх устах москочщина, як у буковинців німещина!—Однак в гороткім часі настане певно зміна, як тільки завяжуться сильніші воякини

ніж нами!—Тоді переймемо й ми не одно слово від них, та за-тиратимемо диалектичні різниці всеукраїнської мови.

Та не можу ще на цьому скінчити своїх гадок. Хочу відповісти Ви. Добродію на деякі подані в статті язикові моменти.

Позволю собі пригадати шановному авторюві статті одну дуже важку прикмету української народної мови, с. с. П *мелодичність*—мелодійність. З уст укр. селянина мова наша зовсім не так рубанно несеться, як ми чи говоримо, чи пишемо: він в кождім реченні (вислові своєї гадки) уникає, стережеться лучення самозвучкою назвучних слів, с. с. він стережеться «розриву» (hiatus). Нпр.: замість казати: „відси она іде“ каже: відси вона йде; або зам. отця улиця—каже: отця вулиця; зам. я і они—каже: я й они, я тай они.

Такий розділ усувається: 1) переставкою слів, 2) ослабленням злучника і на й, або ужиттям злучника та, той, 3) приставковим співзвучком *я*: она—вона, они—вони, от—від, онця---вівця: тому можемо уживати різних форм, як оно і воно, одні і відповідь, отцівський і вітцівський: тільки тоді нема розриву, коли стрінуться два однакові самозвучки, бо они тоді в виговорі зливаються в один довгий самозвук. На сесю прикмету мови ми взагалі мало зважасмо, однак она є дуже важна й характеристична серед славянських мов.

Другою прикметою нашої мови є синтактична цілісність гадок. Слова складаються в речення (гадку), як ланцух: одно за другим йде так, як они від себе зависять. Нпр.: селянин (що діє?) оре, (що?) поле, (коли?) на весну, —а не: селянин на весну поле оре. — хибя коли яке слово маємо визначити, тоді ставимо ближче початку речення. Там само прикметники (*adjectiva*) та всякі пояснючі додатки стоять перед своїм іменником, нпр. — український поет Шевченко, —а не Шевченко. поет український В зложених реченнях, де сполучено головну гадку з побічними (відчиненими), повинна так само бути ланцухова будова, а не розбивати головного речення та вставляти частини з побічного речення. Нпр., хибною є будова: «чи варта вона того, щоб, занедбавши українську мову, заводять П в українському письменстві.» — а в дусі му-

жицької мови булоб: чи нарта вона того, що би заводити її в українському письменстві, занедбавши народну українську мову.

Вн. Добродій Левницький вважає між иншим галицькі форми-робив-см. ходилам — старовиною, що зберіглась в карпатських околицях. Ці форми чуємо як раз більше на долах, біля міст. де сильніше вплинула польська культура, а в горах моглиб бути й останками старовини (як неапенсені), але живуть там і я робив, ходив.

Доволі широко розповсюджене в Галичині: ходивси, завдячи польській мові *chodziłeś*, а крім того чути: ходивім, ходивем, і ходвим.—В письмі цих форм не уживається.

В звязку з цією проявою стоїть ще те, що шановний автор вважає «юсом» в словах: месо, де с стоїть замість я. Це так само польський вплив, бо в польщині східної Галичині затерлись носові звуки *ѣ, є, я* чуємо навіть у «сурдутомів» низшої верстви *ja bedu, nie moze, nie mugi, oni bodo*,— а в нашій мові відбувся процес переміни я на е (е), а навіть на і. Напр.: м'ясо, месо, шанка, шепка, шинка, телиця, телице (рідше—телиці), свиня, свине, гуси, гусе, гусі, хвалять, хвалет, ходять, ходє, і ході, сваряться, сварьтєся, сварятєсі. Тому частіше ведеться у нас: насіне, чим насіня, але с і весіля. Є це стремління нашої мови до звука і, як зарівно до звука у, від звуків а, я, ипр. *Алексій—Олекса—Вулєкса, они, вони, вони, хотять—хочуть, хвалють—хвалють, біжать—біжуть, сьвятить—сьвятити, посьвятити (наєху)*. Таке й на Україні: лігас, іден, обзивається. Однак не спорядичні форми, що не мають права входити в граматику літературної мови, котрі повинні становити більшість форм, уживаних в народі, бо граматику це наче дума з рівним правом голосовань, де більшість живих форм становить *дочасний закон*.

Форми—піль, весіль, котрі уживаються в літературних галицьких творах, є зовсім правильні та нестаринні, бо поле в старині мало *genit. plur. moly*, що звучало якось як *молі*, бо в старині «во время ово» ні одно славянське слово не нічалося співзвучком, але самозвучком або півзвучком *ъ, ъ*, котрі мали

посередній звук $\underset{y}{\underset{y}{\text{ъ}}} < \overset{\delta}{\underset{y}{\text{ъ}}} < \overset{\delta}{\underset{I}{\text{ъ}}}$. Колиж у нас $\underset{y}{\text{ъ}}$ втратило свій звук та стало тільки знаком (вже в XI стол.), тоді кінцевий співзвук, позбавлений підпоркою самозвука, перехитався до попереднього складу, його замикаючи, що знемо в граматиці «замкнений склад», а в такому складі о, е незвучуються на і, І: нпр. по-ль=пол-ь=ніль, несл-ь=несл=ніс, але: не-сла, несло. сто-ль. сто-ло-вь (первісно). з того: сто-ло-в=сто-люв=сто-лів. Колиж стрітились ту два співзвуки, тоді вставлявано для легкого вигонору самозвук о (е), вікно—вікон. Спорадичної форми «весілів» у нас в народі не стрічається, скорше в женськїм ролі вчуєте: бабів, горів: але загальна: ложок (ложка), рук (не руків), напанка—напанок, грушка—грушок.

Годі-ж проте навіть спорадичні українські форми на *ів* вводити в наукову прозу, бо тоді були б ми народом, що не бажає мати вже раз своєї граматики живої мови, не то історичної, на котру то послідню наші вчені якось призабули, а наш славний ветеран проф. Житецький задля віку й не міг і не може сповинити бажання проф. Ягича, котрий відносився до нього з проханням списати історичну граматику української мови! Всеж таки можемо сильну яти віру, що за учеником проф. Антоновича — творцем першої епохальної Історії України-Руси з'явиться (може так само з України) творець першої історичної граматики української мови, та науково зложеної історії літератури, до чого чимало матеріялу призбирали вже й галицькі учені.

З такоїж причини (граматичних законів) не був би я також за похороном форми: моїй, добрій, веселій, а за введенням таки ще спорадичних: добрі мамі, веселі дівчині, в мої хаті.—У нас стрічаємо Іх (без й) не тільки у селян, але й спорадично між обрешановою перстивою суспільности. — Вони зовсім надаються до повісті, до етнографічного опису, або картини—але не в наукову прозу, бо серед селян на Україні живуть сьогодні обік подвистше сказаних форми зарівно й повні, нпр.: «у одній слободі, добрій мамі». —

Інше діло з галицьким якій, що ним лучать побічні гадки з голубицями. Я достоту годжусь з шанов. автором, що всяке переборщення невкусве! Справді, стрічається у нашому письменстві іноді маїя псевдонуризму мови! Ї люди, що жахаються написати відносний замієняк *котрий*, бо це—мовлять—старовина. Їа замієць нього ставлять, як дучиться—іноді тричі раз-пораз—що або якій. Я такої гадки, що й в цьому ділі не вадить різно-родність, бо чомуж гордита старовиною, як П уживає: народ та найчільніші писателі!

Томуж ставлю раз «котрий», а замієць його «що»—а в зависимих відмінках в сподуці з він., вона воно.—Нпр.: що його, що йому, що П, що ним, що в нім—і т. д.: а коли у слові, до котрого відноситься «котрий», міститься поняття *якосини*, тоді ставлю «який», нпр.: не було вже такої страшної ночі, як була вчора. З тойж самої причини вважаю непотрібною річю цуратись частинці «яко», котрої не завжди заступити може «як». бо що вишого значить: він говорить як посол, а що вишого: він говорить *яко* посол: «як» має значіння другої частинці «пеначе».

Що торкається слів назвучних ві до (одкид. одани), то я вважаю такі форми старовиною збереженою впливом московщини і церковщини, бо в дусі мужицької мови є це ачипати слова самозвуком, за дія чого видимо зміну до пливучости. Нпр., замієць їти, кажуть—їти, замієць оріх—воріх, або горіх, замієць Одокіи (уживане у Гуцулів)—Явлоха, замієць давнього овця—вівця. Такі форми живуть у нас в устах тільки таких селян письменних, що, мовляв, хотять виріжнитись від темного хлоца (дяки). Необмежену свободу має і 2 відмінок муж р. од. числа: а. у. Ширше поле діймає ту—заядики російсьькому впливови—звук а. хоч на Україні чути також у, а то перед усім в збірних іменах (collectiv), що так само й в Галичині лучається: хворост—хворосту, пісок—піску, інститут—інституту (гал.), збір—збору, товар—товару, біля двору (Полт.) до лісу (Київ.), а у нас: до ліса: одні і другі форми є чисто народні та не можуть заступитись тільки одною на а—(піска?).

Так само окінчення ю в 7 відм. од. числа живе так у нас, як і на Україні: в тяжкому *юрю* (Канів); тажак сама злука 3+7 відм. і в муж. роді: «на синьому камені», — по синьому морю.—І в цьому ділі годі обмежуватись тільки на одну форму. Так само як галицьке сей, ся, се не поведить українському пей, я, яє; там чусмо і хвалямыся і хвалитьця.—не буде проте великим лихом, коли при слабозвучнім и буде жити с (це — се). В прочих тіснійші зносини Галичини з Україною самі полагождать, що з них переможе — і вірю, що не віднесе побіду, бо піддержать його і Гуцули!

Форми «сходить, робить, ділять в Галичині стрічаємо тільки в одному гірському селі і то доволі рідко — а клягали тих форм не уживають так широко, як на Україні, де вони переважно вживаються. Всеж таки форма *содити, рибити* має за собою історик; вона навязує: теперішність до бувальщини таж безперечно жила колись і на Україні далеко повсюднійше, чим сьогодні, але вона там є ще при життю. Зберігається вона теж в українській пісні. Форма «сходить» розповсюджена під московським і польським впливом (білоруська мова): на Україні перемагає таж наближається її *мь* до дуже мягоного московського і польського —ть (ць) є. Думаю, що введення в письменстві на Україні форми *ми* виражувалоб як раз українцям від московщини, причім довсім домільно могаб жити й форма на *мь*.

Змієник *мий, мей*. Сі це «спірна kwestія». У нас пишуть *мей* і *мий*, і *мії*, бо так спорадично гонорять, однак кожда мова мусить мати граматикку, а граматикка повинна спертись на наукових основах з признанням пародного виговору. Отже подивимось: *мені* вимовляється: *мийне*, отже треба би писати *мийне*, але з приіменником *ю* буде — до мене: *мей* вимовляють *мийні*, отже треба писати *мийні*, але в Галич.—при *мєні*. Що ту робити? яке правило для науки прийняти? Втягним до помози слово село: вимовляється *сєлю*, але: *пішов на сєля*. То само і на Україні: вимовляється *хлопийць*, нести—*попису*, завизу, мікна одчяинні. Ціла тайна в тім, що непагодошене є, зву-

чуть в мові як *и*, а наголошене з'являється чисте *е*!—Я проте для однаковості і легкої науки нашої мови дивився б в науковій прозі *е*: мене, мені, себе, село.—Тай в польській мові є відтінки бесіди між селянами: ми чуємо на чистоті мазурських сел: «*срону*» місто *ран*, а місто *bedę*—*bedo* і т. д., але в літературній мові панує однаковість, періжломанітність. Те саме діє у Німців. Інша річ белетристична проза, та етнографічні картини, де повинні зновні виступати всі прикмети локальної мови.

Такеж діло й з м'ягченням: *свѣв*, *свѣт*, *свѣх*.

В Галичині воно почасти підпаю польському впливові, але чути його й на Україні. Я чув в Київщині, в Канівищині—*смѣх*, *спѣв*, *заспѣвайте*, *свѣт*.— хоч правда воно депо м'ягче ніж-вкляють чим Галичани.

От тільки всього мав би сказати на важніші спірні питання. Не розбіраю, чи наведені пановним автором чужі слова в галицькому письменстві бувають унікатом в культурних взаєминах двох сусідніх народів, та скажу тільки, що українська мова не повсім свободна від чужини: хто зна, чи не більше в ній московщини, чим у нас польщини! В кінці—сам Ви. Добродій писав «во время оно», що українська літературна мова повинна черпати вислови з народної скарбниці на території від Кубані до Карпат: кожне живе слово повинно вийти в нашу літературну мову, П дух, що живе в усній словесності, повинен стати писателям законом їхньої складні (сіктакєи).

Не від речі, гадаю, сказати мені, як вчителю, що 20 літ учить тільки української мови й письменства українських дітей в українських гімназіях, а надиредметово в польських середніх школах, одно слівце нашому галицькому світочеві на науковому полі. Ви. Д-ру Франкові, на його погляд про граматику, поміщений в Ш. т. Укр. Вістника, а висказаний може де по «з легким сердцем»!

Ви. Д-р Франко заявляє рішучо, що нам ніякої граматики не треба, бо грамика баламутить, морочить ум дітшини! В цьому ділі з практики можу щиро запевнити Ви. Д-ра Франка, що він грубо ошибається, коли хоче ту теорію до нас

привтосувати! Що є властиво граматика живої мови? чого вона має навчити дитину—хлопця чи дівчину? Граматика не учить нічого такого, чого би той ученик не знав; она вчить його *мислити*, що такий є закон у хлопської мови, а не такий звичай «говорення», який він виробив собі *несвідомо* під впливом цюдишчини, де на кожному місці чує польщину, а в школі латину, греку, німецьке на *численних* годинах (бо латини 8 годин, а руського 3, або 2 тижнево!). Хлопчина в I класі далеко гарніше (хоч з примішками льокальних висловів) говорить по руськи, чим ученик V, або VI класу, коли часом або замало «учиня» руського, або «благого» мав учителя від того предмету. Як у цілому світі єствує якийсь *мисел*, якась певна форма, що її придержуватись повинні люди—так і в літературному світі є норма, що становить основу справедливої критики. На чім опертися зможе критик язикової праці, як не має доказу «чорного на білим», що така а така форма є правильна, що вона живе в народі? Він повинен відкликатись на етнографічні вірні записки, але шукати по записках, чи справді ужита форма є хибною, *вимагаю*б чимало часу,—на це є збірник форм, складні—уложений мужами науки, котрі повинні знати *наскрізь* ту живу мову—а такий збірник становить граматика. Хлопчина в школі не має ні настільки часу, ні матеріалу, щоб міг без граматки знати, що є чисто народне, а що займанщина. А вжеж нам галичанам—(не то українцям)—конечно треба граматки, бо чей же Ви. Добродій Д-р Франко сам добре знає, по якому говорять наші інтелігентні пані, що виїшли з дому, де тільки по руськи говориться—але не мали нагоди учитись в школі руської мови й граматки, або таки наші патріоти-Русини, новічані переважно з польками,—таї схоче згодитись зі мною, що порідко чуємо від них: «Я з тобов ніц звици не говорю, бо жеби ти не хтів потим чіпати сі, же я зробивім які плятки на снащері! Коли б ці люди за молоду переймались «цібрюю наукою» мови—коли б учитель вповів в них на основі доброї граматки духа рідної мови, вони б самі відчували, що за страховище виходить з їхніх уст. — Писателям-белетристам, як поетам, по закону ли-

шається всяка «licentia» (свобода), коли вони дають картину з життя жителів тої країни, в якій існує відмінний від загалу говор (наріччя)—але наукова проза повинна визначуватись однаковістю правописи й мови (форм), опертих на більшости говорів і уживанню найчілнійших писателів.—В инчий спосіб ми не дійдемо до всеукраїнської літературної мови!

Тим кіпчу свої замітки та сподіюся, що ще може верну. як тільки заведеться дискуссія у цьому ділі.

Львів в цвітні 1907.

Д-р. В. Качковський.

Проф. П. Голубовський.

Посмертні листки.

В ніч з 17 на 18 марта помер у Києві ординарний професор руської історії Петро Васильович Голубовський. Небіжчик був співробітником «Київської Старини» з самого її початку, і вся його наукова робота була присвячена дослідям над старинними періодами нашої історії. Наш журнал, присвячений в значній мірі дослідженню минулої долі рідного краю, почував на собі обов'язок подати своїм читачам коротенький нарис життя покійного вченого і пригадати його праці, більша частина яких друковалась свого часу на сторінках «Київської Старини».

Небіжчик народився 1857 року в Сибіру, в сім'ї неможливого чиновника. Середню освіту здобув він у черніговській гімназії, курс якої скінчив у 1877 році з золотою медаллю. Своєї гімназійної часи провів П. В. у тяжких матеріальних обставинах, змушений заробляти приватними лекціями, щоб допомогти матері, яка утримувала родину на невеличку пенсію класної дами жіночої гімназії. Вищу освіту небіжчик здобув у Київському університеті, на історично-філологічному факультеті. Бувши студентом, П. В. одержав золоту медаль за свою працю «Історія Сьверської землі до пол. XIV століття». Скінчивши курс, П. В. залишений був при університеті стипендіатом для підготовки до професури. В 1884 році він оборонив магістерську дисерта-

цію: «Печеніги, торки і половци до нашествія татарь». Але зразу здобути кафедру йому не довелось, і він мусив шукати собі учительської посади. Попереду служив учителем гімназій в Нижньому-Новгороді. Там пробув П. В. всього один рік. Його тягло на південь, до рідних дніпровських берегів, і при першій можливості він перейшов спочатку до Ромен, а в 1886 році вже був учителем у київській 1-й гімназії. Одночасно почав він читати в університеті і на вищих жіночих курсах лекції по староруській історії яко приват-доцент. В 1893 році П. В. оборонив докторську дисертацію «Історія смоленской землі» і ще через рік здобув собі ординарну професуру. З цього часу і до самої смерті небіжчик читав в університеті лекції по староруській історії і цілий ряд спеціальних курсів. Коли в останні часи знову одчинились вищі курси, П. В. почав читати лекції і там. Довгі роки тяжкої учительської праці, до якої він був змушений, щоб мати засоби до життя (лекції в університеті аж до 1894 року доводилось читати дурно), надточили сили небіжчика, зроду не дуже міцного здоров'ям, і він останні часи почав частенько недужати. Тяжкі родинні втрати дуже вплинули на нього і він в минулому році зовсім підупав на силах, заждев спромогавчись читати лекції. Коли знову почали після довгої перерви функціонувати київські вищі жіночі курси, небіжчик радів, що йому доводиться знов читати лекції в тому закладі, де він читав колись в початку своєї професорської діяльності, і вже зовсім хворий мріяв про нові курси, які готувався читати. Смерть не дала справдитись його намірам. Не довелось йому дожити й до археологічного з'їзду в Чернігові, ініціативу до котрого він сам подав і готував до нього свої доклади.

Яко вчений, покійний професор займає почесне місце в ряду т. зв. «областних істориків», дослідувачів минулих окремих країв старої Русі: особливо помітні його праці над історичною географією до-татарської Русі. Небіжчик з сімнатією відносився до українства і брав, між иншим, участь в укладанні українського історично-географічного словника. Співробітником «Київської Старини» він був од самого її початку і умістив за

вілька років існування цілий ряд статей, заміток і рецензій на історичні повніжки, що доторкались староруської історії. Активною участю в громадських справах П. В. не приймав, хоча живо цікавився їми і держався вільнолюбних поглядів.

Подаємо спробу бібліографічного реєстру його писань, що переважно друковались на сторінках «Кіевской Старини».

Окремі монографії.

Исторія Сѣверской земли. К. 1881. («Сборникъ сочиненій студентовъ университета св. Владимира» і окремою відбиткою).

Печенѣги, половцы и торки. Исторія южно-русскихъ стеной. К. 1884.

Исторія смоленской земли до конца XV в. К. 1895.

Половцы въ Венгріи. Историческій очеркъ. К. 1889. (Відбитка з «Кіев. Унив. Изв.»).

Статї и замітки.

Хроника Дитмера, какъ источникъ для русской истории. Кіевскія университетскія извѣстія. 1878, IX.

Извѣстіе Ибнъ-Фозлана о славянахъ и руссахъ. К. У. И. 1882. VI.

Объ узлахъ. Журналъ Министерства Народнаго Просвѣщенія. 1884. часть 234.

О русскихъ лѣтонисяхъ. Университетскія Извѣстія. К. 1886. кн. X.

Болгары и хозары, восточные сосѣди Руси при Владимирѣ святомъ (историко-этнографическій очеркъ). К. Ст. 1888. VII. ст. 26—68.

По поводу замѣтокъ по исторической географіи южно-русскихъ стеной. (Отвѣтъ г. Бурачкову). 1886., Кіевск. Стар., V. 168—173.

О началѣ русской письменности. Кіев. Унив. Изв. 1895. XI.

Новое изслѣдованіе о жизни французской королевы Анны Ярославны. К. Ст., 1896, VII—VIII.

Сообщеніе очевидца о великомъ пожарѣ въ Кіевѣ на Подолѣ 1811 года. К. Ст. 1896, XII.

Нѣсколько соображеній къ вопросу о киятѣ Турѣ. К. Ст., 1891, кн. X, Ст. 58—81.

Ѹ городахъ древней Руси. Труды Кіевского археологическаго съѣзда 1899 года. К. 1900.

Что можно сказать въ настоящее время о личности Аждамитрія I. «Историческій Вѣстникъ», 1902.

Матеріалы для исторической карты Черниговской губ. Труды харьковскаго археологическаго съѣзда 1902 года.

Донскіе козаки на постаѣ въ Кіево-Подольскомъ Дѣвичьѣмъ Училищѣ. К. Ст., 1897, I.

Рецензїи.¹⁾

Д. Биалый. Исторія сѣверской земли до пол. XIV ст. К. 1882. (1882, VI, 519—23).

Д. Шлоайскій. Дополнительная полемика по вопросамъ варяго-русскому и гунско-болгарскому. (1886, VI, 345—47).

Андріяшевъ. Очеркъ исторіи волынской земли до конца XIV ст. Кіевъ. 1887. (88, VII, 12—17).

В. Антоновичъ. О скальныхъ пещерахъ на берегу Днѣстра въ подольской губ. Од. 1886. (1887, III, 367—70).

Герканъ. О статьѣ его «О посольствахъ къ Владимиру Святому для испытанія вѣры». (1885, III, 569—573).

И. Гъльишевскій. Монетные клады кіевской губ. К. 1889. (89, X, 205—7).

Владимірскій сборникъ въ память 900-лѣтія крещенія Руси. К. 1888. (1889, XII, 646—54).

¹⁾ Всѣ ці рецензїї друковались на сторінкахъ «Кіев. Старини»; в скобкахъ означуємо роки, книжки й сторінки.

Б. Гиннбургъ. Русская правда, текстъ, изданный по тремъ спискамъ, съ предисловіемъ и краткимъ объяснительнымъ словаремъ, составленнымъ кандидатомъ правъ Спб. 1888. (1889. III. 760—762).

Нункальфу Paul. Die Ungern oder Madyagen. Wien und Teschen. 1881. (1882, VIII, 335—58).

Г. С. Дебольскій, протоіерей. Житіе св. равноапостольнаго кн. Владимира. Спб. 1888. (VII, 29—33).

Е. Де-Витте. Равноапостольный кн. Владимиръ св. Ковно. 1888. (1888, VII, 29—33).

Завитневичъ. О мѣстѣ и времени крещенія св. Владимира и о годѣ крещенія кievлянъ. К. 1888. (88. I—III. 16—23).

Ижльдованіе о клинцѣ волынской губ. Житомиръ. 1885. (85, XI. 532—534).

К. В. Корвинъ-Пiotровскій. Календарь черниговской губ. на 1888 годъ. (1888. I—III, 6—10).

Ө. Ланковъ. Сельская община въ крымскомъ мѣстѣ. Симферополь. 1887. (1888, 1—111. 11—16).

Диниченко. Современное состояніе вопроса объ обстоятельствахъ крещенія Руси. К. 1886. (1888, 1—111. 16—23).

А. Токминовъ. Червецкіе города. Варшава. 1885 (1886. V. 46—49).

И. Малышевскій. Житіе св. равноапостольнаго князя Владимира. Спб. 1889. (1888, VII, 29—33).

А. Маркевичъ. О лѣтонисѣ. Изъ лекцій по русской исторіографіи. В. І. Одесса. 1883. (1889. VIII, 744—48).

П. Матченко. Св. равноапостольный князь Владимиръ, просвѣтитель Руси. 900-лѣтіе крещеніе Руси. Спб. 1889. (89. XII. 646—54).

М. Грушевскій. Южнорусскіе господарскіе замки. К. 1890. (VIII. 333—334).

К. Я. Гротъ. Изъ исторіи Угрии и славянства въ XIII вѣкѣ. (1141—1173). Варшава 1889. (1890. X, 158—165).

К. Елипатьевскій. Учебникъ русской исторіи. Спб. 1891. (1891. VIII. 332—338).

Марковъ. О достопамятностяхъ Чернигова. Ч. 1882. (1883. VIII. 742—744.)

Мисайловскій (Кіевскій литоверзо) монастирь. Историческій очеркъ отъ основанія его до настоящего времени. К. 1889. (1889. VIII. 556—59.)

Слѣды металлическихъ построекъ въ Украиню. Львовъ. 1886. (1887, X, 369—370.)

В. Мисайловъ. Въ память празднованія 900-лѣтія крещенія русскаго народа. М. 1888. (1888. IX. 55—61.)

Остринорскій. Учебникъ русской исторіи. Элементарный курсъ. Сиб. 1891. (1891, VIII, 338—342.)

Партицькій О. Темні місця в «Слові о полку Ігореві». У Львові. 1883. (1884, VIII, 710—714.)

П. Полевой. Русская исторія для мужскихъ среднихъ учебныхъ заведеній. Сиб. 1890. (1890, IX. 515—519.)

Полное собраніе рускигъ лѣтописей, изданное по Высочайшему повелѣнію археографическою комиссіею. Томъ 16-й. Сиб. 1889. (1890, V. 391—394.)

В. Поповскій и А. Дяченко. Повторительный курсъ русской исторіи (отъ Владиміра Св. до Юанна IV. Житомиръ. (1888, XII, 65—67.)

Промононовъ. Св. Владиміръ, равноапостольный великій князь кіевскій и всея Руси. М. 1888. (1888, VIII. 53—54.)

Пытинъ. Серапионъ Владимірскій, русскій проповѣдникъ XIII вѣка. Исслѣдованіе съ прибавленіемъ «поученій» Серапіона. Сиб. 1888. (88. XI. 29—36.)

Ражская о св. кн. Владиміръ и о крещеніи русскаго народа. М. 1888. (88, VII. 33—34.)

Родникъ. журналъ для дѣтей. Июль 1888 г. Въ память 900 лѣтія крещенія Руси. (1888, IX, 55—61.)

Русская военная сила. Очеркъ развитія выдающихся военныхъ событій отъ начала Руси до нашихъ дней. В. І. До-монгольскій періодъ. Сост. Обществомъ офицеровъ Генеральнаго Штаба. М. 1888. (1888, X. 22—25.)

Сборника Императорскаго рус. Географ. Общества т. 46. Спб. 1884 (IX, 148—151).

Г. Сениновъ. О первоначальной летописи Великаго Новгорода. Спб. 1884. (1885, III, 558—563).

В. Д. Синоскій. Св. равно. кн. Владимиръ и крещеніе Руси. Спб. 1888. (1888, IX, 65—61).

Smolka S. Kiejstut i Jagello. W Krakowie. 1888. (1890, VII, 141—147).

Ө. Успенскій. Русь и Византія въ X вѣкѣ. Одесса. 1888. (1888, XII, 61—65).

Халанскій. Великоорусскія былины кіевскаго цикла. Варш. 1885. (1886, VI, 339—342).

Харьковскій Сборникъ. Изд. харьк. губ. статистич. комитета X. 1889. (1890, II, 371—373).

В. Юрєвичъ. Историческій очеркъ пятидесятилѣтія Имп. Одес. Общ. исторіи и древностей. 1880—1889. Од. 1889. (1889, VI, 571—572).

А. Турцевичъ. Русская исторія. (Въ связи съ исторіей Вел. кн. Литовскаго. В. 1894. (1895, VII).

В. Антоновичъ. Археологическая карта Кіевской губерніи. Изд. Имп. Москов. Археологическаго Общества. М. 1895. (1896, III).

Соборъ св. Владимира въ Кіевѣ. К. 1897. (1898, XII).

А А

Де-що про українську прокламацію 1847 року.

В № 1 «Билое» за 1907 р була надрукована ця прокламація: про неї ж згадано було і в 3-й книжці «України». Маємо змогу додати тут де-що про цей цікавий документ

Діло було так. На початку квітня 1847 р. тодішній київський поліцеймейстер, рапортуючи губернаторові Фундуклесі про різні «пропешества» в городі, злодійства, шахрайства і таке инше, додав ще й таке: «3-го апрѣля снята приклеонная къ забору дома чиновницы Лазаревичовой, состоящаго при съѣздѣ съ Александронской горы на Подоль, записка, копія съ коеі у сего представляется. О розысканіи лица, писавшаго ту записку, сдѣлано по городу распоряженіе».

Копія «записки», що приложена була до рапорту, по всьому видно, зроблена була дуже старанно, і через те ми приводимо її текст, придержуючись правопису оригінала:

Къ Вѣрнымъ

Сынамъ Украины.

Братья! Настаетъ Великій часъ,—часъ, Въ Который Вамъ представляется Случай смѣть поношеніе, написанное праху от-

апрѣль. 1907.

е

цель нашихъ, Нашей родной Украпинѣ, подлюю рукою Вѣчныхъ Враговъ нашихъ. Кто пль Васъ неподыметь руки за великое дѣло!

За насъ Богъ и добрые Люди.

Вѣчно Вѣрные сыны Украины.

Враги Капановъ.

Яке мало значиння давав полицмейстер цій прокламаціі, про це свідчить хоть би й те, що «записка» знята з забору вранці 3-го квітня, а приставлена вищому начальству при загальнімъ рапорті тільки 5-го квітня.

Не так цодивився на це дѣло губернатор Фундуклей.

В той саме час кийський уряд був дуже збентежений справою Україно-славянцѣвъ—Костомарова, Шевченка та іншихъ, і Фундуклей певно думав, що ця прокламація має якийсь зв'язок з їх справою. Через те він зараз же послав копію «записки» генерал-губернаторові Бібікову, який знаходився тоді в Петербурзі, і власноручно (це б то не довіряючи таємної справи канцеляристамъ) написав йому лист, що ось тоді-то й там-то знайдена отака-то «записка» і що «отъ меня прецизно старшему полицмейстеру произвести секретно розысканіе». Бібіков одібрав цього листа 13-го квітня і того ж таки дня написав тодішньому шефові жанд. графу Орлову ось який лист: «М. Г. графъ Алексѣй Оеодоровичъ! Честь имѣю препроводить къ вашему сиятельству копію съ записки, которая оказалась приклепкою къ забору дома одной нецотребной женщины въ Кіевѣ, прпсовокупляя при семъ, что записка эта была снята немедленно, о ней производится секретное розысканіе, и что «капапамъ» (какъ написано въ запискѣ) простой народъ въ Малороссіи называетъ обыкновенно русскія». Із «Былого» ми вже знаємо, що коли шеф Орлов на другий же день (14 квітня) «доложивъ» про цю справу самому цареві, то царь Миколай I немало стрівожився і положив на «докладі» таку резолюцію: «Ясная работа той же пропаганды изъ»

Парижа. Довго этой работѣ на Украйніи мы не вѣрили, теперь ей соизнѣваться нельзя, и слава Богу, что такъ раскрылось. Бибікову дай знать, что пора на мѣсто и надо вездѣ строго смотрѣть».

Цікаво, що в цей саме час в Петербурзі, в III відділені, робились «допросы» київським українофілам: Гулакові, Костомарову і іншим членам Кирило-Мефодієвського товариства, яких теж обвинувачували в українському сепаратизмі і в «неповищенні до Росіи», а про те царь Миколай не подумав, що київська прокламація—діло їх товариства, а прямо звернувся на «пропаганду изъ Парижа», щоб то на польську еміграцію, яка тоді найбільше кунчалась в Парижі.

Догодаючи царському наказові, Бібіков став збиратись у дорогу до Києва, а тим часом на другий же день, 15-го квітня, послав Фундуклеєві ось яку естафету: «Въ послѣдствіе извѣщенія вашего пр--ства отъ 5 сего апрѣля о приклепной на заборѣ одного дома возмутительной запискѣ, покорнѣйше прошу распорядитесь имѣть самое строжайшее наблюденіе въ г. Кіевѣ за всѣми жителями, въ особенности студентами и молодыми людьми, а равно за сохраненіемъ вездѣ порядка и спокойствія».

Друга естафета того ж дня київському комендантові Пенхаржевському: «покорнѣйше прошу ваше прев-ство имѣть самое строгое наблюденіе за порядкомъ между войсками и караулами и вообще воинскими чинами, въ Кіевѣ находящимися, и распорядитесь, чтобы всѣ они имѣли надлежащую осторожность на случай какого либо беспорядка и чтобы обходы ночью были сильны и строго соблюдены».

Третя естафета того ж таки дня київському попечителеви ген. Траскину: «Покорнѣйше прошу ваше прев-ство распорядитесь имѣть самое строгое, личное и чрезъ подвѣдомственныхъ владиць, наблюденіе за студентами университета св. Владиміра и учениками гимназій, дабы они не могли быть причастны ни къ какимъ неблагоуразумнымъ дѣйствіямъ».

Легко догадатись, як були здивовані київські високі урядники, відобравши такі тємні, загадкові накази! Фундуклей хоть

знав, з якої речі повстала така тривога в столиці, і по формі «достоюдно» репортував: «На пропозицію вашого високопр-ства отъ 15 сего апрѣля о томъ, чтобы по случаю найденной приклепкою на заборѣ одного дома возмутительной записки имѣть строжайшее наблюденіе въ Кіевѣ за всѣми вообще молодыми людьми, имѣю честь довести, что распоряженіе объ этомъ сдѣлано мною тотчасъ по представленіи мнѣ помянутой записки». Але як міг знати київській понечптель, від яких іменно «неблагорозумныхъ дѣйствій» він мусив перестерігати своїх учнів, або ж комендант—на який такий «случай безпорядка» у Кієві військо мусило бути напоготові? Адже ж ні той, ні другий, мабуть, і не чули навіть про той шккешний клантик наперу, що його наклепио десь на Подолі, на домі «непотребной женщины».

А самому Бібікові цей клантик, здається, став у великій пригоді. Перед виїздом з столиці він подав царені таку «докладну записку»: «Какъ въ Малороссіи и между нѣкоторыми лицами изъ малороссійскъ, учащихся и учащихся въ Кіевѣ, открылось въ настоящее время вредное направленіе, то по сему случаю казалось бы полезнымъ, на нѣкоторое время, управленіе кіевскимъ учебнымъ округомъ въ 3-хъ губерніяхъ подчинить во всѣхъ отношеніяхъ генераль-губернатору, подъ главнымъ наблюденіемъ министра народнаго просвѣщенія, на что и осмѣливаюсь испрашивать высочайшаго повелѣнія В. П. Величества». Тут, звісно, малоє на увазі те «вредное направленіє между малороссійцями», яке тоді вбачав уряд в справі Кирило-Мефодієвського товариства, але доказом того ж таки «направленія» можна було лічити і українську прокламацію, що її хтось приклеїв на Подолі на «непотребцім домі». Царь згодився з думкою Бібікова, і цей, даспокоєний, поїхав додому — та й забув про ту шккешну прокламацію.

Та вже аж через два місяці про цей пагадаю йому III одділеніє.

16 іюня, того ж таки 1847 року, коли справа про Кирило-Мефодієвське товариство була вже зовсім скінчена і всі його учасники терпіли вже свою кару, гр. Орлов писав Бібікову:

«Ваше високопр-ство, отъ 13 апрѣля доставивъ ко мнѣ копию съ записки, въ родѣ возмутительнаго воззванія, которая приклеена была къ забору одного дома въ Кіевѣ, изволивъ присовокупить, что объ этомъ производится секретное розысканіе. Покорнѣйше прошу ваше в-пр-во удостовѣрить меня видѣдленіемъ, что открыто упомянутыхъ розысканіемъ».

Бібіковъ запитавъ про це губернатора, той — полицмейстера, а останній такъ рапортувавъ Фундуклесі: «Вашему прев-ству, в до-полненію рапорта моего отъ 5 истекшаго апрѣля, честь имѣю до-нести, что, по произведенному слѣдствію, лица, писавшаго записку, спитую съ забора дома чиновницы Лазаревичевой, не открыто, почему я и передалъ дѣло это въ кіевскую градскую полицію на законное постановленіе» (не б то на формальне «прекращеніе дѣла»). Фундуклей переслав цей рапортъ Бібікову, а той закончио одновѣвъ гр. Орлову: „имѣю честь видѣдонити, что, во сдѣланному розысканію, писавшаго и приклеившаго возмутительную записку къ забору одного дома въ Кіевѣ по сіе время еще не открыто».

На тімъ бувъ і справі кінцеъ.

В. А.

ВІБЛІОГРАФІЯ.

Архив юго-западной России. Часть VII, томъ III. Акты о населеніи южной России XVII—XVIII вв. Киевъ 1905 г.

1.

Цей том «Архива юго-западной России» складається з двох половин. Перша половина містить в собі збірку актів з історії південно-руської колонізації XVI і XVII віків, а друга—люстрації українських староств. Першу половину зредагував професор Київського університета М. Ф. Владимірський-Буданов, а другу—Вл. Ів. Щербина.

Звернувшись до праці М. Ф. Владимірського-Буданова, ми бачимо, що він, опираючись на акти і люстрації київського воєводства 1570 року, на де які акти про будовання городів—Переяслава, Лубен і Пирятина—за часів короля Стефана Баторія, а так само на інвентарь Вишнівського замку, що йде попередю всіх відомих люстрацій XVII віку, на грамоту короля Сигизмунда III городу Богуславу і такі інші, сплуктується показати, як ішла колонізація українських земель. Він користується при цьому працею відомого історика польського, А. Яблоновського, що не дуже давно вплинула в світ під заголовком «Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym. Ziemie Ruskie. Ukraina (Kijow-Braclaw) (Zródła dziejowe. T. XXII). Не завжди він з польським істориком згожується, однак з великою повагою

приймає деякі его погляди. М. Ф. Владмирський-Буданов, порушивши питання про колонізацію українських земель, повинен був знову доводити, що колонізаторами їх були не поляки, а українці. Він просто ставить питання: *кому або чому* мусило найбільше завдячувати в заселенні українських степів при кінці XVI і на початку XVII віків.

Це настільки цікаве питання, що варт спититися на ньому трохи довше.

Поселенців не прибувало на степову Україну ні в XIV, а ні в XV, а ні в першій половині XVI віку. Почало їх все більше з'являтися тільки після 1569 року, і так було впротязі XVII віку. Це виразно знати з джерел XVI та XVII віків: в першому було на Україні 393 селища, в останньому—1723.

Та через що почала людність прибувати? Польські вчені, а серед них і автор «Україну», висловлюють думки, що політична унія 1569 року стала епохою в розвитку колонізаційного руху, з якого почалось нове життя в пустинях України. З цього часу начеб то одчинились двері в Україну, щоб могла рунити туди людність з найдавніших частин споконвічної Польщі.—так пишуть польські вчені. В ці часи маса переселенців йде вже найчастіш не з півночі, як було раніше, а з заходу. Білорусько-польського елементу значно менше, а далеко більше червонського, а потім мазовецького і малопольського. Почин в справі колонізації зразу взяла на себе державна власть. Власть ця почала роздавати пустирі окремим особам, починаючи з 1569 року: далі ці пустирі, за часів Стефана Баторія, потверджувались за відомими людьми сеймовими постановами, особливо за часів короля Сигізмунда III.

Однак такі висновки польських істориків дуже непевні, і, маючи тепер надрюковані документи, в цій справі можна ще сперечатися, чи належить головна роль в українській колонізації польській нації, і чи варто найбільше значіння в цій справі надавати польській державній власті, одрізняючи її від ранішньої литовської.

І на перше питання, і на друге можна без вагання одповісти негативно.

І досі нікому ще не пощастило ні разу довести, що на Україну переселялися люде з Мазонії або Малої Польши. Навіжки, ми знаємо, що найбільше йшло їх на Україну з Волині, і знаємо так само, що йшли переселенці з півночі—з Білоруссії і міста унії, як і ранійш. Нарешті сам польський автор «Україну», показуючи, яким саме шляхом йшли вони, говорить, що переселенці з дальших міст не прямо переселявали на Україну, а поступали мало по малу з ближчих міст до України, і їх попередні міста заступала потім дальша хвиля: далі попадають прямо на Україну люде з Червоної Русії, шоді з Новгород—литовської сторони і Подлясья: «з земель же справдішніх польських (szczegorołskich) або литовських—а ні одного разу» (z ziem szczegorołskich ani razu).

Таким побитом гадка про відчинені двері, з Польши на Україну є зовсім неправдива, як неправда й те, пачеб то «польський плуг» вперше почав орати цілину на українській землі. Про це докладно говорить у «Київській Старині» 1889 р. (кн. XI) д. Нейман. «Стара байка про широке придбання польського плуга, каже він, сходить справді на те, що колонізатори порожніх земель зьявлялися найчастіш не на порожніх справді землях, а селилися поміж місцевою осілою людністю, яку й прибірали до своїх умілих рук».

Так само і на питання, чи слід найбільше значіння в розвиткові української колонізації давати польській державній власті, треба одказати негативно.

Звісно, унія 1569 року чимало значить в справі ширення української колонізації. З'єднання двох держав, Польської і Литовської дало зєднану силу, згрунтовану за-для оборони українських земель; одначе на ділі військові сили остались, як і ранійш, роз'єднаними під владою гетманів в обох державах, через що південні ґраниці обороняються й далі так само, як і до унії. І в 1575, і в 1607, і в 1612, і в 1615, 1617, 1618, 1626, 1639 роках Україна зазнавала страшних спустошень од татар.

Щоб боротись з Іми, треба було будувати фортеці. Ці фортеці повинні були давати поселенцям безпеку від ворожих нападів на колонізовані землі. Однак ми бачимо з люстрацій 1570 року, в якому поганому становищі були ці фортеці. І Київ, центральна фортеця, і Черкаси, Канів, Біла Церква, Житомир, були нічого не варті. Урядові був клопіт не про це, а найбільше про законодавчі та адміністративні справи, про акти про люстрацію українських повітів, про урегулювання пересельного руху на Україну, про те, щоб не пускати крест'ян втікати, про те, щоб вивести побит нових поселенців на Україні, і нарешті про те, якими способами реорганізувати козацтво і доценту використати його. Однак й таких заходів було дуже не багато, і через це ми й можемо сміливо сказати, що зовсім неправда, певно би то державна власть мала найбільшу вагу в українській колонізації.

Польський уряд, дбаючи про колонізацію України, почав з найлюбішого йому способу—почав роздавати пустирі панам.

Спочатку поглянемо, до чого довела роздача пустирів панам.

Роздача ця велась вже давно в Речі Посполитій, але особливо виразно почато її робити після 1569 року.—року політичної унії. Роздачу цю дуже пильно вів король Стефан Баторій, дбаючи про те, щоб побільшити силу держави: але він цим самим руйнував запас державних достатків, і осередок влади через це переходив до панів. Нерідко пани, випрошуючи собі землі, показували менший їх простір: гадаючи про свій чи чужий ґрунт який-небудь, вони, звичайно, називали цілі ряди селян, що зовсім не оточали того ґрунту. Тоді пани та духовенство позаймали більш або менш широкі ґрунти не тільки з законного наказу, але й без жадних прав. В київському воєводстві шляхта, архимандрити, митрополіти і инше духовенство грецької віри — все побрало і заселили (posiedli), не знати по якому праву, бо вони не хотіли показати своїх прав люстраторам 1570 року. Ще більше ґрунтів зайняли без жадних прав Вишневецькі, Ост-

рожські, Ружинські, Потоцькі, Калиновські та інші менші значні шляхетські родопи. Далі уряд не дивлячись на права санкціонував цей захват ґрунтів, начеб то на користь колонізації. Крім того, уряд виявив ще й іншу щедрість роздаючи добра, що до того вже належали окремим класникам. Кожний державець, що хотів збудувати в своєму містечку замок за для оборони від татар та для того, щоб закликати поселенців, прохав—і кожний получав, звичайно, право панувати свій маєток або городом, або хоч містечком. А раз хто придбав таке право, той zarazом получав від уряду право верховного суда, право на відбутки і податки, крім подимного і податку з трунків.

Цікаво, чи досягнули держави щедрою роздачею земель і прав особистим людям назначеної собі мети? Чи дуже великий успіх мала колонізація на ґрунтах приватних державців? Події й цифри, як здається, справді свідчать про надзвичайно швидкий і великий успіх. Ми бачимо з них, що засторок літ на пустирах, по повістраних XVI віку, почали як гриби виростати городи, містечка, села, хутори. Тепер в XVII віку опинились в гарному стані не тільки левенцьке ремесство та хліборобство, але і торгівля, і корчма, і млин, і кузня, і рудні. Усюди є церква, численне духовенство обох християнських вір в головних містах навіть з'являються і просвітні інституції.

Од яких причин залежить цей помітний факт? Як державці викликали це все? Яких заходів вони ужили для цього?

Звісно, приватне дрібне володіння землею не веде за собою широкого заселення її. Тільки не велике володіння землею треба мати на увазі, говорячи про колонізацію; тільки могутні державці і князі та вони адужали взятися до колонізування краю. Такі колонізатори звичайно будували фортеці. Але певних фортеців не було, як воно ясно з документів, що подає автор «Україну». Був навіть наказ уряду (конституція 1590 р.) про те, щоо, як тільки прийде звістка про близький напад татарський, вивозити зараз з приватних замків і гармату, і иншу зброю, бо вона звичайно попадає до рук ворогів на велику шкоду для держави.

Другий спосіб, щоб притягти колоністів — це забезпечити їм економічне становище краще, ніж те, в якому вони пробу-

вали в своєму рідному краю: Виставлявся «стовп на волю». На самому стовпі і на окремих «патентах» писались вільготні умовини за для нових поселенців. Воля, цеб то вільгота на певне число літ од усіх, або мало не од усіх, оплатків і повинностей, дуже приваблювала колоністів. На Україні вільготи давалось на багато літ—на 20, 30 і 40 літ. Иноді разом з тим державець давав переселенцям хати, але частіш вони повинні були самі собі їх будувати. Багато з них, сподіваючись, що скоро їм доведеться знову переселитись, не будували собі хат, а жили в ямах і в лісах. Довголітня воля не заставила поселенців твердо на місці осістися: пересельці звздалегідь перед тим як кінчиться їхня воля, здіймалися та й шли далі, в відденні колонії, більш безлюдні та просторі: з північних повітів квітчини — в середні стенові облоги, з середніх — в полуденні або за Дніпро. А щоб поселенці не втікали од них, державці встановляють на Україні кріпацтво, навіть для тих, що ще їм не кончалась визначена воля.

Заводячи кріпацтво, державці тепер, як скінчатся вільготні роки, не дуже то вважали на повинності, що вони встановили ранішними патентами. Коли ще тільки почалося, закликання переселенців, державці справді не дуже то скупи були на обіцянки і вільготи селянам і нічого не говорили про кріпацтво. Але переселенці бачили добре, до чого воно дійдеться, а через те починали тікати. Само собою, всім не можно було вийти в найближчі до Запорозжя вільні місця: багато ще оставалось на Україні на вільготах, які вони долучали. Коли вважати, що вільготи давалось літ на тридцять в кінці XVI віку, то кінчиться вони повинні були в XVII віку—і ми зрозуміємо, через що повстання крест'ян і козаків розпочалось в початку XVII віку.

Таким побитом і другий спосіб поширвати колонізацію був для поляків не дуже вдатний.

Говорять ще про один спосіб зміцнити колонізацію — про скликання в пустирі згодів і розбишак, обіцяючи їм волю од кари. Але цей спосіб був мало успішний і не дуже велику славу робив ініціаторам його.

Нарешті, ще був один спосіб здобувати поселенців—це гвалтом забирати крест'яни у сусід. Такі люди, що забирали крест'яни, звалися «викотцями»: вони вели своє діло і силою, і хитрощами.

В цей же час потреба заселити землі змушувала багатих панів нападати на сусід та однімати у їх землі і крест'яни. Напад державців один на другого, як звісно, робились по всіх краях Польши і Литви, і через певні обставини історичного життя України стали немов звичайною річчю. Руйнування сусідніх городів, вигублення жителів в них, грабування їх—це було колонізаторським способом дужчих панів крест'яне дрібніщих державців, притиснуті дужчим паном, переходили, хочен не хочеш, до тих, що їх кривдили. Таким способом вироблялись головні осередки колонізації на Україні, скоріш схожі на табори розбійників, жителі в котрих займались не мирною працею або промислами, а наїздами і грабівництвом скрізь в околі. Уся колонізація через це виглядала як анархія: переселенці не думались на тих місцях, що зайняли спочатку, а носувались все далі. Автор „Україну“ думас, що можна визначити етапи таких рухів, починаючи з Волині і кіпчаючи найдалішніми сторонами Запорож'я.

Таким чином, яке ж значіння мало це керування польських панів колонізацією? Вони не змогли а ні захистити України од татар, вони не дали скластися тріькому економічному життю переселенців, нарешті, своєю боротьбою за землі і крест'яни вони руйнували колонії і доводили до убожества людність. Невже ж ото підтримували вони колонізацію тільки тим, що ставили „вільні стовпи“ і сповіщали людей про вільноти, котрі не мали ніколи здійснитися.

Єдине, що мало значіння в цій колонізації з допомогою панів, було хіба те, що вони покликали народ на Україну і наобіщали йому вільнот, котрі одначе швидко не варті були нічого в очах переселенців.

Крім роздачі пустирів усяким панам, щоб пустирі ті колонізувати і щоб володіти їми, був ще й інший спосіб за-для колонізування південно-руських земель: королі, особливо Стефан Баторій, наважились вдержати за державною правою власності на пустирі і покликали старост заселять землі, оддаючи їх їм на «два дожинютья». В такому разі староста повинен був збудувати в пустій замок, опорядити його зброєю, постачити військових запасів і чималу змогу (гарнізон); далі він мусив закликать людей «доброї слави», щоб то не гуляти, не розбишак та злодія, не втікачів крестьян, і оселити їх на певних селенцях. Звісно, державен старости був вільний од усіх державних оплатків на весь час свого старостування. Державні обовязки, суд та управа теж переходили до рук старости на той же строк. А як минеться строк, тоді округа його повинна була одійти до рук уряду.

Таку колонізацію коронних земель Стефан Баторій не придумав, а тільки він перший взявсь до неї в наддніпрянській та надбужьській Україні. Так само було воно і в польській Подолі.

Так була заселена Київщина, так були заселені Лубні і Пирятин і багато інших закутків. Тут вже ми бачимо, що колонізація в коронних землях, з помічью старост, йде успішно. Але є факти, котрі зменшують значіння старост в ній справі. Знаком значайних вчинків старост може бути справа 1586 року про засновання нової слободи в самому Києві, коло церкви св. Софії. Восвода київський, князь К. К. Острожський, звелів оповістити нових поселенців від імені короля про те, що дається воля на 24 роки, і для цього поставити стони у верхньому городі, коло церкви св. Софії. Зараз же з'явилися колоністи, що посиродали все своє добро на ранішних своїх оселях, і почали оселятись у Києві; вони почали тут продавати пиво, мед і горілку. Восвода і його намістник побачили в цьому втрату для себе, бо почали менше одержувати аренди з Подолі, і стали погрожувати, що «волю ту вони обернуть ні на віщо», не хочучи згубити 2000 золотих, що мали вони, як аренду, з пшчків. Восвода тоді поїхав з Києва, і жінка намістника послала на слободу своїх слуг.

котрі позабирали у колоністів їхнє рухоме добро, а самих поселенців посадювали в тюрму на Подолі і вимустили відтіти на но руки. Тоді колоністи, не маючи кому пожалітись на таке відношення до себе, однесли скаргу «слузі его королевської милости Оршешьському, гетьману запорожському», котрий обіцяв розповісти про все це королю.

І таке недодержування дарованих вільгот робилось безпачинно то по тих, то по інших старостах. Люде, яких вони гнітили та грабували, мусіли жалітись на їх, але кому? Староста був найвищий їх правитель і він же був їх панастник. Оставалося колоністам вдаватись до козацької влади, легальної, установленної урядом.

Придивимось, що викидали з себе ці старости? Колонізаційні цілі примусили укласти доживотне або спадщинне право старост, і спадщина мали переходити і до жінок, і до дітей. Загальне право старости ставити за заступника когось, щоб то право визначати кого-небудь підстаростою, що здавна вже в польській державі існувало, досягло на Україні в цю пору найбільшого розвитку. Підстаростами бували дуже великі панси. Нічим не звязаний з місцевим народом, такий підстароста звичайно керувався тільки тим, як-би найшвидше та найбільшу користь взяти. Через це людиність відносилаь до їх дуже ворожо. Нерідко старости оддавали ті ґрунти, що дано їм на час, в аренду жидам, і народ згожувався на це. Ця піддача в аренду часом торкалаь тільки доходів, а не суда: але иноді бували віддачи землі «з шпанами», щоб то з карними штрафами, що вже безперечно свідчить про судову діяльність арендаторів—жидів: карні штрафи одержував суддя.

При таких то обставинах ледве чи йшла як слід колонізація через роздачу ґрунтів в користання на якісь час.

Державні завдання колонізації земель дуже складні і важкі. Люде, що бралися до цього, повинні були більшою частиною своїм коштом вибудувати цілі кріпости (замки), узброїти їх, держати в їх військові гарнізони, кунчити на свою одповідальність бродячу людиність і скласти з неї організовану громаду, з військовими означе характером, бо того вимагали умови життя на межі

Україні: далі, повинні були доставляти який небудь дохід або ину фінансову користь. Але тодішні старости инакше розуміли завдання своєї управи. Погляньмо, для чого вони хотіли бути старостами. Можна думати, що вони мали на увазі свою власну культуру землі на розлогих пустирях староства, на родючому українському ґрунті. Одначе старости на Україні в кінці XVI і початку XVII віків сливе ніде не вели свого власного хазайства, не мали фольварків. Не «польський шлуг» через це обробляв цей ґрунт, а шлуг українських селян. Користь старости найбільш йшла з непрямого доходу і найголовнійше з корчми. Крім аренд корчмишних, дохід старости мали од аренди млинів, перевозів, торгів і таке инше, що заразом дало мало не стільки, скільки й корчма. Були староства, де признаної урядом селухняної людності було дуже мало; далеко більший дохід з корчм і инших арендних статів дала людність свавільна, якої уряд чи старости до себе не закликали, і якої не признавали. Очевидячки, старости не дуже кортіло те, щоб завести справжню культуру в краї через мішню осідлу людність.

Старости скрізь будували більш городів та містечок, ніж сел. Були як де і села, але засновували їх не старости, а козаки, і од старост вони не залежали. Городи і містечка заводили вони не на те, щоб придбати магдебурське право, а для того, щоб в містечках та городах зьявлялись торги, ярмарки, базари і шинки. Ми бачимо таким способом, що старостам треба зараз же наскликати більше всякого народу, котрий дає користь не з земельної ренти, а з корчмишних доходів. Старости приймали в свої колонії усякий неприкаяний люд, втікачів крестьян, розбійшак, гультяїв. Селища, засновані старостами, були пристановищем жидів і дрібних поляків. Перші — беруть в староствах в аренду усякі доходи, а з других виходить дбайливі офіціалісти та з них комплектуються гарнізони замків.

Кому ж належить головна роль в справі колонізації українських земель?

Нева річ, що головна роль в заселенні українських земель належить українському народові. Він згромадився в українських степах, шукаючи волі, а не часових, хоча б і довголітніх вільгот. Він йшов на поселення все далі, наперекір властям, що не бажали, щоб спустошилися внутрішні країни держави. Усі ті, що йшли на поселення, ставали на заваді польському урядові, оселяючись на півдні як козаки, і тільки де коли пристаючи до осередків урядових—до старостів. — Якби мав більшу силу уряд, то він міг би опанувати цим заселенням і надати втікачам організацію, яка відповідала б інтересам уряду.

Цікаве питання, чи ті пустирі заселили зпочатку «слухняні» люди, щоб то такі, що вважали на уряд, чи «неслухняні». Мало не по всіх люстраціях першої половини XVII віку число «неслухняних» далеко більше як «слухняних». Усі «неслухняні» козаки не хотіли ніяких повинностей, «слухняних» же було менше. З літописних джерел відомо, що з кінця XVI віка і в цілій половині XVII віка городи Корсунь, Канів, Черкаси і Переяслав дуже часто ставали зовсім козацькими, явно воячилися із своїми старостами і урядом і приймали до себе без числа втікачів звідусіль. «Неслухняні» з'явилися сами. — ніхто їх не кликав і ні в яких реєстрах вони не були записані. Доля і їх потім, під час нещасливої війни, з особистих рахунків піддавалася старості і ставали міщанами, підданими, але решта аж до Богдана Хмельницького пробувала в козацтві.

Відомо, що в степах, поблизу порогів, зібрався нещислений ордин «неслухняних» козаків. М. Ф. Владимірський-Будапав висловлює ще гострішу гадку, начеб то *вся нова людність українських пустирів була спочатку славянська і що поділ на «слухняних» і «неслухняних» ставав пізніше, коли посеред вільної громади староста поставив свій замок і завів свій торг. В цьому переконує нас те, що землі раніше затюднювались, ніж осаджено там було яку колонію. Очевидячки, наприклад, Кропивна і Голуба були на світі до своєю заснування, щоб то до 1615 і 1616 років, а вже в ці роки староста назвав їх містечками, завів тут міщанські порядки (корчми, торги і ярмарки), і через це постало*

заселення на «вогкому корню», на «пустому шляху», *de novo radice*⁴. Частина людей пристає на нові умовни життя і стає слухняною, а друга—ні. Таких прикладів, коли дата заснування містечка не сходиться з датою його справжнього заселення людьми, є чимало.

Так наприклад, сперечаються про заснування Кременчуга. По одних джерелах, город вже був давніше, але ж замки в йому та «слухняних» жителів не було. За для цього уряд вважав його ні за що, все одно, як курені запорожської Січі.

Остається дати одновідь на одне питання, що зовсім натурально настає, коли люд південних і західних повітів давнішої Литовської держави сам виходив у південні стени, то через що цей потік линув саме з кінця XVI віку? І що примушувало цих людей йти на видиму небезпеку і од татар і «свакольних панів»?

Почали крестьяне йти з півночі, з Білоруссії, до Удаю, Суш, Псла, Ворскли і навіть до Орелі вже з давніших часів. Туди їх притягала роскішна південна природа. Одначе йшли туди ще й з Волині, з Поділля, з Червоної Русі, де природа не згірша. З цього ми бачимо, що не сама лишень краса південних сторон надила туди людей. Невійш. люде виходили туди, бо їх принажувала обіщана воля і те, що в Речі Посполитій заведено було кріпацтво. Спочатку, коли ті, що осажували, оповістили про свої тридцятилітні і навіть сорокалітні слободи, люд потяг туди охітніше, а потім літ через п'ять-шість, дознавшись, що обіщані слободи порушують старости і що вони навіть повертають у кріпацтво людей, рух еміграційний став менший. Несправджені вільготи і кріпацтво крестьян-колонізаторів похнуло їх на Запоріжжя. Польський уряд думав було дати військовий уклад і козакам на Україні, під приводом гетьмана, як не було за Стефана Баторія, а потім почав він визнавати за гетьманів й тих, що обіралися на Запоріжжі, як наприклад Сагайдачного. Таким способом колонізатори ці досягли певного значіння і певної самостійності в запорожському козацестві.

Професор Владимирський-Буданов дуже пильно простудіював колонізацію XVI і XVII віків. Він ясно показав, що колонізація ця була не польська, а чисто українська, що пані тільки захожувались коло неї і як власники сел. і як старости на чужій землі, однак з їх заходів ніякої користі для краю не вийшло. Навіть колонізувати край не «слухияні» козаки, а «неслухияні», і вони навіть заселили де які міста раяційн. піз польський уряд давав на це свій дозвіл. Всі ці відомості не вперше з'являються на світ.—про це говорив вже раніш, тільки на підставі меншого числа документів, давнищій редактор «Архива Юго-Западной Россіи», відомий професор В. Б. Антонович. Через більше число актів, які тепер мав під руками М. Ф. Буданов, уся справа стала далеко яснішою і більш науково угрунтованою.

II.

Праця д. В. Щербини торкається люстрацій староств київського воєводства 1765 і 1789 років. Вагу люстрацій, як історичного джерела, визнають тепер усі, хто тільки працює над історією південної і західної Россії. Багато люстрацій цих видано вже і «Кіевскою коміссією для разбора древнихъ актовъ», і М. С. Грушевським в «Записках Наукового Товариства імени Шевченка», і в «Журналах до історії України Русь», і нарешті А. П. Яблоновським—«Zródła dziejowe». Всі видані досі люстрації відносяться до XV—XVII віків. Люстрації XVIII в., котрих було тільки дві—1765 і 1789 років, досі не були надруковані, хоч багато письменників, найбільш польських, не рідко згадували і подавали з них де які відомості. Так, покликались на їх Рудіковський, Баліньський і Ланіньський, що склали «Słownik geograficzny». Ці люстрації тепер і друкуються в VII частині «Архива».

Д. Щербина в своїй передмові подає, чого варті такі люстрації, і порівнює відомості першої і другої, і каже, що:

1. Українські староства, що були у кпівському повіті, обіймали осередкові і найважливіші частини давньої кпівської землі.

2. Польська колонізація цієї території була незначна, і більність людності края була з стародавніх жителів його.

3. Українські староства, що мали в XVI і потроху в XVII віках державне значіння, в XVIII віці стали феодальними маєтностями, з котрих державці одбирали саму лише матеріальну користь.

4. Люстрація 1765 р. малює край в перехідний час — людність не зовсім ще склалася, повинності дуже легкі.

5. Люстрація 1789 року ясніш виявляє стосунки: людність значно побільшала, а разом з тим побільшала і залегність П од державців, повинності теж значно зросли, хоч і не такі були високі, як в маєтках дідичних.

6. Реформи чотирехлітнього сейму особливо ясно виявили найгірні сторони соціального і економічного укладу українських староств XVIII віку.

Праця ця варта уваги. До неї додав автор дуже цінні таблиці. Так, тут є таблиця, що показує людність по люстрації 1765 року, і друга — по люстрації 1789 року; далі, є тут таблиця, що показує платіжи і повинності 1765 р. в дзютих, і така сама за 1789 р.; далі таблиці аренда і інших оброчних статтів по люстраціях 1765 і 1789 років, і нарешті таблиця процентових стосунків ріжних доходів до загального числа доходів по люстраціям 1765, 1789 років. Це все вимагало від автора чималої праці

І. Ч.

Михайло Грушевський. *Про старі часи на Україні.* Коротка історія України. Вид. „Благотворит. Общества изд. общенал. и детских книг“.

С-Петербургъ, 1907, 1-176. in 16°.

До найостаннійших часів українське громадянство в Росії не мало повної історії свого народу, яка б обнімала ввесь

період його життя од часів найдавніших і аж до сьогодняшнього дня. Перший, хто допоміг йому в цій справі, був професор М. Грушевський, який видав у Петербурзі в 1904 році російською мовою «Очеркъ истории украинскаго народа», чималу книжку, що менш як за год вся розійшлася. Це вже одне показувало, яка велика потреба в такій книзі. В кінці 1906 року «Очеркъ истории украинскаго народа» видано вдруге в поправлішій редакції і з значно поширеними останніми розділами, яким в 1 виданні цензура російська присвятила більш уваги, ніж того бачалося б од неї. Але одколи видала заборона видавати популярно-наукові книжки українською мовою, тоб-то з весни 1906 року, починають з'являтися невеличкі популярні огляди української історії: друкується в «Громадській Думці» (а іноді і окремим виданням) «Про українську старовину» Б. Гріщенка (нескінчено), в часописі «Рідний Край»: «Оповідання з історії українського народу од найдавніших до нових часів» Гр. Коваленка, з малюнками (вийшла окремою книжкою у 202 стр. in 16°), невеличка дуже гарна брошура «Як жив український народ» (видавництва «Вік»), що за кілька місяців розійшлася в числі 10.000 примірників; зараз друкується чимала (коло 30 аркушів друку) популярна історія України-Руси М. Аркаса з великим числом малюнків... Але цього всього дуже не багато на 25-мільйонну масу українського люду, і в виданнях такого типу, особливо коли вони вдоволятимуть читача, довго ще буде велика потреба. Але кому найлучче пійти на зустріч цій потребі, як же найкращому знавцеві української минушини, професорові української історії в університеті у Львові, М. Грушевському? Це він і зробив, і зараз ми маємо дуже цінну «скоротку історію України» з гарними малюнками.

Найбільша вага цієї книжки в тому, що в ній подається не перелік найважливіших подій за 1000-літнє життя українського народу, не зовнішню його історію, а звернуто увагу на ті внутрішні пружини, од яких залежало в значній мірі, в який бік і з якою силою поверталось колесо історії... Перед очима читача проходить українське громадянство, з сто-

ліття в століття, з одної історичної доби в другу, і читач ажра-
во бачить, які помилки найбільш шкодили культурному і грома-
дянському розвитку нашого народу, які причини були тому, що
в нашу добу українська нація піднімалася на чималу моральну
впечінь, а потім знову підпадала, які з тих помилок властиві
нашому громадянству й досі, які ідеали маячили перед ними в
ті далекі часи, наскільки вони були реальні і відповідали грома-
дянському укладові і народній психіці і т. п. Читаючи, напр.,
про упадок української держави і перехід під зверхність Литви,
малосвідомий читач довідається, що в тім винні були «князі й бояре,
що бралися правити, а не вміли а-ні завести ладу, а-ні здер-
жати вкуні українські землі. Винна була й громада, що вміла
жалітися на княже та боярське безгодовья, але не старалася і
не вміла направити того ладу і вкінці ліше піддавалася від та-
тарську власть, ніж завести порядок у своїй державі». Або в
іншому розділі, де йде мова про початок нової напцини (після пов-
стання Хмельницького), автор, артистично малюючи цей соціаль-
ний процес, по-дорозі зазначає, чому воно так сталося і як саме
треба було запобігти тому лихові—«треба було підданство заборю-
пити, щоб один чоловік до другого, до його особи, не міг мати
ніяких прав, як нап до підданого; треба було б міру земельну
установити, щоб більше якої ніхто б землі не мав; треба було з
свобідних земель фонд красивий установити, який би цілій Украї-
ні, всьому народові належав, а з якого давалося б земля в дер-
жаву, а як хто перестав на ній робити, до того б фонду поверта-
лись»... В кінці ж, говорячи про сучасне становище України,
автор зазначає постулати, котрі висловуються, звичайно, українсь-
кими партіями,—тими, що бажають свободи, права й всього
добра для всього народу.

Таким способом, книжка М. Грушевського цінна не тільки
тим, що подано українську історію в справедливому історичному
освітленню але що до того пристосовано її до потреб сучасного
моменту, і за все це шановному авторові мусить бути велика
подяка.

Книжку ілюстровано більш як 40 гарними ілюстраціями, і це не самі передруки відомих портретів та малюнків, але значне число їх спеціально для цього видання виготовлено. Особливо цінні і оригінальні малюнки: «Володимир як він представлений на київських грошах», «Юрій, король галицький і волинський (знімок з печатки)», «Київське військо» (з давнього малюнка), «Нерушима стіна» («в Київській Софії»), «князь Святослав із своєю сім'єю на стариннім малюнку», «козачий табір», «Іван Мазепа (моложавни).

Сдине, що можна поставити на мінус цій книжці, написаній не тільки з великим знанням, але і популярно, де-які не зовсім звичайні в наддніпрянській Україні язикові форми, скоріш галицькі, як: «потривало», «спіднести люд, освіту», «знести кріпацтво», «накликати інтелігенцію, аби»... «виравці», «задалеко», «нехоче присягти на *згодовання* свободи України» (хоч це слово й давньоукраїнське), «в пізнішім він показав себе як... воявожник», «владків наюмонати, аби»... «відібрати йому маєтність» та інше.

Хоч це й не такої ваги річ, як зміст книги, але при теперішньому хворобливому відношенні не тільки до невеликих виразів і слів, але навіть і до самого правопису, бажано було б, щоб цінна праця професора М. Грушевського була далека від обвинувачування в тому, що вона «галицька», а не «українська».

В. Д—ий.

А. Е. Крымский. *Древне-киевский говоръ*. Санкт-Петербургъ, 1907. 1—11. Відбитка з «Новостей» відділення руського языка и словесности Імператорской Акад. Наук. т. XI (1906), кн. 3-я.

Праця ця написана з приводу статті акад. Соболевського «Древне-киевский говоръ», надрукованої в I випуску «Новостей» за 1905 рік, де автор намагається вивести читачив, ніби-то давньо-київська мова ближча була до великоруської, ніж до малоруської. Проф. Крымський в цій своїй статті не розглядає усеї праці Соболевського, бо більша частина її — повторювання того.

що й раніш він писав про київську мову, а спиняється на деяких частинах П, новітніх. Так напр., Соболевський бачить немалоруськість київської мови в «Начальній» і Київській літописях в тому, що в них бракує: «уменьшительныхъ тина Стен(ь)ко, Яц(ь)ко, Гриць(ь)ко, Гриць, которыя обычны въ галицкихъ грамотахъ XIV—XV вв. (на русскомъ и латинскомъ языкахъ) и въ современныхъ малорусскихъ говорахъ»,—на це проф. Крижський дає одновідь, що їх не було і в Галичині до XIV—XV в., бо українські наймення на *цько* з'явилися у українців під польським впливом, а цього впливу не знав не тільки старий Київ, але й стара Галичина. Соболевський каже, що «ни галицко-волынские памятники XII—XIV вѣка, ни галицкія грамоты XIV—XV вѣковъ, ни современные малорусскіе говоры не знаютъ смягченія «въ *о*, какъ и *к* въ *ш*»,—на це проф. Крижський зауважає, що цю малоруську фонетичну особливість зазначив ще 40 літ тому поважний славянознавець В. Ламанський (кіло зам. *міто*, кляжко зам. *тяжко*). І ця особливість і зараз дуже рясноводжена в Полтавщині, Харківщині і Київщині (подає значне число прикладів: кісто, кісний, *кля*, галивщина, Горієнко, *табстра*, Вертієвка і Верієвка, якіль і дякіл зам. дітїл, *Белмон*, *пч-Гмитра* і т. п.).

Соболевський, згадавши літописне *Ольто* (із «Льто»), каже: «въ немъ мы имѣемъ неорганическое *О*, появляющееся въ подобныхъ случаяхъ въ великорусскихъ и отчасти въ белорусскомъ нарѣчіяхъ и не встречающееся въ малорусскомъ»,—на це проф. Крижський одкажує, що *Ольто* як раз старокіпівська риса мови.—згадаймо *Овруч* із *Вручий*, *Оксана* з *Ксенія*, *Одарка* з *Дарья*, а як би заглинув Соболевський в словник Желехівського та в *Studien Ogonovskogo*, то найшов би там і *олжа*, і *овшейки* (всенькі) [з галицьк. *грамоти*] і *оселедець*, *оргуть*, *орів* — (денет. *орва*, зам. «рова») і т. п.

Далі, Соболевський хоче бачити в словарному запасі Київської літописі — *великорусськими*. Таких ніби то неукраїнських слів він знаходить троє: *старыйшина* (в значинні одної людини), *лоря* (в значинні «заря», тим часом як по українськи не ніби то значить тільки «звізда»), і *лошадь*. На все це проф. Криж-

ський дає влучну відповідь і побиває твердження Соболевського фактами. *Старшина, старшини* — в значінні поодиноких людей, а не колегії людей є і в літописі («призва старейшину конюхою. — онъ же рече»); так воно і в сучасній мові (подає багато прикладів з перекладу Біблії, в перекладі С. Левницького, і з інших письменників); так само і з *зорю*, в значінні «зори»: і в народній думі (про братів Оловських), і в піснях, і у письменників (Куліш, Марко Вовчок) — *зоря* значить не тільки «звізда», але й «заря». Що ж до слова *лошадь*, то різниця між ним і *конь* як раз така, якої немає у великоросів, але яка й зараз ще є в північній та середній Київщині і Чернігівщині, де відбувалися літописні події. Великоруське *лошадь* — це всі *сєні*, усякого достоїнства, а в Київській літописі не те: добрі і звичайні «лошаді» звалися «кони», «контъ» (=кони), а от миршана, захарчована коняка смерда — зветься монгольським термином *лошадь*. А що це дуже давнє українське слово — то про це свідчать «лоша», «лошати», «лошун», «лошниця» (=лошаденка), і означає це все дрібну, слабосилу коняку.

Соболевський бере на себе сміливість сказати, що «читаючий Начальную и Киевскую Лѣтописи поражается близостью или синтаксиса и словаря къ великорусскому материалу» (стр. 24). Цікаво знати, хто ж той «читаючий»? Чи такий, як Соболевський, що знає тільки одну великоруську мову, а української не знає, чи такий, що знає обидві? Особливо вражає заява Соболевського про близькість синтаксису київської літописі до великоруської мови. На це проф. Кримський з справедливим запалом одказує: «рѣшительно заявляю г. Соболевскому въ этомъ органѣ Академіи Наукъ, передъ лицомъ всего ученаго славянскаго міра, что г. Соболевскій не въ состояніи будетъ указать во всей начальной і Киевской лѣтописи ни одного синтаксическаго оборота, который былъ бы специально великорусскимъ и отсутствовалъ бы или въ современной или въ старинной малорусской рѣчи». Що ж до близькості словаря літописі до великоруської мови, то про це тут свідчать, напр., київська літопись з своєю «конякою», що сидить на «сирисѣтъ» і поглядає на «юлюбъникъ», поки її не

обілляють *укроном* з *лька* (= глека) або не снужане «*гъртв*! Чи не великоруський «словарь» з «сѣкырою», якою „*тяглася*“ літописні «*трьскы*», або ж «*наробѣкы*», одягнуті зимою в «*кожурѣ*», а літом в «*свины*» з «*алъны*» (вовни!) А «*ничини*» *трава жалюшми!*» А та квітка «*лѣнокъ*», що нечиста сила, взявши на себе постать лиха, «*въ людѣ*» (жупані-лудані), носить П «*въ приполѣ*» по церкві! Ніхто досі не міг пояснити, що то за «*лѣнокъ*», бо в Великороссії того зілля немає, а в Київщині «*лнокъ*» — це *Asperula odorata* («сеплюга» п «яременникъ»).

Нарешті Соболевський зауважає, що начальна та Київська літописі не малоруські, бо в них немає звичайних українських слів: *козати*, *ай*, *квѣтъ*. Але ж ні *квѣта*, ні *козати* немає і в старо-галицькому та старо-волинському намятинках, яких одначе Соболевський не наважується залічити до великоруських. Певно, що ці слова були і в старому Києві, і на Волині з Галичиною, але в літописі могли не потрапити випадково. Не весь же, справді, словарний домонгольський матеріал увійшов в ті нечислені намятинки, що ми маємо!

Щож до «*квѣтъ*», то слово це не тільки українське, але й *великоруське* та *білоруське* (див. словник Дала), і через що Соболевський вважає його таким основним для української мови, що коли його немає в літописі, то й літопись не українською мовою писана,—не знати. А з *тесю* справа ще дивніша: слово це відомо у *всѣхъ безъ вѣмку славянскихъ моватъ*, і в великоруській в тому числі. Міклошич в своєму етимологічному словнику зовсім справедливо вважає його за старо-славянське.

Оттакі нові докази Соболевського. Перегляд їх з боку проф. Кримського лишень зайвий раз стверджує, що давнє-київська мова — «прямої предокъ» сучасної української мови в північній та середній Київщині і в Чернігівщині з суміжною частиною Полісся.

Праця д. Кримського цікава й цінна не тільки для спеціалістів—філологів, але й для кожного, хто цікавиться історією нашої мови.

В. Д.

Огляд журналів.

Для цієї книжки «України» було переглянуто такі журнали: за 1907 рік «Літературно-Науковий Вістник», кн. I—III; «Записки Наукового Товариства імені Шевченка», кн. I; «Русское Богатство», кн. I—II; «Исторический Вестник», кн. III; «Przegląd Historyczny», т. IV, кн. I; «Образование», кн. I—III; «Журналъ Министерства Народнаго Просвѣщенія Книга I—III»; «Swiat Słowianski», Том I. Krakow; «Русская Мысль», кн. I—II; «Русская Старина», кн. I—III; «Университетскія извѣстія» (київські) №№ 1—3; «Былое» I—III.

Літературно-Науковий Вістник, книга I—II—III.

Мил. Грушевський. Стаття українська: кафедр і тамі науки конгресу. (кн. I—III). Ст. 12—57, 213—220, 408—418.

Стаття ця, що явилась відгуком руху за націоналізацією української школи, котрий виник з кінцем 1906 року, містить в собі надзвичайно цінний огляд становниці українознавства в російській офіційній науці — в давні часи і тепер, — зазначає необхідні desiderata в цій сфері з точки погляду наукових інтересів і культурно національних потреб українського народу і, парості, детально-розроблений план наукових дисциплін, які треба запровадити до університетського викладання, щоб поставити українознавство в Росії як слід на науково-академічний ґрунт. Зanedбанія українознавства в науці проф. Грушевський вважає зявшием сумним і шкідливим не тільки з становища українського —

з погляду українців, які хотіли би пізнати ближче свій край і свій народ, але й з погляду загально-наукового: «життя українського народу записало занадто довгу сторінку в книзі історичного розвитку народів, щоб її можна було викинути, чи промшнути, без шкоди для прагматичної зв'язі, для зрозуміння розвою й обонільних впливів подій». Докори, які де-хто ставить на адресу українського громадянства за те, немов воно само винне в запедбанні українознавства, лічить проф. Грушевський зовсім безпідставними. „Соромно“ за таке запедбання, ганебне в очах усього культурного світу, мусить бути тим, хто взяв на себе управу й опіку над українським народом у Росії: їм має бути сором, що українське громадянство здобуло першу кафедру української історії у Львові, засновану австрійським урядом, що взагалі осередком наукового українського руху в останніх часах стало закордонне Наукове Товариство імені Шевченка, підтримуване (хоч і скупо) знов таки австрійським урядом, тим часом, як наш уряд, прославлений яко опікуни погромаджених і поневолених націй, тільки те й робив, що забороняв здобутки закордонної наукової роботи української у себе в Росії.

Мова для університетських викладів з українознавства повинна бути українська. Цього вимагають насущні інтереси культурного розвитку нашого народу. В наші часи, коли переставляють істнувати старі універсальні мови, культура національної мови робиться питанням життя і смерті, «бути чи не бути» національного істнування. Ніякі аргументи против здатності нашої мови до університетської науки не витримують серйозної критики: досить вказати на українські кафедри в Австрії і на ту наукову роботу, яка там провадиться українською мовою. Не мають серйозного значіння й інші аргументи, як, напр., вказання на недостачу вчених, якіб володіли українською мовою і т. д.

Широкий рух за українськими кафедрами, який почався поперед усього серед київського студентства, а потім знайшов собі відгук в найрізноморідніших кругах українського громадянства, свідчить, що домагання цих кафедр зросло на ґрунті органічної потреби, яку почав відчувати український народ в культурній сфері. І ро-

бити якісь перешкоди для здійснення цього бажання, ставити якісь труднощі, виявляти своє неспочуття,—це значить політиканити. вносити в ясну й чисту культурно-наукову справу елементи національного шовінізму чи поліційних заходів, значить—політику виразних заборон українського національного життя замінити системою дрібних перенон і перешкод. Професорськими корпораціями та університетським кругам така роль безумовно не личить.

Статя проф. Грушевського—поки що—одинокий голос ученого в справі українських кафедр, але він має тим більшу вагу, що це голос вченого найбільш компетентного зараз в усіх сферах українознавства і його поради мають велику практичну вартість; його вказівкам доведеться скористуватись тоді, як доведеться приступити до реалізації наших теперішніх культурно-наукових деідератів.

Мил. Грушевський. На українські теми. «Кричать ворони», кн. II. ст. 318—329. «О любви къ отечеству и народной гордости», кн. III. ст. 497—506.

Під спільним заголовком «На українські теми» проф. М. Грушевський друкує нарис публіцистичного характеру про сучасне громадське життя на Україні. В першій статі оповідається про те, як віднеслась до переходу «Літературно-Наукового Вістника» зі Львова до Кієва польська шовіністична преса в Галичині, тамашні москвофіли і російські реакційні газети. „Les extremités ses touchent“ говорить французька приказка. І в даному разі вона блискуче виправдалась: польські гакатисти в Галичині і наші «єстинно-руські» люди зіішлись у своїм ворогуванні до українського руху і, бачучи перші проблески зміцнення цього руху, бачучи перші кроки до зближення обох частин української землі на ґрунті тісного духовного обміну і культурних зносин, простягли друг другу руки над головами українців. Польські україножерні газети—„Dziennik Polski“, „Słowo Polskie“ забили тривогу, почувши про перехід „Л.-Н. Вістника“ до Кієва з метою тісніш звязати Україну з Галичиною. Особ-

ливо їх розлютовали мотиви перенесення «Л.-Н. Вістника»,— виліжені в статях проф. Грушевського,— що «ся тісна спільність з російською Україною поможе Галичині вилотетися з польсько-шіляхегського ярма, і що для тої спільности Галичнина повинна струсити з себе польсько-німецькі культурні впливи, які так сильно розмежують галицьке життя від українського. Як то— вирвати Галичнину з польських обіймів, в котрі історична Польща ваяла свого меньшого, некультурного брата». Польські газети відкрили в справі «Вістника» ні більше, ні меньше, як «російську інтригу», вбачаючи в цьому вплив російської культури, усіх російської державности, і звернулись до вірного сторожа польських державних інтересів—австрійського жандарма. «Галичанин», не розібравши діла, спочатку був задоволений тіснотим духовним єднанням Галичини й України: мовляв українство більше пошкодить польському пануванню, ніж теоретичне москвофілство. Але, разом і з тим, «Галичанин» киває головою й на австрійський уряд, який, мабуть, хоче зробити собі добрий гешефт на перенесенні центра ваги культурної української роботи зі Львова до Кітви,—думає відбити під свої впливи російську Україну, принаймні правобічну. Російські реакційні органи побачили в цьому перенесенню погрозу «єдності руського народу» і покликали на поміч офіціальних сторожів тої єдности. В результаті — Літ.-Наук. Вістник було зупинено на час воєнного стану в Кітві. Це припинення, на щастя, скоро впадо — разом із скасуванням воєнного стану. «Так сходяться з собою два контраста—оборонці історичної Польщі й заступники єдності руського народу—на українській голові. «Бездна бездну призвас», каже злісний афоризм. Як відомо, значіння його неясне, і українська побрехенька толкує, що це піп понає кличе на обід. Але я позволю собі думати, що воно має инше значіння — істинно-польські й істинно-русські люди подають собі руки над українськими головами. А як і не подають навіть, то й не подаючи, роблять принаймні те саме. Як не істинно-польським князем, то істинно-русскою дубинною, а все цілять по українській голіві».

Але українство не хоче вмерти. Українці не зрікаються тісних історичних, етнографічних та культурних зв'язків з великоруським народом, але протестують і будуть протестувати проти того, щоб в імя «єднання руського народу» гальмувався природний розвиток нашого народу, ставилась перешкода його культурним та національним потребам. Утиски можуть тільки ослабити моральний зв'язок, викликаний цілим комплексом вище-згаданих умовин, і приклад цього ми вже бачили в біжності українського слова до українського Єгипту. Навпаки — перенесення українського національного руху до Києва мусило б скріпити ті зв'язки і привести до дійсного «єднання». Польське гайвороння вчуло це і поспішило з своїми доносамп, піднявши своє крикання. Але російські бюрократичні сфери зістались глухі до інтересів тісного морального єднання українського й російського народів і всім своїм недавнім відношенням до української справи, а спеціально до „Літ.-Наук. Вістника“ виявили, що їм бажано знову вигнати наше слово до „Єгипта“. Їх душі не зрушає „єднання“: їм потрібне тільки „єднобразіє“.

Стата «О любви къ отечеству и народнои гордости» присвячена вивченню ваги моменту, який переживає зараз українська нація. Ї критичного становища, коли скрізь на всій лінії йде руйнування основ старого ладу і будується новий, який мусить одкрить широкі перспективи й для українського народу. І ці вимоги моменту, коли дійсно поставлено на терези історії—чи бути нам дозвілюю нацією, якій судилося самотійне життя в кругу вищих народів, чи, не тратячи марно сил, «спуститись на дно», ці вимоги не дають часу й місця на гамлетовські пози і метикування на тему «бути чи не бути»: мертва точка давно перейдена українським національним рухом, українська народність давно рішила «бути», і нашому поколінню доля й обставини судили не порівняння цього питання, а тільки нікування про те, щоб в рішучий момент дати відновидний розмах цьому рухові, підтримати на крутому завороті тяжкий віз українського відродження й спровести його на битий шлях національного життя. Треба всім перейнятися свідомістю великого обов'язку, який лежить в дану

хвилю на кожному чесному громадянині свої землі і вірному синові свого народу, треба зрозуміти, що пасивність і байдужість в такий момент—це не просто квіетпизм, але дезертирство, зрада. Ми можемо або виграти українську справу, коли виявимо потрібну енергію й активність, коли викрепем вогонь запалу в широких масах українського народу, або програємо її, зананастиємо традицію українського національного відродження.

З інших статей, що так або інакше торкаються українського народу в його сучасному культурно-політичному житті, значимо:

Ол. Грушевський. Сучасне українське письменство в його типових представниках. Ст. 62—69, 239—256, 429—440. Досі обговорені такі письменники: Ганна Барвінок Ол. Копицький. Ів. Печуй-Левіцький, Панаас Мирний.

Ів. Франко. Свобода і автономія. Кн. II, ст. 285—293.

М. Лозницький. З польсько-українських відносин. Кн. III, ст. 463—473. (Полеміка з шовіністичною польською часописом («Swiat Slawianski»).

Погож — огляди «з австрійської України», кн. I—III, ст. 155—168, 330—346, 527—537.

Занеки Наукового Товариства імені Шевченка. Том LXXV, книга I, за січень 1907 р.

Мир. Грушевський. Памяти Никандра Молчановського (ст. 5—13). Коротенький некролог, оцінка праць небіжчика на українській історіографії і характеристика громадських поглядів його, особливо що-до українства, до якого шок. Молчановський відносився з найгорячішим співчуттям; зазначається тяжкий моральний стан небіжчика, його душевне роздвоєння. — яко наслідок обставин життя, особливо — його службового становища. Згадка написана надзвичайно тоню й ширю.

Д-р. Ів. Франко. Студії над українськими народними піснями. (Ст. 14—83). Історично-критичний розгляд українських пісень, при широкому користуванні порівняючим методом і всіма

даннми старого нашого письменства. Статя являється початком великої праці, задуманої по широкому плану. В цій книзі подано студії над такими пісцями: I. Штефан воєвода П. Іван і Марія. II. Батько продає дочку турчинові. IV Брат продає сестру турчинові. V. Турчин купує сестру полянянку. VI. Теща в полоні у зятя.

Ол. Грншевський. По катастрофі 1708 р. Конфіскація земель у Малеміцію (Ст. 85—95). Автор взяв темою для своєї розвідки один з інтересніших моментів з історії політики російського уряду що-до України в поч. XVIII століття: конфіскація земельних маєтків у козацької старшини, яка була на стороні Мазепи і роздавання цих земель московським панам, — з метою зміцнити московський елемент на українському ґрунті. Це було початком того широкого розкрадання земельних засобів Гетьманщини, яке в таких широких розмірах було переведене вже за часів Катерини II-ої.

Д-р. В. Шурат. Увійвлення злочинця дівчиною в Бродях 1727 року. (Ст. 96—103). Інтересний факт, поданий на основі документів, про увійвлення злочинця дівчиною, що являє ілюстрацією старинного народного звичаю на Україні.

Д-р. Вол. Черети. Книжки в світлі сучасних донесень. (Сер. 101—116). Матеріал, на основі листування єзуїтів, що переселилися в поч. XVIII ст. до Москви, виданого петербургською Археографічною комісією. В листах подається інтересна характеристика київської духовної інтелігенції тих часів, яких змальовано в прихильному дусі, яко людей досить розвиненої культури, безмірно вищих по своєму рівню від московців.

Miscellanea (Ст. 117—130): а) Лист Мазепи до коронного гетьмана Любомірського 1703 р., подав Ф. Голішчук; б) Причинки до історії останніх днів панщини в Галичині, подав Ів. Кривенький; в) з кореспонденції Миколи Устиповича, подав М. Мочульський. *Наукова хроніка*: повісті праці по історії вел. кн. Литовського в XV в., написав Б. Бучинський. Ст. 131 — 166. *Лібіографія*. Ст. 166 — 213. Обговорено 18 наукових праць з україно-й словознавства.

Русское Вогаство. Кн. I—II.

Р. Оленникъ. Крестьяне и помещенція. (Къ характеристикѣ освободительнаго движенія в Малороссіи). Кн. I—II. Ст. 247—268. 135—162. Автор на підставі своїх власних спостережень і газетного матеріалу подає пробу характеристики визвольного руху на Полтавщині і в Київщині, звертаючи особливу увагу на те, яку роль відіграла в цьому рухові сільська інтелігенція. Економічне становище українського селянства автор змальовує так: коли взяти полтавську губернію, яко одну з огнищ селянського руху, то побачимо, що біля 75% селянських господарств ведуть тут на ніволодне існування, господарства ці не забезпечені власним хлібом і залежать безпосередно від сторонніх заробітків, які задля відсутности промислу на місці, мають випадковий характер. Наслідком такого економічного становища селянської маси являється атмосфера озлоблености й незадоволення, що з елементарною силою штовхали на шлях протесту й боротьби. Тиша, яка панувала по селах і хуторах полтавщини до масового селянського руху, була тишею перед бурею, і перні стійкі вибухи в Константиноградському й Полтавському повітах одразу викликали зворушення по всій губернії: в Лубенському повіті, наприклад, селяне насторожились і чекали, що ось-ось прийдуть «студенти» і почнуть ділити панську землю, а в сусідньому Лохвицькому повіті по деяких селах обібрано було спеціальних ходаків для того, щоб вони вприслали на місця, де були розрухи, і довідались, як там ішла справа з землею. Незадоволення селян впливалося в гострій формі, і частенько на Полтавщині село і поміщицька садиба втягали два ворожих стана, між якими йшла запяята війна всіма способами.

Поруч з економічним фактором, цим головним нервом селянського руху, на Україні мало вагу й правове становище селян і козаків. Що до цього велике незадоволення було помітне серед більш заможних кругів сільської людности. У той час як сільська голота на перший план висувала економічні домагання, заможне козацтво почувало головним робом своє безправство і не скривало свого дуже неприхильного відношення до панування

в місцевому житті дворянства. Через те правові вимоги, висунуті в перший період вільного руху, були близькі цим кругам, і вони швидко зорієнтувались в політичних питаннях: ось чому, коли ставились перші конституційні домагання з боку селянства, то тут видатна роль припадала на долю його заможних кругів, і цим сільська буржуазія зробила серйозну прислугу в ділі прояснення політичної думки і популяризації правової боротьби серед селянської маси.

Зрозуміла річ, що аграрна справа, в решті решт, опинилась в осередку домагань, які ставив вільний рух. Інтересні спостереження що до того, як дивиться на справедливе порішення земельної справи наше селянство, зібрані д. Оленієм з засідань аграрних комісій, які склпкали деякі полтавські земства. Тут виявилось, між иншим, що особливої прихильності в українській сільській голоті до приватної власності немає: селяне з певністю й свідомо висловлювались проти віддавання на правах приватної власності земельних наділів. «Взагалі патетичні заяви про інстинкти власності в українця не мають під собою реального ґрунту. При деякому аналізі економічних умови України не трудно спостерегти, що селянська маса багато терпіла, але нічого позитивного не здобула від інститута приватної власності, а через те дивиться на нього, як на певне зло. Українець ще не колективіст в широкому розумінню цього слова, але все ж таки стоїть за узагальнення власності на землю».

На арену політичної боротьби українське селянство виступило з власними основами економічної платформи і з власними практичними вимогами. За ці вимоги стояло воно з надзвичайною упертістю. Воно виступило і з власною критикою існуючого режиму в сфері правовій, і висунуло через те з по між себе власних «алонамбренних агітаторовъ», ентузіастів—борців за народню волю і торжество справедливости.

Вплив інтелігенції в тих місцях, де він виявився в чому небудь у дореволюційну добу, означився переважно у змаганнях підняти духовну і матеріяльну культуру селянства. Елементи чисто політичної пропаганди мали дуже мінімальні розміри. Від-

чужоність між «панам» і селянством, яко наслідок історичних умовин. відіграла тут значну роль, так само як і властива українському селянству політична консервативність. Проте культурна робота інтелігенції мала свій певний вплив: кому доводилось влаштовувати «мітинги» або провадити розмови з селянами на політичні теми, тому легко зауважити різницю в степені політичного розуміння селян тих пунктів, де функціювала добре поставлена земська школа, де влаштовувались вечірні курси, народні читання, особливо-де були організовані коопераційні та інші спілки, і тих сел, де цього нічого не було.

Що до діяльності чисто-революційних елементів на селі, то тут д. Оленін зазначає, що представникам партійних організацій доводилось координувати свої босві гасла з основами народнього світогляду, щоб не одхилити селянство од себе. Гіркий досвід навчив с.-д., що поки вони будуть рахуватись з догматикою дд. Каутських, Ленінських та ин., і йти в супереч домаганням Гриська й Стенана, вони не матимуть успіха на селі. Так було, наприклад, при пропаганді республіканських ідей на селі: селяне вивпили себе переконаними прихильниками монархізма.

Торкаючись впливу преси, яко провідника нових ідей в народні маси, д. Оленін признає, що Україна була тут в особливо несприятливих обставинах, через заборону української періодичної преси і взагалі літератури. «Для кожного очевидно, яке обурююче насильство роблено на протязі десятиліть над многомільйонним українським народом, насильство, яке в результаті не тільки не парализовало національний рух, але навпаки, зробило справою чести для культурного українця обороняти свою національну мову і дбати про її розповсюдження. Взагалі сей безглуздий утиск запоміг розвитку серед української інтелігенції різкого опозиційного духу, і її по формі й степені участі у визвольничій боротьбі серед вищих національних груп інтелігенції належить одне з найвидніщих місць. Але при цьому не можна не зауважити, що до самого останнього часу ідеї національного відродження і відновлення природних прав української мови були здобутком переважно інтелігенції: свідченням цієї боротьбі в народ-

ній масі було дуже незначне: означалось навіть несприхильне відношення. В цьому не можна, розуміється, добачати якісь космополітичні течії: просто, при невисокому культурному рівні і тяжких економічних умовах, серед українського селянства вилли гору тенденції одностороннього утилітаризму, що парализували й маскували слабо розвинену чуливість до національного гніту. Літературні твори на українській мові, при деякому пристосованні до живої мови, мали на Україні серед селянства більший успіх, ніж навіть популярні твори на російській літературній мові... Взагалі через цей штучний тормаз вплив друкованого слова на Україні був ослаблений.

Указ 12 декабря пройшов на селі непомітно. Інакше вплинули на селянство події 9 січня: вони зробили на їх глибоке враження. Указ 18 лютого 1905 сенатові що до права петицій мав взагалі чимале значіння в справі притягання селянства до участі у вивольному рухові, хоча селяне дуже пізно про нього довідувались: адміністрація зовсім не дбала проте, щоб повідомити людність про нього. З цього часу почалось підготовлення селянства до масової участі в політичній боротьбі. Інтелігенції в значній мірі належить заслуга вияснення для селян ідей конституціоналізма. «Про який небудь специфічно-антиконституційний настрій селянина говорити не приходиться. Український селянин на стільки розумний, щоб розібрати, що гарне, а що погане. Тому то завжди досить бувало вияснити селянинові, що в дійсности державою правлять чиновники і що бюрократія являється винною в тяжкому становищу селянства і нещастя країни у японській війні, як йому робилось ясним, що одинокий вихід— конституція».

Найбільш зручним місцем для здійснення права петицій і єднання селянства з інтелігенцією з'явилися сільсько-господарські товариства, яко організації, признані законом. Ці товариства об'єднали переважно заможних селян, серед яких було чимало козаків і тут конституційні домагання ставились з більшою рішучістю, ніж серед голоти. Взагалі сільська буржуазія немало прислужилась для популяризації ідей правової боротьби. Інакше

дивилась вона на земельну справу, але й питання було в тому— як відібрати землю, чи за гроші, чи без викупу.

Булигинську конституцію українське селянство зустріло байдужо. Але з цього ще не можна робити висновку, що ідея бойкоту мала якийсь серйозний успіх серед селянства: для здійснення її не було ні відповідних засобів, ні шляхів. Мало свій вплив і те, що на Україні по виборчому закону 6 августа з'їзди повітових земельних власників усеж такі опинились в руках уповноважених від дрібних власників-козаків. і на цьому будувала свої плани олозіція.

Маніфест 17 октября і коректив до нього—закон 3 полярні були для селянства несподіванкою; селянство стояло осторожно від страйкового руху; ніяких маніфестацій і радощів маніфесту ці не викликали. Коли період од 18 лютого до 6 августа можна вважати часом перших спроб інтелігенції втручатись до політичного життя на селі. то 17 октября стає початком широкої і порівняючи масової діяльності інтелігенції на політичній арені. Сільська інтелігенція після 17 октября зітхнула вільніше і повірила, що вороття старому ладові вже немає: вона приступила до організації селянства в селянські спілки і старалась паралізувати стихійні вибухи. Успіх її так приголомшив місцеву адміністрацію, що вона не знайшла нічого кращого, як прохати в критичний момент заступництва в провідників руху і тим збільшувала їх авторитет.

Особливий успіх серед селянства здобула собі селянська спілка (крестянський союз). Головною причиною успіху спілки треба вважати відповідність її платформи народньому світоглядові. Ця, так мовити, народність спілки висловилась в основних вимогах аграрної програми і в деякій уміркованості у домаганні корінних політичних реформ, що одріжняє селянську спілку від крайніх політичних організацій. Ідея націоналізації землі, на якій полягає аграрна програма спілки, не тільки близька народньому світоглядові, але, можна сказати, народ власним розумом дійшов до неї. бо всі народні плани й шрії що-до справедливого порішення земельної справи обхоплюються ідеєю націоналізації.

Селянські спілки виникли не стільки по ініціативі інтелігенції, як самих селян. Треба було тільки інтелігентного починку для руху, а саме—досить бувало інтелігентові, а іноді й передовому селянщині влаштувати в якійсь окрузі одну або дві спілки, як чутка про це розходилась кругом і до ініціатора купами починали приходити представники з різних сел, і навіть з другого повіту з проханням приїхати і влаштувати спілку.

З проб внести до програми селянської спілки поправки місцевого характеру д. Одюви зазначає внесення полтавськими українськими інтелігентами постулату автономії України. «Але, принаймні зпочатку, усіх цього постулату був досить непевний. Так, на раді селян-делегатів, висланих до Полтави для участі в аграрній комісії економічної ради полтавського земства, чути було голоси проти цього внесення. Далі на місяцях треба було дуже докладних пояснень, і все ж таки на селян домагання автономії великого враження не робило і їх готовність боронити її не могла подавати великого довіря».

Не дивлячись на коротке існування селянських спілок, яко легальних організацій, вони послужили стримуючим чинником що до аграрних розрухів. Та проте адміністрація наважилась знищити цю крामольну організацію до краю. Почалась репресія, переслідування провідарів руху, карні експедиції, що так вклавляли дд. Шіпіна й небіжчика Філонова і терор цей не затих і досі. Ще поки адміністрація не робила нічого, помічники вклавлялись задавлювати рух своїми способами. Так, наприклад, в лохвицькому повіті кілька рада заборонила вчителям приймати участь в селянській спілці. Були спроби внести різницю між селянами й козаками, але, нарешті, ванічний переляк взяв гору над тверезими міркуваннями і жажда репресій зананувала над усім: боєвим гаслом зробилось: «давайте війська». До цього дійшли навіть ліберальні колись земці.

Урядові репресії не в силах були зупинити народній рух: навпаки: вони скоріше змінили свідомість необхідности радикального зруйнування існуючого ладу. Селянство ще стоїть далеко від об'єднання й організованости, що необхідно для того, щоб

забезпечити перевагу його ідеалів. Може бути чекає нас ряд гірких розчарувань і невдач; можливо, що не раз це розженуть Думу, що будуть державні перевороти, хвилі громадської реакції і т. д.—неможна проте губити віру в остаточну перевагу справедливості. Руське селянство подало небувалий в історії приклад довготерпіння, треба сподіватись, що воно впливить і незнану досі упертість в боротьбі за «землю і волю». — Так кінчає д. Оленін свою надзвичайну цікаву і ґрунтовну статтю. До історії останніх років на Україні вона дає дуже повний і цікавий матеріал.

У І-ій книзі «Русск. Богат.» уміщено переклад оповідання М. Коцюбинського «Опъ идетъ» (ст. 105—113). Переклад відписано літерами Л. Ш.

Историческій Вѣстникъ. кн. III.

С. С. Орлицкій. *Южно-русская республика.* (Нль исторію освободительнаго движенія) Ст. 875—905. Стаття ця була обговорена в III-ій книзі «України».

Мордовцевъ въ Саратовѣ. (Новые матеріали къ біографіи). П. Л. Юдина. Ст. 922—939. Стаття подає відомости більше про дружину цокійного письменника — Ганну Ніканоровну Залетасьну (по першому чоловікові—Пасхалова), ніж про його самого. Оповідается період перебування Мордовця в Саратові після скінчення університету (1854 р.) і його службу в губернському правленні. Цікаві де-які подробиці про початок літературної діяльності Мордовця, яка припадає, як доводить д. Юдин, на 1854 р. Під впливом Костомарова, що перебував тоді на засланні в Саратові, Мордовець почав збирати думи, пісні, перекази, задумав видати окремий збірник українською мовою, щоб «распространить и сберечь» цю мову. Але першій пробі не пощастило. Подорож Мордовця в октябрі 1854 року до Петербурга, щоб здобути дозвіл на видання, не мала успіху. Після історії з кирило-мефодієвським братством уряд дивився неприхильно на українське письменство. Видання збірника довелось відкласти на деякий час. (Видано його аж у 1859 році). Ця невдача дуже зажурила Мор-

довця. Д-ій Юдін подає в своїй статті список праць Мордовця друкованих у саратовських «Губернських Відомостях».

В. Данилов: *Екатеринославській обласній музеї імені А. Н. Поля.* Ст. 1021 — 1032. Коротенькі відомости з історії Катеринослава і опис музею імені Поля. Музей засновано за ініціативою катеринославського наукового товариства і губернатора графа Ф. Келлера. Багато праці коло спорудження музею поклав проф. Еварницький, що подарував музею свою цінну збірку древностей. Земство призначило на будову музею 100000 рублів. В музеї є історично-археологічний відділ, в якому зібрано багато старинних церковних річей і кілька іконостасів, біля 40 чаш, 50 євангелій, до 100 хрестів і т. д. Етнографічний відділ склався з колекцій, зібраних у харківщині народним учителем В. Бабенком. Губернське земство призначило на етнографічний відділ 9000 рублів. Д-ій Бабенко об'їхав Катеринославщину і по програмі, виробленій проф. Еварницьким, зібрав багато етнографічних матеріалів. Мінералогічний відділ склався з жерть, які йшли від інституцій гірничого відомства.

Найбільш цікава для українця колекція запорожської старовини, що міститься в окремій залі. Тут перш за все стоять білі двері три запорожських гармати. На стінах багато портретів діячів української історії, як в копіях, так і в оригіналах, між портретами—відомий козак Мамай. Ціла вітринна містить в собі колекцію запорожських люльок: тут і маленькі люлечки, білої, сірої, жовтої та інших колірив глини. Є й великі турецької роботи, оправлені в мідь. Єсть кілька річей з запорозького вбрання—жупани, шаровари, пояса. З окремих річей запорозького відділу варті уваги: сволок з будинку кошового Ігнатовича з нальсьєю 1746 року, патрускя для пороху 1759 року, кілька шабель, пістолів, рушниць і навіть запорозький годинник з босм.

Єсть річі дуже цінні. Так, наприклад налиця кошового Пилипа Федоровича Лантуха, що вмер 1764 року в самарському монастирі на 101 році життя. Ручка палиці оздоблена дуже розкішно: по перламутру шийковано золотими купідонами, брильпнтами, рубінами, сапфірами, а зверху ручки золотий жук.

У запорозькому відділі, в окремії вітрині переховуються: світло-блакитний жилет П. Гоголя, про валежність якого славному письменникові можна впевнитись з листа П. Куліша, що мається тут а ж і з надписі самого Гоголя: манускрипт Т. Шевченка з його автобіографією, лист його до М. Щепкина од 4 січня 1858 року і папери, що стосуються до перебування Шевченка в Новопетровській кріпости.

Церковний відділ, самий багатий, міститься у двох кімнатах. Багато річей тут належали колись запорозьким храмам. Тут а ж відомий образ «Покрова Пресвятої Богородиці», де внизу намальовано запорозькі клейноди, а по боках групи запорозьців. З рукописів цього відділа заслужує уваги учительне євангеліє: XVI століття, дуже походить на Пересопницьке.

Середня головна зала музею присвячена українській етнграфії. Тут а велика колекція писанок, річі, що торкаються весільного ритуала, струменти різних майстерств, музичні струменти, гончарні вироби, одежа, килими, рушники, моделі будівель і т. д. У двох кімнатах містяться колекції: мінералогічна, зоологічна, іхтіологічна, ентомологічна і ботанічна.

У відділі *бібліографії* подано рецензії на такі видання: 1) «Акты и документы, относящиеся къ исторіи Кіевской академіи. Отдѣленіе II. (1721—1795 гг.). Томъ III. Съ введѣніемъ и примѣчаніями П. И. Петрова. Кіевъ. 1906». (Ст. 1043—46; автор рецензії — А. Я.) 2) «Краткій историческій очеркъ виленской комиссіи для разбора и изданія древнихъ актовъ 1864—1906 гг. Составилъ членъ комиссіи Арс. Турпеничъ. Вильно. 1906». (Ст. 1046—47. пр.-доп. А. Н — скій). 3) «Проф. П. О. Сумцовъ. Изъ украинской старини Харьковъ. 1906». (Ст. 1049—50: А. Я.).

Przeegląd Historyczny. Том IV. Warszawa 1907.

Rumbold z Polocka. Rafail Korsak, metropolita Rumi (1601—1642). Докінчення біографії відомого уніятського мітropolита із спеціальнимъ зазначеннямъ його заслугъ для «святої Унії»: праця

писана дуже в апологетичному й ультра-клерикальному тоні. Автор вихваляє митрополіта особливо за його релігійну терпимість і нежадібність до багатства: «В 1635 році Річ Посполита оголосила за приводом монарха засади рівноправства православних з унітатами, забезпечила становище православного митрополіта в Києві, отдаючи Петрові Могилі окрім нечерського монастиря ще монастирі кирилівський і видубицький з приналежними їм маєтками, що були вільні ціля смерті Вельяміна Рутського (1637). В порівнянні з своїми попередниками Рафаїл К. мав значно зменшені доходи митрополітичного столу, при збільшених одночасно видатках, викликаних частим перебуванням в Римі. Проте нема ніде й тіні скарги на його жадібність, виписок або здрядство. В тестаменті нема знаку, що він значно збагатив родину. В жерелах до історії Унії за часів Володислава IV нема ні разу, в період 1638—1648 року, відомостей про скарги козаків (не православних взагалі або дісидентів) на релігійний утиск, на надужиття і гвалти, зроблені унітатами. Релігійне питання не входило в склад чинників, які перед смертю Володислава IV внесли розбрат між козацькою й рештою Річи Посполитої: нема ні одного, стверженого джерелами факту, який би доводив, що на Україні, на козацьких землях, виконування пунктів «заспокоєння» стрінулося б з труднощами, опіранням або шкодою для православних». Невважаючи на те, що автор користувався архівними матеріалами, праця його не дає майже нічого нового для характеристки початків Унії на Русі. До історичної об'єктивності й наукової безсторонності йому ще далеко.

Образованіє. Кн. I - II - III.

В. Писаровъ. „Національний вопросъ и марксизмъ“. (Кн. I—II). Автор, стоячи на ортодоксально-марксистській точці погляду, трактує національну справу яко питання, що для робочих мас являється річчю другорядною, а через те й немає, на думку автора рації в істнованні національних організацій пролетаріату, інтереси якого прекрасно захищає інтернаціональна

соціально-демократія. Філософічна частина статі зовсім неясна і повна суперечностей, особливо там, де автор силкується схарактеризувати, що таке нація і обгортає національні типи культури. Розглядаючи національне питання в Росії, автор надає йому тимчасовий характер, зазначаючи, що з перевагою демократії над старим ладом зникне всякий ґрунт для поневолення одної нації другою, одже в Росії національне питання розв'яжеться тоді само собою і перестане існувати серед живих питань біжучої хвилі. Автор не згоджується з тим становищем що до національної справи, яке заняли національні соціалістичні організації в Росії, наприклад польські й єврейські (Бунд), вважаючи його за анти-пролетарське. Взагалі стаття д. Іссарова зовсім не розв'язує національного питання і з марксистської точки погляду зовсім не переконує, що для робітників національна свідомість не грає жадної ролі і що національні організації пролетаріату являються не то що зайвими, але й шкідливими для справи емансипації пролетаріату з його теперішньої потреби в капіталізма.

„Журналь Министерства Народнаго Просвѣщенія“. Книги I—III.

Баронъ А. Э. Польке. Забытая попытка кифификаціи литовско-русского права при графѣ Сперанскомъ. Продовження статі, що почалась друком в XII кн. Ж. М. і П. Пр. за 1906 рік. Містить, між иншим нарис історії «малоросійського права», і характеристику правових відносин на лівобережній Україні до того часу, коли було скасовано магдебургське право на лівобережній Україні (1827 рік) і в Києві (1835). Праця описана на підставі Архіву «Государственнаго Совѣта» і бере на увагу дослідів Бернадського, А. Бістяковського, Ф. Тарановського та ин.

«Swiat Slowianski». Том I. Kraków.

В перегляді славянської преси стаття д-ра Фелікса Конопного (редактора журналу) з приводу боротьби українців за уні-

верситет у Львові. (ст. 217—223). Д-ій Конечний вважає відому—демонстрацію українських студентів у Львові 10 січня ц. р. за напад натаги бандитів. напад, обміркований і влантований задалегідь: властивою метою боротьби був не український університет, а поглиблення прорасти між поляками й українцями. В усьому винна «німецька інтрига»: німцям, мовляв, вигідно користуватись українцями, яко знаряддям проти поляків, а українці на стільки перозвищені, що дають себе обдурити і втягнути в безглузду боротьбу з польською культурною нацією, якій самі так багато завдячують. Вкінці—цінічне знущання з голодовки українських студентів, які, на думку д. Конечного, тільки сирфанували голодовку, яко спосіб політичного протесту.

Щоб довести всю безвідстанність домагань українців, у відділі «хроніки» уміщено замітку «Утиски українців в Галичині» (ст. 237 — 238), де доводиться цифрами, що українці мають з польської ласки стільки добродійств, що повинні б тільки дякувати. а коли вони виступають з якимись протестами, то се—або німецька інтрига, або прирожденна дикість і полякопенаність українців. Такі статі про українців містять польський орган, що має метою служити славянській єдності і змагається до утворення всеславянської братерської спілки з осередком у Варшаві.

„Русская Мысль“. Кн. I—II.

У відділі бібліографії—рецензія на *«Т. Г. Шевченко. Кобзарь в переводѣ русскіхъ писателей. Редакція Блюмсона. Изданіе тов. «Знаніе».* Зазначається цілий ряд неправильних і неточних перекладів. До самої ідеї перекладання Шевченка на російську мову рецензія відноситься дуже прихильно і висловляє бажання, щоб появилсь переклади поезій раніше заборонених.

„Русская Старина“. Кн. I—II—III.

А. Лотоцькій. На новоруті. (Стаття ця була обговорена в III книжці нашого журналу).

— „Університетскія Извѣстія“ (кйвськї). №№ 1—3.

А. Иновскій. Политическая деятельность Петра Скарин. (кн. III). У відділі критики (кн. I) огляд проф. В. Перетца «Новые труды по источникамъ дѣиію древнерусской литературы», містить в собі перегляд праць З. Соколова, І. Бячкова, А. Тітова, М. Сперанського, С. Педеняна про джерела староруського писемства і палеографіі.

•Вилое•. книга I—III.

А. М. Коваленко. Книга Помѣшкнн Таврической. (Окончаніе). Ст. 88—117, 46—70. Ці спомини д. Коваленка друкувались первісно в англійському журналі «The Strand Magazine» і потім у «Літ.-Науковому Вістнику за 1905 рік. Про те, що це переклад з українського, нічого не згадується.

А. П. Бягъ. Воспоминанія народовольца. (Окончаніе). Ст. 117—155, 200—237. На початку споминів розділ: «Кіевскіе революціонеры въ началѣ 1882 года»,—про кйвську організацію «Народной Воли». Організація мала свою друкарню і мала зносини з робітниками та інтелігенцією, — переважно студентами. Були зносини з студентами Духовної академії (Дух. академія була аж до арешту Данкѣвича в 1884 році «суцїмъ прїютомъ для нелегальныхъ революціонеровъ»), і з народними вчителями в Переяславльському та Галицькому повітах на Полтавщині а також на Поділлі. Автор споминів видав у партійній друкарні, ніж ширшим прокламацію: «Къ украинскому народу». Про неї він згадує: «ця прокламація була написана мною на «маторусскомъ нарѣчїи», яке я добре знаю, і так вродобалась українофілам, центр яких був у Кйвіі, що вони взялись навіть її розвивсюджувати, на диклячись на її соціалістичний зміст: особливо принала до смаку мою прокламація народним учителям, по їх словам вона служила прекрасним знарядям для пропаганди».

В 1882 році існувала в галицькому повіті ціла організація народних вчителів, яка прислала двох делегатів до Кйва для зносин з тамошніми революціонерами.

Спожвини д. Баха дають в загальні дуже мало матеріалу для характеристики громадського руху на Україні в початку 80 років і знайомлять нас більше з подробицями життя й організаційної діяльності революціонерів; діяльність ця мала в собі зовсім небагато місцевих—локальних рис. Революціонери дуже часто міняли місця свого перебування і так само легко акліматизувались десь у Ярославщині, як і в Київі: так було й із самим д. Бахом.

В 1-й книзі (ст. 300—304)—широка і дуже прихильна рецензія С. Русової на книгу: «А. Я. Єфименко. *Історія українського народу*. Вып. I и II. Спб. 1906».

Д. Д—ва.

Нові книжки.

Бенедіктсен зге Маєр. *Про висті муринські школи в Данії*. З французького рукопису переклав Теофіль Бридман. З передмовою Мр. Веселовського. (Вид. Тов. „Руска Школа“ в Чернівцях). Чернівці, 1906, ст. 48. 8°. Ц. 50 сот.

Бобак Гринько. *Причинки до микології східної Галичини. Гриби околиці Бережан*. (Відб. з „Збірника мат.-прир.-лікар. секції“, т. XI). Львів, 1907, стр. 48. 8°. Ц. 1 кор.

Будзиновской В. *Серце і інші оповістки*. Львів, 1906 1—111, in 8°. Ціна 1 корона.

Будзиновський. *Вибірча програма*. Чого руські послы мають добиватися в Державной Раді. Львів, 1907, стр. 14, 8°.

Верхратський Іван. *Др. Іван Ізюв*. Посмертна загадка. (Відб. з „Збірн. мат.-прир.-лікар. секції“, т. XI). Львів, 1907, стр. 6. 8°. Ц. 10 сот.

Верхратський Іван. *Перевелці яко злимошники*. Красавка брунявка в двох поколіннях. Бібліографія. (Відб. з „Збірн. мат.-прир.-лік. секції“, т. XI). Львів, 1907, 8, 8°. Ц. 15 сот.

Виниченко Володимир. *Краса і сила та інші оповістки*. (Зручниця, Голота, Білі машини. Контрасти. Антрепренсьор Гаркуш-Задунайський. „Мійний господін“). У Києві, 1906. 1—411, in 8. Видавництво „Вік“. Ціна 2 карб., а на звичайному папері 1 кар. 50 к.

Г. Н. *Ідея федералізму у декабристів*. Вид. В. Гривченко. У Києві, 1907 (відбитка з „Нової Громади“), 1—21, 8°. Ц. 10 коп.

Галуциньский Іван. *Дарвінізм, або наука о походженні*. (№ 2). Ванківці н Ч. 1907, 1—61. Ц. 50 сот.

Грига Юлія Др. *О протій шкда цркву у нашій ризниї.* (Відб. з „Збірн. матем.-природоп.-лікарської секції“, т. XI). Львів, 1907, стр. 80. in 8°. Ц. 1 кор. 60 сот.

Грабина А. Т. *Антрренер протіродоп тсатра.* Комедія у 3-х діях Прилуки, 1907, 1—71. in 16°. Ц. 20 коп.

Грінченко Б. *Сам собі нан.* Оповідання. Друге видання. У Києві, 1907, 1—21, in 16°. Ц. 8 коп.

Грінченко Б. *Якої нам треба школа.* Видання друге. з додатками. У Києві. 1907, 1—24, in 16. Ц. 1 коп.

Грінченко Борис. *На росидити.* Новість. Видання друге. У Києві. 1907, 1—292, in 8°. Ц. 75 коп.

Грінченко Борис. *Перед широким світом.* (Книга на сел. Народній театр). У Києві, 1907, 1—320, in 8°. Ц. 1 карб.

Грушевський Олександр. З українського культурного і наукового життя в середині XIX ст. (Відбитка з „Зан. Наук. Товар. ім. Шевч.“, т. LXXIV). У Львові, 1906, стр. 24, 8°. Ц. 25 сот.

Грушевський Мих. *Пам'яті Никандри Молчановської.* (Відб. з „Зан. П. Тов. ім. Шевч.“, т. LXXV). У Львові. 1907, ст. 9, 8°.

Грушевський Михайло. *Про святі часи на Україні.* (З малюнками). Вид. „Благотв. Общ. надат. общенал. книг“, № 51. Петерб., 1—176. in 16°. Ц. 20 коп.

Грушевський М. проф. *За український мистак.* (В справі Холмщини). Київ, 1907, 1—20. in 16°, Ц. 8 коп.

Грушевський М. *До біографії митрополіта Онуфрія Діючки.* (Відб. з „Зан. П. Тов. ім. Шевченка“, т. LXXIV). У Львові, 1906, ст. 5, in 8°. Ц. 5 сот

Данилович Соверин. Др. *Чого хочуть радикали.* Поясненя програми укр.-руської радикальної партії (Бібліотека „Громадського Голосу“, ч. 2—3). Львів, 1907, стр. 40. 16°.

Добротин Надєжда. *Дитинубка.* Оповідання. Полтава, 1907, 1—15; in 16°. Ц. 10 к.

Добрі норани в лагу видну. У. С. Д. 1906. Ц. 5 к.

Дорошенко Д. *Оповідання про Ірландію.* Товариство „Просвіта“ у Києві, № 6. 1907, 1—61, in 16°. Ц. 8 коп.

Дьдичій Богдал. *Своєжизньови минси.* Часть I. (Оттискъ изъ „Вѣстника Народнаго Дома“). Львов. 1906. Зміст: I. О брошурѣ „Въ одинъ часъ изучитса Малорусіюу по великорусски. II. Борьба въ Га-

ляпкой Русі противъ латинської азбуки въ г. 1859. III. Владимиръ Б. Антоновичъ и Антоновъ С. Будиловичъ. Ціна 20 сот.

Загірня М. *Не вимодились німічні Американські Штати*. Товариство „Просвіта“ у Київі № 5, 1907, 1—128, in 16°. Ц. 15 к.

Загірня М. *Європейскій корол*. Книжка про горілку. Товариство „Просвіта“ у Київі, № 7. 1907, 1—39, in 16°. 5 к.

Збірник *математично-природознавчо-лікарської секції Наук. Тов. ім. Шевченка*, т. XI. У Львові, 1907, ст. 218, 8°. Ц. 5 коп.

Звідолення Товариства «Просвіта» у Київі, заснованого в намять Т. Шевченка, за 1906 рік. У Київі, 1907, ст. 71, in 16.

Звіт товариства „Красвий Союз Ревізіоний“ у Львові з діяльності за 1906 рік. Львів, 1907, ст. 16, 1°.

Звіт з діяльності філії товариства «Просвіта» в Мостисках за час від 1 січня 1905 до грудня 1906. Львів, 1907, ст. 32, 8°.

Карбулицький Іларіо. *Розвій народньою шкільництвом на Буковині* (№ 4). Вашківці н. Ч., 1907, 1—145. Ц. 1 кор. 60 сот.

„Квіточка“ Збірничок перлів української поезії. Склад М. Щербина. Видавець С. І. Сидоренко. Київ, 1907, 1—79, in 32°. Ц. 20 к.

Ковощенко Андрій. *Українські пісні з нотами*. Третя сотня. Видавництво „Вік“, ч. 54. У Київі, 1906, 1—20, I—IV. Ц. 26 коп.

Котис Олександр. *Порадник для лісних робітників*. Видавниц. Товар. „Просвіта“. Ч. 318. Львів, 1906, ст. 52, 8°. Ц. 10 сот.

Котляревскій И. П. *Наталка-Полтавка*. Москва, 1907, стр. 1—96, in 16°. Изд. Сытина. Ц. 10 к.

Кропивницький М. Л. *Скрутна доба*. Малюнки у 3-х одніах. Видання часописи „Рідний Край“, № 5. Полтава, 1906, 1—61, in 16°. Ціна 8 коп.

Куряло Кость. *По дорозі*. Поезія. Львів, 1907, ст. 32, 16°.

Лебедева Віра. *З тридецій діточих дум*. (Сім оповідань). (Серія белетристична № 1). Вашківці н. Ч. 1907, 1—40. Ц. 40 сот.

Лебедевський Михайло. *Листъ до гліторобиль* про гітійня скоптянчю хворобы яцура зю слынывы. — Про сїббу та зберігавья веснянои вохковин на нывахъ. Харьквивъ, 1907, 1—8, in 16°. Ц. 5 к.

„Луна“. *Збірник пісень для сімь і тьмаи*. (на 1 и 2 голоси в супроводі фортепіано, і мітанній хор а сарелла) унорядкував К. Стоцевко з передмовою Ол. Коваленко. Київ, 1907, 1—32, in 8°. Ціна 75 коп.

Наші округи виборчі і нові закони виборчі до державної ради. Львів, 1907. Коштом і заходом „Народної Ради“.

Метерліни М. *Сліпці*. Переклад С. Тимченка. У Києві, 1907, 1—20 (відбитка з „Нової Громади“). Ц. 10 коп.

Наші округи виборчі і нові закони до Ради Державної. Львів, 1907, ст. 52, 8°.

Мечесвич А. П. *Муги*. Комедія в одній дії. Полтава, 1907, 1—20, in 16°. Ц. 15 коп.

Падалка Л. Б. *Про вжитки Подільських хліборобів*. Зразок бюджету хліборобського господарства. Видан. часописі „Рідний Край“ № 6. Полтава, 1906, 1—29, in 16°. Ц. 3 коп.

Перець Володимир. Др. *Книги в світлі сучасних вивчень*. Відб. з „Зап. П. Тов. ім. Шевч.“, т. LXXV. У Львові, 1907, стор. 13, in 8°.

Петро З. *І. Свічка. II. Лише серце*. Дві казочки дітям (з народнього скарбу). Полтава. Електрична друкарня Г. І. Маркевича, 1906, 1—15, in 16°. Ц. 2 коп.

Пивень Александръ. *Казочки жарим ти смехи думам дитям для вмиг!* Сборникъ малороссійскихъ разсказовъ, пьесъ и стихотвореній изъ быта Кубанскихъ (Черноморскихъ) козаковъ. Москва, 1907, 1—47, in 16°. Изд. Т-ва Сытина. Ц. 10 коп.

Пивень Александръ *«Смѣхъ книгъ бреханькохъ»*. Торбина сміху людямъ на потиху! Збирнякъ сміхованькохъ, бреханькохъ, выдумкохъ, приказкохъ, поговоркохъ, и дечого мншого зъ побуту козакивъ Чорноморського (Кубанського) війська. Изданіе третье. Москва, 1907; 1—47, in 16°. Изд. т-ва П. Сытина. Цѣна 10 коп.

Пивень Александръ. *Торбина сміху на манюхъ речоню!* (Це такъ сміхъ!) Збирнякъ сміхованькохъ, бреханькохъ, выдумкохъ, приказкохъ, поговоркохъ, пьесъ, и дечого мншого зъ побуту козакивъ Чорноморського (Кубанського) війська. Изданіе второе. Москва, 1907, 1—15, in 16°. Изд. т-ва П. Сытина. Цѣна 10 коп.

Пивень Александръ. *Ой дивчина — торбина ти казки торбиняся*. Малороссійскій пьесникъ. Москва, 1907, 1—107, in 16°. Изданіе т-ва П. Д. Сытина. Цѣна 25 к.

Пивень Александръ. *«Десять книгъ козацькихъ пьесъ»*. Сборникъ наилучшихъ пьесъ Кубанскихъ козаковъ на малороссійскомъ языкѣ и такожъ и другихъ малороссійскихъ пьесъ, Москва, 1907, 1—183 in 16°. Изданіе т-ва П. Д. Сытина Ц. 10 коп.

Пшеница Л. *Автономія і цілість держави*. Переклав Олексій Коваленко. Видавництво „Рапок“, № 3. У Києві, 1907, 1—8, in 8°. Ц. 3 к.

Пушкин А. С. *Казки про рибака та рибку*. Переклад з російської мови А. Кащенко. Полтава, електрична друкарня Г. І. Маркевича, 1907, 1—16, in 16°. Ціна 1 коп.

Пчіла Олена. *Тарасове свято*. (Рідвяна пригода). Полтава, 1907, 1—21. Ціна 10 к. (відбитка з «Рідного Краю»).

Рудницький Стефан. *Др. Знайоми до морфології міккаріатського емоцива Дієстра*. (Відб. з „Збірника мат.-природов.-лікарської секції“, т. XI) Львів, 1907. Стр. 18. 8°. Ц. 1 коп.

Русова С. *Ще живучий люд в Норвегії*, 1906. Видання „Благотворит. Общества надання общеналежн. и дешовых книгъ“. № 50. Ціна 6 коп.

Самійленко В. *Україні*. Збірник поезій. У Львові, 1907, ст.—VIII + 131, 8°. Видання „Українсько-руської Видавничої Спілки“. Ціна 70 коп.

Селянський Любомир. *Гостиниць з Америки або наука про се, як жити в світі*. Видавництво тов. „Просвіта“. ч. 318. Львів, 1906, ст. — 26 8°. ц. 50 сот.

Селянський Петро. *Висхідні думки з російської літератури*. Москва 1907 1—21, in 8°. ц. 10 коп.

Спица Николай. *Потрібний розклад часу для читання і писання*. Ваківці на 1907. 1—16, in 16°.

Стефанович Євген. *Введення в інтегральні співвідношення*. (Відб. з „Збірника мат.-природов.-лікарської секції“, т. XI) Львів 1907, ст. 14 8°. ц. 30 сот.

Тимченко Є. *Українська граматики*. Часть I. у Києві, 1907, 1—179, in 8° ц. 60 к

Толстой Лев. *Де люблять, там і Бог*. Переклав М. І. у Києві, 1907, 1—16, in 16°. Ціна 3 коп.

Українські народні казки для дітей з малюнками. Упорядкував Б. Грінченко. Бібліотека „Молодість“. Т. II. У Києві, 1907 1—272, in 8°. ц. 40 к., а на грашному папері—65 к.

Український календарь „Рідний Край“ за р. 1907 Видання часопису „Рідний Край“. Полтава, 1907, 1—132, in 16°. ц. 15 к.

Українсько-руський Архів. (Руська Історична Бібліотека, серія друга). Видас істор. філософічна секція Наук. тов. ім. Шевченка. т. I. Рукописи львівськ. збірок. Випуск I. Опис рукописів народного Дому з колекції Ант. Петрушевича. Частина I. Зюжнів др. Іларіон Свєцицький. У Львові, 1906, ст. XIV—212, 8°. ціна 3 кор.

Українсько-руський Архів. т. II. Причинки до історії економічних і соціальних відносин Галичини в XVIII — XIX в Випуск I. Громадські шкільні в Галичині 1781 — 1810 р. Збірка документів і розвідка д-ра Івана Франка. у Львові, 1907. Ст. LXXXIV + 168, 8°, Ціна 1 кор.

Федюк Ярослав. *Diasteyidae*. (Відб. з „Збірн. мат.-природ.-ліки. секції“ т. XI). Львів, 1907, стр. 48, 8° ц. 1 кор.

Хуторний Т. *Читанка*. Черна книжка після граматики з малюнками. Видання друге. Видавництво Б. Череновського. У Києві, 1907. 1—110, in 8°. Ціна 35 коп.

Чірилов Є. *Буря*. (Пьеса на 1 дій). В перекладі Леоніда Нахарецького. З передмовою Сім. Петлюри „Уваги про завдання українського театру“. У Києві, 1907, 1—90. ц. 25 коп.

Шевченко Т. *Кобзарь*. Видання „Общества имени Т. Г. Шевченка для вспомоществованія нуждающимся уроженцамъ южной Россіи, учащимся въ высшихъ учебныхъ заведеніяхъ С.-Петербурга“ та „Благотворительнаго Общества наданія общенележныхъ и дешовыхъ книгъ“. С.-Петербург, III—IV („Од видавців“), V—IX („од редактора“), X—XVI (зміст книги), портрет, 1—608 (текст), 609—635 (примітки), in 8°. Ціна 1 р. 50 к.

Шоватизм всего клира гр.-кат. митрополічної архієпархіи Львівської на рік 1907. Жовква, з печатні оо. Василяя. 1907. Ст. 282.

Шпераль Богумір др. *Хто такі соціальні-демократи та чому вони гучуть*. Перекладає з чеського К. Галіційська. Чернівці, 1907, 1—96. Ц. 10 сот.

Що то є: сирійські класи, бронтійні класи, буржуазія, пролетаріат, капіталізм, організмція. Львів, 1907, 16, 16°. ц. 1 коп.

Щурат В. Д. *З невідомої польської рукописи. XVII в.* (Відбитка з „Записок“, in 74). Львів, 1906, ст. 14, 8°.

Щурат Василь др. *Увічненіє діячів української історії в Броніах 1727 р.* Відб. з „Записок П. Тов. ім. Шевч. т. XXV. У Львові, 1907. ст. 8. 8°.

Щурат В. Др. Два письма єп. Інок. Вниницького. Причини до історії западно-руської церкви XVII в. (відбитка з Шестатизму єп. Перемиської на 1907 р.) Жовква, 1907. Ст. 15 VIII, 8°.

Ярославенко Я. *Мав я рожеу*, слова Д. Мляки, на один голос в супроводі фортепіана. (Українська накладка, Ч. 34). Львів — Львів, 1906. Ст. 4. 4°. Ціна 60 сот.

Політичні українські партії в Галичині.

1. Українська партія соціал-демократів¹⁾.

В історії національного руху тієї частини українського народу, якій волею історичної долі судилося від 1772 року жити в Австрійській державі, кидається на очі така характерна риса: в міру того, як зміст ідеї національної емансипації ширшав, а до культурно-просвітних завдань останньої прислухувались завдання боротьби проти австрійської бюрократії та пануючих класів галицького громадянства, ідея та ставала—що далі—популярнішою серед пригнобленого і національно, і політично і економічно українського народу. В раціональному розв'язанні національної проблеми зацікавлені ширші маси народні: не тільки елементи більш-менш незалежні з економічного боку, але й такі, на яких снадає цілком увесь тягар економічної експлуатації з боку буржуазних класів Галичини. Тепер національне питання для галицьких українців являється не тільки питанням просвіти, мови, урядових посад, як думав де-хто, але, через економічну залежність переважної більшості галицьких українців від польських поміщиків та капіталістів, і питанням соціального характеру, гострим і бо-

¹⁾ Автор, крім друкованих джерел, користувався при написанні цієї статті цінними вказівками д. В. Левинського, за що тут і приносить йому сердечну подяку.

лючим питанням боротьби за ліпші умови праці і економічної емансипації. Основа національного руху галицьких українців має соціальний характер, і цим тільки можна пояснити широкі розміри цього руху, який останніми часами став справді рухом цілою *мірою* *мірою* українського в Галичині. Які реальні придбання здобуде цей рух — це питання будучини і, певно, недалекої. але, судячи по всім об'єктивним ознакам, він дійшов саме тепер до високого ступня, приваблюючи до себе увагу цілої Європи і викликаючи до себе прихильність з боку кожного, хто гідно та вшляску, в яких би формах останні не виявлялись.

Інтенсифікація національного руху в Галичині пояснюється в значній мірі тим, що він перестає бути стихійним і прибирає більш організований характер. Ріжні партії політичні, різні класові групи галицького громадянства українського беруть активну участь в цьому рухові, змагаючись використати його в своїх програмних цілях та координувати його в певних межах. Цікавим через те, на нашу думку, являється знайомство з галицькими українськими партіями. Знайомство таке потрібне особливо тепер, коли і в російській Україні національний рух, що довгі, міцнішає, еволюціонує чи в своєму елементарному розвитку із культурно-просвітнього в політичний. Українські політичні партії з'явилися на світ ще недавно, політична акція їх не прибрала ще широких реальних форм, а через це ті стадії розвитку і ті шляхи, якими відбувався процес розвитку аналогічних українських партій в австрійській Україні, мають безперечно практичне значіння і для політичних партій українських на Україні російській. Останні можуть в значній мірі зкористатися з практичних вказівок і результатів того шляху, по якому розвивались галицькі партії, і уникнути в своєму власному розвитку тих помилок, які були зроблені свідомо чи несвідомо ними.

Для даного нарису ми подамо коротко головні фази з історії розвитку Української соціал-демократичної партії. Ця політична організація чи не наймолодша з усіх інших українських політичних організацій в Україні австрійській, та, не дивлячись на це,

вона стає саме тепер досить поважним фактором політичного життя в Галичині і викликає до себе глибокий інтерес, як з боку історика, так і з боку кожного громадського діяча.

I.

Самостійною політичною організацією українського пролетаріату України австрійська українська соціал-демократія стає в 1899 році. Після установчого з'їзду 18 сентября цього року вона приймає цілком Гайнфельдську програму австрійської соціал-демократії і уходить в склад останньої, як автономна організація, що має своєю метою боронити інтереси та керувати політично-економічною боротьбою українського пролетаріату Австрії. До цього часу виразником інтересів останнього та оборонцем його прав виступали почасти Українська Радикальна Партія, почасти — Польська партія соціал-демократична. Українським пролетарським елементам треба було протягом цілих років відчувати на собі всю незручність перебування в чужих організаціях, щоб, нарешті, прийти до висновку в необхідности створити власну політичну організацію, яка отбивала б всі його думи й стремління і пристосована була б до його інтересів. І коли ми запитасмо, через що ж класне сталося так, ми примушені будемо пошукати причини цього з'являння в загально-економічних стосунках Галичини, країни цілком сільно-хліборобської, позбавленої великої індустріальної продукції. — країни з незначною концентрацією робітничого елемента по містах, культурно застаревої і, до недавнього часу, політично перозвиненої. Коли ж згадати, що український елемент населення міст до останніх часів складав, рівняючи, незначний %, а прибуток «робочих рук» з українських сел в міста задержувався неістотесивним зростом останніх і браком великих фабричних підприємств, — то для нас стане зрозумілою головна причина пізнього з'являння самостійної робітничої партії української і перебування українських робітників в чужих організаціях. Факти і дійсність останніх двох десятиліттів XIX ст. могли вивести навіть і наймовірних, що самостійний робітничий рух в Га-

личині не має глибокого коріння в житті, що над ним літає ангел смерті і що, в ліпшій разі, він може існувати як придаток до такого ж руху серед поляків, придаток до того чисто часовий. Висловлювали думку і впевняли, що розвиток робітничого руху в Галичці з залізною логікою фактів нівелює український робітничий елемент і що через не всі стремління українців сепаруватися в окрему робітничу партію ні до чого пишого не приведуть, як тільки до ідунаду та ослаблення сил галицького пролетаріату. Більш раціональним і практичним визнавалось, щоб українські робітники увиходили в існуючі вже польські організації робітничі, а інтелігентні сили з-поміж українців не марнували даремне своєї енергії на утворення організаційних клітин для класової просвіти та політичного виховання українських мас робітничих. І як це не здається чудним, але й самі українці поділяли оцю поверхову і вульгарно—марксистську думку польських соціал-демократів. Принаймні в початковій діяльності їхній ми не бачимо ні одного кроку, ні одного факту, який би свідчив про протилежне. Від початку засновання в 1889 році «Галицької соціал-демократичної партії», що мусила охоплювати своїми організаціями однаково і польських і українських робітників, інтелігенти — українці соціал-демократи віддають всі свої знання, сили і енергію на закладання та розвиток польських робітничих організацій, забуваючи про інтереси українських робітників. Ми не бачимо навіть ніяких спроб з їхнього боку утворити популярну літературу для українських робітників, тоді як така ж література на польській мові для польських робітників починає зростати і не тільки в формі популярних видань на політичні теми, а і в формі часописів та пишних видань, що мають на меті професіональні завдання окремих робітничих цехів та закладів.

Таке по суті своїй невірне становище українських інтелігентних соціал-демократів в польських робітничих організаціях і цілковита безрезультатність їхньої діяльності для українських робітників, не могли, звичайно, не викликати невдоволення серед останніх та паріканнів на інтелігентів-українців. Поки ще «Галицька соціал-демократія» обмежувала свою діяльність виключно

по містах, ці нарікання не прибирають ще гостроту, і українські соціал-демократи—інтелігенти не реагують на їх в напрямку більш поважного відношення до інтересів українських робітників і внесення в свою працю певних корективів. Як же ж тільки Галицька соціал-демократія почала розвивати свою діяльність і по селах і стала захоплювати в сферу свого впливу сільсько-господарський пролетаріат східної Галичини, заселеної здебільшого русинами, невдоволення згадане зростає і виявляє певні тенденції обвинуватити українських інтелігентів соціал-демократів в тому, що вони нічого не роблять для того, щоб паралізувати не пристосовану до інтересів українських робітників діяльність Галицької соціал-демократії в східній Галичині. Живую ілюстрацією цієї непристосованості було: брак агітаційної та пропагандистської літератури на українській мові в літературному багажі галицької соціал-демократії, замовчування нею в своїх партійних виданнях фактів національного успіху над русинами і конкретного вказування засобів для увільнення від цього успіха, ігнорування специфічних особливостей національних при влаштуванні форм партійної організації і як результат всього цього, —незначна продуктивність партійної діяльності серед українського пролетаріату Галичини. Під впливом зазначених нарікань деякі члени партії з українців починають відчувати ненормальність свого становища в польських організаціях, і питання про те, щоб внести в діяльність партії певні корективи що до роботи серед українських робітників, прибирає для них що далі—все більше значіння.

З другого боку, і деякі з польських соціал-демократів відчують потребу поставити партійну працю серед українського пролетаріату на більш певний шлях, ніж той, яким вона йшла протягом цілих років. І от, під впливом згаданих нами причин, один з найбільш видатних польських соціал-демократів, відомий тепер депутат австрійського рейхстагу Гнат Даминський, порушує на партійному з'їзді Галицької соціал-демократії в 1892 році справу про організацію окремого партійного комітету для східної Галичини і про видання спеціальної газети, яка б ставила собі метою пропаганду соціалістичних ідей серед українського

пролетаріату. На думку ініціатора, пропаганда ця мусила мати на увазі однаково як міський, так і сільський пролетаріат український, а проєктований ним «східно-руси́нський комітет» мусив виконувати організаційні функції що до українського пролетаріату, звичайно на загально-партійній платформі.

Але, не дивлячись на те, що пропозиція Данинського мала досить вузький характер, вона не знайшла прихильності серед членів з'їзду і її було відкинуто. Де хто з номіж членів з'їзду одверто поставив проти пропозиції, мотивуючи своє вороже становище до неї досить дитячим аргументом про непотрібність окремого видання українського, зайвого для русинів. Бо вони, мовляв, можуть цілком задоволи́тись і польськими. Подібного ж таки характеру аргументи наводились польськими соціал-демократами і проти заснування окремих організацій політичних серед українського пролетаріату. Єдине, на що пристав з'їзд, так це те, щоб побільшати партійну пропаганду в русинських селах (очевидно, на польській мові!) і заснувати «хлосський комітет» для координування партійної праці серед українських селян.

Таким способом Галицька соціал-демократія визнала за нормальне те наскрізь ненормальне становище, яке займав український елемент в партійних організаціях і, аподістично відкидаючи за українськими робітниками право на власну—різну літературу, виявила цілковите нерозуміння завдань соціалістичного руху серед пригноблених націй. Що більше: вона одступила од поглядів міжнародної соціал-демократії, яка не раз розвивала і на інтернаціональних соціалістичних конгресах і в творах найбільш визначних своїх теоретиків ту думку, що прийоми і методи соціал-демократичної пропаганди мусять рахуватися з національними особливостями робітників і що соціалістичний рух, залучаючись скрізь інтернаціональним по змісту, повинен по формам своїм бути національним. Можна сказати навіть більше: негативна позиція Галицької соціал-демократичної партії до пропозиції Данинського стояла в гострій суперечці з резолюцією Віденського партейтагу Австрійської соціал-демократії (1892 року)

про поділ партійної діяльності серед польського та українського населення Галичини. В цій резолюції рекомендувалось поділити всю Галичину на дві агітаційних округи—Краківську і Львівську,—а комітетам, що стоятимуть на чолі партійної діяльності в цих округах, брати на увагу місцеві особливості що до мови, пристосовували межі обох районів до меж розповсюдження обох місцевих мов. Галицька соціал-демократія, як бачили ми, згодилась виконати цю резолюцію тільки в тій частині, де йде річ про кількість комітетів, та й то не в такому розумінню, яке вкладає в свою постанову Віденський партейтаг 1892 року. Точний зміст цієї постанови говорив за те, що обидва комітети—Львівський і Краківський мали бути з рівними правами, тоді як проєктований Галицькою соціал-демократією «хлонський комітет» для східної Галичини мав бути тільки комісією чи агітаційною групою з досить обмеженими правами. Але і в такій кастрійованій формі пропозиції Данинського не посчастлило прийняти реальні форми, бо партія не вдарила пальцем об налець, щоб зробити якісь заходи для її здійснення.

Таке свідомо-неохайне становище Галицької соціал-демократії до потреб українських робітників не могло не збільшувати недоволення з боку їх на центральні інституції останньої. З другого боку, це недоволення почнає з'являтися і серед українців-інтелігентів, що брали живу участь в партійній роботі, але були позбавлені тих централістичних тенденцій, якими відзначалась польська соціал-демократія. Що далі це недоволення зростало, загострюючи відносини обоїльні і утворюючи досить несприятливу атмосферу для продуктивної партійної праці. Відчуваючи страшенну шкоду для справи від такого стану річей найбільш чутливі і тактовні з провідарів Галицької соціал-демократії прийшли до необхідности пошукати якогось виходу з ситуації і тим самим вразувати можливість парікань за ігнорування партією специфічних потреб українського пролетаріату.

Виход цей вказано було на конгресі Галицької соціал-демократії—1897 року, парламентським депутатом П. Козакевичем, і полягав в тому, щоб партія зовсім відмовилась від керування

пропагандою та політично-економічною боротьбою українського пролетаріату. доручивши ці функції окремій українській організації, цілком самостійній і незалежній в своїй діяльності від Галицької соціал-демократії.

Пропозиція Козакевича значно відріжнялась від аналогічної пропозиції Дашинського. Останній уявив собі «Український комітет» як філію езекутиви Галицької соціал-демократії, як організацію залежну, не самостійну, діяльність котрої мусить підлягати контролю партії, тоді як Козакевич йде значно далі і визнає за українськими робітниками право на самостійне суверенне вираження волі своєї. Принципи національної рівноправності в пропозиції Козакевича прибрав реальні форми, тоді як пропозиція Дашинського намагається звалити її, можна сказати, кастрирувати його. Пропозиція Дашинського відзначається компромісовим, опортуністичним характером; пропозиція Козакевича—може бути кваліфікована як позиція в національно-організаційному питанні справжнього ортодоксального марксиста. Само собою зрозуміло, що вона найбільш відповідала поглядам в даній справі і українських членів Галицької соціал-демократії і, як така, не могла не знайти з їхнього боку гарячої оборони. Та очевидно і у цілого конгреса галицьких соціал-демократів не знайшлося більш-менш поважних аргументів проти неї. бо, напевні більшість голосів її було ухвалено.

В наслідок цієї резолюції українські члени Галицької соціал-демократії виступили з партії і заклали окрему «Русько-Українську соціал-демократичну партію». Разом з цим вони почали видавати і свій власний орган «Robotnyk», друкуючи його польським алфавітом, що можна пояснити бажанням видавців зробити його більш доступним для широких мас українського міського пролетаріату, що в значній мірі піддав до цього часу впливові колонізації.

II

На великий жаль перші кроки нової партії були досить сухими. Діяльність її не визначається енергією та продуктивністю, як слід би було сподіватись і, крім видання декількох №№ «Робітника», не виявляється, здається, ні в чому. Принаймні ми не зустрічаємо ні в польській, ні в українській пресі якихсь вказівок, щоб члени «руссько-української партії соціал-демократичної» покладали якісь зусилля для того, щоб створити популярну соціалістичну літературу на українській мові та організувати пролетаріат український в партійні групи, товариства, спілки тощо.

Причина такого з'явища, з нашого погляду трохи незрозумілого, пояснюється специфічними умовами, серед яких нова партія примушена була розвивати свою діяльність.

Річ в тому, що в склад її увійшли, крім українських членів Галицької соціал-демократії, ще й члени Української радикальної партії. Остання вважала себе партією соціалістичною і в програму своєї діяльності включала між иншим і роботу серед українських робітників. Правда, для реалізації цього пункту своєї програми вона не робила нічого, концентруючи свою увагу та енергію на пропаганді політично-національних та протиклерикальних ідей поміж українськими «хлопами», себто поміж українським селянством. Але неklasовий і несоціалістичний характер діяльності Української радикальної партії не дозволяв їй підтримувати приязні стосунки з Галицькою соціал-демократією, а в практичних справах і вступати з нею в певні часом порозуміння: та координувати спільні виступи. Сімпатизувати успіхам робітничого руху в Європі і рахуючись з фактом одсталості його серед рідного народу, Українська радикальна партія в особі деяких членів своїх не могла не виявити активного спочуття тим із своїх членів, що рішались присвятити свою діяльність виключно пролетаріатові рідного народу. Цілком зрозумілим через це являється, що дехто з українських радикалів вступив до нової робітничої партії української, як тільки остання

почала функціонувати. Але щоб соціал-демократичні погляди *наконт* соціал-демократів були паскрізь скристалізовані, закінчені та консеквентно розвинені, про це нема чого й казати. Національний елемент і в поглядах, і в тактиці тих членів «русько-української» партії соціал-демократичної, що вступили до неї з радикальної партії, відігравав значну ролю, може навіть більшу, ніж спеціальні класові завдання робітничої партії. Можна сказати навіть більше: українські радикали, вступивши до соціал-демократичної української партії, не увільнились від тих поглядів на національне питання, яких тримались вони, як були в радикальній партії і які, коли вжити повсякчасну термінологію, треба схарактеризувати буржуазними. Невпевненість соціал-демократична недавніх радикалів мусила виявитись при першій же практичній пробі.

Таким пробним каменем для українських соціал-демократів були вибори 1897 року до австрійського рейхстагу.

Галицька соціал-демократична партія виставила тоді своїх кандидатів на парламентських депутатів в тих самих округах виборчих, де мали кандидувати й члени Української радикальної партії. І от, коли перед «Русько-українською соціал-демократичною» партією виникло питання про те, як поставитися до кандидатур соціал-демократичних—з одного боку, і радикальних—з другого, голоси партії розбились на двох. Недавні члени радикальної партії висловилась за її кандидатів сирважне: соціал-демократичне крило партії постановило підтримувати кандидатів, виставлених Галицькою соціал-демократією. Тоді перші знайшли неможливим для себе бути на далі в українській робітничій партії і виступили з неї. Рента почувала себе занадто нечисленною групою, щоб провадити на далі самостійну діяльність, і вступила знову до Галицької соціал-демократії, розпустивши, таким чином, «русько-українську» соціал-демократичну організацію.

До цієї групи належав між иншим і д. Микола Ганкевич, галантовитий промовець і визначний тепер лідер української соціал-демократії в Австрії.

Та не дивлячись на те, що українська соціал-демократія, як самостійна організація українського пролетаріату, і перестала існувати, соціал-демократична течія серед українських соціалістів не вгавас. З одного боку вона зливається серед українського крила Галицької соціал-демократії, з другого — вона подекуди дає себе відчувати і в Українській радикальній партії. Прихильниками її тут виступають сецесіоністи «русько-української» с.-д. партії, що виступили з неї через інцидент з виборами. Посередно на цю течію в Українській радикальній партії впливає і загально-австрійська соціал-демократія. Остання досить живо інтересувалась успіхами радикального руху серед галицького селянства і прихильно ставилась до проводирів його — українських радикалів. З свого боку і українські радикали, хоч і не були ніколи прихильниками класової боротьби, але всеж знаходили чимало сильних точок в своїй програмі мінімістич з програмою Австрійської соціал-демократії. Осць через що остання вважає за можливе допускати на свої з'їзди представників Української радикальної партії і давати їм можливість брати певну участь в спільній роботі партейтагів, факт цілком не можливий як на російські відносини. Очевидно австрійські соціал-демократи керувались тут тактичними мотивами, сподіваючись, що при більш тісних стосунках з українськими радикалами, їм понастань вплинути на останніх і прилучити їх до своєї партії. Чутливий реальний політик — лідер австрійської соціал-демократії — Віктор Адлер особливо виявляв в цій справі свою ініціативу та енергію. І коли на Віденському партейтазі 1897 року перед робітничою партією цілої Австрії виникло питання про те, як треба поставитися до діяльності українських радикалів, через заходи Адлера австрійські соціал-демократи ухвалили резолюцію, в якій витали зближення між австрійською соц.-дем. партією та Українською радикальною і висловлювали надію, щоб остання в найближчому часі закріпила це зближення в певних організаційних формах.

Дякуючи обставинам, що встановились між обома партіями, і безпосередньому впливові з боку австрійських соціал-демократів на деяких членів Української радикальної партії, останні почи-

нають робити активні заходи, щоб зреалізувати згадану резолюцію Віденського партейтагу. Успішність цих заходів виявляється між иншим в тому, що на з'язі радикальної партії того ж таки 1897 року ухвалено було резолюцію: вступити членам партії—депутатам рейстагу — в соціал-демократичний клуб парламентський, а на слідуючий партійний з'язд поставити в порядок денний питання про прийняття цілою партією соціал-демократичної програми і заміну назви «Українська радикальна» на «Українська соціал-демократична».

Та якою одначе не міцною була соціал-демократична течія в Українській радикальній партії, їй не посчасливило вплинути на цілу партію в бажаному для австрійської соціал-демократії напрямку. Хоч прихильники з'єднання організаційного з австрійською робітничою партією і визначались з поміж инших членів радикальної партії своєю енергією та діяльністю, але партійними справами керували не вони, а старі радикали, прихильники М. Драгоманова, які, не дивлячись на свої соціалістичні симпатії, не поділяли головних принципів соціал-демократичної програми. Радикальна партія ніколи не була партією класової боротьби українського пролетаріату. Характер діяльності цієї партії мав переважно культурно-політичний відтінок, вона досить успішно виступила проти клерикалізму та національно-політичної інертності народних мас українських: вона збуджувала їхню національну свідомість, агітуючи проти колонізаторської політики польської шляхти, виводила на чисту воду зловжитки галицького уряду, організовувала культурно-просвітні товариства, але вся отця діяльність її провадилась не в напрямку головних принципів наукового соціалізму, хоч на словах партія і симпатизувала соціалістичним гаслам. Соціальний склад партії був не однаковий, і в діяльності своїй члени її спирались на різні групи місцевого населення. Не було також і гармонійної суцільності в світогляді партії. Ось через що на її партійній платформі часом могли погожуватись люди різних громадянсько-політичних симпатій, починаючи від правих радикально-буржуазних елементів і кінчаючи соціал-демократичними. Нетрівкість і недолговічність такого полі-

тичного конгломерату муспла виявитись зараз же, як тільки соціальне крило його захотіло розвинути до логічного кінця соціалістичні пункти партійної програми, запропонувавши для цього формулу прийняття соціал-демократичної програми і організаційного зєднання з робітничою партією цілої Австрії. Натуральна річ, що такої формули не могли прийняти прихильники Драгоманова не через те, звичайно, щоб це могло зменшити організаційну самостійність або незалежність в політичній діяльності; не через те, щоб це могло ослабити боротьбу за національне увільнення українського народу — програма Австрійської соціал-демократії дає для цієї боротьби найбільший простор, — а просто через те, що прийняття формули соціал-демократичного крила радикальної партії означало б повну одмову од Драгоманівського світогляду, що який можна сказати, що він всосався в плоть та кров провідарів Української радикальної партії.

На це не могли пристати старі радикали, за котрими були і довгі роки досить енергійної та продуктивної діяльності, і популярність в широких масах народніх. Вони то і вжили всіх своїх сил для того, щоб пропозиція соціал-демократичного крила партії не була прийнята на з'їзді останньої в 1899 році. А як сталося це, ініціатори пропозиції разом з декількома прихильниками виступили з радикальної партії.

Приставати їм знову до Галицької соціал-демократичної партії в цілях класової просвіти українського пролетаріату було теж не раціональним. Сумний досвід недавнього минулого казав їм не робити такого кроку. Та й сучасна дійсність красномовно ствержувала, що шукати активної допомоги від польських соціал-демократів в цій справі нема чого: резолюції, що ухвалювала Галицька соціал-демократія на своїх конгресах про створення популярної літератури на українській мові з метою пропаганди поміж «хлопами» Східної Галичини, далі протоколів не йшли: так само залишились на папері і ухвали про організацію «Хлопських комітетів» для керування партійною роботою по селах. Все оце разом суняло сецесіоністів радикальної партії приставати до Галицької соціал-демократії, примушуючи їх шукати ни-

них засобів для виходу із скрутного стану річей і інших форм для реалізації своїх соціал-демократичних сімпатій. Ідея заснування самостійної соціал-демократичної організації, яка незалежно від Галицької — геть Польської — соціал-демократичної партії, керувала б справою пропаганди соціалістичної серед українського пролетаріату та боротьбою його за свої права, являлось найбільш логічним висновком із такого становища. Заснування такої власної організації представлялось тим більш можливим, що серед українського громадянства мався певний кадр інтелігентних сил, які, здавалось, почували себе здатними для виконання функцій робітничої української партії: крім сецесіоністів радикальної партії ідея заснування самостійної політичної організації знаходила прихильників поміж українцями-членами Галицької соціал-демократії, що вступили до неї після того, як роспалась «русько-українська партія соціал-демократична»: схилились до цієї думки і соціалістичні гурти української студентської молоді Львівського університету, які не тільки виявляли науковий інтерес до соціалістичних ідей, але намагались переводити їх і в життя. Отже потреба заснування окремої робітничої організації української настала в певних кругах українського громадянства Галичини, і залишалась тільки втілювати її в реальні форми.

Скоро після вступу з радикальної партії того ж таки 1899 року в місяці сентябрі українські соціал-демократи разом з укр. соціал-демократами Галицької соціал-демократичної партії склали у Львові і на ньому заснують самостійну робітничу організацію, назвавши її Українською соціал-демократичною партією. За вислов своїх програмових думок вони приймають Гайнфельдську програму Австрійської соціал-демократичної партії і постановляють до офіційного свого вступу в останню координувати свою діяльність з загальною тактикою та директивами віденської партійної екекутиви. Скоро після цього нова партія і офіційно вступає в загально-австрійську соціал-демократію, як окрема складова частина її, як національна організація українського пролетаріату Галичини. На Брюнському партейтазі, що відбувся того ж таки 1899 року, вона, нарівні з

внішими національно-робітничими організаціями австрійської соціал-демократії. бере через свого делегата живіщу участь в творчій роботі партейтагу, впливаючи на її зміст та напрямок. Як відомо, цей партейтаг визначається з-поміж інших партійних с.-д. з'їздів не тільки австрійської, а й міжнародньої, тією декларацією по національному питанню, яка виражається в інтернаціональних соціалістичних кругах за найкраще і єдино можливе розв'язання національної проблеми в державах з різноманітним національно населенням. Висловлюючи погляд своєї партії на цю проблему, делегат Української соціал-демократичної партії Мик. Ганкевич заявив Брюнському партейтагу: «Ми, українські соціал-демократи, стоїмо на ґрунті інтернаціональної солідарности пролетаріата всіх націй Австрії і переконані, що тільки в цій братській спільні і наш народ, що належить одній:ю тільки частині до цієї держави, може здобути національну волю. Одначе ми не можемо заплітцувати очі на те, що в межах цієї держави живе тільки частина нашого народу і що за кордоном величезна частина української нації терпить весь тягар національного безправ'я, що веде її до національної смерті. Ми певні, що інтернаціональна сила пролетаріату може розвинутися тільки тоді, коли кожна нація самостійно рішатиме свою долю. Ми знаємо, що соціальне та політичне увільнення допускає також і національну емансипацію. А через це українські соціал-демократи змагаються забезпечити національну волю цілому своєму народові з тією метою, щоб зміднаний та вільний український народ міг увійти в сім'ю європейських народів, як рівноправний член. (Versammlungen des Gesamt-parteitages der socialdemocr. in Oesterreich abgehalten zu Brünn. 1899. стр. 85¹⁾). Поданчи цей уривок з промови лідера українських соціал-демократів Галичини.

¹⁾ В російському перекладі текст промови д. Ганкевича уміщено в брошурі, що вийшла з передмовою М. Ратнера: „Дебати по національному вопросу на Брюнському Партейтагу Австрійської соціал-демократії“. Київ, 1906 г.

ми звертаємо увагу на ту ясну позицію, на якій стала в особі д. Гаякевича ціла робітнича організація українська що до національного питання. Признаючи в національному гнітові одну із форм гніту капітала, партія не замовчує своїх обов'язків в справі національної емансипації рідного народу. Ставлячи головною метою своєї діяльності збудження класової свідомості українського пролетаріату та керування його класовою боротьбою, партія перш, що це може статися тільки тоді, коли цілий український народ буде вільним і політично-незалежним, коли він, як політично-юридична одиниця, буде уявляти з себе певну цілість. Висловлюючи таку, як на найближчі часи може й неосязну, думку, партія українського пролетаріату тільки зазначає, що вона позитивно ставиться до тенденцій, що помічаються серед розірваних різними державами націй, створити юридичну і політичну волю цілого народу і злитися в окрему державну одиницю. Очевидно партія українських соціал-демократів конкретизувала тут загальну думку К. Каутського, висловлену ним в відомій праці «Боротьба національностей і державне право в Австрії»: «Пролетаріат не тільки не ставиться вороже до подібних національних рухів, але найживіше заінтересован в тому, щоб успішний розвиток їх нічим не гальмувався, бо кожне штучне гальмування їх означає разом і гальмування соціального розвитку» (Neue Zeit, 1897/8 рік № 17). В повній і логічній згоді з думкою Каутського стоїть і та формула розв'язання національної проблеми, яка вироблена була представниками робітничих національних партій Австрії на Брюнському партейтазі. Ця формула, замість тк-зв. «коронних» земель, ставить федерацію автономних національностей, автономно-державних одиниць, законодавчі та виконавчі функції котрих виконуються національними палатами, обібраними консеквентно проведенням виборчим правом. Всі автономні території разом складають одну державну єдилицю. Права дрібних національностей забезпечуються спеціальним законом, видання котрого належить до компетенції державного парламенту. Національні привілеї не мають місця; що до державної мови, то її значіння цілоком нехтується: питання про мову для обопільних зносин, розв'язується

державним парламентом.—Такі в головному тези брюнської формули, вироблені партейтагом на підставі поглядів на національне питання делегатів робітничих національних організацій Австрії. Являючись висловом поглядів на національну проблему цілої Австрійської соціал-демократії, ця формула являється і висловом тих самих поглядів і української частини її. »

Висловуючи таку формулу розв'язання національної проблеми, українські соціал-демократи багато вигравали в очах українських народніх мас, як оборонці національних прав, як виразники інтересів рідного народу, що домагаються в справі національної волі не тільки того, що вони можуть здобути, але й того, чого вимагає поневолена нація від сьогочасного громадянства. Нема чого й казати, що формула розв'язання національної проблеми, прийнята українськими соціал-демократами в свою програму, мало має шансів на своє зреалізування при сьогочасних відносинах в Австрії. Але це не може бути закидом проти українських соціал-демократів та обвинувачуванням їх в утопійності. «Соціал-демократична програма пишеться не для данного моменту; вона му-сить дати директиву по можливості при всіх і всіляких кон'єктурах сучасного громадянства... Що більш віддалену практичну мету ми при цьому собі ставимо, тим краще для мас, навіть і для тих, що не зможуть зрозуміти наших теоретичних міркувань, той напрямок, яким ми примусемо» (Каутський, *Neue Zeit*, т. XIV: № 3: стр. 513—514).

Увійшовши в склад Австрійської соціал-демократії, українська С.-Д. робітнича партія разом з програмою прийняла і той організаційний принцип, яким після Віденського партейтагу (1897 р.) ясно означались права кожної національної організації цілої партії і їх стосунки до центральних інституцій останньої. Найвищою установою партії являється по цьому принципу—спільні партійні з'їзди. Всі важливіші питання розв'язуються на цих з'їздах: вони ж затвержують і постанови окремих національних організацій, а також змінюють спільну програму, вносять до неї, коли є потреба, додатки і встановлюють спільну тактику. Національні організації партії не мають права одступати од загально-партійних

постанов, хоч в сфері своєї місцевої діяльності вони користуватися жодним автономним правами. Найвищою виконавчою інституцією партії являється спільний центральний комітет (Екзекутива), що складається із представників по виборі від кожної національної організації. Такий самий принцип мала покласти в основу своєї організації і українська соціал-демократична партія. Але чи мала ж вона необхідні сили, щоб втілити в ці організаційні норми певний реальний зміст і стати справді широкоробітничою партією українського пролетаріату?

На це питання доведеться відповісти негативно. Зараз після свого вступу в Австрійську соціал демократію, нова партія була досить незначною. Балакати про неї, як про певну організовану силу, в цей момент нема чого. Це власне була—рівняючи—невеличка група соціал-демократичної інтелігенції, а почасти й робітників, що знаходила спочуття до себе серед соціалістично-настроєної університетської молоді, почасти серед спролетарізованого селянства і городського українського пролетаріату. Тісля зв'язків з цими групами, а особливо з останньою, у партії не було, як не мала вона й популярної літератури для цілей пропаганди та агітації. Все це треба було ще тільки починати. Партія стояла перед величезною творчою працею. Вона одночасно повинна була почати останню по всім лініям партійної діяльності.

А між тим умовин, серед яких доводилось починати останню, були дуже і дуже несприятливі.

Спертися в початку своєї діяльності на широкі маси українського пролетаріату по містах партія не могла через те, що пролетаріат цей в значній мірі був сподонізований. До тогож і організація його в професіональні спілки—звичайний тип робітничої організації Австрійської соціал-демократії — не могла бути переведена бо він складав, рівняючи, не дуже значний % робітників, принаймні не настільки великий, щоб можна було закладати самостійні українські професіональні спілки. Організувати його в культурні чи політичні спілки теж була річ не легка через загальну покультурність та невисокий політичний рівень українського населення Галичини.

Ще більше тяжкою мусила бути партійна праця на селях. Вже через одні умовини свого життя пролетарізоване селянство не так гарно підпадає впливові організації, як сконцентрований по містах пролетаріат; до тогож на перешкоді успішній діяльності партійної стояв і брак практичного досвіду, що до пристосованості організаційних форм партійної діяльності до специфічних умовин села. Коли ми пригадаємо ще й такі факти, як ворожнечу до соціал-демократів українських галицького духовенства з його досить великим впливом на селянські маси, та істнування серед русинів різних політичних партій, з поміж котрих деякі мали досить велику популярність, (напр. Українська Радикальна партія) і з котрими на перших же початках треба було вступити в боротьбу, то ми будемо мати більш — менш повний комплекс тих несприятливих умовин, серед яких доводилось починати свою діяльність молодій партії і які таля в собі чималі різні перешкод для успішного розвитку останньої.

С. Петлюра.

(Кінець бреш).

3 українського життя.

III черговий з'їзд української соціал-демократичної партії. З діяльності парламентської „Української трудової громади“. Українські студентські організації. Українська преса і її дефекти. Потреба видання популярних книжок по національному питанню взагалі і по автономії України зокрема.

Тяжкі репресії «конституційного» міністерства д. Столиціна, що сливе нічим не різняться від тих репресій, яких свого часу вживало «республіканське» міністерство Тьєра, дують себе відчувати і на українському полі. Морок реакції тушить світлі огні політичної акції. Міцними нутами сковує рухи народніх українських мас. Великими і до часу непоборними перешкодами стає на шляху діяльності українських політичних партій, що хотілиб, кожна відповідно до своєї програми і поглядів, допомогти свідомості українських мас і зреалізуванню цієї свідомості в цінні якби політичного, національного і класового характеру. Тягар реакції страшенно дме себе відчувати на Україні і на поверхні її політичного життя ми зустрічаємо дуже мало фактів, якіб казали нам про успішну діяльність політичних українських організацій, про їх зріст або внутрішній розвиток, про межі чи інтенсивність їхнього впливу на ті чи інші групи українського громадянства. Ми не можемо нічого сказати про діяльність таких, напр., організацій, як Українська радикальна-демократична партія, українська селянська спілка, українська учительська спілка, що за часів «свободи» виявляли певні ознаки життя і рухливості. Молоді.

організаційно не міцні і не сталі вони в нервну чергу з кожними інших українських політичних організацій піддали руйнівчому впливові реакції і хоч, звичайно, не може бути й мови про те, щоб їх цілком було знищено, але всеж діяльність їхня значно зменчилась рівняючи з «часами свобод». І це треба сказати не тільки про організаційний бік останньої. «Аварія», понесені згаданими українськими політичними організаціями, тяжко відбилися, наприклад, на видавництві кожної із цих організацій. Воно страшенно зменшилось і навіть в такій організації, як Українська радикально-демократична партія», слівце цілком припинилось.

Єдиною політичною українською організацією, що все-так вижила: останніми часами ще певну рухливість і активну діяльність, є українська соціал-демократична робітничая партія. Не дивлячись на те, що увага та тигар реакційних утисків найбільше спадає на Україні на ті елементи нашого громадянства, на які спирається в своїй діяльності ця партія, а власне, на українськоробітничі маси, українські соціал-демократи уявляють тепер найбільш тривку українську партію, організаційно не зруйновану, партію з певними ознаками життя, розвитку, творчости організаційних норм і внутрішнього зросту. Принаймні ті відомости, які подавались про неї останніми часами в українській ¹⁾ а також і в російській ²⁾ пресі кажуть нам про це. В останніх числах минулого марта відбувся третій черговий з'їзд цієї партії. На порядку данному з'їзду між иншим стояли такі питання: 1) зцідження організації партії: 2) сучасний політичний момент, 3) партизанські виступи: 4) справа зближення з російською соціал-демократичною робітничою партією: 5) улаштування партійної роботи взагалі і видавництва з окрема: 6) перегляд партійного статуту та инші. По словам «Ради», звідкіль ми беремо ці відомости, з'їзд головну свою увагу звернув на улаштування організаційних справ та упорядкування партійного видавництва. На

1) «Рада», «Підний Край», «Земля і Воля».

2) «Товарищ», «Русь», «Київській Голос».

З'їзді обрано було спеціальну редакційну комісію і доручено їй поставити найкраще видавничу справу. Між иншим, як сповіщає в останньому числі (15) Львівська «Земля і Воля» (центральный орган українських соціал-демократів в Галичині та Буковині), з'їзд довго схилявся на питанні про необхідність видати спеціальний теоретичний партійний орган, який мав би своєю метою подавати програмові статті і освітлювати різні питання життя і науки з певного соціал-демократичного світогляду. Після довгих дискусій одногласно було ухвалено негайно приступити до видання такого теоретичного органу, причім провадити його рішили за спільною участю і соціал-демократів з австрійської України. Минаючи інші постанови з'їзду, як от припміром, зміна партійного статуту в напрямку більших полекшень в справі прибирання широкого кола членів до партії, треба зазначити постанови з'їзду в справі з'єднання з російською соціал-демократичною робітничою партією. Як відомо справа ця обговорювалась і на минулому (II) з'їзді українських соціал-демократів. Ультимативними вимогами для з'єднання з р. с. д. р. н. українські соціал-демократи виставили тоді такі пункти:

1. Українська соціал-дем. увіходе в російську с.-д. р. н. як соціал-демократична організація українського пролетаріату, працююча на Україні.

2. Укр. с.-д. самостійна у всіх питаннях місцевої роботи, на підставі спільної партійної програми і тактики.

3. У. с.-д. має свої місцеві організації, центральні інституції, з'їзди і конференції.

4. У. с.-д. бере участь в спільних партійних конференціях і з'їздах на підставах, спільних з иньними організаціями рос. с.-д. р. н.

5. Укр. с.-д. має свою представництво в н. к. р. с.-д. р. н. по згоді з останнім.

6. Всі місцеві організації складають спільний керуючий центр (комітет) р. с.-д. р. н. на підставі спільних виборів без різниці національності членів партії.

7. У. с.-д. має представництво в делегації р. с.-д. р. н. на міжнародних соціалістичних конгресах.

Умовою свого вступу в склад р. с.-д. р. н. Укр. с.-д. ставить визнання автономії України¹⁾.

На цей проєкт з'єднання п. к. р. с.-д. р. н. відповів негативно. Він відкинув § 5 проєкта, де говориться про представництво укр. с.-д. в спільному центральному комітетові з'єднаної партії: відкинув також і принцип національних організацій, покладений українськими соціал-демократами в основу будівлі своєї партії. Замість цього Ц. К. Р. с.-д. р. н. пропонував українським соціал-демократам цілком залишити свою організаційну самостійність і злитися з організаціями Р. с.-д. р. н., що існують на території України. Цей контр-проєкт укр. с.-д. не був прийнятий і третій черговий з'їзд тільки підтвердив той самий погляд, який висловлено було в цій справі на попередньому з'їзді партії: партія вважає за можливе злучитися з російською роб. с.-д. партією тільки в тому разі, коли російська партія визнає поступити автономії України, організаційну самостійність укр. с.-д. партії та представництво її в спільному всеросійському центральному комітетові. Чи скоро станеться так, що партія укр. с.-д. здійсниться—невідомо, та тільки треба зауважити, що центральні інституції рос. с.-д. р. н. не виявляють поки що бажання пристати на пропозиції укр. с.-д. і відмовитися від своїх централізаторських тенденцій в справі організації загально-російської робітничої партії. Як сновіщалося свого часу в «Товаристві» п. к. рос. с.-д. боїться відступити від своїх організаційних принципів через те, що це моглоб вплинути деструктивним чином на цілу партію, організаційно ослабити її і відбитися негативно на чистоті світогляду членів партії, прищепивши їм певні елементи буржуазності та націоналізму. Такий страх не має, звичайно, ніякого ґрунту під собою, бо тоді довелося б виключити із рядів соціал-демократії таку велику і міцну соціал-демократичну орга-

¹⁾ Див. „Вільна Україна“ 1906 р. квл. 5—6.

візації, як Австрійська соціал-демократія, де принципи національних організацій покладено в основу будівлі цілої робітничої партії і, як кажуть факти, не тільки не шкодить розвитку і збільшенню сили та впливові партії, а, навпаки, допомагає справі робітничого руху і класової боротьби в Австрійській державі. Очевидно, ці самі факти примусять з часом і російських соц.-д. відмовитись від догматичних, вироблених в кабінетах, а не в лабораторіях життя принципів організації і піти слідком за австрійськими соц.-дем. а почасти і за германськими, які теж останніми часами стали йти на цей шлях, давши певні широкі організаційні права польським соц.-дем. Познані й Сілезії¹⁾. Та й постанова Стокгольмського з'їзду рос. соц.-дем. в справі з'єднання з соціал-демократами Польщі та Литви, з Бундом і Латвійською соц.-демократією²⁾, свідчать, що відповідь, яку дав н. к. р. с.-д. р. п. на проєкт з'єднання з українськими соціал-демократами, то—зні денегіз—пережиток старих часів «нощольного» існування партії, може й оправданий для тих часів, але цілком непридатний в конституційних умовах, які рано—чи пізніше з логікою фактів мусять увійти в життя. В умовах з'єднання рос. с.-д. із згаданими національними с.-д. організаціями Росії принципи національних організацій і федеративного устрою цілої партії хоч і не проведено консенсусно, але все ж вони зазначаються певним децентралізаторським характером, який, розвиваючись далі, певно приведе загально-російську с.-д. партію до федеративного устрою і перебудовання її на принципах національних організацій пролетаріату.

Звертаючись до діяльності інших політичних організацій українських ми мусимо згадати трохи тільки над українською трудовою громадою Державної Думи. Діяльність ця не виявилась

¹⁾ Див. «Звено», № 1.

²⁾ Див. «Протоколи Объединительнаго Съезда российской соціал-демократической рабочей партіи, состоявшагося въ Стокгольмѣ въ 1906 г. Мотква 1907 г.

за минулий місяць в якихсь видатних фактах і особливо реальних здобутках. Крім виступу члена громади, депутата до Державної Думи від полтавщини, д. Сайка в справі аграрного питання, ми не можемо зазначити зараз ні одного політичного акту, ні одного факту, який би свідчив, про інтенсивне життя «громади», про її внутрішній зріст, різноманітну діяльність в справах думської творчої праці і політично-національного освідомлення українських народніх мас. Може це пояснюється тим, що українська парламентська фракція уявляє із себе не суцільну політичну одиницю, однакового свідогляду, а конгломерат різних, подекуди цілком протилежних політичних течій і напрямків, по самій суті своїй мало здатний до одностойної і гармонійної діяльності в певному konsekвентно видержаному напрямку. Та як би там не було, українська трудова громада в Думі не виявляє з себе міцної організації, до голоса якої б прислухалось ціла Дума, з поглядами і тактикою якої так чи інакше рахувалась б решта думських послів. Українські послы виступають здебільшого на думській трибуні і в різних думських комісіях не як члени української парламентської фракції, а як представники інших політичних організацій, або якихсь думських фракцій, але тільки не української. В цім напрямку вони, очевидно, не далеко одстали од членів української думської фракції Першої Думи, які теж не дуже любили виступати від імені останньої, з більшою охотою виступаючи як к.-д. або трудовики. (Пригадаймо виступи в першій Думі д. д. Шрага, Чижевського, Теслі і ин.). В перший раз українська трудова громада заманіфестувала себе прилюдно виступом депутата Сайка в справі аграрного питання. Представник «громади» висловив погляд своєї фракції на цю справу. Зміст його такий:

»Парламентські фракції трудової групи і крест'янської спілки в своїй програмі в § 1 говорять Земельне законодавство повинно йти до того, щоб завести такі порядки, при яких вся земля, з усім, що є в ній і водами, належала б всьому народові, при чому земля, потрібна для сільського господарства, могла б оддаватися на користування тільки тим, хто буде сам її порати.

Всі громадяне повинні мати рівне право не таке користування нею».

На цей параграф українська фракція зовсім пристає. Що ж до § другого, де говориться, що «для цього повинен бути закладений всенародній земельний фонд, в який повинні увійти всі казенні, удільні, кабінетські, монастирські і церковні землі: що в той же фонд повинні бути силою одібрані поміщицькі і інші приватно-власницькі землі, наскільки розміри окремих маєтків перевищують встановлену для даної місцевості трудову норму», то тут українська група слова «всенародній земельний фонд» замінює словами: «красивий національний земельний фонд, що мусить послужити основою соціального ладу».

§ 4 говорить: «Плата за примусом одібрані і по добрій волі оддані у всенародній фонд землі приватні повинна робитися за кошт держави: розмір цієї плати і умови про те, як її виплачувати, а також ті случаи, коли земля переходить безплатно, можуть бути означені не перше, ніж це питання і вся земельна реформа будуть обмірковані наротою на місцях».

Українська фракція пристає на цю думку, не міркуючи про те, варто, чи не варто платити викуп: про це сам народ мусить рішати на місцях.

Українська фракція вважає найбільшою несправедливістю на світі приватну власність на землю, П скарби і води П. А щоб доказати, що українці зовсім признають це, скажу от що: в 1905 р. в Полтавщині було скликано економічні з'їзди: на цих з'їздах при губернських земельних управах всі повномочні, вибрані своїми громадами, заявляють, що не повинно бути приватної власности на землю, що вона повинна перейти в національний земельний фонд. У Великоросії або не знають приватної власности на землю, або вона там доходить до 10—12 процентів: а у нас на Україні — од 40—94 проц., за винятком піддєної України — бессарабської, херсонської, катеринославської і таврійської губ., де приватна власність падає до 13 проц.

В § 9 сказано: «Решта землі, наскільки вона може бути взята для господарства, дається для користування всім, хто хоче

обробляти її своїми руками, при чому, що до порядку, то тутешнім людям дасться перевага, так само як і хліборобам перед нехліборобами. В кожнім разі «кожний трудящий має право на землю для садби в тій місцевості, де він живе, і право на наділ там, де є лишки землі».

Але у нас на Україні, окрім місцевого пролетаріату, є до 5 мил. зашлого сільськогосподарського пролетаріату, який своїм потом поливає поміщицькі лани. Нема гадки, цей пролетаріат, коли схоче—повинен отримати землю.

Даті, цукроварні, Вагу їх всі признають, і вони повинні перейти до рук народа і управлятись місцевими органами самоуправи.

Заява української фракції.

Дивлячись на справу такими очима, парламентська українська фракція заявляє: вона буде домагатись негайного скасування земельних законів, виданих в порядку 87 ст. до скликання Думи; вона буде стояти за те, щоб крестянський банк спливав свою роботу, за негайне заведення на місцях земельних комітетів, вибраних вселюдним, рівним, прямим і тайним виборчим правом; щоб земельний закон був розроблений комісією, не гаючись, але в самій загальній формі, докладне ж розроблення мусить бути передано на місця; за правильне розподілення бюджетних сум, особливо по народній просвіті, і, нарешті, за негайне заведення широкої місцевої самоуправи, заведеної на основі вселюдного, прямого, рівного і тайного голосування, яке і наблизить до відродження одібраного автономного ладу на Україні.

Що до земельного питання, то наша парламентська фракція внесе цими днями записку в земельну комісію».

Не зупиняючись над характеристикою заяви української парламентської фракції ми мусимо зауважити, що вона лише в загальних рисах згадує ті межі, в яких треба рішати на її думку болюче земельне питання. Заява згадує: тільки принципи розв'язання земельного питання і нічого не каже про ті спеці-

фічні особливості, які має не питання спеціально па Україні. Через це не можна не побажати, щоб свій намір внести окрему записку про розв'язання земельної справи на Україні трудова українська громада виконала якомога скоріше.

Не тільки виборці, що обирали з України послів до Державної Думи, але й ціла Українська людиність мало що знає про діяльність кожного з окрема своїх заступників в народному представництві так само як і про діяльність тієї політичної організації, до якої вони вступили, щоб своїми силами і заходами боронити інтереси рідного краю і народу. До цього часу Українська парламентська громада не могла видати свого друкованого органу, через який могла б більш менш регулярно озиватись до Українського населення, дякуючи якому могла б зв'язати себе з останнім і одержувати від нього певні вказівки та корективи. Видання запропонованих уже більше місяця тому «Вістей з Думи» (Рідна Справа) мало щось посовується наперед, відбиваючись надзвичайно шкодливо і на справі організації самої парламентської громади, а ще більше на справі політичного освідчення і організованості широких українських мас. Цей дефект в діяльності «громади» особливо яскраво виступає перед нами коли згадаєш, що майже всі парламентські фракції видають кожна свій спеціальний орган за діяльною участю членів Державної Думи. Не можна не заклинати українським послам, що вони мало дбають про те, щоб познайомити українську людиність з своїми планами, намірами, із своєю тактикою та поглядами. До цього часу програма Української Трудової Громади не знайома в окремих примірниках широким масам українським, не знають також вони і про те, в чому і як відрізняються їхні заступники від інших парламентських депутатів з аналогічних по своїм програмовим завданням та тактиці фракцій. Українська преса дуже рідко бачить на своїх сторінках статті і «листи» українських послів, а через це і той контингент читачів, серед яких розповсюджуються українські часописи і які з національного боку становлять собою найбільш свідомі і активні елементи українського громадянства, позбавлені абсолютно всякої можли-

вості ознайомитись з характером та напрямком діяльності українських послів і, в разі потреби, подати їм відповідну раду. Нагадати їм їхні обов'язки перед Україною і взагалі внести в їхню діяльність певні корективи. Із усіх українських послів—дося ми зустрічали в українській пресі тільки два імені: Вончаківського в «Нашій Думі», (припинений на другому числі) і о. Гріневича в «Раді». Решта не вважає за свій обов'язок озвчатись до української людности в рідний і найбільш зрозумілий для неї пресі. З такого факту не можна не посумувати і за негативні наслідки його не можна не обвинувати українських послів. Бо коли вони не робили цього в надії видання власного парламентського органу, то доведеться сказати, що це і не раціонально, і не практично і шкодливо для справи політичного освідчення українських народніх мас, що з великою жадобою сподіваються живого і щирого голосу свого заступника в тисячних, набільших і ріжномітних питаннях політичного, національного і класового життя як ніщої держави взагалі так і України з окрема. Колиж пригадати ще й той факт, що Українській молодій пресі, як може ніякій, доводиться пробивати собі шлях через неймовірні тяжкі перешкоди, через байдужість, туподумство і національну аморфність одних (категорій так зв. «землячків» — «тоже малороссов» «хаклов» і т. д.), через неприязливість до українського слова темних мас селянства, робітників, через вороже становище до неї адміністрації і особливо поліцейських, коли пригадаємо ми все це, то зазначений нами факт байдужого відношення українських послів до української преси виступає особливо виразно і шкодливо для інтересів та розширення впливу останньої. Один факт діяльної участі українського посла в якійсь українській газеті позитивно міг би відбитись на збільшенні інтереса до останньої серед широких верств нашого громадянства а в кінцевому результаті на підвищенню національної і політичної свідомости цих мас, на зрості їхнього культурного розвитку та координованої національної активності.

З огляду на все отсе українська трудова громада Державної Думи мусить усунути зазначені нами дефекти з своєї діяльності,

а окремі члени її повинні покласти всі сили, аби наблизити себе до української людности, зв'язати себе з нею, поставивши кожен свій виступ, кожне слово своє під контроль і оцінку громадянства. Тільки таким шляхом і можна виконати як слід і з користю для рідного народу тяжкі і складні обов'язки народного заступника!

Зупинившись над фактами з діяльності українських політичних організацій ми не можемо не згадати тут і про діяльність різних політичних організацій українського студентства. На фоні загальної інерції і відупадку вона виступає більш менш виразно і в кожному разі варта того, щоб про неї згадати в огляді українського життя. Поскільки знайомить нас з життям українського студентства українська а почасти й російська преса, останнє скрізь виявляє певні ознаки рухливості і тенденції до організованої діяльності в межах університету. Засновуються і партійні студентські громади і громади безпартійні. Одні ставлять своєю метою культурні і національно-просвітні завдання. Інші, не обмежуючись цим, хочуть розширити межі своєї діяльності і провадити її в певному програмному напрямку, відповідно до того чи іншого світогляду. І коли раніш про українське студентство, як щось ціле чи самостійне, або варте уваги не могло бути й розмови, то за останній рік ситуація значно змінилась і українське студентство починає відгравати досить поважну роль в життю університетському. Особливо це треба сказати про українських студентів Київського університету. І як серед політичних партій українських ледве чи не найбільш організованою і діяльною партією являється партія Українських соціал-демократів, так само організовано і найбільш активно виступають вони і в мурах університету. Власне кажучи, коли й можна говорити про якусь українську студентську організацію міцну і впливову, то доведеться говорити тільки про укр. соц.дем. Інші організації або не значні по кількості своїх членів, або перебувають ще в процесі ембріонального існування, або роблять перші кроки до того, щоб із стадії ембріона стати справжньою організацією. В такому становищі перебувають саме тепер на київському уні-

верситеті українські соц.-революціонери. Об'єктивно і цікаво написана стаття д. М. Залізняка в ч. 87 «Ради» — «Про український рух у київському університеті» як раз підтвержує наш висновок, зроблений на підставі газетних відомостей, про стан українських студентських організацій не тільки в київському університеті, а скрізь, де існують українські студентські гурти, включаючи сюди і ті вищі школи, що існують по за межами України. Об'єктивний аналіз цих відомостей виявляє, що найбільше життя, ініціативи і інтересу до національних українських справ а також і наукової підготовки до розв'язання національної проблеми помітно в українських соц.-демократичних студентських організаціях. Це видно хоч би з того, що здебільшого а ініціативи укр. соц.-дем. відбуваються по університетах зібрання, реферати й доклади по питанням національного характеру: пласивими дискусантами на них виступають також члени цих організацій, як це було напр. в Петербурзі, Дорпаті, Харкові і останніми часами особливо успішно в Києві. В загально українських справах, як, напр., в справі про заснування українських кафедр на київському університеті, ініціаторами і проводарями українського студентського руху явилися також українські соціал-демократи, поставивши це питання на цілком демократичний ґрунт і зв'язавши його з інтересами української продукції, класової боротьби українського пролетаріату та політично-національної свідомості українських народніх мас.

Сучасне становище українського студентства на університетах та інших вищих школах, що мають на території України, не таке ще поважне та впливове, яким би воно могло бути відповідно до кількості українського студентства (по необхідженню) в цих школах. Та коли пригадати, що й самий український рух, як більш менш свідомо громадська течія — явище тільки недавніх часів, то нема нічого дивного і в тому, що українське студентство не займає в університетах на території України ідейно того домінуючого становища, яке належить йому по самій логіці речей. Елементарний розвиток українського руху з законом повечности скоро чи пізніше приведе, звичайно, до українзації сту-

денства по українських територіально університетах і перетворенню його в свідому національну силу. Що ж до еволюції українського студентського руху в центрі України—Київі, то ми цілком поділяємо висновки д. Залізняка, висловлені ним в згаданій нами статті. «Таким чином, каже автор П, оглядаючи разом український рух у київському університеті, ми можемо зазначити значний поступ. Через цілий рік переходить серед українського студентства спочатку дуже безформенного та несвідомого, процес диференціації та організації. Разом з тим росте і набирає сили змагання працювати на українському ґрунті: з цього погляду українське студентство значно поступило наперед в порівнянні з початком року. Існуючі українські організації беруть діяльну участь в справі ознайомлення як несвідомих українців так і всього київського студентства з українськими домаганнями і висловлюють їх необхідність. Таким чином утворюється ґрунт, стоячи на якому, українські студентські організації, зможуть од агітації та петиції перейти до справжньої боротьби за українізацію Київського університету, першим кроком до чого буде заведення українських кафедр»¹⁾.

У великий пригоді скорійшому національному освідженню не тільки українського студентства а і увазі цілого українського народу стала б українська преса і відповідні видання, коли б тільки вони так як слід задовольнили некучу потребу українського громадянства в науковій літературі і газетних статтях по національному питанню. На превеликий жаль в українській пресі ми і не знаходимо—або знаходимо, та тільки в мікроскопічних розмірах—відповіді на настільки питання нашого національного життя. Не торкаючись зараз інших дефектів української преси, про які поговоримо нижче разом, на цей раз ми спинаємось тільки на тій прогалині що до національного питання, яка кидается просто на очі кожному, хоч трохи знайомому з українськими газетними виданнями. Національне питання вза-

¹⁾ «Рада» ч. 87.

галі і українське з окрема не знаходило в ній відповідного місця. За весь час видання, наприклад «Громадської Думки» і «Ради «Рідного Краю», (беремо постійні видання, не згадуючи про газети українські метеори), ці часописи мало присвечували уваги принципіально-теоретичній частині українського питання, а ще менше розвизанню його в конкретних умовах життя України. Український народ, як культурно-психологічна одиниця, як національно-політична категорія з певними особливостями, з характерними рисами своєрідного господарського життя так, як і релігій, і тепер виглядає не дослідженням, не вивченням, мало відомим навіть свідомим елементам українського громадянства. Особливо це треба сказати про господарське життя України. Українська фабрична продукція, земельні відносини, різні типи господарства на Україні, становище і життя українського робітника на різних фабричних чи сільсько-господарських підприємствах, економічні відносини села, торгівля, транспорт товарів, форми і розміри державного фіска на Україні—і багато инш.—все це досі є *terra incognita*, сфера майже не зачеплена і неосвітлена українською пресою в фактах, цифрах, ілюстраціях і певних наукових висновках. Так само мало зачеплено і угруповано і важливе питання про автономію України, горючим—але без відповідних та науково переконуючих аргументів—авостолюю і прихильником якої виступає українська преса. Ми не зробимо помилки і нічого не приблизимо, коли скажемо, що й внутрішні відносини українського громадянства, відносини між собою різних українських партій політичних, об'єктивна, річеза оцінка їхніх програм і діяльності різних українських культурно-просвітних товариств—єливе не освітлювались українською пресою, яка дробильного обмежувалась на хронікерську реєстрацію фактів, подій і намірів з діяльності тих чи інших національних гуртів, організацій і товариств. А між тим така критика і така оцінка могла б значно допомогти більшому успіху національної справи, більшому розвитку нашого громадянства, заінтересованности його національними справами в самому широкому розумінню цього слова і—в результаті всього цього—більшій активності цілого

українського громадянства. Ми, звичайно, не хочемо сказати, щоб українська преса не мала «благих пожеланій» і «добрих намірів» в цім напрямку. В передовій статті з привалу виборів до Державної Думи «Рада», наприклад, писала: «на живих прикладах... вони (українські партії) мусять показати, що усі... домагання політичного, соціального, економічного, культурно-просвітнього характеру можуть здійснитися для українського народу тільки тоді, коли він матиме певні автономні права» (ч. 82 за 1906 рік). Завдання—похвальні, некучі і як раз на часі! Але фактів, живих ілюстрацій до виставлених постулатів виборчої пропаганди єдиний щоденний орган український, що теж, нарівні з ріжними партіями, мусять виконувати політичні функції, і не постарався подати через увесь час свого існування. Все те, що він подав, занадто мікроконічне, незначне і мало здатне для того, щоб український народ міг переконатись на підставі його, що автономія для України справді є річчю потрібною і корисною.

Автор цікавої статі в Л. Н. В. (кн. I за 1907 р.) «Національне питання та виборча агітація на Україні» д. М. Порш, зазначаючи ті гасла, які перш усього політичні українські партії мусять нести в народ, справедливо зауважив, що перше, на що вони мусять звернути увагу і в чому вони всі погодяться між собою—це агітувати за те, щоб розв'язання земельного питання на Україні було сполучено з розв'язанням справи про політичну автономію української землі. Але знов так, крім загальних, схематичних і через це непереконувачих фраз згаданий нами єдиний щоденний орган український мало допоміг українським масам в цій справі. Він навіть не познайомив їх з поглядами ріжних партій українських на цю некучу справу, не подав порівнюючої оцінки цих поглядів, як не познайомив річчю і з поглядами ріжних течій українського громадянства на інші питання національного нашого життя. А між тим єдиний щоденний український орган, як «межипартійний», «що дає місце статтям, які освітлювали б питання з ріжних партійних становищ поступового й демократичного напрямку», міг би з честю і користю для

справи виконати це завдання. Українські народні маси мали б тоді спромогу самі вибрати те, що їм до впадоби і приставати до того чи іншого погляду в кожному окремому питанню їхнього життя. Такий прийом, крім добра, нічого не приніс би для українського народу, політичному національному та культурному розвитку котрого ставить своїм завданням служити «Рада», бо, познайомивши його з ріжними поглядами по ріжних питаннях, збагатив би їх новими відомостями, та фактами, а в коначному результаті допоміг би цій свідомості піднятися на вищу ступінь. Так само невтішно, здається нам, стоїть справа і з іншими гаслами національної пропаганди на Україні: як от, приміром, — ненормальність і шкодливність для українського народу системи державного оподаткування і реформа її в звязку з автономією України, реорганізація адміністрації на Україні в звязку з залежністю цієї адміністрації від автономного сейму українського і т. д. Хоч як некучі загадані нами питання для України, але докладно вяснити їх: значіння для українського народу ні одна з політичних партій українських ні одна з українських газет не вяснили як слід ні в формі наукових розвідів, ні в формі журнальних статей, ні в формі газетних докладних заміток, ні, нарешті, в формі популярних народних видань, де уміщено було, сказав би, — квінт-есенцію, найголовніщі висновки і живі ілюстрації — аргументи для пропаганди цієї автономії України. Зроблено тільки початки в цій справі, незначні, не численні, не систематизовані в судільну картину. За цими початками мусять з'явитись більш докладні, ширші відомості, на підстані яких можна б було зробити узагальнюючий синтез науково і життєво уgruntованих постулатів автономії України.

Потреба в виданню і наукових розправ і популярних брошур по національному питанню взагалі і по автономії України з окрема зростає — що далі-все більше і більше серед ріжних верств нашого громадянства. Українська преса, українські політичні партії і культурно-просвітні товариства мусять покласти всі сили, аби негайно допомогти цій некучій потребі. Виходячи з цього ми не можемо не привітати постанови ради Київської «Просвіти», що

оголосила, як свовінец: «Рада», конкурс на популярну брошуру про автономію України. З цього, власне треба було й почати видавничу діяльність згаданому товариству. Чудесно зробила б Київська «Просвіта», колиб подбала ще й про видання популярних книжок про аграрну справу у нас, на Україні, про життя українських робітників, селян, про політичні свободи то що, взагалі про життя нашої країни і нашого народу. Київській «Просвіті» в своїх виданнях треба більше уваги присвятити українському життю, в різних його формах і проявах. Хоч і як сімнатичні і корисні ті видання, що випустила це товариство за минулий рік, як напр., «Оповідання про Ірландію» Дорошенка, «Земельна Справа в Новій Зеландії» перекладла М. З. «Як визволилися Північні Американські Штати» М. Загірньої, але ще більш корисними для нашого народу були б видання такі, напр., в яких би подавались ради про те, як у нас, на Україні стоїть земельна справа і як її треба розв'язати, як визволитися нашому народові від національної панципи то що. Книжки на болючі питання нашого національного життя саме тепер більш потрібні для нашого народу, ніж книжки про життя чужоземних країн і народів або ті видання, якими хоче Київська «Просвіта» нагородити наше громадянство. Ніхто, звичайно, не буде відкидати користі і від таких видань, але в той час, якві ми переживаємо, треба думати про більш живе. Такі видання можуть ще якийсь час відждати, тоді як різномаяті і наболілі потреби нашого народу в популярних виданнях на найбільш некучі питання економічного, політичного, національного і класового життя ждати не можуть і вимагають, щоб їх негайно було задовільнено в першій лінії, звичайно, тими, хто свідомо і з власної волі бере на себе обов'язок домагати свідомості і активній діяльності наших народніх мас.

С. Петлюра.

ОПОВІСТКИ.

Приймається передплата на 1907 рік

на селянській тиждень

„СВІТОВА ЗІРНИЦЯ”

зі щомісячним додатком для дітей

„Читайше, діти!”

Як до цієї пори, так і з нового року „СВІТОВА ЗІРНИЦЯ” буде дбати про покращення добробуту селянства.

Ціна «Світової Зірниці» зі щомісячним додатком для дітей—на рік 3 карбованці, на пів року 1 карб. 50 коп., на—3 місяці 80 коп., на місяць 30 коп., окреме число 7 коп.

Передплатники „Світової Зірниці” в 1907 році одержать безплатно дві користних книжечки, а окріч цього, ті що вишешуть „Світову Зірницю” на цілий рік, одержать безплатно „Словарик чужих та не дуже зрозумілих слів” — В. Доманицького. Ціна 20 коп.

Адреса Редакції і. *Монтів-Под., Київська ул.*

Редактор-видавець *І. Володимирський.*

ПРИНИМАЕТСЯ ПОДПИСКА

на еженедельный критико-библиографический журналъ

„КНИГА“

подъ редакціей Мих. К. Лемке.

издаваемый книжнымъ складомъ „ЗЕМЛЯ“

при участіи слѣдующихъ лицъ:

М. А. Антоновичъ, С. Ашевскій, П. А. Бердяевъ, П. И. Березинъ, П. А. Бодуэнъ-де Куртоне, А. И. Богдановичъ, В. Богучарскій, Н. Борецкій, В. В. Брусалинъ, С. Н. Булгаковъ, В. Л. Бурцевъ, П. Валентиновъ, П. П. Вейнбергъ, К. Л. Вейделлеръ, С. А. Венгеровъ, М. О. Гершензонъ, В. Г. Громанъ, А. И. Даршинскій, П. А. Дубровскій, Д. Е. Жуковский, О. Ф. Зѣлинскій, Иваловъ-Разумникъ, Н. П. Jordanскій, П. П. Карбевъ, А. А. Кауфманъ, Л. Н. Клейнборгъ, П. П. Колонійцевъ, П. А. Конскій, К. Р. Кочаровскій, В. Д. Кузьминъ-Карашевъ, I. Ларскій, М. К. Лемке, Е. К. Леонтьева, П. П. Леонтьевъ, П. М. Лисовскій, Н. П. Ложкинъ, П. О. Лосскій, Г. А. Лучинскій, Е. А. Лядкій, Н. В. Марковскій, П. Ю. Марконъ, П. П. Маловъ, Д. С. Мережковскій, А. В. Меркуловъ, А. П. Палимовъ, П. П. Новгородцевъ, П. П. Павловъ-Сильванскій, В. А. Поссе, А. С. Пругавинъ, А. Н. Римскій-Корсаковъ, М. А. Ростовцевъ, Н. А. Рубакинъ, П. П. Румянцевъ, С. Ф. Русова, А. А. Русова, А. А. Русовъ, П. П. Семеновъ, М. П. Слѣпцова, В. Ф. Соловьевъ, П. Б. Струве, Е. В. Тарле, А. С. Токаревъ, В. О. Тотомиандъ, М. П. Тугапъ-Барановскій, В. П. Тукалевскій, А. Ю. Фивинъ, В. И. Чернолуесскій, П. Е. Щеголевъ, и др.

Журналъ „Книга“ ставитъ своей задачей дать возможность читателю, интересующемуся текущей литературой, а также библиотекамъ, учебнымъ заведеніямъ, книжнымъ складамъ и магазинамъ, ориентироваться въ той массѣ литературы, которая въ послѣднее время поступила и поступаетъ на книжный рынокъ.

Являясь внѣпартійнымъ органомъ, «Книга» будетъ давать читателямъ сводные критико-библиографическіе обзоры и отдѣльныя рецензіи книгъ, по социальнымъ наукамъ, вопросамъ обще-

ственной жизни и народного образования, философии, психологии, истории, истории литературы, беллетристики и искусства.

Литература социалистических партий будет рецензироваться соответствующими социалистами. В тех случаях, если представителем одной из этих партий будет написан обзор литературы по какому-либо вопросу текущего момента, то в следующем же номере будет дан обзор той же литературы, написанный представителем другой партии.

Считая одной из главных своих задач, широкое удовлетворение читателей, ищущих систематического самообразования, редакция „Книги“ обратит особенное внимание на отдел ответов на вопросы по организации самообразования, чтения вообще, а также книжного дела. Кроме того в журнал будет помещаться хроника литературной жизни и книгоиздательского дела. Все книги, присланные в редакцию для рецензий, будут регистрироваться в особом отделе.

Журнал выходит ежедневно по четвергам.

ПОДПИСНАЯ ЦЕНА: на год с доставкой и пересылкой 2 р. 50 к., на полгода 1 р. 50 к., на 3 мѣс. 85 к. и на 2 мѣс. 60 к. (мѣсячная подписка не принимается).

Адрес редакціи и конторы журнала „Книга“ — книжный склад „ЗЕМЛЯ“ СНБ., Владимірскій пр., д. № 7. Телеф. 51—01.

3—3

На 1907 годъ.

Открыта подписка на историческій журналъ.

„БЫЛОЕ“.

Журналъ — инъпартийный и посвященный исторіи освободительнаго движенія — издается подъ редакціей В. И. Яковлева-Богучарскаго и П. Е. Щеголева при ближайшемъ участіи В. И. Вурцева по слѣдующей программѣ.

Статьи и изслѣдованія по исторіи освободительнаго движенія въ Россіи.

- Биографіи дѣятелей движенія, воспоминанія о нихъ, ихъ собственные мемуары, дневники, письма, статьи, стихотворенія и проч.
- Документы и другіе матеріалы, касающіеся движенія.
- Отдѣльные факты и эпизоды изъ исторіи движенія.
- Историческая библиографія.

Изъ 1907 году между многими другими статьями будутъ напечатаны: М. Ю. Аппенбреннеръ—Воспоминанія (60-ые и 70-ые годы); А. Вахъ—Воспоминанія народовольца; В. И. Богучарскій—Декабристы; М. С. Лукинъ; В. А. Бурцевъ—Изъ воспоминаній; П. П. Вѣчковскій—Земское движеніе до образованія „Союза Освобожденія“; В. А. Вейнштокъ—Акатувскій рудникъ; М. О. Гершензонъ—Западные друзья Герцена; В. С. Голубовъ—Государственная Дума 1906 года; В. А. Даниловъ—Изъ воспоминаній; С. А. Жебуневъ—Изъ воспоминаній; А. И. Иванчинъ—Нисаревъ—Поѣздъ князя Кропоткина; П. П. Юрданскій—Миссія П. С. Вапцоваго; Кафiero—Воспоминанія; Коваленко—11 дней на „Потемкинѣ“; Е. Д. Кускова—Политическія партіи въ 1906 году; Платонъ Лебедевъ—Красные дни въ Нижнемъ Новгородѣ; М. К. Лемжъ—Процессъ Митрофана Муравлева, Сунгурова, Блжмжера, Головина, кн. Долгорукова и др. (по неизданнымъ архивнымъ даннымъ); Е. Е. Лазаревъ—Гавайскій сенаторъ; А. О. Лукашевичъ—Въ народѣ; П. А. Манузаровъ—Изъ Шлиссельбурга на Сахалинѣ; П. А. Морозовъ—Изъ воспоминаній; В. С. Панкратовъ—Арестъ и процессъ Э. К. Цекарскій—Рабочій Петръ Алексѣевъ (изъ воспоминаній); П. П. Перверзевъ—Экспедиція генерала Рейнкамша; М. Р. Поповъ—Изъ моего революціоннаго прошлаго; С. П. Прокоповичъ—Формы и результаты аграрнаго движенія въ 1906 году; А. С. Пругавинъ—Декабристы въ монашескихъ тюрьмахъ; А. Ф. Пантелеевъ—Дѣла давно минувшихъ дней (аресты, ссылки и пр.); З. Раданъ—Изъ воспоминаній о Драгомановѣ и Бакуиниѣ; П. А. Рубановичъ—Дѣло Гоца въ Италіи и Савиджаго во Франціи; С. А. Савиновъ—Изъ воспоминаній; С. Г. Святиковъ—Очерки по исторіи студенческаго движенія; В. П. Семейскій—Волеиія въ д.-гв. Семеновскомъ полку въ 1820 году; Е. П. Семеновъ—Народовольческіе кружки въ Одессѣ; Э. А. Серебряковъ—Революционеры во флотѣ; С. Соколовъ—Рабочее движеніе въ Петербургѣ въ 1905 году; П. П. Стародворскій—Легенды и Судейкинъ—Изъ воспоминаній; П. Б. Струве—Заграничный журналъ „Освобожденіе“; Е. В. Тарле—Балнинъ и Николай Тургевскій—Герценъ и газета Прудона; П. А. Тавъ—Послѣдній періодъ „Народной Воли“; М. Ф. Фроленко—Воспоминанія о Воронежскомъ и Липецкомъ съѣздахъ; А. П. Страница изъ исторіи идейныхъ теченій въ „Народной Волѣ“; П. Е. Щеголевъ—Агитационная литература декабристовъ—Конецъ императора Павла (историческое разсѣдованіе); Ф. А. Истржебскій—Заниски истржевца; Заниски императора Николая I о 14 декабря, неизданныя произведенія А. И. Герцена и др.

Будутъ напечатаны также: „Сводъ указаній дѣльныхъ нѣкоторыми изъ арестованныхъ по дѣламъ о госуд. преступленіяхъ“ (полностью); Докладъ (официальный) о дѣлѣ В. П. Засулича; Разгромъ тверскаго общества (извлеченіе изъ доклада г-на Штюрмера); Къ исторіи русской „конституціи“ (официальные матеріалы и документы); Обзоры по дѣламъ политическимъ за разные годы (изъ изданій д-та полиціи); Отчеты о процессахъ, не бывшіе въ печати (дѣло 1 марта 1887 г., „воинскихъ кружковъ“ 1887 и др.); рѣдчайшія революціонныя изданія, письма разныхъ общественныхъ дѣятелей, документы и очерки по исторіи освободительнаго движенія послѣднихъ двухъ лѣтъ, и т. д.

Журналъ будетъ выходить по прежнему ежемѣсячно, книжками въ 20 печатныхъ листовъ каждая.

Въ журналѣ помѣщаются — на отдѣльныхъ листахъ и въ текстѣ — портреты дѣятелей, факсимиле, рисунки, извѣщяющіе отношеніе къ исторіи движенія.

Цѣна съ пересылкой и доставкой: на годъ (съ 1 янв. по 1 янв.) — 8 руб.; на 1/2 года (съ 1 янв. по 1 июля) — 4 руб.; на 1/4 года (съ 1 янв. по 1 апр.) — 2 руб. Переѣзна адреса — 30 коп. (При переѣзѣ адреса контора проситъ подписчиковъ сообщать старый адресъ, внесенную сумму и срокъ подиски). Книжные магазины при подискѣ получаютъ 5% скидки.

Цѣна отдѣльной книжки въ книжныхъ магазинахъ — 1 руб., для покупающихъ въ конторѣ — 85 коп., для выписывающихъ изъ конторы — 1 р. 10 коп. съ пересылкой. Книжные магазины на отдѣльныхъ книжки — 30% скидки.

Подиска принимается въ конторѣ журнала (ежедневно, кромѣ праздниковъ, отъ 9 до 4 час. дня) — С.-Петербургъ, Лиговская ул., 44.

Редакція помѣщается въ С.-Петербургѣ на Знаменской ул. д. 19.

Личныя объясненія съ редакторами — по понед., вторн., четверг., пятницамъ (кромѣ праздниковъ) отъ 3 до 5 час. дня.

Редакторы { В. Я. Богучарскій.
 { П. Е. Щеголевъ.

Печателъ Н. Е. Парановъ.

3 3

ПРОМІНЬ

одинокий независимый становой органъ украинскаго учительства.

Выходить 2 рази в мѣсяць в обѣмѣ 2 арк. друку.

ПРОМІНЬ має на цѣли зѣдинити духово все украинске учительство без огляду на кордоны і тому в своїхъ артикулахъ не лиш порушає справи, які обходять непосредно австрийскихъ учителей, но також в кождім числі містить богатий матеріал і з російскої України, а навіть з Америки, де має своїхъ корреспондентів.

Зміст „Проміня“ є того рода, що надає ся до читання не лиш учительству, но також і найширшимъ интеллігентнимъ кругамъ.

ПЕРЕДПЛАТА випосить на рік: в Австро-Угорщинѣ: 8 к.; за кордономъ: 4 карб., згд. 2 долари, або 10 франкіи.

Адреса редакціи і адміністраціи „Проміня“: *Waschkontz u. Czern.* (Буковина — Австрія).

Redaktion und Administration des „Promin“: *Waschkontz u. Cz. (Bukowina — Österr.)*.

3-3

ОТКРЫТА ПОДПИСКА НА 1907 ГОДЪ.

(18-мй годъ изданія).

На общепедагогическій журналъ для учителей и дѣятелей по народному образованію

„РУССКАЯ ШКОЛА“.

Журналъ издается по слѣдующей программѣ:

1) Вопросы общей реформы системы образованія. 2) Злободневные вопросы школьнаго дѣла. 3) Общіе вопросы образованія и воспитанія. 4) Педагогическая психологія. 5) Школьная гигиена. 6) Исторія школы. 7) Методика преподаванія. 8) Беллетристическія произведенія съ сюжетами, взятыми изъ жизни школы, и школьные воспоминанія. 9) Обзоры новѣйшихъ теченій въ области знанія (научный фельетонъ). 10) Дѣятельность государственныхъ и общественныхъ учреждений въ области народнаго образованія (Госе. Дума, земство и т. п.). 11) Иностранная школа. 12) Инородческая школа. 13) Начальная школа. 14) Городскія училища. 15) Средняя школа. 16) Высшая школа. 17) Профессиональная школа. 18) Вопросы женскаго образованія. 19) Вѣтшкельное образованіе.

Кромѣ статей разныхъ авторовъ по означенной программѣ журналъ даетъ ежемѣсячно слѣдующіе отдѣлы: I. Критика и библиографія педагогическихъ и популярно-научныхъ сочиненій. II. Хроника нар. образованія на Западѣ. III. Хроника начальнаго образованія. IV. Хроника народныхъ библиотекъ. V. Хроника воскресныхъ школъ. VI. Хроника профессиональнаго образованія. VII. Забѣтки изъ текущей жизни. VIII. Разныя извѣстія. IX. Правительственныя распоряженія.

Въ „Русской Школѣ“ принимаютъ участіе слѣдующія лица: Н. Я. Абрамовичъ, Х. Д. Алчевская, К. П. Андриенко, Ц. П. Балалопъ, проф. Н. А. Бодуэнъ-де-Куртена, П. А. Бѣлозерскій, И. П. Бѣлоконскій, В. П. Вахтеровъ, П. П. Вейнбергъ, Б. П. Вейнбергъ, д-ръ А. С. Виреніусъ, Е. М. Гаршинъ, проф. Н. М. Гревсъ, А. Г. Готлибъ, Я. Я. Гуревичъ, А. Я. Гуревичъ, К. Н. Деруновъ, О. А. Добіашъ, К. В. Ельницкій, Н. М. Жестоленскій, И. П. Житецкій, С. А. Золотаревъ, Г. Г. Зоргефрей, К. А. Ивановъ, проф. Д. Н. Кайгородовъ, П. Ф. Кантеревъ, проф. Н. И. Карѣевъ, П. П. Казанцевъ, В. А. Келтуала, Н. П. Кашигъ, П. А. Конскій, Н. П. Коробка, А. А. Карасевъ, проф. Н. Н.

Лавге, Б. А. Лезвиъ, М. К. Лемке, проф. Ш. Ф. Леслафъ, А. Л. Липовскій, А. А. Доктянъ, О. С. Матвѣевъ, И. И. Мещерскій, П. Г. Мижучевъ, А. В. Мезіеръ, А. П. Налимовъ, А. П. Нечаевъ, А. Новиковъ, А. В. Овсянниковъ, Ф. Ф. Ольденбургъ, проф. И. Г. Оршанскій, С. А. Острогорскій, Ф. И. Павловъ, О. X. Павловичъ, проф. А. Л. Погодинъ, В. Подстепанскій, С. И. Поляковъ, В. Л. Розенбергъ, Г. П. Роковъ, И. А. Рудневъ, Н. А. Рубакинъ, Е. П. Рѣпина, С. Ф. Русова, М. П. Салтыкова, проф. П. А. Сикорскій, С. И. Симоновъ, Л. С. Севрукъ, проф. Пр. П. Скворцовъ, А. О. Соколовъ, М. И. Страхова, проф. Сумцовъ, М. А. Тростниковъ, А. М. Тютрюмовъ, К. А. Тюлеліевъ, В. П. Чарюлускій, П. В. Чеховъ, В. И. Фармаковскій, А. П. Флеровъ, В. А. Флеровъ, проф. В. М. Шимкевичъ, С. П. Шохоръ-Троцкій, Н. О. Шохоръ-Троцкая, д-ръ В. Ф. Якубовичъ, А. Яцимирскій и др.

«Русская Школа» выходитъ ежемѣсячно книжками, не менѣе пятнадцати печ. листовъ каждая (за май-июнь и июль-августъ—двѣ книжки двойнаго объема). Подписная цѣна: въ Петербургѣ безъ доставки—семь р., съ доставкою—7 руб. 50 коп. для иногороднихъ съ пересылкою—восемь руб.; за границу—девять руб. въ годъ. Сельскіе учителя, выписывающіе журналъ за свой счетъ, могутъ получать журналъ за шесть руб. въ годъ, съ разсрочкою уплаты въ два срока. Города и земства, выписывающіе не менѣе 10 экз., пользуются уступкою въ 15%. Книжные магазины получаютъ за комиссію 5% съ годовой цѣны. Подписка съ разсрочкою и уступкою принимается только въ конторѣ журнала.

Журналъ «Р. Ш.» допущенъ Ученымъ Комитет. Мин. Нар. Просв. къ выпискѣ для фундаментальныхъ библиотекъ среднихъ учебныхъ заведеній, а также въ учительскія библиотеки высшихъ учебныхъ заведеній.

Золотая медаль на международной выставкѣ «Дѣтскій Миръ» въ 1904 году.

Подписка принимается въ конторѣ редакціи (Сиб. Литографская ул. 1).

Редакторъ-издатель Я. Я. Гуревичъ.

ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ

ВІСНИК

український місячник

ЛІТЕРАТУРИ, НАУКИ Й ГРОМАДСЬКОГО ЖИТТЯ

в році 1907 виходить по двох виданнях, київському і львівському

Редакція і головна контора: Київ, Прорізна 20, кв. 3.

Контора львівська, ул. Чарнецького, ч. 26.

(Lemberg, Czarnieckij str. 26. Anzeiger für Litteratur und Wissenschaft).

Передплата на видання київське, платна в Києві для Росії: на цілий рік 6 руб., на виплат: 1 січня 2 руб., 1 марта, 1 червня і 1 вересня по 1 р. 50 к.

Нові передплатники на 1899—1906 р. дістають усі книжки, почавши від 1-ої за ціну 7 руб. 20 коп. 1-ого річника (1898) перші чотири книжки вичерпані; за ціну 6 руб. можна дістати кн. 5—12, з додатком початків статей, що їх продовження містяться в сих книжках.

Поодинокі книжки коштують 2 коп. (в Росії 1 руб.).

З двох перших некомплетних річників продають ся поодинокі книжки по 30 коп.

Книжки висилають ся раз на місяць; хто надсилає передплату по виході книжки, дістає належні книжки при найближшій розсилці

Видавець *Мих. Грушевський.*

Редактор *Фотій Крип'яцький.*

Од редакції.

Журнал «Україна», що виходить з року 1907 замість «Київської Старини», складатиметься з двох частин, які будуть входити у кожен щомісячний книжку. наукової та літературно-публіцистичної.

В частині *науковій* друкуються: самостійні праці з української історії та усякі матеріали до неї, як то: особливо цінні історичні документи, мемуари, хроніки, дневники, записки, споминок, оповідання, біографії, некрологи та характеристики, описи речених пам'яток української старовини та замітки про все те взагалі, що дотикається або змальовує народне життя на Україні, або ж в чому впливається народня творчість та світогляд, як напр.: необслідовані звичаї релігійні, правові, соціальні і т. в.; давні пісні з голосом, незаписані думи, казки, легенди, і т. в.; бібліографічні звістки про нові видання в Росії і заграничем, книжки та статті, які дотикаються минулого і сучасного життя України, з критичними увагами про них.

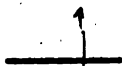
В частині *літературно-публіцистичній*, крім української беллетристики, подаватимуться статті про сучасні питання, особливо ж про ті, що мають зв'язок з життям України.

Статті, як в першій, так і в другій частині, друкуватимуться *українською мовою*, але для тих авторів, яким важко поки ще писати по українському, залишається право подавати свої праці *мовою російською*.

Журнал буде виходити щомісяця книжками аркушів в 10—12.

Рукописи, надіслані у редакцію для друку, коли буде потреба — скорочуватимуться та змінитимуться. Рукописи, які узанаємо буде до друку непридатними, зберігаються в редакції ність кіслців; редакція не бере на себе обов'язку повертати їх авторам своїм коштом.

Редакція просить авторів надіслати книжки та брошури на рецензію.

„УКРАЇНА“

виходить в 1907 р. коло 15 дня кожного місяця книжками в 10—12 аркушів. В міру потреби додаються портрети та малюнки.

ПЕРЕДПЛАТА НА «УКРАЇНУ» В 1907 РОЦІ:

за 12 книжок з доставкою—**7 карб.**, а без доставки—**6 карб.**,
за границю—**8 карб.**

Адреса редакції: КИЇВ, ТРОЦЬК. ПЛОЩ., НАРОДНИЙ ДОМ.

Редакція бере на себе відповідальність за акуратну доставку журналу тільки перед особами, що передплатили його в редакції або в книжковому магазині «Кіевской Старини» (Безаковская, 8).

Як що передплатник котроїсь книжки журналу не одержить, то повинен зараз же, як одержить дальшу книжку, повідомити редакцію про те, що не одержав, попередньою додавши посвідчення місцевої поштової контори.

В 1907 р. редакція «України» видає «Словарь українського язика», зібраний редакцією журналу «Кіевская Старина». Цей «Словарь», під редакцією Б. Грінченка, заслужив 2-у Костомаровську премію від Російської Академії Наук. Весь «Словарь» буде уміщатись на 150 дрюкованих аркушах середнього октава. Поділений він буде на 4 томи. Ціна за всі томи—**7 карб.**, а для передплатників журналу «Україна»—**5 карб.**, коли гроші ці будуть вислані разом з передплатою на журнал. Кожний том вислатиметься передплатникам зараз після виходу його з друку. Перший том вийде в квітні місяці 1907 року.

В редакції продаються комплекти «Кіевской Старини» за роки 1883, 1885, 1887, 1888, 1889, 1890, 1891, 1892, 1893, 1894, 1895, 1896, 1897, 1898, 1899, 1901, 1902, 1904, 1905 і 1906 по **6 карб.** за 12 книжок, а з пересилкою—**7 карб.** Коли купуватиметься за всі роки—**80%** складається. Окремі книжки журналу по **1 карб.**

Редактор-видавець **В. Науменко.**

У К Р А І Н А .

НАУКОВИЙ
ТА
ЛІТЕРАТУРНО-ПУБЛІЦИСТИЧНИЙ
ЩОМІСЯЧНИЙ ЖУРНАЛ.

РІК ПЕРШИЙ.

ТОМ II.

М А Й

1907.

У К І В І .
1907.

З м і е т.

ЧАСТИНА I.

I. До історії указа 1876 року про заборону українсько-го письменства	135—151 ✓
II. І. Стешенко. Історія української драми. Розділ IV. (далі)	152—171 ✓
III. В. Д. Науковий аналіз проф. Т. Флоринського . . .	172—179
IV. Володимир Данилюк. „Ідея“ Шевченка и „Lilje“ Ербена	180—189 ✓
V. С. Петлюра. „Україніа“ в журналі „Видос“ за мину- лий (1906) рік	189—213 ✓
VI. Д. Дорошенко. В. Горленко. († 13 априля 1907 р.).	214—217 ✓
VII. И. Фр. Павловский. Декабрист Я. А. Драгомановъ . .	218—220 ✓
VIII. И. Фр. Павловский. Стихотворець-попрошайка Араность.	221—223
IX. Бібліографія: а) М. Павлик. Михайло Драгоманов, „ви- сокий рівень“ українства та „нова ера“; б) М. Павлик. Михайло Драгоманів і его роля в роз- вою України. <i>М. Ж.</i> ; в) М. Драгоманов. „Листи до Ів. Франка і інших. 1881—1886. <i>Д. Доро- шенко</i> ; г) А. С. Суворинъ. Хохлы и хохлушки. <i>С. Петлюра</i> ; д) М. Веберъ. Историческій очеркъ освободительнаго движенія въ Россіи и поло- женіе буржуазной демократіи. <i>М. Норн</i> . . .	224—240
X. По журналах	241—241
XI. Нові книжки	245—246

ЧАСТИНА II.

I. С. Петлюра. Політичні українські партії в Галичині. (Партія українських соціал-демократів)	37—48 ✓
II. С. Петлюра. З українського життя. (З'їзд української демократично-радикальної партії. З'їзд У. Н. П. Новішія резолюції з'їзду цієї партії	49—64 ✓
III. Д. Дорошенко. До 25-літнього ювілею артистичної діяльності Миколи Садовського	65—76

У К Р А І Н А.

НАУКОВИЙ

ТА

ЛІТЕРАТУРНО-ПУБЛІЦИСТИЧНИЙ

ЩОМІСЯЧНИЙ ЖУРНАЛ.

РІК ПЕРШИЙ.

ТОМ II.

М А Й

1907.

У К І В І.
1907.

Друкарня Н. Т. Корчак-Новіцького у Києві, Меришговська, 6.

До історії указу 1876 року про заборону українського письменства.

На протязі тридцяти останніх літ дуже часто говорилось в пресі про сумної згадки указ 1876 року, який прийняв сильне зовсім течію українського письменства в Росії, через що центр усього українського національного руху вийшов з меж України Російської та перенісся до Галичини. Не будемо тепер говорити про те, які наслідки були цього переміщення центра, а тільки познайомимо наших читачів з історією самого указу 1876 року, маючи для цього в своїх руках офіційні матеріали.

Ще з початку 70-х років минулого віку почала складатися в Києві атмосфера, яка не обіцяла нічого доброго для українського національного діла. Тут, в Києві, зустрілися в той час течії двох лагерів—реакційного, на чолі якого стояли тоді деякі з впливових серед адміністрації людей, і прогресивного, в якому дуже значну роль відгравали українці,—та ще зустрілися так гостро, що перемішалося все розуміння принципіальних питаннів з чисто особистими, іноді навіть зв'язаними з інтересами тільки своєї власної особи, опертими на уразках самолюбства. Дякуючи цьому, сперечання з боку реакціонерів приймали характер не наукових дискусій, навіть не літературно-публіцистичної критики, а переходили в більш енергичну форму—в доноси різного складу. Органом, де виступала реакція, був «Києвлянинъ» з своїм редактором В. Я. Шульгиним. Протилежним йому органом явився «Киє-

скій Телеграфъ», видавцем якого була А. Гогоцька, а головними співробітниками стали видатніші з українців. Перші гострі виступи і почались на ґрунті конкуренції «Кіевлянина» з «Кіевськимъ Телеграфомъ». Досить переглянути номери «Кіевлянина» за 1874—5 роки, щоб побачити, якого характеру була вся його полеміка, де найяснішим гасломъ завше було «salveant consules». Багато причинились до того, щоб це гострійшими стали відносини реакції до українства, факти, які виявились на 3-му археологічному з'їзді в Києві: тут чисто-наукові дискусії по питанню про те, через що не задержався «былевой эпосъ» в українських народних піснях, на сторінках «Кіевлянина» прийняли характер політики з обвинувачуванням українців в сепаратизмі і з цього наліть боку. Фінальним аккордом всієї цієї музички з'явилися факти в житті «Юго-западнаго отдѣла Императорскаго Географическаго Общества», де виступили, як найбільш працюючі елементи, тіж самі українці, через що відомий реакціонер, тайний совітник М. В. Юзефович, побачивши, що його позиція в цій інституції ушала, демонстраційно вийшов з неї таї почав усілякі заходи, щоб знищити не тільки її, але приборкати крила і всієї української партії.

Вже з початку 1876 року пройшла серед княи чутка, що М. В. Юзефович подав якусь докладну записку, але яку і до чого вона мусить довести—цього напевно ніхто не знав. Аж в кінці мая місяця стало відомим, що М. В. Юзефович обернувся з докладною запискою до царя, в якій наговорив таких страхів, що царь вриказав скласти особливий совіт для розгляду всього питання про «українофільство». В цей совіт, по наказу царя, увійшли: Мин. Внур. Дѣлъ Тинаневъ. Мин. Народн. Просвѣщ. гр. Д. Толстой. Главн. Нач. 3-го отд. Собств. Его Величества канцелярії Потаповъ и Предсѣдатель Кіевск. Археогр. Комисс. М. В. Юзефовичъ. Журнал цього совіта ми і подіємо тут.

Въ виду обнаруженной въ последнее время на югѣ Россіи дѣятельности особаго рода пропагандистовъ, зараженныхъ такъ

названимъ українофильствомъ, а также распространіенія въ народѣ переводовъ, учебниковъ и молитвенниковъ на малороссійскомъ нарѣчій, Вашему Имп. Величеству благоугодно было Высочайше повелѣть: учредить для всосторонняго обсужденія этого вопроса, подъ предсѣдательствомъ Мин. Вн. Дѣлъ, совѣщаніе изъ Мин. Нар. Просв., Об.-Прок. св. Синода, Главнаго Нач. 3 Отд. Собств. Вашего Величества канцеляріи и Предсѣдат. Кіевской археологич. комиссіи тайн. сов. Юзефовича.

Во исполненіе такого Высочайшаго повелѣнія, совѣщаніе сочло необходимымъ прежде всего подробно разсмотрѣть всѣ вѣдоющія данія и свѣдѣнія, могуція уяснить вполнѣ настоящее положеніе вопроса, обратившаго на себя Выс. вниманію Вашего Величества.

Въ этихъ видахъ, совѣщавшіяся лица выслушали подробное сообщеніе т. с. Юзефовича касательно постепеннаго, но вѣдѣсь съ тѣмъ дѣятельнаго и систематическаго стремленія українофиловъ къ проведенію въ народныя массы южной Россіи идеи о самобытной малорус. національности.

Что въ высшей степеніи вредное стремленіе, по мнѣнію т. с. Юзефовича, получило развитіе лишь въ недавнее время и не имѣетъ за собою никакихъ твердыхъ историческихъ основаній. Между русскими племенами никогда не было національной розни. Вѣра, языкъ и историческія начала у нихъ были всегда одни и тѣже. Кіевъ съ общерусскою святынею, Москва съ общерусскимъ царемъ служили такими звеньями нашего народнаго единства, которыхъ не могла разорвать никакая внѣшняя сила. Со времени возсоединенія Малороссіи съ русскимъ государствомъ не было съ ея стороны, за исключеніемъ вѣроломной поштыки Мазени, ни одного признака обособленія. Напротивъ, множество фактовъ свидѣтельствуетъ о ея постоянномъ стремленіи къ полному сліянью съ великою Россією. Малорус. племена Царскій принципъ, этотъ жизненный узелъ всей Руси, также святы и дороги, какъ и великоруссамъ. Дворянство и народъ малорос. губерній доказали на дѣлѣ свою неизмѣнную вѣрность Царю и Отечеству въ тяжелую годину отечественной войны и при дву-

краткомъ ополченіи козаковъ въ минувшее царствованіе. Ясно, что при такой однородности возрѣній и чувствъ малороссы никогда не могли ставить родныя вышнѣ отечества. Поэтому ни политическая идея малорусской исключительности, ни стремленіе къ возрожденію національной малороссійской литературы, никогда въ дѣйствительности не существовавшей, не суть явленія, находящія для себя оправданіе въ историческомъ ходѣ жизненнаго развитія народа, но, по мнѣнію т. с. Юзефовича, представляютъ собою тенденціи небольшого кружка людей, видящихъ въ осуществленіи своихъ преступныхъ цѣлей лишь средство къ развитію внутренней смуты единственно только для революціонныхъ цѣлей.

Политическая идея малорусской исключительности, какъ полагаетъ т. с. Юзефовичъ, есть замышленіе Австрійско-польской интриги, пущеной у насъ въ ходъ поляками въ началѣ 40-хъ годовъ. Въ этомъ убѣжденіи удостовѣряетъ его исторія одного изъ самыхъ ярыхъ пропагандистовъ украинофильства Кулѣша, едва ли не первымъ положившаго основаніе къ далыѣйшему развитію и распространенію вреднаго и бессмысленнаго ученія объ обособленіи Малороссіи. Кулѣшъ, бывъ прежде поклонникомъ до обожанія Богдана Хмельницкаго, подпалъ подъ вліяніе извѣстнаго польскаго литератора Михаила Грабовскаго, который увѣрялъ его въ самостоятельномъ значеніи и громадномъ историческомъ призваніи малорус. племени, какъ особаго народа, убѣдивъ его и въ томъ, что Хмельникій не освободилъ народъ, но напротивъ, окончательно погубилъ, закабалилъ чуждому Московскому игу, гораздо болѣе тяжкому, чѣмъ было это Польское.

Почти одновременно съ Кулѣшомъ явился поэтъ Шевченко, котораго сторонники Кулѣша, по смерти поэта, старались всѣми силами поднять на пьедесталъ народнаго кумира, для чего съ особыми манифестанціями и торжественностью перевезли его гробъ изъ Петербурга въ Кіевъ и похоронили около Канева надъ Днѣпромъ. Но не смотря на все это, народъ остался совершенно равнодушнымъ къ могилѣ Шевченка и едва ли не забылъ уже о ней. Въ 1861 г. началъ издаваться въ Петербургѣ Вѣстникъ

скимъ, въ сообщеніи съ Кулѣшомъ, журналъ «Основа». Появленіе этого журнала было первымъ формальнымъ проявленіемъ украинифильской пропаганды. Одною изъ главнѣйшихъ задачъ основателей новаго журнала тогда было введеніе преподаванія учебныхъ предметовъ въ народныхъ школахъ на малорус. нарѣчій. Но и эта попытка не имѣла успѣха. Въ Малороссіи озадачилось такъ мало сочувствія къ «Основѣ», что она, просуществовавъ менѣе двухъ лѣтъ, должна была прекратиться по недостатку подписчиковъ.

Такимъ образомъ, украинифильская пропаганда до послѣдняго времени, помимо пустой болтовни недоучившейся молодежи и нѣсколькихъ безумныхъ и неудавшихся попытокъ взволновать народъ, не имѣла успѣха. Въ своемъ же нынѣшнемъ значеніи она явилась неожиданно, подъ прикрытіемъ цѣлей благовидныхъ и притомъ имѣющихъ исключительно научный характеръ.

Учрежденный въ Кіевѣ Отдѣлъ Имп. Русск. Геогр. Общ. далъ у себя приютъ той партіи неблагонаправленныхъ и вредныхъ лицъ, которыя въ настоящее время отличаются особою дѣятельностью на поприщѣ распространенія въ средѣ народа идеи о самостоятельной народности малоруссовъ. Въ короткое время Отдѣлъ завелъ свою книжную лавку, организовалъ свою издательскую дѣятельность, основалъ свой органъ «Кіевскій Телеграфъ» съ собственной типографіей и пустилъ въ ходъ по самымъ низкимъ цѣнамъ свои тенденціозныя изданія, въ томъ числѣ всаженную передѣлку на малорусское нарѣчіе Гоголевскаго Тараса Бульбы, гдѣ всѣ слова: Россія, Русская земля, русскій — устранены и замѣнены словами: Украина, Украинская земля, украинецъ, а въ концѣ концовъ пророчески провозглашены даже будущій украинскій Царь.

Одними изъ главнѣйшихъ дѣятелей Отдѣла на поприщѣ распространенія въ народѣ ложной и зловерной мысли о самостоятельности малорусской народности, языка и литературы являются: Чубинскій и бывший доцентъ кіевского университета Драгомановъ.

Положивъ извѣстную ему крайне вредную дѣятельность Чубинскаго и Драгоманова, о которыхъ имѣются также самыя подробныя и обстоятельныя свѣдѣнія какъ въ Министерствѣ вн. дѣлъ, такъ и въ 3 Отдѣленіи Собств. Вашего Величества капеллярн., т. с. Мухомовичъ въ особенности обратилъ вниманіе соображенія на крайне демократическое и протинуправительственное направленіе Драгоманова—одного изъ учредителей Отдѣла, который неустанно проводитъ свои вредные принципы не только въ отечественной литературѣ, но и за границею, гдѣ вошелъ въ непосредственныя, личныя сношенія съ Галицкою антирусскою партіею, сгруппировавшись въ общество «Просвѣты» (Просвѣщенія). Статьи Драгоманова въ газетѣ «Правда»¹⁾ не оставляютъ ни малѣйшаго сомнѣнія на счетъ того значенія, которое заключаетъ въ себѣ настоящее украинифильство, значеніе это, по убѣжденію т. с. Мухомовича, ниолнѣ ясно: оно есть ничто иное какъ попытка, которой маскируется чистѣйшій социализмъ, или вѣрнѣе, чистѣйшая демагогія.

Что касается Кіевскаго Географическаго Отдѣла, то онъ, не смущаясь тѣмъ, что Драгомановъ за обнаруженное имъ украинифильское направленіе, былъ по предложенію Министра Народнаго Просвѣщенія уволенъ въ концѣ 1875 г. отъ должности доцента историко-филологическаго факультета Университета св. Владимира въ Кіевѣ, продолжаетъ слѣдовать по однажды усвоенному направленію, набирая въ члены Отдѣла такихъ лицъ, каковы мѣдвѣкъ Носъ и Кописскій. Личности эти за неблагонадежность и распространеніе брошюръ «Земля и воля» были, по распоряженію правительства, высланы въ отдаленныя губерніи, гдѣ и состояли до помилуванія подъ строгимъ полицейскимъ надзоромъ. Сверхъ сего, членомъ Отдѣла избранъ въ минувшемъ году прибывшій изъ Петербурга адвокатъ Молчановъ, личность въ высшей степени неблагонадежная и зараженная самымъ край-

¹⁾ Находится въ Галиціи и отличается украиниф. и крайне враждебнымъ всему русскому направленіемъ.

нимъ социализмомъ. Молчановъ предназначался Отдѣломъ въ редакторы «Кіевск. Телегр.» и, вступивъ уже подъ рукою въ издѣваніе редакціею, успѣлъ перепечатать въ этой газетѣ статью изъ лондонской газеты «Впередъ» (въ №№ 137, 138 и 137—1875 г.). Въ настоящее время Молчановъ находится за границею, куда онъ бѣжалъ вслѣдствіе возбужденнаго противъ него обвиненія въ похищеніи изъ арестантскихъ дѣлъ нѣсколькихъ паспортовъ. Въ заключеніи т. с. Юзефовичъ выразилъ убѣжденіе, что хотя политическія заразы не могутъ имѣть у насъ такого разрушительнаго значенія, какъ на западѣ, но во первыхъ, они губятъ массы нашей молодежи, а во вторыхъ, были и у насъ праймеры зараженія, которые угрожали Россіи страшными бѣдствіями, и что поэтому принятіе энергическихъ мѣръ для пресѣченія аза безусловно необходимо.

Засимъ совѣщаніе обратилось къ разсмотрѣнію свидѣній, имѣющихся по обсуждаемому дѣлу въ Главномъ Управленіи по дѣламъ печати. Изъ этихъ свидѣній усматривается, между прочимъ, что цензурное вѣдомство давно уже обратило вниманіе на появленіе въ печати значительнаго числа книгъ, издаваемыхъ на малорус. нарѣчій, не заключающихъ въ себѣ повидимому ничего политическаго и враждающихся единственно въ сферѣ интересовъ чисто научныхъ и художественныхъ. Но слѣдя съ особеннымъ вниманіемъ за направленіемъ всѣхъ расплодившихся во множествѣ изданій для народа на малорус. нарѣчій, нельзя было не прийти къ положительному заключенію въ томъ, что вся литературная дѣятельность такъ называемыхъ украинфиловъ должна быть отнесена къ прикрытому только благовидными формами посягательству на государственное единство и цѣлость Россіи. Центръ этой преступной дѣятельности находится въ настоящее время въ Кіевѣ.

Кіевскіе украинфилы (насколько высказываются они въ органахъ печати, издающихся въ Россіи) преслѣдуютъ будто бы цѣли не только невыпныя, но даже похвальныя — распространеніе просвѣщенія въ средѣ малорос. народа, и только для того, чтобы оно было для него доступнѣе, издають книги для народнаго чтенія на понятномъ малороссамъ украинскомъ нарѣчій. Но

при цьому українофилы настойчиво пытаются вознести простонародное нарѣчіе Южной Россіи на степень литературнаго языка, какъ посредствомъ переводовъ на оное произведеній русской и иностранныхъ литературъ, такъ и изданіемъ оригинальныхъ сочиненій. Стремленіе кіевскихъ українофиловъ породить литературную рознь и, такъ сказать, обособиться отъ великорусской литературы, представляется опаснымъ и потому еще, что совпадаютъ съ однородными стремленіями и дѣятельностію українофиловъ въ Галицію, постоянно толкующихъ о 15-милліонномъ южно-русскомъ народѣ, какъ о чемъ то совершенно отдѣльномъ отъ великорусскаго племени. Такой взглядъ рано или поздно броситъ галиційскихъ українофиловъ, а затѣмъ и нашихъ, въ объятія поляковъ, не безъ основанія усматривающихъ въ стремленіяхъ українофиловъ движеніе въ высшей степени полезное для ихъ личныхъ политическихъ цѣлей. Несомнѣннымъ доказательствомъ этому служитъ поддержка, оказываемая Галицкому українофильскому обществу «Просвѣта» сеймомъ, въ которомъ преобладаетъ и господствуетъ польское вліяніе.

Въ книгахъ, изданныхъ нашими українофилами для народа съ дозволенія цензуры, не замѣчается явнаго демократическаго направленія, но это вовсе не доказываетъ, чтобы українофилы были чужды разрушительныхъ началъ социализма. Въ Кіевскую цензуру неоднократно представлялись рукописи, которыя не были пропущены къ печати именно потому, что въ нихъ обнаруживалась вражда къ высшимъ и богатымъ слоямъ общества и стремленія поселить къ нимъ злобу и презрѣніе.

Что же касается галиційскихъ українофиловъ, то одинъ изъ нихъ открыто проповѣдывалъ, что народъ необходимо воспринимать по системѣ позитивизма, а такъ какъ проповѣдь эта явилась въ газетѣ «Правда», органѣ галиційскихъ українофиловъ, то есть полное основаніе предполагать, что редакція этого изданія вполне солидарна съ такими воззрѣніями.

Изъ свѣдѣній, имѣющихся въ 3 Отдѣленіи Собственной Вашего Величества канцелярія и Министерствѣ Вн. Дѣлъ, особаго вниманія заслуживаетъ обнаруженное въ самое недавнее время въ

Новоградъ-Волинскомъ уѣздѣ, волынск. губ., среди населенія Райковской волости, и преимущественно у учениковъ сельскихъ школъ, появленіе книгъ и брошюръ на малорусскомъ нарѣчій, сочиненій Шевченка, Савицкаго, Горбунова и Комарова. Хотя книги эти разрѣшены къ печатанію цензурою и по содержанию своему не имѣютъ антиправительственнаго характера, но усиллившееся распространеніе ихъ въ послѣднее время въ средѣ крестьянъ одной мѣстности уѣзда дало поводъ предполагать, что книги эти распространяются къмъ то съ предвзятой цѣлью. Произведеннымъ вслѣдствіе сего негласнымъ дознаніемъ вполне выяснено, что брошюры и книги раздавались крестьянамъ, и преимущественно учителямъ и ученикамъ сельскихъ школъ, безвозмездно волостнымъ писаремъ Михайломъ Лободовскимъ (тѣмъ самымъ, который передѣлалъ Гоголевскаго Тараса Бульбу), получившимъ книги и брошюры отъ Предсѣдателя мѣстнаго сѣзда Миромыхъ Судей и посредниковъ Косача. При опредѣленіи личности Лободовскаго выяснилось также, что онъ состоитъ подъ особымъ надзоромъ Драгоманова и Косача, женатаго на родной сестрѣ Драгоманова, столь же истой украинофилькѣ, какъ и ея братъ. Писарь Лободовскій, узнавъ, что дѣянія его обнаружены, неизвѣстно куда скрылся, а за Косачемъ и его женою продолжается негласное наблюденіе. Со стороны же Министра Внутр. Дѣлъ затребованы отъ волинскаго губернатора подробныя свѣдѣнія о Косачѣ, его направленіи и служебной дѣятельности.

По отношенію же къ наложеннымъ выше, сообщеннымъ т. с. Юзефовичемъ, свѣдѣніямъ о неблагонадежныхъ въ политическомъ отношеніи личностяхъ, состоящихъ членами Кіевскаго Отдѣла Геогр. Общ., каковы: Чубинскій, Драгомановъ, Носъ и Кописскій, генераль-адъютантъ Потаповъ сообщилъ сообщенію, что Имп. Русск. Геогр. Общ. перѣдую ходатайствуетъ о помилованіи, а затѣмъ и пользуется учеными трудами лицъ, извѣстныхъ своею неблагонадежностью, указавъ при этомъ, въ видѣ примѣра, на дворянъ волинской и люблинской губерній: Чекановскаго и Ксенжепольскаго, подвергшихся осужденію въ каторжныя работы за участіе въ польскомъ мятежѣ 1863 г., и бывшего сотника Св-

бирскаго казачьяго войска Потанина, находившагося на крѣпостныхъ работахъ за участіе въ заговорѣ, имѣвшемъ цѣлью отдѣленіе Сибири отъ Русской монархіи.

Изъ подробнаго разсмотрѣнія и обсужденія всего вышеизложеннаго и тщательнаго сопоставленія фактовъ о дѣятельности украиннофиловъ, сообщаніе не могло не усмотрѣть, что исходною точкою вышеизложенныхъ украиннофильскихъ стремленій служить ложное и совершенно превратное убѣжденіе въ томъ, что нарѣчіе, которымъ говоритъ украинское племя, до того отлично отъ нарѣчія великоруссовъ, что малоруссы понимаютъ его не въ состояніи. Предвзятая ложность подобнаго убѣжденія очевидна, точно также, какъ очевидна и та конечная цѣль, къ (sic) которой направлены усилія украиннофиловъ, пытающихся нынѣ обособить малоруссовъ медленнымъ, но до извѣстной степени вѣрнымъ путемъ обособленія малорусс. рѣчи и литературы. Нельзя при этомъ не замѣтить, что литературныя произведенія на украинскомъ нарѣчій не представляютъ собою явленія небывалаго: напротивъ: многое писалось и прежде на этомъ нарѣчій, какъ напр., сочиненія Котляревскаго, Артемовскаго-Гулака, Квитки, Гребенки и нѣкоторыхъ другихъ, но никто никогда не заподозрѣвалъ этихъ писателей въ сепаратистскія стремленія потому именно, что они были совершенно чужды этимъ стремленіямъ, а произведенія ихъ не имѣютъ ничего общаго съ направленіемъ нынѣшней литературы и издательской дѣятельности украиннофиловъ. Въ писаніяхъ современныхъ дѣятелей украиннофильства не только сквозитъ смутно, но и высказывается явно мысль объ обособленіи Малороссіи отъ остальной Россіи, обособленіи пока еще только литературномъ, но за которымъ естественно и даже необходимо должно послѣдовать стремленіе къ обособленію политическому, ибо ничто не объединяетъ людей въ политическомъ отношеніи такъ сильно, какъ единство языка и литературы, и наоборотъ, ничто не разъединяетъ ихъ въ такой степени, какъ различіе языка и письменности. Допустить созданіе особой простонародной литературы на украинскомъ нарѣчій, значило бы положить прочное основаніе къ развитію убѣжденія въ возможности осуществить въ будущемъ,

хотя можетъ быть и весьма отдаленномъ, отчужденіе Украины отъ Россіи. Относясь спусходительно къ развивающемуся пылѣ посполановенію обособить украинское нарѣчіе путемъ возведенія его на степень языка литературнаго, правительство не имѣло бы никакого основанія не допустить такого же обособленія и для нарѣчій Бѣлоруссовъ, составляющихъ столь же значительное племя, какъ и Малороссы. Украина, Малороссія и Западная Россія, населенная Бѣлоруссами, силою историческихъ событий и естественнаго тяготѣнія окраинъ къ соплеменному или великорусскому центру, составляютъ одно неразрывное и единое съ Россіею великое политическое тѣло, а потому поощрять или хотя бы только равнодушно относиться къ попыткамъ небольшой горсти неблагонамѣренныхъ личностей, сѣющихъ рознь и смуту среди украинскаго племени, было бы величайшею политическою неосторожностью. Поэтому, совѣщаніе признало единогласно, что пылѣвшее движеніе Украинифильовъ представляется явленіемъ опаснымъ и не могущимъ быть долѣе терпимымъ. Усматривая засимъ, что главнѣйшимъ средствомъ для достиженія предвзятой украинифильской цѣли служить распространеніе въ народѣ книгъ и брошюръ на малороссійскомъ нарѣчій и что въ этомъ отношеніи наши кievскіе украинифилы являются солидарны со своими единомышленниками въ Галиціи, съ которыми, какъ можно полагать по нѣкоторымъ признакамъ и указаніямъ, они находятся въ сношеніяхъ, совѣщаніе, вполне сознавая важность и значеніе этой стороны разсматриваемаго дѣла, признало необходимымъ по возможности противодѣйствовать проявляющемуся въ Галиційской печати украинифильскому направленію, служащему какъ бы точкою опоры или базисомъ нашимъ кievскимъ украинифиламъ. Единственнымъ и вѣрнымъ къ достиженію вышеуказанной цѣли средствомъ представляется поддержаніе нашимъ правительствомъ какого либо печатнаго органа, издающагося въ Галиціи, по направленію своему не имѣющаго ничего общаго съ враждебными для интересовъ Россіи тенденціями заграничныхъ польскихъ газетъ и издающагося въ Галиціи газетою «Правда». По общему всѣхъ совѣ-

щавшихся лицъ убѣжденію, надлежало бы въ этихъ видахъ оказывать поддержку Галицко-русской газетѣ «Слово», уже издавна отличающейся открытымъ поборничествомъ за все русское и постоянно старающоюся опровергать всѣ неблагонамѣренныя свѣдѣнія и вымыслы нѣкоторыхъ заграничныхъ періодическихъ изданій о Россіи. Газета «Слово» доказала свою искреннюю преданность истинно-русскимъ интересамъ всего нагляднѣе въ минувшемъ году во время обнаружившагося въ средѣ униатскаго населенія Царства Польскаго движенія къ воссоединенію съ Православною церковью. Достаточно указать, что, несмотря на постоянныя преслѣдованія и притѣсенія со стороны поляковъ и высшаго униатскаго духовенства во Львовѣ, редакторъ газеты «Слово» рѣшился напечатать точный текстъ соборнаго постановленія холмской духовной консисторіи, перепечатывалъ изъ Правит. Вѣстника всѣ свѣдѣнія о ходѣ униатскаго дѣла и безъ всякихъ сокращеній помѣстилъ описаніе Всемилостивѣйшаго приѣма, оказаннаго Вашимъ Имп. Велич. 25 марта 1875 г. деютаціямъ отъ униатскаго духовенства и мірянъ бывшей холмской епархіи. Такое направленіе газеты «Слово» вызвало, какъ уже сказано, со стороны высшаго галиційскаго духовенства мѣры, клонящіяся къ подрыву матеріальныхъ средствъ редакціи, такъ какъ львовскій митрополитъ Сембратовичъ циркулярно запретилъ галицкимъ священникамъ подъ опасеніемъ лишенія мѣста, подписываться на эту газету.

Въ виду сего полагалось бы предоставить Шефу Жандармовъ войти въ ближайшія соображенія касательно оказанія редакціи газеты «Слово» негласнаго денежнаго пособія и окончательныя предположенія свои по сему предмету повергнуть на Выс. Вашего Величества благовоззрѣніе.

Относительно выясненнаго, воильтъ неблагонамѣреннаго направленія Кіевскаго отдѣла Импер. Русск. Геогр. Общества совѣщаніе нашло нужнымъ предоставить Министру Внутр. Дѣлъ войти по принадлежности въ надлежащія сношенія въ тѣхъ видахъ, чтобы Отдѣлъ этотъ былъ лишень возможности, прикрываясь благовиднымъ цѣлямъ, служить центромъ украинофиль-

скаго направлення, а относительно дознанной вредной и не могущей быть доле терпимою діяльности Чубинскаго и Драгоманова, представить Вашему Импер. Величеству особый всеподданнѣйшій докладъ.

Обращаясь къ хѣрамъ, которыя могли бы въ близкомъ будущемъ несомнѣнно положить предѣлъ распространенію въ народѣ книгъ и брошюръ на малорусскомъ нарѣчій, совѣщаніе пришло къ заключенію, что единственно вѣрнымъ для сего средствомъ представляется запрещеніе, во 1-хъ, ввоза въ предѣлы Имперіи безъ особаго на то разрѣшенія Главнаго Управленія по дѣламъ печати какихъ бы ни было книгъ, издаваемыхъ за границею на малорусскомъ нарѣчій, и 2, печатаніе въ Имперіи на томъ же нарѣчій всякихъ оригинальныхъ произведеній или переводовъ, за исключеніемъ историческихъ документовъ и памятниковъ и 3, сценическихъ представленій и печатанія къ нотамъ текстовъ, а равно и чтенія публичныхъ лекцій на малоруссійскомъ нарѣчій.

Всѣ означенныя выше въ общихъ чертахъ предположенія могутъ, по мнѣнію совѣщанія, непосредственно остановить пропаганду украинофиловъ, преградивъ избранный ими путь къ распространенію въ народѣ, посредствомъ печати, мысли о самостоятельности малорусскаго языка и народности. При этомъ совѣщаніе приняло также во вниманіе, что изъясненное во 2 пунктѣ предположеніе было бы въ сущности ничѣмъ инымъ, какъ расширеніемъ Высоч. новелліи отъ 3 Іюля 1863 г., коимъ разрѣшено было допускать къ печати на малорусскомъ нарѣчій только произведенія, принадлежація къ области названной литературы, а съ пропускомъ книгъ духовнаго содержанія, учебныхъ и вообще назначаемыхъ для первоначальнаго чтенія, повелѣно было пріостановиться.

Наряду съ сими соображеніями совѣщаніе не могло не остановиться и на томъ весьма важномъ заключеніи, что основныя и незыблемыя убѣжденія въ общности и нераздѣльности всѣхъ племенъ и народностей, населяющихъ русское государство, видѣются въ молодое поколѣніе прочтѣ всего въ школѣ, а

потому нашло полезнымъ обратить особое вниманіе Министра Народ. Просв. на необходимость самаго тщательнаго и осмотринаго подбора преподавателей въ учебныхъ заведеніяхъ округовъ Харьковскаго, Кіевскаго и Одесскаго, причеиъ со стороны совѣщавшихся лицъ было выражено желаніе, чтобы оканчивающіе курсы въ учебныхъ заведеніяхъ которой либо изъ губерній, входящихъ въ составъ вышеупомянутыхъ округовъ, были по мѣрѣ возможности назначаемы преподавателями въ другія губерніи того же округа.

Министръ Нар. Просвѣщенія, вполне соглашаясь съ вышеприведенными соображеніями, заявилъ, что съ его стороны никогда не было оказываемо ни малѣйшаго спсхожденія такимъ лицамъ учебнаго нѣдомства, вредное вліяніе конхъ на молодежь было вполне доказано, и что самымъ лучшимъ и наглядыиъ доказательствомъ тому можетъ служить какъ отрѣшеніе отъ должности доцента [Кіевскаго Университета Драгоманова, такъ и еще въ самое недавнее время Черторійскаго, учителя Полтавской гимназій, свѣдѣнія о коеиъ сообщены ему были Министромъ Ви. Дѣлъ.

Наконецъ, совѣщаніе признало полезнымъ остановиться на нѣмѣвшихся въ виду его свѣдѣнійхъ о крайне вредномъ направленіи издающейся въ Кіевѣ газеты «Кіевск. Телеграфъ», которая, какъ упомянуто было выше, дозволяетъ себѣ помѣщать на своихъ столбцахъ статьи, совершенно несоотвѣтствующія видаиъ Правительства, а нѣмюція несомнѣнный оттѣнокъ украиннофильскихъ стремленій. Газета «Кіевск. Телеграфъ» издается г-жею Гогоцкою, политическая благонадежность которой болѣе чѣмъ сомнительна, а редакторомъ газеты состоитъ нѣкто Снѣжко-Блоцкій. Въ дѣйствительности же Снѣжко-Блоцкій редакторъ только номинальный, такъ какъ онъ слѣпъ на оба глаза и лично заниматься газетою не въ состояннѣ. Редакціею управляетъ г-жа Гогоцкая съ кружкомъ сотрудниковъ столь же мало благонадежныхъ, какъ и она сама. Въ виду сего, совѣщаніе полагало бы возможнымъ и вполне соотвѣственнымъ совершенно воспретить дальнѣйшее изданіе газеты «Кіевск. Телеграфъ». Совокупность всѣхъ нато-

женнихъ выше предположеній, клонящихся къ тому, чтобы остановить в пресѣчь въ корнѣ дальнѣйшее развитіе вредной украинофильской пропаганды, должна, по мнѣнію совѣщанія, принести прямую и скорую пользу, а потому, на основаніи всего вышеизложеннаго, полагалось бы: 1) не допускать ввоза въ предѣлы Имперіи безъ особаго на то разрѣшенія Главнаго Управленія по д. п. какихъ бы то ни было книгъ и брошюръ, издаваемыхъ за границею на малорусскомъ нарѣчій. 2) Печатаніе и изданіе въ Имперіи оригинальныхъ произведеній и переводовъ на томъ же нарѣчій воспретить, за исключеніемъ лишь а) историческихъ документовъ и памятниковъ и б) произведеній изящной словесности: но съ тѣмъ, чтобы при печатаніи историческихъ памятниковъ безусловно удерживалось правописаніе подлинниковъ: въ произведеніяхъ же изящной словесности не было допускаемо никакихъ отступленій отъ общепринятаго русскаго правописанія и чтобы разрѣшеніе на печатаніе произведеній изящной словесности давалось не иначе, какъ по разсмотрѣніи рукописей въ Главномъ Управленіи по д. п. 3) Воспретить также различныя сценическія представленія и чтенія на малорусскомъ нарѣчій, а равно и печатаніе на таковомъ же текстѣ къ музыкальнымъ нотамъ. 4) Прекратить дальнѣйшее изданіе газеты «Кіевскій Телеграфъ». 5) Усилить со стороны мѣстнаго учебнаго начальства наблюденіе за преподавателями начальныхъ училищъ и взять изъ библіотекъ низшихъ и среднихъ учебныхъ заведеній въ малоросс. губерніяхъ книги и брошюры, изданіе коихъ воспрещается ст. 1 и 2 настоящихъ правилъ. 6) Предоставить Министру Нар. Просв. предложить попечителямъ учебныхъ округовъ Харьковскаго, Кіевскаго и Одесскаго доставить въ вѣренное ему Министерство поименные списки преподавателямъ, съ отиѣтками о благонадежности ихъ по отношенію къ украинофильскимъ тенденціямъ, и отиѣченныхъ неблагонадежными переводить изъ малороссійскихъ въ другія губерніи, замѣнивъ перемѣщеныхъ уроженцами великороссійскихъ губерній. 7) Предоставить Министру Внутреннихъ Дѣлъ войти съ кѣмъ слѣдуетъ въ сношеніе касательно дѣятельности и направленія Кіевс. Отдѣла Имп. Русск.

Географ. Общества, а касательно членовъ онаго, Чубинскаго и Драгоманова, представить особый всеподаниѣйшій докладъ. 8) Предоставить шефу жандармовъ просить особое Высочайшее повелѣніе относительно оказанія поддержки издающейся въ Галиціи газеты «Слово». О таковыхъ предположеніяхъ своихъ свѣщаніе всеподаниѣйшимъ долгомъ считаетъ повергнуть на Высочайшее Вашего Величества благовозрѣніе. Подписали: Генераль-адъютантъ Тимашевъ, гр. Дм. Толстой, ген.-адъют. Потаповъ; тайн. сов. Михаилъ Юзюфовичъ.

На подлинномъ собственною Его Императорскаго Величества рукою начертано: «исполнить, но съ тѣмъ, чтобы Отдѣлъ Географическаго Общества въ Кіевѣ *въ нынѣшнемъ его составѣ былъ закрытъ* и чтобы открытіе его вновь не могло состояться иначе, какъ съ Мого разрѣшенія, по представленію Мин. Вн. Дѣлъ. Дня 18—30 Мая 1876 г.».

Наслѣдкомъ цих всіх заходів М. Юзюфовича, що мав спідрученими собі згадаючого вище В. Шульгина, П. Ригельмана, П. Ренпенкамфа та ще багатьох з профессорів кийвського університета, з'явився відомий указ 18/30 мая 1876 р., який був конфіденціально переданий до «Глави. Управл. по дѣламъ печати», а звідтіля пішов до всіх цензурних комітетів, цензорів, губернаторів — ось в якій формі:

Госуд. Мин. въ 18/30 днѣ мин. мая Высочайше повелѣтъ соизволять: 1) не допускать ввоза въ предѣлы Имперіи безъ особаго на то разрѣшенія Гл. Упр. по д. п. какихъ бы то ни было книгъ и брошюръ, издаваемыхъ за границею на малорусскомъ нарѣчїи. 2) Печатаніе и изданіе въ Имперіи оригинальныхъ произведеній и переводовъ на томъ же нарѣчїи воспретить, за исключеніемъ лишь: а) историческихъ документовъ и памятників и б) произведеній изаціи словесности, но съ тѣмъ, чтобы при печатанїи историческихъ памятників безусловно удерживалось правописаніе подлинників; въ произведенїяхъ же изаціи сло-

вности не было допускаемо никакихъ отступленій отъ общепринятаго русскаго правописанія и чтобы разрѣшеніе на печатаніе произведеній нязичной словесности давалось не иначе какъ по разсмотрѣніи рукописей въ Главн. Управл. по д. н.

3) Воспретить также различныя сценическія представленія и чтенія на малорусскомъ нарѣччіи, а равно и печатаніе на таковомъ же текстовъ къ музыкальнымъ нотамъ. 4) Прекратитъ дальѣйшее изданіе газеты «Кіевскій Телеграфъ». О таковой Высочайшей волѣ предлагаю Г.л. Упр. по д. н. къ надлежащему исполненію. — За М. В. Д. Тов. Мин. ст. секр. кн. Лобановъ-Ростовскій.

Історія української драми.¹⁾

IV.

Історія драми й театру західних славян переходить ті самі стадії розвитку, що й Західної Європи. Як і в романо-германців, християнській релігії довелося стріпнути із драматичними проявами поганської релігії.—перш за все в сфері народних обрядів. «Католицьке духовенство оцінило все значіння цих останків старовини для новообрешеного народа, побачило себе примушеном до якогось компромісу з пристрастю маси до видовищ і так-же хутко зважилось протипоставити півпоганським видовищам інші, освячені всіма набами церковної величності. В пору зімових календ воно встановило храмову церемонію вертепу; зустріч весни воно стинне припустило в новій обстанові; численні процесії, пристосовані до того чи иншого свята, притягаючи юрми народу, почасти бачили в числі своїх учасників і старовинних розважачелів народу—скоморохів. Випроваджений стинне скрізь у славян-католиків різдвяний обряд ніде не одержав такого широкого розвитку, як в Польщі. З переходом Різдва і до нового року ставились у церквах невеличкі ясла, в яких лежала невеличка статуетка, що виображала Спасителя; побіля мались виображення вола та бика, почасти навіть поставлені за особливй загороди й стійли; вренті розміщались виображення Богородиці, пастухів і трьох царів. В церквах Литви і до пізнішого часу заховався цей обряд, звісно в одміненому вигляді: на голодну кутю в цер-

¹⁾ Див. № 4.

квах вішають на биндах колесом з воцанням немовля, біля яких стоять воцані ж виображення Богородиці, Йосипа та трьох царів. Ті, що підходять до колески, спочатку гоїдають її тричі, а потім моляться. Сценічні виображення Різдва і зв'язаних з ними подій доповнювалось та поширювалось або духовними піснями, що виходили з вітара, або промовлянням молодими церкво-службниками, захованими там-же, окремих тірад з євангелія, з строгими поділом ролів та розмов. З цих діалогів, сполучених з декоративною сценою, склався той любий у Польщі, що став у ній народним, діалог, звісний під назвою зорка або *jasielki*. Дякуючи своїй загально-зрозумілій идачі і особливо участі в ньому осіб з народу (чабанів), різдвяний обряд хутко перенісся до народу, перейшов у нього і з одного боку одбився у складанні цілого ряду духовних віршів, а з другого—в розвитку чисто народних представлень Різдва Христового, але дуже слабо вплинув на складання різдвяної містерії.

Драматичне виображення Воскресення Христового, у всьому схоже з прийятою на Заході формулою, було без порівняння важливіше по своєму впливу на пасхальну містерію; по випадковості, по зовсім виясненій, більшість відомих доси чеських містерій присвячено виображенню Воскресення Христового, появи Спасителя Хомі, подорожним у Єммаусі і т. д. В понеділок святого тижня в Празі з давніх-давен був звичай виконувати в особах в стародавньому Єммауському монастирі появу подорожним у Єммаусі». Врешті з процесією тіла Господнього, що всюди відзначалась різноманітною постановою, блиском убрань та драматичними ментами, виконувались якісь духовно-театральні вистави¹⁾.

З тих церковних обрядів розвинулись і літургичні містерії, а з них і містерії звичайні. «Звичайним шляхом нішов розвій літургичної містерії з церковних обрядів у католицького славянства. Спочатку з'явилися короткі пьеси, без сценічних ефектів з захованням в цілості багатьох місць та речень Святого Письма,—

¹⁾ Веселовскій — стор. 215.

п'єси, що входять у склад одправи по найважливішим святим і особливо рочистим дням. В відомий момент літургії одправа переривалась, виконувалось декілька яв п'єси, що представляла у особах подію, шановану в той день; по чому поновлялась літургія, щоб через декільки часу бути ще раз знов перерваною такою-ж вставкою. Деякі чеські містерії ще носять сліди слівце втраченого зв'язку з літургією¹⁾. «Являючись продовженням та розвитком латинської літургії, містерії складаються в ранній період виключно на латинській мові, виконуються молодими кліриками, носіями, співаками та іншим службовим людом. Старше духовенство не зрікається про те взяти участь у їх виконанню, але нильнує ніби освятити, піднести його своєю грою».

І от ми бачимо, як «з ледве захованою радістю вони надягали на себе ті чи інші убрання, що належали по п'єсі; вони закривали свої обличчя масками, як в колпачні роки молодонців робили те на народних границях: вони забували всю мирну та чисту плавність церковної латини і зрідка, ніби ненароком, вставляли од себе слова на рідній мові, виправдуючи себе в своїх очіх тим, що подібні вставки без пріврівняння більше будуть спричинятись до роз'яснення засад віри в масі, чим різні незрозумілі їй латинські гімни. Непомітно вирівнювався первітний тон і нашім літургичних містерій і разом з тим росло і недоумання до них вищої католицької ієрархії та римської курії».

В урядових сферах, що сильно вже віддалились від народного оточення, театральні встави в церквах, сполучені з ужитком сценічних аксесуарів, убрань, масок і т. д., являлись чинсь у всіх відношеннях осудним, поганським і підлеглим немилуванню²⁾. Коли ж до осіб духовних, що брали участь у виставах, прилучились також миряне, то з західно-славянською містерією відбувається те, що і з західно-європейською: вона опародовлюється і поволі виганяється з церковної огорожі.

¹⁾ Веселовскій—стор. 216.

²⁾ *ibid.*—стор. 217.

«З цим рухом, що складає спільну рису в історії театру у всіх народів, природно зв'язується й боротьба первітного літургичного тексту містерій з народною мовою, боротьба, сліди якої завважаються вже з раннього часу і в найменших народних виставах, що прокрадалися межі латинськими стрічками»¹⁾.

«Чехо-латинські драми первітного періода живо свідчать про ту незавершену ще боротьбу двох діалектичних стихій, якій вони обов'язані своїм існуванням. Склад їх нерівний; латинський текст ще переслідуює у вштовпанні народну мову, пристосовується до чеських зворотів в вигляді переклада. пояснень, а режисерські уваги та сценічні вказівки все ще зостаються латинськими».²⁾

«З перевагою народної стихії в складі містерій зв'язано й повільне усилення свіцьких і, головню, комічних вставок, що розвиваються нарешті до перетворення в цілі ввідні сцени чи інтерлюдії. Ці вставки одзначаються таким-же нерозбірним цвізмом, як і інтерлюдії західних містерій»³⁾. Поява цих комічних вставок дає підставу для міркування про час складання чеських містерій. «Звісно, що первообраз містерій всюди одзначається поважною, сліпе суворо строгою владкою, неприступною свіцькому впливу, складаючи неподільне ціле з літургією, і тільки новолі, а зовсім не рантом, підпада під цей вплив, все більше і більше звизволяючись від літургичного зв'язку. Стало бути, коли до кінця XIII віку встигла вже скластися така самостійна та округлена інтерлюдія як *Masticíkař*, то чи не маєм ми права припустити, що хоч деякі з пьєс, що до нас дійшли без забавних та свіцьких промов, мусять бути віднесені принаймні до XII століття?»⁴⁾.

Взагалі ж кажучи, «у чехів були у вжитку всі роди містеріальної літератури, що зарівню з головними подіями священної історії, одержували драматичну форму життя святих, обертаються

¹⁾ Старинный театр—стор. 219.

²⁾ *ibid*—стор. 220.

³⁾ *ibid*—стор. 223.

⁴⁾ *ibid*—стор. 227.

у справжні міраклі; пізнійший період шкільної драми засвоює собою й тія *moralités*». Відносно місця виконання відомих нам пьес, їх постанови, сценічної споруди і т. д., заховалось вельми мало даних. Частинно виконувались вони ще в церквах, бо в одній пьесі мається вказівка, що апостоли мусли з співанням священного гімна вийти з приділу (капелли). Споруда сцени безперечно слідувала загальному типу сцени містерій: рай, пекло і земля представлялись окремо, ймовірно особливими поверхнями, один над другим». ¹⁾

Переїм декорацій не було, а про переїмну місцевості глядачам проголошував окличник; музика містерій наближувалась до богослужбових. Коли чеська містерія перейшла до народу з церкви, то він «похитнувся наложити на нього свою руку і перетворити його по своєму смаку. Останки старого латинського театру він оські одкинув, вніс в пьеси нових дієвих осіб з свого осередку і поширив все більше та більше розміри чисто світських, комічних сцен, приступнійших його розумінню» ²⁾. Під впливом різних народно-християнських обрядів та духовних стихів, «виникли цілі пьеси, що пагадують собою англійські *radical pastorals*» ³⁾.

Але, «як на Заході духовний театр, вийшовши на волю, стрівув сильну піддержку в ріжноманітних середньвічних брацтвах, так і в Чехії він одержав міцну підставу в так званих літератних товариствах, що покрили країну з XV століття і слугували осередками освітності та надійнійшими керманачами в дальшому розвитку штуки. В гуртах літератів, що представляли собою одно з характернійших явищ чеського життя, притулюлась, таким чином, духовно-народна містерія; може бути, ними виконані були деякі з відомих нам чеських пьес» ⁴⁾.

¹⁾ Веселовскій—стор. 233.

²⁾ *ibid*—стор. 236.

³⁾ *ibid*—стор. 239.

⁴⁾ *ibid*—стор. 215.

«Не тільки в народі, але і в школах, знайшла собі притулок містерія по виході з перкви. Ставши класною справою, вона підлягла педагогічним вимогам, часто зраджувала початковому чеському тексту для користнішого латинського, все більше та більше впамятуючись від переважання національного елемента, засвоювала чисто штучні заходи та клерикальний напрям. Що шкільній драмі не були чужими і в Чехії спільні заходи, що відзначати її на Заході, підтримується різними свідченнями. Так зручно прикладаний до справи навчення захід аллегорій, ігоречення, в звязку з уособленням людських чеснот і вад, що склада підставу moralité, був огулом у великому вжитку в сучасному чеському письменстві»¹⁾.

В вигляді шкільної драми, містерія переходила до занепаду: в ній не було ні подій, ні такого змісту, що міг-би приваблювати впроду в інших умовах публічність.

Але й в цей «ловий період церковної драми, коли сила обставин вела її до занепаду, знаходились одначе люде, що вірили в змогу її відродження, писателі з народу, що поривались патхнути в старіючу драму нове життя, новий релігійний настрій, поновляючи в той же час її стилістичні форми». Одним з таких реформаторів духовного театру являється поет Сімон Жебрак, на прізвище Ломницький, що жив на переході від XVI до XVII віку»²⁾: «він силкується розвинути в драмі ті боки, що можуть найбільше стрінутти спочуття в масі і, вірний цьому пориванню, одкриває в своїх пьесах, супроти панувавшого тоді в містерії риторичного напрямку, повний простір народній комічній засалі»³⁾.

Але, звичайно, ці поривання відродити зацмерле, невідповідне вимогам життя сталося річю цілком марною: «в світі театру, як і в соціальному життю та письменстві, впроваджується трівожний рух, неясна перехідна доба. На руїнах старого ні-

¹⁾ Веселовскій—стор. 248.

²⁾ *ibid*—стор. 249.

³⁾ *ibid*—стор. 250.

мецького театру створюються поволі нові форми драми; при поволі вселеній германізації, цей рух охоплює собою Чехію, і чужі смаки надовго беруть у ній панування. В XVII віці чеська п'єса була рідкістю¹⁾; і тільки «в другій половині XVIII віку починаються серйозні спроби відродити чеський національний театр, спроби, що лише на час замовкли, щоб на початку текучого (19-го) віку поновитися та швидко поставити на ноги національну сцену»²⁾.

Але то буде далі; тим же часом чеський театр у розвитку духовної драми перейшов ті-ж стадії, що й західно-європейський. «Про початкову літургичну драму в полудневих славян сливе не існує ніяких відомостей: історичні свідчення зостають П вже значно розвиненою літературно. Але деякі обряди, що заховались у народі, дають звісне розуміння про П вдачу, склад, внутрішній розв'язок: ці обряди відтіли, очевидячки, з тієї переходної доби, містерія покинула церкву і знайшла собі притулок в народі. Старий дух ще живий у ній, і лише на потіху нового оточення припущено часткові зміни, пристосовані до рівня маси. В Славонії доси заховался до вельми недавнього часу драматичний обряд, що ясно свідчить про зв'язок свій з давньою містерією про створіння світу»³⁾ Незалежно від цього, ми маємо навіть «останок старої колективної містерії, що становить рідке з'явлення в славянстві».

В XV віці містерія на хорватській мові ввійшла остаточно в морови; вжиток П розповсюдився по всьому побережжю Адріатичного моря, в головніших місцях старої Далмації, де приклад Італії був однією з підбурюючих причин до поширення сфери духовного театру. Духовні вистави, що одержують особисту назву наказів (пріказанія), швидко вкорінились в народі»⁴⁾.

1) Старинний театр. — стор. 245.

2) *ibid*—стор. 246.

3) *ibid*—стор. 255.

4) *ibid*—стор. 256.

«Першим письменником, що положив початок літературній обробці церковної містерії і заміни її складу хорватським, був високо шанований своїми сучасниками поет, історик і богослов Марк Маруліч (1450—1524) з Силіта. Але перші-ж сароби на ній нині було тісно звязано з підлеглостю зразкам італійським»¹⁾. Напрямок його поет. строго-навчительний», але крім того, «вони хоріють на безживність і реторичність»²⁾ і через те не дивно, що «в народі вони були завжди менш популярні, ніж драматичні твори других поетів, наслідувателів Маруліча, що більше поривались віддалитись од слугування італійським зразкам і наблизити драму до світа народньої творчості».³⁾

«Проте духовна драма не вдержала за собою самостійного напрямку: зразки її віддаляються «од наївної релігійності перших містерій», і врешті перед класичними та італійськими поемами цей духовний театр цілком одходить на другий план, переживаючи еволюцію, подібно західно-європейській драмі.

Такий розвиток має західна й славянська драма, але з сфери останньої жадна не має для нашої драми такого значіння, як польська, і через те на ній ми мусимо спинитися уважніше.

Польська драма переходила ті-ж стадії розвитку, що й західно-європейська, яка власне й була для неї зразком. Вона почалась з драмованих церковних обрядів, перейшла до літургичної драми та духовної і містерії, а ця остання стала переносити всі зміни, що відбувалися і в західній і в чеській драмі.

Коли власне зародилась польська містерія, сказати трудно, особливо через те, що, як ми бачили і на Заході, містерія дуже довго зостається в неподільному звязку з драмою літургичною: у всякому разі ми маємо відомості, що духовна драма, в тому чи іншому вигляді, була в Польщі ще в 12-му віці.

«Ще на початку XII віку папа Іннокентій IV писав до Генриха, архієпископа Гнізненського, проконуючи йому звернути

1) Веселовскій — стор. 257.

2) *ibid*—стор. 258.

3) *ibid*—стор. 260.

особливу увагу на театральні вистави, що давались у Польщі во церквах».

Яка ж причина тій забороні? Та-ж, що й на Заході.

Участь мирян, що поволі досягли містерій, яко виконавці, внесли в неї з собою риси народних веселоців, істоту яких на заході ми вже бачили. Одже недивно, «що папа особлпво вказує на те, що в ці вистави часто вводиться на сцену різні особи в масках, що в числі грачів маютья і духовні особи—«диякони, пресвітери й субдіякони», які забувають всю гідність Іх статі і виступають на позір перед свіцькими глядачами»¹⁾.

Ми ще менче здивуємося тій забороні, коли дізнаємося, що в 13-му і навіть 14-му віках «в костьолах архієпископії Гнізпєнської, справлялись по одираві таньці» та що «під час самої одирави відбувались снокусльні процесії»²⁾.

«Пізнійші заборони подібної-ж вдачі свідчать про те, що містерії ще довго виконувались у церквах: в Польщі стріваємо в XIV в. постанову архієпископа Гнізпєнського, що забороня й клірикам, і мирянам передягатися в різні вбрання і давати вистави в церквах і на гробовищах, особлпно, коли на Іх іде божеськи одирава, бо всі вистави цього роду ображають П величність»³⁾.

Чонуж духовні особи, не вважаючи на ті заборони, держалися вистав, що погрожували їм різним неприємностями?

Власне через те життя та жвавість, що вносилися в драму новою стіхією—свіцькими викопавцями. «З новою стіхією в особливому складі вносився й новий дух, новий напрям у самі шьси». «В мирянах, що приносили з собою свої стародавні звички та звичаї, живу народню мову з П влучними зворотами та примівками, що дуже ставали в суперечку з важливою течією латинського віршу,—в мирянах духовні особи знаходили підтримання своїм пориванням оживити драму, падати їй хист до швидкого зросту і вільного розвитку, і врешті, віддавшись своєму

1) Старинный театръ стор. 218.

2) Nauza literatura dramatyczna—Piotru Chmielewskiego t. I 1898.

3) Старинный театръ.—стор. 218.

пориву, що став однині спільним, здіймали потребу корінного перевороту. З цим рухом, що складає спільну рису в історії театру, природно зв'язується й боротьба первітного літургичного текста містерій з народною мовою, боротьба, сліди якої заважаються вже з раннього часу і в найменчих народних вставках, що прокрадаються межі латинськими стрічками».

Уступання народності почасти з'являлись у духовенства через бажання досягти більшої зрозумілості виложених ним в тій чи иншій формі думок.¹⁾ «Поляки до початку 15-го століття мають уже багато польських молитов та побожних пісень», і ці твори, разом з легендами, що перекладались на місцеві мови, «чимало полегшували повітне втручання народного складу і в драму»²⁾. Таким чином в XV віці ми вже маємо цілком польську духовну драму. «До зміцнення впливу єзуїтів на польський театр переважним його родом була власне містерія, що мала назву діалога чи історії: лише потім почався розвиток міраклів та пьєс, що мали на меті абстрактні ідеї, коли єзуїти, внісши і в цю справу всю палку енергію рахунку, діяльно почали розробляти літературу жптії, утілізирати уклонення святим, розмальовуючи його почасти різноманітними та чудними політичними тенденціями». Не тільки приходські церкви, але й монастирі в значній мірі спричинились до росповсюдження духовної драми; від краковських Домініканців пішла не одна містерія, а колективні їх хроніки завжди відзначались пишнотою, надзвичайними розмірами програми, багатістю дієвих осіб і літературною обробкою стиля. Корючись немимучому потягу до більшого простору, волі та зближенню з народним життям, від якого аскетична мораль і кастовий дух одділяли духовний стан, перші виконавці містерій, вносячи в них од себе чужі елементи, поволі визволювали її од виключно духовного напрямку. Шлях цього втручання свіської засади був звичайний: дьявол, воляки, Іуда, замість німних, служебних осіб, стають розважателями народу, вони починають балакати все смілівше,

¹⁾ Старинний театр.—стор. 219.

²⁾ *ibid.*—стор. 220.

не варуються богобійними чемностями, і з їх розмов починають складатися вставочні сцени та інтерлюдії»¹⁾ «Нема сумніву, що в подібні інтерлюдії входили і зовсім не відносні до пьеси особи. взяті з чисто-народних сцен, здавна улюбаних народом, що одержали початок певно в оточенні скоморошества і потім досягли високого значіння та розвитку. Повагом на духовній сцені являються в комічному вигляді особи з духовного ж світа: глядач потішається над забавною особою парафіяльного дячка, уставщика півчих (кантора), в вояках римських бачить своїх жовнірів. і таким чином залюднює сцену найбільш забавними та через щось цікавими для нього типами. Але тут драму окриває сувора заборона уряду: її признано за знижуючу святощі релігійні. вона виходить за огорожу і стоїть на межі нового існування»²⁾. Така заборона містерій трапилась у XV віці. Щож сталося із польською духовною драмою, коли вона вишла за церковну огорожу? «Не раз здійснювалось питання про причину слабого розвитку драми в Польщі: драма не подала, при всьому свочуттві маси до театру, і десятої частини тих видатних яв і знайомих талантів, з якими ми зустрінаємось в літературах Заходу. На одну з цих причин влучно вказав Спрокомля, знаходячи її в коловому розвитку міського життя в старій Польщі. Театр, каже він, є створіння міста; а наші горожане жили по селах; пам'ятки предків було розкидано по віддальних замках. Міста не були виразом народного духа: в них жила людність торгова, частіш усього чужоземна. Тоді як римляни чи афінянини постійно жили в містах, поляк приїздив тільки в місто на сейм та вибори». І «дійсно, каже Веселонський, що цітує Спрокомлю, кволий розвит міського життя, що підтримував всюди розвит театру участю значних мас, тратою великих грошових засобів на постанову, ріжнманітністю тіпів, що просвілись в драму, ця постійна хвиля польського побуту зробила свій вплив і на духовний театр в найбільш критичну для нього пору. Коли

¹⁾ Старинный театр—стор. 266—7.

²⁾ іbid. стор. 267.

пурізм духовенства виганяв її з церков, її не стрінули, як у Франції, охоча до відовиц юрма горожан, її не спорудили просторих переносних театрів, народ не товпився, халаючи на-на-води брати участь у високо-шанованих нині видовищах. Замість ній юрми горожан, що одержували поволі все більше самостійності, було тільки пихате шляхетство, що кублилось у своїх дідівських замках, і оділені від нього цілою прірвою, безправна масса темного селянства. Придворні та лицарські забави підлягали пануючій моді та швидко переїшли від містерії та історичної драми до італійських опер чи міфологічних пьєс чужоземного походження. В шляхетському колі і в тому *tierra-état*, що неминучо складається в кожному розвинутому суспільстві з представників різних сфер людності, починають одокремлюватись свіцькі діалоги, що початок одержали від інтерлюдій та переїнялись сатиричним напрямом. Містерія власне знайшла собі надійний притулок лише в школах та небагатих монастирях; вона швидко ринилась тут свого пернітного щиро-побожного і нехитрого характеру та стала знаряддям або педагогічних мет, або пропаганди, особливо з тих часів, коли нею цілком завладали єзуїти. Така була відокремленість впливів народу на його театр,— не дивно, що при кастовому дробленню різних родів драматичної штуки, загальний рух уперед був слабкий і довго не відвисшувався над звичайним рівнем. Містерія, сказали ми, стала скарбом шкільної дисципліни; при всій немигідности такого закріплення вільної штуки на рабське слугування шкільним цілям, цей мент в історії польського духовного театру заслуговує на особливу увагу, бо, дякуючи засвоєнню його школами та академіями старої Польщі, звичай виконувати духовні пьєси семінарстами та учнями акадомій перенесено було, в вигляді наслідування, в шідедену Русь, і містерію було таким чином впроваджено в Росію». ¹⁾ «Зразком для більшости польських шкіл, їх *alma mater*, була краківська академія, загнована 1537 року; од неї, як від

¹⁾ Веселовскій—стор. 266—9.

живущого осередку, поволі росповсюджувались по всій країні другорядні й підвладні їй школи, семінарії чи бурси, засновані здебільша на офірування заможних осіб. Познанська, Хельменська й другі колеґії, не пориваючи зв'язків з центральним закладом, одержували од нього весь персонал учителів, доповнюючи його вченими, запрошеними з-за кордону, що своїм чередом приносили з собою методи й порядки європейської педагоґії. В усіх рідних по духу закладах панувати в загальних рисах однакові заходи й план викладання. В філософському відділі Краковської академії вивчення словесности і особливо початі знайомило слухачів з засадами старо-класичної драми, що лічилася священним зразком, розвивало наслідування їй, що гнобилось, звісно, в деякій мірі особливими умовами спеціально-богословського відділу всього закладу; молоді слухачі богословського відділу від кермою своїх професорів, почасти також лишали недавнітні словозмагання про різні догмати чи спірки з богословами інших сповідань, для складання духовно-драматичних п'єс, в утворенню та виконанню яких сучасна шкільна практика бачила важливу піддержку ґрунтовному релігійному вихованню. В низьких школах, де на просвіту молоді було однаковане вбоге число обраних наук по системі *trivium* чи *quadrivium*, духовна драма знайшла собі також прихильне вітання, хоч тут при більшій близькості до народнього осередку зароджені драматичні твори далеко не відзначались систематичним одокремленням од усього світського, а навпаки, подібно творам, що виникали в нізнійших підденно-руських бурсах, коли хорували на що небудь, то швидче перевагою світського, життьового елемента. Сзутіи, що досягли через декілька десятиліттів в Польщу й хутко овладали народньою освітою, покрили з свого боку польсько королівство, Литву та Західну Русь цілою сіткою своїх колеґій, що ширились од Вільни й Полоцка до Львова та Любліна. Всюди одначаючись однодушним та енерґією в своїх вчипках, вони і в польські школи свої внесли тіж заходи, засновані на тонкому знаттю людського серця та влучному рахунку. Незабаром польські думи та заможні шляхта юрмами з'явилися на велеліпні вистави сзутів, де латинсь-

кі віршовані пьєси чергувались із польськими, сюжети духовні з переказами класичної міфології і де життя святих, рідна історія, політичні теорії, любовні вчинки поганських богів або легенди свіцького змісту подавали певнечерпане джерело патхнення досвідних драматургів «Ісусового товариства». Наба, повинна й багатобічність сзуїцьких вистав, як і перейнята тимже утілітарним духом вся сістема викладання в сзуїцьких школах, притягавчи до себе легконажну массу, одтягали молодь від старих шкіл та крєковської академії: представники чистої науки не вгадали в своїх протестах проти вкоріненого на шкоду Ії шарлатанства, але слабкість людського духа і горливість його до всякої нової, набливної та блискучої принади не раз брали гору, і руча сзуїцька агітація, навіть в світі духовного, вченого театра, переважила й дала тон та напрям всій літературній творчості.

Тако було обличчя окруження, в яке втягло містерію П невпкнутне становище. Декілька протилежних впливів, як бачимо, не могло не одбитись на перейнятому літературному роді: з одного боку традиції старої містерії знаходили ще собі ратаїв межи духовними педагогами, з другого—над нею тяжила обовязковість латинського текста, користного в школі; вренті пишні вистави, що споружались сзуїтами та деякими другими чернечими орденами, пробували перевернути духовний театр у щось середнє: межи придюрним пантомімним балетом та пономодною тоді в Германії Staatsaction. Очевидячки, що перевага псевдо-классїцизма та сзуїцьких народів мала більш усього певностей на востіх. Зразки старої польської містерії слино втратились, тоді як навивки багато пьєс, як виданих, так і захоронених у рукописах, відносяться до числа шкільних чи вчених драм (*Gelehrten-Drama*)¹⁾.

Весь цей хід польської духовної драми ішов, звичайно, від впливом західно-європейської, але,—каже Хмельовський,—«хто перший і коли прищепив у нас західно-європейські вистави містерії, чи брали ми П просто від німців, чи через посередництво

¹⁾ Веселовскій—стор. 270—272.

чехів, невідомо й досі... Певно, існували вони й на протязі 15-го віку, бо поняття й вирази, що мають ся в діалогах з XVI і дальших століть, мають цілком впазну вдачу середисвічну. З природи тих вистав випинкало, що постать і жести грали в них головну роль, слова-ж слугували тільки за пояснення того, на що дивились очі глядачів. Слова ті, оскільки вони відносились до головної засади, передавались звичайно по традиції від покоління до покоління; зміні вони підлягали дуже поволі, а риблені до основи додатки пристосовувались до окольних подій»¹⁾.

Найважливішим твором цього періоду являється «діалог, що має характер чисто-колективної містерії, виконаний 1533 року в Краковській монастирі Домніканців, обіймаючи собою всі останні дні життя Спасителя, починаючи з вступу в Єрусалим: ця пьеса відзначалась велетенськими розмірами, великим числом дієвих осіб і вже носить ознаки moralité»²⁾. «Ця вистава діяла днів чотири, а готувались до неї сльве цілий рік... Діалог діявся на сцені, яких було 108»³⁾. Незалежно від побожного елемента, в ці пьеси вводився комічний в вигляді інтерлюдій, або «в самому тексті пьес комічними типами слугували ті-ж незмінні вояки, юрма, судді, Юда і т. д. Всі вказівки постанови робились по латині: пьесі завжди придавався просторий пролог, а кожному акту євангельський текст, якому сама вистава слугувала поясненням. Вбрання, слабкий натяк на декорації, гриміровка цілком відповідали дитячому стану театру: часто автор наказує надягати, певно для більшої правдоподібности. Зняті парики, проказуючи, що біля вогня з ними треба обходитись обережно; бараняче хутро навшпоріт слугувало одежою актору, що виображав Претечу, а шолом і меч означали янголів»⁴⁾.

«Панування нікільної латини та середисвічних педагогічних заходів поволі стало замінятись новою течією, що викликало

¹⁾ Chmielowskiego N. liter. dramat. — стор. 8.

²⁾ Веселовскій — стор. 272.

³⁾ Chmielowskiego N. liter. dramat. стор. 10.

⁴⁾ *ibid.* — стор. 11 і Веселовскій — стор. 272 — 3.

було перейманням нового європейського літературного руху: смак до класичних літератур та поривання наслідувати давнім зразкам в сфері події зайняли місце схоластичних мудрувань¹⁾. «Гунашестичний вплив виявився перш за все в дрюкуванні грецьких та римських утворів, або стараннім наслідуванню штук стародавньої цивілізації»²⁾. Під цим впливом оживлась наслідовна латинно-польська поезія. Зроблено було крок до переходу П з наслідовної в самостійну та національну... І от розвиток П приводить врешті до двох видатних ян, двох полюсів, від яких виходить дальше життя польської поезії, яких історики звать П щирими батьками. Це власне Микола Рей з Нагловниць та Ян Кохановський. Ці дві людини можуть слугувати представниками двох напрямів у сучасній літературі. Перший—збутий вченого приготування, не досить перейнятий духом папуючої піітики і не приймаючий на віру П авторітет: він нильнує бути своєрідним та, обдарований світлим розумом, створює розумні, хоч і нештучні по формі твори. Він тверезо відноситься до польського життя і періадно виставля на ганьбцяє П темні боки»³⁾, і те життя знаходить в його творах «вірний, а разом з тим виразний одбиток»⁴⁾. Всі ті риси простоти і тверезості особливо відзначаються в драмі Рей про Іосифа.

«Кохановський, навпаки, являється представником нового, тондітного напрямку; одержавши за кордоном широку освіту і придивившись до псевдо-класицизму, він переносить його заходи на рідний ґрунт: він в протилежність Рею, зручно владає віршом, обирає самий сюжет своєї трагедії з давнього світу і нильнує наддати їй пііби античний лиск, але не уникає деякої риторичності, відсутності життя, і нарешті лишається чужим, що до інтересів польського народу, в той час, коли Рею тяжко відрається од них. В драматичних творах обох авторів, що слугували

1) Веселовскій — стор. 91, 5.

2) Chmielowskiego — стор. 15.

3) Веселовскій — стор. 274.

4) Chmielowskiego — стор. 22.

вотін зразками для багатьох наслідувачів, яскраво проглядає цей розбрат...

Кохановський сміливо вводить на місце переважного доти духовного репертуару свіцький напрям, не спиняється перед поганським характером сюжета й привчає польських дуків до тих пишних міфологічних представлень, що згодом зложили любимийши вигляд придворних вистав у Польщі»¹⁾. Головні риси його талану найвиразніше відбилися в кращому його творі «Odręawa jawiów», що в порівнянні з твором Рея «життя Іосифа» мняля «великий поступ в смислі артистичному»²⁾ і «за свої гідності може зайняти вишне місце поруч з італійськими та французькими спробами в тому ж самому напрямку»³⁾.

«Обидва напрями, накреслені трагедіями Рея та Кохановського, продовжують розвиватися в наступний період. Містериї, містенер уже з деякою літературною обробкою, слідкують за Іосифом; трагедії, що наслідують, як уміють, грецьким зразкам, переходять од свіцьких зразків почасти й до духовних, як напр. — влучна для свого часу пьеса Яна Завицького Іефес, і часто пристосовані до придворних вистав, ідуть слідком за творами Кохановського. В той же час в стінах духовних шкіл живе міцним, хоч і офіційним життям учебна драма, а вчені латинисти, на зразок Симона Симоновича, нагострюють свої кебети на твори латинських драм і трагедій»⁴⁾, хоча твори навіть цього найвидатнішого письменця «не зробили ніякого впливу»⁵⁾.

При таких даних, очевиднож, театр засуджено було відтовер стати властивістю одних вищих сфер двора, дук вченого й духовного стану. Але в цю-то пору звороту його до виключності та відокремлення від маси, творчий розум народний висуває наперед нізком своєрідний елемент, нильше створити свою коме-

1) Веселовскій — стор. 275.

2) Chmielowskiego — стор. 58.

3) Chmielowskiego — стор. 61.

4) Веселовскій — стор. 275—6.

5) Chmielowskiego — стор. 79.

дію і тим закладає початок періоду, що склада одну з звичайніших яв у історії польського театру. Комічний елемент здавна знайшов собі приступ на сцену в Польщі; вихований на скомо-рошних та обрядних грищах, народ швидко вложив у ранню літургичну драму сцени від себе; тіж духовні особи, що пошляли містерію, осміювались у вступних II сценах: плебан, калтор, Клеха являються готовими комічними тинами. Вигнання духовних пьес з церков іще більше дає ходу цьому руху; без гноблення, інтерлюдії одержують широкій розвит і приводять до створіння комедії в повному смислі слова; любий народом вертеп, що всього ближче підійшов до маси, швидко створює свій широкий комічний репертуар, підтриманий імпровізаціями. Круг осміяваних особ стає все ширшим і від церковної сфери переходить до воєнського побуту, шляхти, і хоч рідко, до дук; глум обертається врешті в політичну сатиру і виводить на сцену уособлення ґрунтовних недугувань польської держави»¹⁾.

«В інтерлюдіях, що вкратись у великі цесги і в окремих комічних сценах, що почасти просто виникли на народньому ґрунті, а почасти відокремилися від містерій та *magalités*, стріваско тіж ґрунтовні типи народньої сатири. Чекаючи тільки досвідної руки для переробки їх у стрункіші організми народних комедій та фарсів, вони представляють для них готовий матеріал. Часами зьявляються такі часткові переробки, і заховані в досить значній кількості свіцькі діалоги чи гоштову стаюють якразки невеличких комедій. Такі, напр., *Roztowy polskie*, написані 1553 року Витом Корчевським; вони, при всій своїй наївній формі, жваво і влучно схоплені з дійсності».²⁾

Діалоги Корчевського, що вносили «теологічні запитання» в драму і тим самим новий елемент в історії II розвитку, в смислі артистичному не були ніще пьес Рея,³⁾ але комічним своїм боком вносили дійсно нові данні в історію польської драми. В паз

¹⁾ Веселовскій—стор. 276.

²⁾ *ibid.*—стор. 279.

³⁾ Chmielowskiego—стор. 40.

видно вже було в деякій мірі «форми фарса», а відсіля «недалекий перехід власне до комедії. То глузливка без задньої думки, то без ховання мораленавчальної мети, нова комедія, що вважалась для того до заходів старо-французької *sottie*, грішить рідко проти природності та вірності виображення «порувів»¹⁾.

Така, напр., пьеса про Сцітуруса, де «збір аллегоричних сцен перемішано дрібними та короткими інтермедіями, уже просто життєвої вдачі»²⁾. А вже «зразок справжніх масених жартів уявля собою одна з любльмішних устарій Польщі пьес *Mieszorst albo Tragicomedia na dni mieszorstne*, початку 17-го віку.

Вся ця пьеса є незвичайна мішанина забавних сцен усякого роду, де польські народні сцени змінюються процесією Вакха, появою Сілена і т. д.»³⁾ і де більше матеріялу для комедії, чим його літературної обробки»⁴⁾.

Із других творів у тім же роді треба одмітити комедії Петра Барки Рибалтовської й другі, теж, як і *Mieszorst*, віку 17-го. В тих творах, на думку історика, «були початки комедії рідної популярної, але ті зарідки змарніли, не подавши ніякого твору, що заслугував би назви твору штуки»⁵⁾.

А найголовніше, що «дні народного театру, який все ще вимагав підтримання з боку двора і був кватий для самостійного існування, було враховано. Іншим духом повіяло при дворі—і смак до західних літератур, до нового європейського театру уже потроху витискав національний елемент. Владислав IV перше випускав до Варшави трупу італійських співиців, що не перекладалися з того часу на польській сцені.

1) Веселовскій—стор. 280.

2) *ibid*—стор. 281.

3) *ibid*—ст. 281, 2.

4) *Chmielowskiego*—стор. 11.

5) *ibid*—стор. 81.

На перший план виступають придворні італійські поети та композитори, що завжди ладні скомпонувати яку завгодно річ *de circonstance* зо співаами, танцями та волезіпною виставою.

Таким чином являються різні солодкі мелодрами, що не мали нічого спільного з народним життям. Поряд з ними твори досягають на польську сцену поволі й французькі трагедії всевидкласичного типу, що придбали хутко напування над иншими родами театру, коли при Ялі-Казимирі Італійців замінили придворні французькі актьори. Старий театр поволі одсувається на другий план: містерії довго тягнуть існування в стінах саушних колегій, все більше визволяючись од слугування стародавними традиціям і нероймаючись цілями політичними. влучним рахунком користі ордена і т. д.: закладаючись подібними метами, містерія одступала від своєї идачі, обертаючись у де-що на-арзрок пишного пантомимного балету: незабаром од текста містерій лишається оди голій сценаріум з вказівкою головніших моментів нєси, коли жива картина, хор чи процесія хусять ваочно виобразити ту чи иншу передузяту думку... При повільному зістарінню містерій, і друга форма старого театру, народний фарс і згодована ним народня комедія, через натови чужоземних елементів, починають бліднути, губитись і поступаются марешті місном новому театру, що вийшов з чужих засад і засуджений своїм чередом через бурхливі політичні хвилювання, що шмигнули країну, на протязі довгого періоду на полохливе та бешо-радне становище¹⁾.

Такий був розвій старого польського театру; з ним, в його середисвічному періоді, був у тісному звязку наш український театр, до дальшого розвитку якого нині й обертаємось.

I. Стошанн

(Да.сі буде).

¹⁾ Веселовскій—стор. 283—5.

Науковий аналіз проф. М. Флоринського.

(Проф. Т. Д. Флоринській. *Славянофильство Т. Г. Шевченка* —
Університетські ілюстрації, 1906, № 8, стр. 1—28).

Українському. — чи то так «южнорусському», — поетові Т. Г. Шевченку зроблено не аби яку честь: проф. Т. Флоринський, той самий Флоринський, імя якого дуже міцно і так «кологічно» зв'язане з українством, присвятив йому цілу розвідку, дуже цінну для «общерусской» літератури... для правдивої й докладної характеристики особи автора П — професора й «відомого слависта...» Проф. Флоринський, як відомо, найбільше вплив себе з приводу питання про український рух за часи XI Археологічного з'їзду у Києві та в цілій низці запам'ятованих статей у «Кієвлянині», — тому самому «Кієвлянині», що недавно ще сказав «не ложними устами» про Шевченка: «да если ужь на то пошло, то Шевченко со всѣмъ своимъ «Кобзаремъ» не стоитъ одной повѣсти Гоголя...!»¹⁾ Чи вищої думки про Шевченка співробітник і однодумець «Кієвлянина» проф. Флоринський — не ручуся, але можна думати, що ні, бо в цій-же статті його читачам: поезії Шевченка (дотичні славянства) «занимають не по-

¹⁾ Фелетон «Немилостивого» з приводу дебатів в Київській Городській Думі про ассігновку на пам'ятник Шевченкові. Цітую по пам'яті, але що до суті — не помиляюся.

сліднее місце в ряду другихъ его (Шевченка) поетическихъ проявленій и вполнѣ заслуживаютъ вниманія и изученія»; «содержаніе и формы ихъ... весьма оригинальны»; «оба сохранившіеся отрывка поэмы (Іван Гус) отличаются силой чувства и образнимъ, нѣсколько рѣзкимъ языкомъ», а в одному місці автор піднявся до того, що в уривковій «запалили у сусіда нову добру хату» добачає «прекрасное поэтическое сравненіе». За те, напр., мало не рінючасно з Шевченком, ще в 30-тих роках, «раждалась въ *чарующей* поэзіи А. С. Хомякова *мошныя* призывы къ освобожденію славянскихъ братьевъ». «Знаменитое стихотвореніе «Орель» рано стало извѣстно *почти всѣмъ славянскимъ народамъ*» (стр. 11), тим часом як Шевченкові до того було далеко: «славянофильская струя въ поэзіи Шевченка, на раду съ рѣзко выражоннымъ въ ней протестомъ противъ крѣпостного права, доставила ей *больше широкое распространеніе* ¹⁾ и сочувствіе за предѣлами Украйны и *въ частности содѣйствовало извѣстности южно-русскаго поема въ славянскомъ хирѣ*» (стр. 28). Ну, певно,—деж там ріняться з Хомяковимъ «южно-русскому» поетові, який і «Орла» Хомякова чи не сконіював в своєму віршові «Славянамъ» ²⁾, «подчинялся обаянію великихъ русскихъ поетовъ Жуковскаго, Пушкина и Лермонтова, оказавшихъ извѣстную долю вліянія на его поэзію»!

Але не в тому головна ціль автора, щоб ріняти Шевченка до вельтиві російського слова,—спеціальним його завданням було, розглянувши поезію Шевченка, дати відповідь на такі питання: в чому містилось славянофильство поета? Що він знав про славянство? Що він думав про взаємні стосунки славян і про славянське питання? Як поставили та як складались славянські спочування у поета? Відповіді на ці питання він шукає в вѣсках: «Іван Гус», «Посланіе П. І. Шафарикові», «До мертвих і живихъ», «Ляхамъ», «Подражаніе сербському» і «Славянамъ». Більше поезій,

1) *Курсив скрізь мій. В. Д.*

2) «Сравненіе Россіи съ орломъ въ стихотвореніи «Славянамъ» напоминаєть знаменитое стихотвореніе Хомякова «Орель» (стр. 27.)

придатних для своєї праці, проф. Флоринський чомусь не бере... навіть не обертається до поеми «Гайдамаки». А як би він її переглянув, то може б не ханався приморо вистюкювати такі категоричні гадки, як наир: «Всѣ бѣдствія славянъ оуѣ приписуваеь исключительно ибъцамъ» (стр. 9) А варто було б професорові прочитати хоча б VIII розділ «Гайдамаки» — «Гупа-півщина!...»

Та це ще дрібниці. Значно важніша в праці проф. Флоринського виша обставина, яка дуже добре виявляє або «вченість» зні генерів «відомого» слависта, або ж — щось ще інше. Я розумію тут вірш «Славянам», на якому власне збудована уся праця проф. Флоринського. Вірш «Славянам», як відомо — вірш не Шевченків. Видрюковав його вперше в «Кіевскої Старині» (1897. X) небіжчик Н. Н. Стороженко, як піби то Шевченків, знайшовши його в паперах Н. Костомарова. Зараз же таки д. д. І Франко та Коваленко в «Зорі» (1897, №№ 21 і 23), а пізніше д. В. Науменко в «Кіевскої Старині» (1899, II) докладно показали, що вірш ні в яким разі не Шевченків, а самого Костомарова¹⁾. Одначе, проф. Флоринський про ці статті нічого не знає. Що вірш не Шевченків — про це не може бути ніякого сумніву: хто читав уважно *усьою* «Кобзаря», а не уривки тільки з нього, хто знає: близьче той словарний матеріал, яким орудує Шевченко, і морфологію в його писаннях, — той по двом-трьом діссонансам одразу, не вагаючись, скаже, що Шевченко не сказав би: «Отъ Банаток до Камчаткн гомиі *роляитсѣ*», «*розрѣшавься лапѣка великою спора*», «ворог наш *крованній*», «і *освіте* (!) наше небо сонечко *свѣбиди*, *мѣи* його приймуть». «безиросвітна, нерозумна давня *негодн* (!), «що ж за юміи, *чудний* ходить», «Миритесь, очпцайтесь *омъ нѣянствѣ и пороки*» (!). «скоро близьке *мѣи* от востока», «*цисло* неволі», «*масло* волі», «рюм

¹⁾ Ця помилка з віршом «славянам» стрічаємо, на диво, у публ. проф. Н. Суцова. («Ніть української Старини, Харків, 1905, стр. 92), який, не вагаючись, лічить «Славянам» за Шевченків вірш.

подавлен» (?), «мамона», «ти инонами (?) своїми вярвав із неволи, із поруги (1) давній (?) на світ славянську долю».

Вже ці вирази показують, що це мова не Шевченка, а якого, навіть по рекомендації проф. Флоринського, «прекрасний, чисто-народний языкъ», (стр. 26). Я вже не кажу про те, що не можна визначати за Шевченком вірш «Славянамъ» і по змісту. Ніби то Шевченко міг написати коли небудь:

«Слава, честь тобі во віки
Орле наш двоглавий!
Бо ти инонами своїми
Вирвав із неволи,
Із поруги давній на світ
Славянскую долю!»

Думаю, що й говорити про це неварто...

Що вірш «Славянамъ» не Шевченків, окрім показаних безперечних причин, можна ще й з того знати, що в архіві Департаменту поліції, де минулого року знайдено рукописи узяті у Шевченка в році 1847 і де знайшлися *усі* поезії, написані Шевченком од р. 1843 і до 1847 (до арешту), вірша «Славянамъ» немає¹⁾. Дивуємось, як проф. Флоринський, який береться виступати з «ученою» працею в солідному, «ученому» університетському органі, не переглянув раніше відносно до питання літератури.

І от, узявши цей нещасливий вірш «Славянамъ» і повертаючи його на всі боки, проф. Флоринський втягає з нього усе, що йому тільки до вигоди, і все те тулить до Шевченка. Цей вірш показує на «вѣрное пониманіе Шевченкомъ роли Россіи къ славянству и на глубокое уваженіе поэта къ сѣвернымъ братьямъ, соиздателямъ могущественнаго русскаго государства»: «прослав-

¹⁾ Проф. Флоринський даремне пробує пояснити, що вірш цей, «вѣроятно, потому не успѣлъ своевременно попасть къ печати и не получилъ распространенія въ рукописяхъ», що написаний був незабаром перед арештом, в кінці 1846 або на початку 1847 року.

ляють двухглавого орла». «ждеть спасенія славянства съ Востока, отъ Россіи, и признаеть за русскимъ народомъ историческое призваніе даровать свободу всѣмъ порабощеннымъ славянскимъ народамъ», «прославляетъ сѣверо-восточную Русь за то, что *она одна изъ всего славянства остояла свою свободу*, что, собравъ вокругъ себя остальную русскую братію, выросла въ большое могущественное государство». — значить, взагалі, що Шевченко «умѣлъ отрѣшиться отъ узко-національной украинофильской точки зрѣнія, которая выстунаетъ во многихъ друзьяхъ его промѣднѣлъ, и успѣлъ подняться до высшаго общерусскаго патріотизма» (стр. 24). Та ще, коли б хто запитав звідкіля така дивовижна метаморфоза сталася з Шевченком, то нехай він знає: і кожному розкаже, що «въ этомъ случаѣ сказалось вліяніе на него *Кирило-Мефодіевскаго кружка и самого П. Костомарова*» (ib.). От воно—який той «кружок був». І дивне начальство тоді було: замість того, щоб одзначити великою ласкою і Шевченка, і тим більш Костомарова за такий «свохваальный» наурямок в «кружку»— їх на щось арештовують та на багато літ віддають на кару! Не знаю, як кому, а мені здається, що неіспичному становию професора Флоринського грозить велика небезпека: те, що біле — те в нього чорне: треба зробити з Шевченка «істинно-русскаго». — і це можна деневим коштом... Не дурно ж його соратник и «Кіевлянини», у згаданому вже фелстоні «Непзвѣстнаго», готов и Шевченкові бачити проповідника єврейських погромів!

Проф. Флоринський, як відомо, «муж науки» (на теж він і професор!). Але наука у нього дуже оригінальна річ: на всі боки повертається. Зробивши Шевченка «істинно-русскимъ» и «патріотомъ», проф. Флоринський бере його в свою оборону ще и од яких-будь обвинувачень в «политической неблагонадежности». Ахті люди наговорили, що Шевченко в Кирило-Мефодіевському товаристві «вреднихъ ідей» набрався. І хто б тому повірив! «Мигъ думается, что никакихъ сепаратистическихъ тенденцій не было у Шевченка. ... Онъ мечтаетъ о широкомъ распространѣніи просвѣщенія въ сельскомъ людѣ, иногда идеализировалъ украинскую старину, но требованія «самостійности Украины», *сдѣлывался*

розуміють новітніших українофіловъ, онъ не заявлялъ ни въ одному зъ своихъ произведеній». Що правда—то правда! Таки не «заявлял», як не заявляє їх ніхто изъ «новітнішихъ українофіловъ». Але ж чому не посмачити куті медом!

Трихи клопоту завдав профессорowi отте «Кирилъ-Мефодієське Товариство». Але, уміючи та при охоті усякого лиха можна спекатися. Чому не повернути монету другимъ боком! Був у братчиків статут, «но... не видно, чтобы малороссы разматривались въ кружокъ, какъ особая славянская разновидность, которая должна бы въ будущей федерации славянской занимать особое самостоятельное мѣсто, внѣ русскаго государства» (стр. 25). Правда, проф. Флорнський вичитав випадково в «Кіевской Старинѣ» (1906, II), що перші два пункти статуту того читаються так: 1) принимаемъ, что духовное и политическое соединеніе славянъ есть истинное ихъ назначеніе, къ которому они должны стремиться; 2) принимаемъ, что при соединеніи *каждое славянское племя должно имѣть свою самостоятельность*, а такими племенами признаемъ Южно-Руссовъ, Сѣверно-руссовъ съ Бѣлоруссами, Поляковъ, Чеховъ съ Словенцами, Лужичанъ, Иллиро-сербовъ съ Хорватами и Болгарь». Здається, вже на цю яснїше чорнишню по білому стоїть,—але проф. Флорнський і тут найшов шкратку: «но зтотъ документъ, по всей вѣроятности, не представляеть собой настоящаго устава Общества, а только одинъ изъ проектовъ его, отражавшихъ взгляды не всего кружка и не главы его Костомарова, а отдѣльныхъ лицъ» (стр. 25, прим. 2). Таке критично, шавить гіперкритично, почуття у «вченого» профессора! А шквала, що профессор Флорнський не заглянув у журналъ «Былое» (1906, кн. 2),—там би він на стор. 66—68 знайшов і «Уставъ славянскаго общества св. Кирилла и Мефодія» і «Главныя правила Общества», здобуті з архиву Департамента поліції. Поглянувши на «уставъ», він би побачив, що той статут, що в «Кіевской Старинѣ» (1906, II) вилрюковало як раз «настоящій», а як би ще до того він прочитав там таки прокламацію до «братъевъ украинцевъ», знайдену серед рукописів, що взяті були у

членів Киряло-Методієвського товариства, та пояснення до уставу, то вичитав би таке:

1) Мы принимаемъ, что всё славянское должно между собою соединиться.

2) Но такъ, чтобы каждый народъ составлялъ особенную Рѣчь Посполитую и управлялся не слитно съ другими, а такъ, чтобы каждый народъ имѣлъ свой языкъ, свою литературу, свое общественное устройство. Такими народами признаемъ: великороссіянъ, украинцевъ, поляковъ, чеховъ, лужичанъ, хорутанъ, ялмаро-сербовъ и болгаръ.

3) Чтобы единствоваль сеймъ или славянское собраніе, гдѣ бы сходились депутаты отъ всѣхъ республикъ славянскихъ и тамъ разсуждали бы и рѣшали дѣла, которыя относятся ко всему союзу славянскому.

4) Чтобы въ каждой республикѣ былъ правитель, избранный на время, и надъ цѣлымъ союзомъ былъ такой же правитель, выбранный на время.

Чи може проф. Флоринському і це усе здаватися «ненастоящим»? Але це вже з такого джерела (з архиву Департаменту Поліції, славянського «III відділення»), що перед авторитетністю його мабуть і проф. Флоринський схилить голову. Нарешті, зазначу ще один вибрик проф. Флоринського, який власне до Шевченка не дуже то стосується. Ну, але при «себ вѣрній оказіи» чому не жбурнути зайвий раз камінцем в українців! Ось (Шевченко) не сдѣлавъ ни одного шага, чтобы искусственно возможно больше отдѣлить этотъ языкъ отъ общерусскаго литературнаго языка. въ чомъ такъ сильно грѣшили и продовжають грѣшити многіе продолжатели поэта. Прекрасный, чисто-народный языкъ произведеній Шевченка, вполнѣ понятный каждому образованному русскому, служить лучшимъ доказательствомъ всей безпочвенности стремленій, направленныхъ къ полному литературному обособленію малоруссовъ, къ созданію для этой нѣтъ русскаго народа своего особаго, научнаго и образованнаго языка. въ замѣнъ общепринятаго языка Пушкина и Гоголя.

вироботанного общими усилями всіх племеннихъ разновидностей русскаго народа (стр. 26).

Як ця балаканина для «самоуслаждєнія» гумористично виглядає саме в ті часи (рік 1906-ий), коли в російській Україні постало вже кілька газет і журналів, а українська мова починає вже ставати твердою ногою й по громадських інституціях, — в університетах (напр. у Харківському) та по гімназіях (шоки що приватних). Невже «славєтному» славистові охота нагадувати собою героя Ламанцького в упертій його боротьбі з вітриками! Пора б уже професорові Флорнському заспокоїтися з цією справою, бо от скільки вже часу йде він даремно собі нерви, а українці ніяк не хочуть його слухатися та покинути зовсім свою літературну мову і перейти до «общепринятаго языка Пушкина и Гоголя».

Та вже годі!... Стаття проф. Флорнського такій «невстерпимий кладєзь» мудронців усяких та юмористики, що дотеперію критикомі постачало б на добру пляку газетних фельєтонів. Кінчаючи свої замітки, мушу признатися одначе, що я так і не порішив собі питання, як саме дивитися на отцю професорську,—які *venia verbo!*—працю: чи справді вона—продукт простого ґрунтового «непѣжества» «відомого» слависта в тій справі, про яку він взявся писати, чи тут більш було елементу свідомого, на принципі: «Тьмы истинъ намъ дороже... обманъ»...

В. Д.

„Алея“ Шевченка и „Lilie“ Эрбека.

Въ собраніи народныхъ лужицкихъ пѣсенъ Смоляра есть одна красивая средневѣковая легенда. У князя города Варадина была дочь Терезія. Когда она выросла, за нее посватался знатный баронъ, и отецъ велѣлъ дочери идти за него замужъ. Терезія не хотѣла этого. Она посвятила себя Богу. У ней одинъ женихъ—Иисусъ. Грозно крикнулъ отецъ на свою дочь, и та покорилась. Въ день свадьбы, послѣ совершенья обряда вѣнчанья, Терезія пошла въ садъ къ своимъ любимымъ цвѣтамъ. Терезія молилась Иисусу. И вотъ онъ явился ей, свѣтлый, лучезарный. Онъ даетъ Терезіи перстень. Она срываетъ для жениха розу. Иисусъ беретъ Терезію за руку и ведетъ въ рай. Тамъ было много, много цвѣтовъ. И Терезія срываетъ ихъ. *И никто не знаетъ, какіе то были цвѣты*—говоритъ легенда. Когда Терезія проникла рай, Иисусъ предложилъ ей идти домой. Терезія съ печалью идетъ въ Варадинъ. Ее встрѣчаютъ съ недоумѣніемъ. Ея уже никто не знаетъ: она была въ раю сто лѣтъ. Немного Терезія жила послѣ того на землѣ. Причастившись, она скончалась. ¹⁾

Эта поэтическая легенда о Христовой невѣстѣ является яркимъ выраженіемъ средневѣковой мистики и возвышенныхъ

¹⁾ Свободный переводъ Н. Верга въ книгѣ: „Поэзія славянъ“ Н. В. Гербеля.

стремлений къ неземному идеалу. Но особенно характерно для средневѣкового поэтического міросозерцанія это упоминаніе о райскихъ цвѣтахъ: *никто не знаетъ, какіе то были цвѣты*. Весь сокровенный идеализмъ души, пастроенной не по земному, неопредѣленности стремлений сердца и даже нежеланіе постигнуть идеаль въ опредѣленной формѣ выразился въ простой фразѣ о неизвѣстныхъ цвѣтахъ. Цвѣтокъ—символь прекраснаго въ мірѣ. Цвѣтокъ—идеаль красоты, но въ чемъ этотъ идеаль—никто не знаетъ. И не надо его постигать зананію!

Когда романтизмъ возродилъ средневѣковую мистику и символю въ поэзіи, символика цвѣтка, какъ неопредѣленнаго, туманнаго, неяснаго идеала, посылнаго и утекательнаго, укрѣпляется въ поэтическихъ произведеніяхъ. Фридрихъ Новалисъ въ романѣ «Генрихъ фонъ-Офтердинггенъ» представляетъ религію этого высшаго туманнаго идеала въ поэтической идее о «голубомъ цвѣткѣ». «Голубой цвѣтокъ» является Генриху въ сновидѣніи. Онъ снится также отцу Генриха и сулитъ идеальное счастье. И Генрихъ идетъ разыскивать таинственный «голубой цвѣтокъ». Много представленій соединили романтики съ «голубымъ цвѣткомъ» свою поэзіи. Представленія о неземной красотѣ, идеальномъ счастьи души, порывы къ исканью этого счастья въ глубинѣ сердца и много другихъ идей рождалось въ душѣ романтика, когда въ ней возникала идея «голубого цвѣтка».

Какъ для героя «Краснаго цвѣтка» В. М. Гаршина «красный цвѣтокъ» былъ воплощеніемъ всего ала міра, какиа-то Ариадна, пренратившиа въ красныя лепестки, такъ въ романтическихъ представленіяхъ «голубой цвѣтокъ» является воплощеніемъ всего высокаго и прекраснаго въ духовной жизни человека. Но все это прекрасное не выходитъ изъ рамокъ личнаго чувства, не является объективно прекраснымъ, необходимымъ въ жизни всего человечества,—оно являеть только субъективнумъ цѣнность и скрыто въ глубинахъ сердца.

Фольклоръ давалъ богатый матеріаль для поэтизировани романтической идеи о цвѣткѣ, какъ о высшемъ духовномъ идеаль. Паптепзмъ первобытныхъ народовъ, когда человекъ не только не

„Лілея“ Шевченка и „Lilie“ Эрбена.

Въ собраніи народныхъ лужицкихъ пѣсень Смоляра есть одна красивая средневѣковая легенда. У князя города Варадина была дочь Терезія. Когда она выросла, за нее посватался знатный баронъ, и отецъ велѣлъ дочери итти за него замужъ. Терезія не хотѣла этого. Она посвятила себя Богу. У ней одинъ женихъ—Иисусъ. Грозно крикнулъ отецъ на свою дочь, и та покорилаь. Въ день свадьбы, послѣ совершенья обряда вѣнчанья, Терезія пошла въ садъ къ своимъ любимымъ цвѣтамъ. Терезія молилась Иисусу. И вотъ онъ явился ей, свѣтлый, лучезарный. Онъ даетъ Терезіи перстень. Она срываетъ для жениха розу. Иисусъ беретъ Терезію за руку и ведетъ въ рай. Тамъ было много, много цвѣтовъ. И Терезія срывала ихъ. *И никто не знаетъ, какіе то были цвѣты*—говоритъ легенда. Когда Терезія прошла рай, Иисусъ предложилъ ей итти домой. Терезія съ печалью идетъ въ Варадинъ. Ее встрѣчаютъ съ недоумѣніемъ. Ея уже никто не знаетъ: она была въ раю сто лѣтъ. Немного Терезія жила послѣ того на землѣ. Причастившись, она скончалась. ¹⁾

Эта поэтическая легенда о Христовой невестѣ является яркимъ выраженіемъ средневѣковой мистики и возвышенныхъ

¹⁾ Свободный переводъ Н. Верга въ книгѣ: „Поэзія славянъ“ Н. В. Гербеля.

стремлений къ неземному идеалу. Но особенно характерно для средневѣковаго поэтическаго міросозерпанія это упоминаніе о райскихъ цвѣтахъ: *никто не знаетъ, какіе но были цвѣты*. Весь сокровенный идеализмъ души, настроенной не по земному, неопредѣленность стремлений сердца и даже пожеланіе постигнуть идеаль въ опредѣленной формѣ выразилась въ простой фразѣ о неизвѣстныхъ цвѣтахъ. Цвѣтокъ—символь прекраснаго въ мірѣ. Цвѣтокъ—идеаль красоты, но въ чемъ этотъ идеаль—никто не знаетъ. И не надо его постигать знаніемъ!

Когда романтизмъ возродилъ средневѣковую мистику и символику въ поэзіи, символика цвѣтка, какъ неопредѣленнаго, туманнаго, неяснаго идеала, но сильнаго и увлекательнаго, укрѣпляется въ поэтическихъ произведеніяхъ. Фридрихъ Поппельсъ въ романѣ «Генрихъ фонъ-Офтердингенъ» представляетъ религію этого высшаго туманнаго идеала въ поэтической идеѣ о «голубомъ цвѣткѣ». «Голубой цвѣтокъ» является Генриху въ сонидніи. Онъ снится также отцу Генриха и сулитъ идеальное счастье. И Генрихъ идетъ разыскивать таинственный «голубой цвѣтокъ». Много представленій соединили романтики съ «голубымъ цвѣткомъ» своей поэзіи. Представленія о неземной красотѣ, идеальномъ счастьи души, порывы къ исканью этого счастья въ глубинѣ сердца и много другихъ идей рождалось въ душѣ романтика, когда въ ней возникала идея «голубого цвѣтка».

Какъ для героя «Краснаго цвѣтка» В. М. Гаршина «красный цвѣтокъ» былъ воплощеніемъ всего ала міра, какъ-то Ариадна, пренратившимся въ красныя лепестки, такъ въ романтическихъ представленіяхъ «голубой цвѣтокъ» является воплощеніемъ всего высокаго и прекраснаго въ духовной жизни человѣка. Но все это прекрасное не выходитъ изъ рамокъ личнаго чувства, не является объективно прекраснымъ, необходимымъ въ жизни всего человечества, — оно имѣетъ только субъективную цѣнность и скрето въ глубинахъ сердца.

Фольклоръ давалъ богатый матеріаль для поэтизированія романтической идеи о цвѣткѣ, какъ о высшемъ духовномъ идеаль. Понятіемъ первобытныхъ народовъ, когда человѣкъ не только не

виділять себе із середь остальної природи, по н отождествляють свою личность съ нею и даже, болѣе того, въ загробной своей судьбѣ связувать себя съ явленіями природи, оставилъ многообразные слѣды во всемірному фольклорѣ и, конечно, въ славянскомъ. Онъ уділивъ цвѣтку и другимъ растеніямъ большое мѣсто въ жизни человека.

Въ украинской народной поэзіи многія пѣсни и сказки, отражають въ себѣ первобытний пантеизмъ славянъ. Вотъ пѣ- котормя изъ пѣсенъ, гдѣ фигурирують растенія.

Мать женила сына и возненавидѣла невістку. Сынъ поѣхавъ въ дальнюю дорогу: мать посылаетъ невістку брать лѣнь:

Не вибереш льону, не вертайся до дому,
Ой стань у полі тонкою тополею.

Пріѣхавъ сынъ домой и розказываетъ матери о томъ, какой тополъ онъ видѣлъ на своемъ полі. Мать велить сыну срубить тополъ. Сынъ пошелъ и стать рубить тополъ.

Ой цюкнув раз першій— вона занумила,
Ой цюкнув у друге— та й загомоніла:
Не рубай мене, бо я твоя мила!
То твоя матуся так нам поробила,
Маленькі дітки та й поспрогнала,
Тебе молодого вдовцем парядила.

Воротился сынъ домой, говорить матери.

Ой вибди до мене, матуся стара!
Не есть ти мені мати— люта змія!).

Извѣстна пѣсня о томъ, какъ братъ женился на своей сестрѣ. Послѣ сватѣбы они стали спрашивать другъ друга о происхожденіи и узнали, въ какомъ они состоятъ родствѣ. Послѣ этого братъ говорить сестрѣ:

!) Чубинскій. Труды. V, II. № 404.

Ходім, сестро, горою,
 Розсіємось травом;
 Ходім, сестро, степами,
 Розсіємось цвітами.
 Ой ти будеш жовтий цвіт,
 А я буду синій цвіт!¹⁾

Такъ произошло цвѣтокъ Иванъ-да-Марья.

На основѣ пантеистическаго міросозерцанія народной поэзіи родилась баллада Шевченка «Тополя». На той же основѣ выросла другая его баллада «Лілея». — Умерла мать и оставила по себѣ дочку. Дѣвочка не знаетъ, кто ея отецъ. Но она слышала, какъ мать проклинала ихъ пана. И вотъ этотъ самый панъ беретъ дѣвочку къ себѣ. Она живетъ у пана. Но какъ-то панъ уѣхалъ. Его крестьяне возмутились, сожгли домъ. А панской воспитанницѣ остригли косы, какъ будто грѣшной дѣвухѣ. Зима. Дѣвушка умираетъ подъ тыномъ. Весною на ея могилѣ вырастаетъ лилія. Это—сама дѣвушка. — Таково содержаніе баллады. Оно вполне покоится на основахъ фольклора и вызвано въ жизнь романтическими вѣянціями. Но въ «Лілея» не одно голое содержаніе. «Лілея» богата своею идеєю.

Подъ тѣмъ же названіемъ въ славянской литературѣ есть другая баллада, также романтическая, также возникшая на основѣ народной поэзіи. Это—«Lilie» чешскаго поэта Эрбена. Мы сопоставляемъ баллады Шевченка и Эрбена не потому, что ставимъ ихъ въ зависимость одна отъ другой, а потому что имъ надѣемся выяснить «Лілею» нашего поэта въ отношеніи ея идеи и поэзіи и лучше, когда поставимъ рядомъ двѣ эти «Ліліи» и сравнимъ ихъ со стороны идейно-поэтической. «Лілея» Шевченка и «Lilie» Эрбена близки другъ другу, но онѣ неравны по высотѣ идеи, проникающей оба произведенія. Характеръ личности Шевченка наложилъ на романтическую идею «Лілея» печать присущаго автору настроенія и стремленій.

¹⁾ Ibid V, I, № 107.

маѣ. 1907.

Карль Яромпръ Эрбенъ (род. 1811 г.—ум. 1870 г.) принадлежить къ классической эпохѣ чешской литературы, прославленной именами Юнгманна, Коллара, Челяковскаго, Маха... Сборникъ его стихотвореній «Kytice» («Букетъ») — произведеніе національное, знакомое чехамъ съ дѣтскаго возраста паравиѣ съ молитвами. Насколько высоко чехи цѣнятъ поэтическія произведенія Эрбена, видно изъ отзывовъ о нихъ послѣдующихъ чешскихъ писателей. Извѣстный чешскій поэтъ Ярославъ Врхлицкій говоритъ, что «съ похвалами по адресу сборника «Kytice» дѣло обстоитъ такъ же, какъ со многими другими, что понимается само собою, но что высказать мы ощущаемъ иногда живую потребность. Каждый молча цѣнитъ ласки весенняго солнца, вѣчную, прекрасную и увлекательную поэзію звѣзднаго неба, прохладную тѣнь стараго лѣса въ лѣтнюю жару, но все же бываютъ мгновенья, когда мы хотимъ крикнуть другъ другу, какъ все это велико, прекрасно и мирно». ¹⁾ Еще болѣе восторженный отзывъ о сборникѣ Эрбена находимъ у другого писателя, Яна Неруды: «Кто бы вздумалъ говорить онъ, позолотить золото, освѣтить свѣчю солнце, раскрасить радугу, поджечь огнедышщую гору, сдѣлать тверже алмазь, ускорить движенье облаковъ,—тотъ былъ бы разумнѣе, чѣмъ тотъ, кто захотѣлъ бы воситѣвать твои пѣсни, пѣвецъ Эрбенъ» ²⁾. Какъ ни преувеличены покажутся на первый взглядъ приведенные отзывы объ Эрбенѣ, но въ устахъ чеха они естественны. Читая Эрбена, действительно чувствуешь великую силу народнаго сознанія въ языкѣ, въ оборотахъ, поэтическихъ украшеніяхъ. Но вмѣстѣ съ тѣмъ произведенія Эрбена высоко-поэтичны и захватываютъ читателя своими настроеніемъ, какъ съ первыхъ же стиховъ его баллады: «Свадебная рубашка», поэтической родственницѣ «Ле-

¹⁾ „Kritický rozbor Jaroslava Vrchlického“, приложенный къ изданію „Kytice“, подъ редакціей проф. Липка (роскошное иллюстрированное изданіе).

²⁾ Тамъ же.

норы» Бюргера и «Світланы» Жуковского, чувствуется полуночный мистическій ужасъ, предваряющій содержаніе баллады.

«Кутіє» Эрбена по своей національной основѣ напоминаютъ «Кобзарь» Шевченка. Поэтъ нарвалъ цвѣты для букета на могилѣ дорогой матери-родины. Но она не умерла совсѣмъ: душа ея вселилась въ цвѣты «мать-душка», и поэтъ составилъ изъ этихъ цвѣтовъ букетъ: «Я нарвалъ тебя, обращается онъ къ «матери-душкѣ», на старой могилѣ. Кому я тебя принесу? Я соберу тебя въ скромный букетъ, повяжу красивою ленточкою. Я укажу тебѣ дорогу въ обширныя страны, гдѣ ты найдешь родное семейство. Можетъ быть найдется твоя дочь, которая почувствуетъ твоё милое обаяніе. Можетъ быть, найдется сынъ, который склонится къ тебѣ своимъ сердцемъ». Такъ же конуствовали цвѣты своего творчества нашъ украинскій поэтъ въ известномъ стихотвореніи: «Думи мої»:

Думи мої, думи мої,
Квіти мої, діти!
Виростав вас, доглядав нас,—
Де ж мені вас діти?
В Україну ідіть, діти,
В нашу Україну...

Тамъ поэтъ такъ же думалъ найти близкія себѣ сердца, особенно сердца дѣвушекъ:

Може найдеться дівоче
Серце, карі очі,
Що заплачуть на ці думи.

И украинскія дѣвушки находили у Шевченка трогательную балладу «Лілею», а чешскія съ тѣмъ же чувствомъ останавливались на «Ліліе» Эрбена. Содержаніе послѣдней слѣдующее.

Въ ранней молодости умираетъ дѣвушка. Она проситъ, чтобы ее не хоронили на кладбищѣ. Тамъ слышимъ рыданья вдовъ и сиротъ: ея сердце погибнетъ отъ горя.

«Схороните меня въ зеленомъ лѣсу. Тамъ на моей могилѣ будетъ цвѣсти верескъ; тамъ мнѣ будутъ пѣть птички, и мое сердце будетъ радоваться.—Но прошло еще трехъ лѣтъ, а на ея гробѣ цвѣтеть рѣдкій цвѣтокъ. Лилія бѣлая—кто ее видалъ, сердце того охватывала дивная печаль. Лилія душистая—кто обонялъ ея запахъ, въ томъ разливался пламень томленія».

Вотъ молодой рыцарь ѣдетъ на охоту. Онъ видитъ бѣлую лань и мчится за нею. Но лань пропала, а онъ очутился возлѣ бѣлой лиліи.

«Нанъ на лилію глядитъ съ удивленіемъ, плечо его опустилось, духъ въ немъ притаялся».

Рыцарь велитъ слугѣ выкопать лилію:

«Я хочу имѣть эту лилію въ своемъ саду: мнѣ кажется, я не могу быть безъ нея. Гей, вѣрный слуга, довѣренный мой! Эту лилію ты стереги и храни, храни ее зорко днемъ и ночью,—дивная, предивная сила влечетъ меня къ ней. Онъ берегъ ее одинъ день, берегъ другой; господинъ осчастливленъ ея дивною прелестью. Вотъ на третью почъ, при полномъ свѣтѣ луны, слуга спѣшитъ разбудить господина: «Вставай, мой господинъ! Твоя лилія влечется по саду. Спѣши, не мѣшай! Пора! Твоя лилія поетъ дивнымъ голосомъ!»—«Я печальная прозябаю въ своей невѣрной жизни, какъ роса въ полѣ, какъ туманъ на рѣкѣ: блеснетъ ясный солнечный лучъ—роса и паръ—и мой вѣкъ погибнетъ!»—«Не погибнетъ твой вѣкъ, я увѣряю тебя. Я дамъ тебѣ вѣрную защиту отъ солнца. Стѣны будутъ твоимъ надежнымъ покровомъ, а ты, моя дорогая, будешь моею женою».

И Лилія стала женою рыцаря и родила ему сына. Но вотъ король зоветъ рыцаря на службу. Тяжело ему расставаться со своею милою, какъ будто онъ предчувствуетъ невзгоду.

«Если мнѣ нельзя быть твоимъ хранителемъ, я оставляю хранить тебя свою мать. Плохо мать исполнила волю сына, плохо берегла его жену. На небѣ солнце—свѣтъ разрушена: «Сгинь, почная нанна! Сгинь, чудовище, сгинь!» Рыцарь ѣдетъ домой; онъ окончилъ службу. Печальная вѣсть несется ему навстрѣчу: «Твоего дитятка уже нѣтъ въ живыхъ, а по волѣ

твоей матери лилія увяла!»—«О, мать моя, мать моя! Ты злая гадюка! Чѣмъ повредила тебѣ моя жена? Ты отравила цвѣтъ моей жизни: пускай же и для тебя иочернѣетъ Божій свѣтъ!»

Въ балладѣ Эрбена всѣ элементы романтической поэзіи. Почная любовь къ цвѣтку—женщинѣ, которая возгорается такъ внезапно и отличается такою силою и въ то же время остается какою-то неопредѣленною, неполною,—все это грезы романтизма. Но это только внѣшность послѣдняго. Если же мы выискемъ во внутреннее качество этихъ грезъ, то придется отмѣтить ихъ узко-личный характеръ. Это культъ своего «я», который доводитъ личность въ ея исключительной жизни въ предѣлахъ своего внутренняго міра до забвенія всего окружающаго: «Не хороните меня на кладбищѣ, говоритъ героиня «Lilie»: тамъ раздастся плачь сиротъ и вдовъ; тамъ много пролилось горькихъ слезъ, и мое сердце будетъ гибнуть отъ горя». Это отворачиваніе отъ міра съ его печалями, бѣгство изъ міра въ область своей сокровенной душевной жизни. Это настроеніе Рене Шатобриана, Алеко Пушкина. Молодой рыцарь и возрожденная въ цвѣткѣ дѣвушка во взаимной любви находятъ полное счастье, но углубленное въ ихъ душахъ, окутанное покровомъ ночи, далекое отъ солнца жизни, а потому невѣрное, какъ роса на лугахъ передъ утренней зарею.

Иное освѣщеніе романтической грезы въ «Lilie» Шевченка. Поэтъ, могущій отдать свою личную жизнь за идею счастья людей, видитъ во влеченіи ихъ къ блѣдному, красивому цвѣтку не прихоть романтическихъ сердецъ, непонятную для самихъ людей. «Королевый цвѣтъ» ничего не отвѣчаетъ на вопросъ Лилии, за что ее такъ любятъ тѣ самые люди, которые ее погубили въ жизни, за что они называютъ ее царвеною и не спускаютъ съ нея глазъ, но самъ поэтъ отвѣчаетъ такъ:

Самъ Господь вѣдалъ надъ ними
І творивъ святе:
Землі грѣшній...

Лялія это—святое, что творить Господь въ мірѣ. Лялія это—вѣчная правда, которую убиваетъ человекъ въ своемъ грубомъ невѣжествѣ, но стремленіе къ которой всегда остается въ немъ. Лялія это—міровое счастье, къ которому идетъ человечество путемъ страданій и горя, но идеаль котораго никогда не покидаетъ его, какъ бы ни были люди злы и несправедливы. Лялія это—самъ Богъ, творящій святую волю на грѣшной землѣ. Лялія это—основная идея поэзіи Шевченка, твердо вѣрившаго въ торжество Божьей правды на землѣ:

Ми вірусъ Твоій силі
 І духу живому:
 Встане правда, встане воля,
 І Тобі одному
 Поклоняться всі язпки
 Во віки і віки.
 А поки-що—точуть ріки,
 Криваві ріки!... («Кавказ»).

Такимъ образомъ, романтизмъ Шевченка далекъ отъ того романтизма европейскихъ литературъ, который, ставя высоко идеаль совершенства, красоты и счастья, сужалъ цѣнность его субъективнымъ значеніемъ, какое онъ имѣетъ только для личности, достигшей пониманія этого идеала жизнью своего чувства. Романтическія идеи Шевченка ближе къ идеализму позднѣйшей реалистической литературы, какъ наиримѣръ, къ идеализму А. П. Чехова. Онѣ проникнуты тою же увѣренностью въ торжество правды, какую мы встрѣтимъ у послѣдняго: «Какъ ни велико зло, все же ночь тиха и прекрасна, и все же въ Божьемъ мірѣ правда есть, и будетъ, такая же тихая и прекрасная, и все на землѣ только ждетъ, чтобы слиться съ правдой, какъ лунный свѣтъ сливается съ ночью». («Въ оврагѣ»).

Мы не думаемъ копчить нашъ очеркъ сближеніемъ Шевченка и Чехова, но такова та правда, о которой они неустанно говорили: она объединяетъ всѣхъ людей.

Владиміръ Даниловъ.

„Ucrainica“ в журналі „Былое“ за минулий (1906) рік.

Свобода друку, завойована нарівні з іншими свободами великим визвольним рухом російським, дала де яку змогу російському громадянству зайнятися вивченням свого минулого, вивченням історії цього визвольного руху і еволюції власної політичної свідомості. До останнього часу на перешкоді цьому стояли тяжкі цензурні умовини і цілий ряд заборон, що, наче пербер той мітичний, зупиняли кожного, хто хотів би пролити світ неспідкуної правди на факти політичного минулого і познакомити маси народні з тими численними тяжкими жертвами, що приносились громадянством на оltарь визвольного руху. Архіви різних державних інституцій, а надто тих, що стежили спеціально за тям, щоб не допустити розвинутиись цьому рухові до логічного кінця, і тепер ще неприступні для користування громадянства і наукових дослідів; численні факти і події з історії боротьби громадянства за елементарні права горожанські, з історії діяльності різних партій революційних залишаються невідомими і похованими від загалу. Уряд не дає змоги ознайомитись з ними навіть людям науки і на підставі цього знайомства встановити об'єктивний генетичний зв'язок сучасного—з тям, що минуло, і пролити справжній світ на темні і сумні сторінки політичної історії російської. Та не дивлячись на це, російське громадянство, одержавши де яку змогу користуватися хоч і обгрізаном, але

всєж таки свободою друку, вживас всїх засобів, аби задовольнити некучїй потреби в справі вивчення і правдивого освїтлення історїї своїх змагань за політичну волю та за встановлення в Росїї демократичного ладу. Дякуючи колективним заходам, ця некуча потреба починає зреалізовуватися потроху і те, що застидалося туманом та чорною хмарою урядової мовчанки або офіційної науки, виступас тепер в правдивому світлі. З спеціальною метою вивчення історїї «освободительнаго движенія» засновано було в початку 1906 року історичний журнал «Былое», в якому через увесь цей рік, уміщено чп мало цікавого матеріалу в формі монографічних дослідів, спогадів, дневників, хронікерських і бібліографічних заміток, офіційних документів, листів, автобіографій і т. п., що так або інакше освїтлюють нам той шлях, яким прямував визвольний рух, і тих діячів, які брали в ньому ту чи іншу участь. З величезним інтересом і захопленням читаються ці матеріали. І ні один історик, що хотів би зрозуміти сучасний стан річей в Росїї і вияснити собі форми політичних змагань російського громадянства, не зможе ігнорувати матеріалів, оголошених редакцією «Былого».

Та не тільки для історика російського визвольного руху ці матеріали мають цїну та значіння. З великою увагою зупиниться над книжками «Былого» і той, хто шукає фактів і відомостей до історїї національних змагань недержавних народів Росїї: на сторінках цїнного журналу зустрїне він досить часто нові факти з історїї політичної думки і акції і свого рідного народу, які хоч може і не дадуть йому повного малюнку історїї національної свідомости і активного національного руху серед рідного народу, та всєж допоможуть йому зазначити нові риси в цьому малюнку, вияснити де які темні боки його і дадуть змогу намітити той напрямок, по якому треба йти далі, щоб зірвати полуду з темних сторінок рідної історїї.

Уміщено на сторінках «Былого» і де які матеріали з історїї національного руху на Україні. Де які з них не єсть новина: ниші ж, павпаки, появляються в друку шперше і варті того, щоб занотувати їх на сторінках нашого журналу. Подасмо

ці нотатки в хронологічному порядку в міру того, як друковались матеріали в «Былоу».

Кн. 1. январь. «Вопросъ о преобрѣщеніи государственнаго строя Россіи въ XVIII і первой четверти XIX вѣка». В. Н. Семевскаго. В цьому нарисі відомий історик російський подає між иншим цікаві відомості про участь «малоросійських депутатів» в знаменитій Катерининській комісії 1767 року. Історик зазначає, що самий факт виборів до цієї комісії і складання наказів депутатам до неї «дали приїд для виявлення змагань до місцевого самоврядування через реставрацію гетьманства, знищеного в 1764 році. Але «Малоросійський генерал-губернатор Румянцев вмішався у вибори і в справу складання наказів; він звелів знищити де які накази, що не відповідали намірам урядовим, і замінити їх новими». Тіж виборщики, що не корались Румянцеву, отдавались під суд (стр. 5). Крім цих фактів, відомих в нашій історичній літературі, в статті Семевського немає ніякого для історії українського національного руху матеріалу.

Кн. II. „Из исторіи «Общества св. Кирилла и Методія» (1847)», (стр. 67—69). Під ним заголовком уміщено «уставъ и правила» товариства і дві прокламації—одна до «братъевъ украинцевъ», друга—до «братъевъ—великороссовъ». І «уставъ» і «прокламації» появляються в друку вперше. Подаємо їх цілком так, як надруковано їх в «Былоу».

Уставъ славянскаго общества св. Кирилла и Методія.

Главныя идеи.

1) Принимаемъ, что духовное и политическое соединеніе славянъ есть истинное ихъ назначеніе, къ которому они должны стремиться.

2) Принимаемъ, что при соединеніи каждое славянское племя должно имѣть свою самостоятельность, а такими племенами признаемъ: южно-руссовъ, сѣверно-руссовъ съ белоруссами, поляковъ, чеховъ съ словенцами, лужицанъ, иллиро-сербовъ съ хорутаями и болгарь.

3) Принимаемъ, что каждое племя должно имѣть правленіе народное и соблюдать совершенное равенство согражданъ по ихъ рожденію, христіанскимъ вѣроисповѣданіямъ и состоянію.

4) Принимаемъ, что правленіе, законодательство, право собственности и просвѣщеніе у всѣхъ славянъ должно основываться на святой религіи Господа нашего Іисуса Христа.

5) Принимаемъ, что при такомъ равенствѣ образованность и чистая нравственность должны служить условіемъ участія въ правленіи.

6) Принимаемъ, что должнъ существовать общій славянскій соборъ изъ представителей всѣхъ племенъ.

Главные правила Общества.

1) Устанавливаемъ общество съ цѣлью распространенія вышеизложенныхъ идей преимущественно посредствомъ воспитанія юношества, литературы и умноженія числа членовъ Общества. Общество именуется своими покровителями святыхъ просвѣтителей Кирилла и Меодія и принимаетъ своимъ знакомъ кольцо или икону, съ явленіемъ или изображеніемъ сихъ святыхъ.

2) Каждый членъ общества произноситъ присягу при поступленіи употреблять дарованіе, труды, состоянія, общественныя свои связи для цѣлей общества, и ежели бы какой членъ претерпѣлъ гоненія и даже мученія за принятыя обществомъ идеи, то, по дивной присягѣ, онъ не выдастъ никого изъ членовъ, своихъ братьевъ.

3) Въ случаѣ членъ попадетъ въ руки враговъ и оставить въ нуждѣ семейство, общество помогаетъ ему.

4) Каждый принятый членъ общества можетъ принять новаго члена безъ необходимости сообщать ему объ именахъ прочихъ членовъ.

5) Въ члены принимаются славяне всѣхъ племенъ и всѣхъ званій.

6) Совершенное равенство должно господствовать между членами.

7) Такъ какъ въ настоящее время славянскія племена исповѣдуютъ различныя вѣроисповѣданія и имѣютъ предубѣжденія другъ противъ друга, то общество будетъ стараться объ

уничтоженіи всякой племенной и религіозной вражды между ними и распространіи идеи о возможности примиренія разрозненныхъ христіанскихъ церквахъ.

8) Общество будетъ стараться званіе «объ искорененіи рабства и всякаго униженія низшихъ классовъ, равнять образованіи и о повсемѣстномъ распространеніи грамотности.

9) Какъ все общество въ совокупности, такъ и каждый членъ должны свои дѣйствія соображать съ евангельскими правилами любви, кротости и терпѣнія: правило же: цѣль освящать средство — общество признаетъ безбожнымъ.

10) Нѣсколько членовъ общества, находясь въ одной извѣстной мѣстѣ, могутъ имѣть свои собранія и устанавливать частныя правила для своихъ дѣйствій: но дабы они не противорѣчили главнымъ идеямъ и правиламъ общества.

11) Никто изъ членовъ не долженъ объявлять о существованіи и составѣ общества тѣмъ, которые не вступаютъ или не поддаются надежды вступить въ него:

Прокламаціі.

1. Братья—украинцы!

Это разсужденіе предлагаемъ вамъ передъ глазами и даетъ вамъ размысленіе: Хорошо ли такъ будетъ, какъ эти пункты скажутъ:

1) Мы принимаемъ, что всё славянне должны между собою соединиться.

2) Но такъ, чтобъ каждый народъ составилъ особенную Гѣчу Посполитую и управлялся не слитно съ другими, такъ чтобъ каждый народъ имѣлъ свой языкъ, свою литературу, свое общественное устройство. Такими народами признаемъ: великороссыанъ, украинцевъ, поляковъ, чеховъ, лутчанъ, хорутанъ, иллиро-сербовъ и болгарь.

3) Чтобъ единствовать сеймъ или славянское собраніе, гдѣ бы сходились депутаты отъ всѣхъ республикъ славянскихъ, и тамъ разсуждали бы и рѣшали дѣла, которыя относятся ко всему союзу славянскому.

4) Чтобъ въ каждой республикѣ былъ правитель, избранный на время, и на всѣхъ цѣлыхъ союзомъ былъ такой же правитель, избранный на время.

5) Чтобъ въ каждой республикѣ было всеобщее равенство и свобода и никакія различія сословія.

6) Чтобъ депутатами и чиновниками дѣлали не по происхожденію и не по имуществу, а по уму и образованности, народнымъ выборомъ.

7) Чтобъ вѣра Христова была основаніемъ законодательства и общественнаго порядка въ цѣломъ союзѣ и въ каждой республикѣ.

Вотъ, братья украинцы, жители Украины обѣхъ сторонъ. Дѣйствуй, мы даемъ вамъ это на размышленіе; прочитайте со вниманіемъ и пусть каждый думаетъ, какъ достигнуть этого, и какъ бы лучше сдѣлать. Много головъ, много умовъ, — говоритъ пословица. Если бы объ этомъ станете прилежно думать, то когда придетъ пора вамъ заговорить объ этомъ, Господь даруетъ вамъ смыслъ и уразумѣніе.

2. Братья великороссіяне и поляки!

Сіе глаголетъ къ вамъ Украина, нищая сестра ваша, которую вы раскидали и растерзали, и которая не помнитъ зла и соболѣзаетъ о вашихъ обѣднвяхъ, и готова проливать кровь дѣтей своихъ за вашу свободу. Прочитайте посланіе это братское, обсудите важное дѣло вашего общаго спасенія, возстаньте отъ сна и дремоты, истребите въ сердцахъ вашихъ безразсудную ненависть другъ къ другу, возжевленную царями и господами, на общую погибель нашей свободы, устыдитесь ярма, которое тяготитъ ваши плечи, устыдитесь собственной своей непорочности, предайте проклятію святотатственные имена земного царя и земного господина; изгоните изъ умовъ вашихъ духъ невѣрія, занесенный отъ племенъ нѣмецкихъ и романскихъ, и духъ закоснѣлости, вдохнутый татарами, одлекитесь въ свойственную славянамъ любовь къ человечеству, вспомните также о братьяхъ вашихъ, томянущихся и въ шелковыхъ цѣпяхъ нѣмецкихъ и въ когтяхъ турецкихъ, и да будетъ цѣлью жизни и дѣятельности каждою изъ васъ: Славянскій союзъ, всеобщее равенство, братство, миръ и любовь Господа нашего Иисуса Христа. Аминь.

В другій же книжці «Вылого» уміщено докладну бібліографічну рецензію (стор. 292—299) С. Русовой на «Собраніе поли-

тическихъ сочиненій М. П. Драгоманова. Т. I, изданіе редакціи «Освобожденія» Парижъ. 1905 г.

Кн. III (март). «Письмо А. П. Желябова къ Драгоманову» (стр. 81—73). Лист цей надруковано було самим Драгомановимъ після смерті Желябова в журналі «Вольное Слово» і крім того видано було окремих виданнямъ заразом з невеличкою передмовою до нього Драгоманова.

Кн. IV. (апріль). Семень Олейничукъ. П. К. Щербаковъ (стр. 107—125). В цій статті автор оповідає про надзвичайно цікаву людину Семена Олейничука, замученого в катувальних Шліссельбургської фортеці тільки за одне те, що він мав «средняя мысли».

Олейничука заарештовано було 1849 року в Никольській слободі остерського повіту чернігівської губернії. Під час трусу забрато у нього папери на 158 аркушах під заголовкомъ «*Историческій разсказъ природныхъ жителей Малороссіи заднѣпровской, т. е. губерній кіевской, каменецъ-подольской и житомирско-волинской, про свое житіе-бытіе*». Слідство, зроблене по наказу київського генерал-губернатора Бібікова чинющикомъ «особныхъ порученій» Сініцькимъ, виявило такі біографічні дані з життя Олейничука. Він народивсь в 1798 р. і був кріпакомъ поміщиків Собіщанських в вінницькому повіті волинської губ. Без відома поміщика батько Олейничука віддав його до вінницької гімназії, де він пробув до 1824 року. З гімназії Олейничука було відпроваджено до поміщика, котрий хотів його оддати у поскалі, але Олейничук втік від папа і діставши якось документа шляхтича Сорочинського, жив по чужим паперам спочатку десь приходськимъ учителем, потім в Почаївській лаврі, затім в католицькому монастирі ордена Кармелітів волинської губ. З цього монастиря Олейничука вже в чині клерика переведено було в кармелитський монастирь в г. Чаусі жогильовської г. В 1833 р. Олейничук знов повернувся на православіє, був приходськимъ учителем в оршанському повіті,—потім повернувся сам до поміщика, котрий оддав його під суд. Але справа скінчилась якось гарно для Олейничука: його признано було «слабоумнымъ». В 1845 р.

Олейнічук одержав від поміщика навіть «формальную отпускную». Дякуючи освіті і власній гіркій долі кріпака Олейнічук зрозу́мів весь тягар панщини. Наслідком цього було, як каже д. Щеголів, «надзвичайно глибоке обурення морального почуття, що залишили сліди на ціле життя і дало напрямок останньому». «Будучи сам—показував на допиті Олейнічук—взъ крѣпостного званія, нѣтъ родныхъ, близкихъ и далекихъ, въ крестьянскомъ бити и будучи, сколько для меня возможно, грамотнымъ я не могъ переносить того положенія, въ какомъ находились вообще крестьяне при произвольномъ и нерѣдко жестокомъ обращеніи съ ними поміщиковъ и ихъ экономическихъ служителей, и поэтому старался сперва, всѣми возможными средствами выбиться изъ крѣпостного званія и въ такой крайности перемѣнялъ православную вѣру, мою званіе русскаго крестьянина на польскаго шляхтича, по это отступленіе не только не успокашвало меня, но еще болѣе мучило различными опасеніями». Думу Олейнічука глибоко вразули страждання рідного йому українського селянства і він ціле життя своє збав про те, щоб і самому увільнитись від панщини і своїх одноплеменив увільнити від неї».

Будучи преслѣдуемъ по возвращеніи на родину, каже він на допиті, за бродяжество и подвергаясь тюремнымъ заключеніямъ, и еще болѣе возненавидѣлъ крѣпостное свое званіе и хотя получилъ отъ поміщика своего отпускную, но это меня не успокоило, и насмотрѣвшись, страствуя по Россіи, на разные порядки, а также зная исторію Малороссіи и Польши, зная вражду поляковъ къ русскимъ и преслѣдованія ими крестьянъ, я рѣшился завятыся описаніемъ оныхъ и на первый случай сочинилъ всеподданнѣйше прошеніе Государю Императору отъ имени крестьянъ острожской ординаціи о переводѣ ихъ на оброчное положеніе по примѣру крестьянъ касенныхъ. Въ этомъ прошеніи, которое поднесено государю императору, я описалъ злоупотребленія разныхъ поміщиковъ, ляховъ. Но потомъ, боясь преслѣдованія за это прошеніе и отлучаясь въ разные мѣста и собравъ въ разное врѣмя, до 1847 года и послѣ того, частные случаи и свѣдѣнія объ обращеніи ляховъ съ крестьянами, я предположилъ собѣ за-

нитися подробнимъ сочиненіємъ, чтобы, въ случаѣ подверженія меня отвѣтственности за сочиненіе государю императору прошенія, я могъ представить начальству болѣе подробностей о злоупотребленіи помѣщиковъ».

«Сочиненіе» несчастного Олейничука виявляє у автора досить глибоке знайомство з історією України, прихильність його до вільнихъ форм її історичного життя: по своєму історичному значінню цей твір становить собою надзвичайно цікавий матеріал для української громадянської і економічної історії... д. Щоголів зазначає, що, становище українського народу въ кінці 40-х років змальовано Олейничуком надзвичайно яскраво і вразно.

Із слідства, зробленого чиновником Сінцикинъ, не видно, щоб Олейничук був дуже вже небезпечним чоловіком. Ніяких фактів, ні відомостей, про те, щоб він підюжував селян до боротьби проти поміщиків, не було знайдено. Та не дивлячись на це, ген.-губ. Бібіков пропонував шефом корпусу жандармів гр. Орлову:

„что какъ человекъ этотъ обнаруживаетъ много мыслей, противныхъ настоящему порядку вещей, — могущихъ, при его отношеніяхъ съ простымъ народомъ, вредно дѣйствовать на умы, особенно при устройствѣ нинѣ въ помѣщичьихъ имѣніяхъ дѣшлага края по Высочайше утвержденнымъ инвентарнымъ правиламъ порядка, то было бы полезнымъ выслать его навсегда въ одну изъ отдаленныхъ губерній, и подвергнуть такому, содержанию, чтобы онъ вовсе не имѣлъ никакихъ отношеній съ крестьянами; и 2) что впредь до разрѣшенія Вашего Сіятельства, онъ, по распоряженію моему, содержитсяъ подъ стражею въ Кіевской крѣпости.

Орлов знайшов, що Олейничук більш небезпечна людина, ніж уявляє його собі Бібіков. А через це, представляючи Цареві рапорт, пропонував «заключити Олейничука въ Соловецкій монастиръ, потому что онъ съ своимъ образомъ мыслей и съ понятіями, заимствованными въ латинскихъ монастиряхъ, можетъ быть вездѣ вреденъ, преимущественно для низшаго класса людей, съ которыми онъ неминуемо долженъ быть въ сношеніяхъ».

Царь виявив себе більш суворим, ніж його помішники і 25 ноября 1849 року звелів посадити Олейнічука в Шліссельбургську фортецю, де нещасний і помер 27 юля 1852 року «отъ долговременной болѣзни».

Изъ полицейскихъ рѣзультатовъ 1882 года касательно «противуправительственныхъ сообществъ не столь вредныхъ» (стр. 304—310). В замітці йде річ про «докладну записку» державної поліції в справі зносин своєрідних товариств «Охрана» і «Священная Дружина» з «противуправительственными обществами, не столь вредными». Вбачаючи в цих товариствах зні депетів конкурентів по ремеслу поліція хотіла всякими способами скоміроїтувати їх в очах уряду. Проти цих товариств висувувалось обвинувачення, ніби вони мають тісні стосунки з загальним „Земським Союзом“, який має звязки із загальною ліберальною лігою, котру знов таки обвинувачували в неменш тісних звязках з теробрістами. В докладній записці є згадка між иншим про Драгоманова і про його зносини з російськими конституціоналістами. Драгоманова докладна записка кваліфікує, як „человѣка не только обширнаго ума и образования, но вполне цивилизованнаго и до тонкости совѣстливаго“. Там же зазначається, що „въ концѣ 70 годовъ нѣсколько человекъ „земскихъ дѣятелей“ различныхъ губерній задумали установить нѣкоторую солидарность между дѣятельностью отдѣльныхъ земствъ, съ каковою цѣлью они учредили небольшіе сѣзды наиболее выдающихся замцевъ, встрѣчавшихся каждую осень въ Москвѣ, Кіевѣ или Харьковѣ. Кіевскій сѣздъ, состоявшійся въ концѣ декабря 1878 года, на которомъ, въ качествѣ делегатовъ отъ Южно-Русскихъ социальна-революціонныхъ партій, были приглашены нѣкоторые изъ наиболее замкѣлыхъ украинофиловъ, — обратилъ на себя вниманіе мѣстнаго жандармскаго управленія. вследствие невольнѣ осторожныхъ распоряженій коего дальнѣйшіе сѣзды были оставлены всевозможными мѣрами предосторожностями“. До записки додано два цікавих документа про деяких українських діячів недавнього українського „былого“. Певидно їх тут цілком.

1. Выписка изъ допанія Кіевскаго Жандармскаго Управленія отъ 9 января 1879 г.

«Независимо отъ вышележащаго движенія среди такъ называемыхъ «копей», «курпей», особое вниманіе обращено еще на сборища лицъ, не имѣющихъ прямого соприкосновенія къ революціонному движенію, но тѣмъ не менѣе вліятельныхъ по своимъ противуправительственнымъ, «конституціоннымъ» возрѣніямъ. Изъ вполне достовѣрнаго источника извѣстно, что во второй половинѣ декабря 1878 года до 15 лицъ, принадлежащихъ къ упомянутой группѣ, ежедневно собирались въ однихъ изъ домовъ, расположенныхъ на Подолѣ. Въ эти собранія приглашались представители разныхъ социально-революціонныхъ партій, между прочимъ проф. Кіевскаго университета Автомоновичъ, преподаватели Кіевской военной гимназій Павелъ Житецкій и Беринштамъ и другіе, явившіеся отстаивать свои теоріи противъ предложенія «конституціоналистовъ» о совмѣстныхъ дѣйствіяхъ въ духѣ конституціи. Сообщитель уведомилъ Жандармское Управленіе (со словъ Житецкаго), что съѣздъ группы конституціоналистовъ состоялъ преимущественно изъ земцевъ, между которыми преобладающее вниманіе имѣли Черниговскіе земцы, изъ коихъ особенно выдѣлялся нѣкто .Линденсъ или .Линдесъ. Свѣдѣніе это къ сожалѣнію было сообщено нѣсколько поздно, такъ что наблюдательной агентурѣ не удалось замѣтить лицъ, участвующихъ въ упомянутыхъ собраніяхъ. Чтоже касается до личности, указанной Житецкимъ подъ именемъ .Линденсъ или .Линдесъ, то слѣдуетъ полагать, что дѣло идетъ о Присяжномъ Повѣренномъ .Линдфорсѣ, владѣющемъ имѣніемъ недалеко отъ Чернигова и извѣстнымъ уже по своимъ сношеніямъ съ семействомъ земскаго врача Канниера, несомнѣнно принадлежащаго къ социально-революціонной партіи.

2. Выписка изъ свода указаній, данныхъ нѣкоторыми изъ арестованныхъ по дѣламъ о Государственныхъ преступленіяхъ. Май 1880 года.

«Старикій Михаилъ Петровичъ, дворянинъ, проживающій въ Кіевѣ, занимался сухариннымъ дѣломъ во время войны. Объ немъ упоминають почти всѣ сознавшіеся въ своихъ заблужденіяхъ.
мап. 1907.

яхъ. Такъ Веледницькій указывають, что Старицкій участвовалъ не только въ дѣлахъ общества «Старая Громада», но еще въ сборникахъ «Земцевъ конституціоналистовъ», при чемъ пытался установить нѣкоторую солидарность между этими двумя группами.— Богословскій же въ своемъ показаніи указывають на Старицкаго, какъ на лицо, которое онъ встрѣчалъ въ квартирѣ Волкова и которое известно ему за помѣщика Кіевской губерніи, переводившаго разныя революціонныя сочиненія на малорусскій языкъ, за что получалъ отъ помѣщика Черниговской губерніи Тарнавскаго по нѣскольку разъ значительныя суммы. По словамъ Богословскаго, Старицкій считаетъ Тарнавскаго членомъ земскаго сообщества «добивающагося водворенія конституціоннаго строя въ Россіи».— Львовы (указанные Веледницькимъ какъ Московскіе аристократы) несомнѣнно принимаютъ участіе въ названныхъ промислахъ. Нѣкто Басовъ (нынѣ эмигрантъ) получилъ черезъ посредство Михаила Драгневича мѣсто гувернера въ домѣ Львовыхъ. Въ 1878 году Басовъ возвратился въ Кіевъ съ полученными отъ Львова 900 р., данными ему какъ бы въ награду за службу, въ сущности же на устройство социалистической рабочей артели.—Уже въ то время существовали довольно нитивныя отношенія между Львовой и ротмистромъ (имя нифромъ), который по всей вѣроятности не откажетъ дать требуемыя разъясненія, касательно благонадежности семейства Львовыхъ.

Выписка изъ письма неименнаго лица на имя Г-жи Помелко въ Швейцарію (Кларонъ).

Адресъ. Въ Швейцарію. Женевъ. Suisse, Clarens. Canton de Vaud cartier de Platane maison Vichaud M-me Olga Pomelko.

Переводъ съ малорусскаго.

«Пріятно до дѣла: Я познакомился съ перевозчиками.—В. С. ¹⁾ Одиный изъ нихъ нѣдъ раньше знакомъ.—Другой—тоже; но онъ не показывается нѣдъ. — Это «папъ» Піотровскій, котораго и вы знаете и о которомъ было напечатано въ Народной Волѣ, что онъ мнїонъ. Я его не видѣлъ, но онъ, говорятъ, заминается

¹⁾ Вольное Слово, органъ редакторомъ якого бувъ Драгомановъ—С. П.

перевозкой В. С. Знакомий мнѣ перевозчикъ говоритъ, что онъ не нпюдѣт, и что Народная Воля ошиблася. И же думаю, что Н. К. ¹⁾ не печатаеть слегка, а о такихъ дѣлахъ подавно. Навѣстите, будьте ласковы, что за человекъ этотъ «нашъ» и чѣмъ онъ теперь занимается. Кромѣ того рассказываютъ, что нѣкоторые поддѣстники В. С. дѣйствуютъ съ вѣдома Священной Дружны ²⁾. Вы, говорить, ругаетесь, что кромѣ пользы украинскому дѣлу, ничего изъ того не выйдетъ и мучениковъ не будетъ. Конечно, Ваше и Аксельроди ругательство вполнѣ достаточны, но все же проситъ объяснить, въ чемъ дѣлю... Надо будетъ ближе сойтись съ перевозчиками. Какъ бы не вышла инкода съ «намохъ». Пусть влательщики смѣняютъ его, безъ чего опасно имѣть съ нимъ дѣла.— Книжки «Громады» и В. С. розданы по рукамъ. Читають, но къ сожалѣнію у однихъ чиновничьи думки, другіе же не наши. Украинна богата Московскимъ якобинствомъ. Пора, давно пора намъ быть самостоятельными, а не московскими прихвостнями.—Пашите же».

Кн. V (май). «Далекоє и Недавнее» Воспоминанія изъ жизни революціонеровъ. О. Люботовичъ. Спогади відносяться до 1876—81 р. р. В галереї революційнихъ діячів автор присвячує декілько сторінок і українцям. Подасмо дотичні місця цих спогодів цілком в перекладі на українську мову. Вони здебільшого характеризують особисте життя українських діячів, але всек представляють повний історичний інтерес. Автор въ особому розділі, що має заголовок: *Профессоръ Драгановъ, редакторъ «Громади»* (стр. 232—233), переказує свої вражіння із зустрічі з знаменитим українським емігрантом.

Переглянувши цю книгу (книгу съ прізвѣщами членів Женевської емігрантської бібліотеки), я швидко знайшла де-кілька знайомих прзвѣщ, а між ними і прізвѣще профессора Драганова, котрого я трохи знала ще за часів студентства, коли він разом із сіньєю мандрував за кордоном і був в Циряху—центрі

¹⁾ Исполнительный Комитетъ—С. П.

²⁾ С. Петербургское общество Добровольной охраны.

російської еміграції і студентських кружків того часу за кордоном. Ї була певна, що Сергій Кравчинський, як що й не був раніш знайомий, то напевне тепер знайомився з Драгомановим і що, в кожнім разі, через нього я розшукаю всіх і вся, а через це зараз же пішла до Драгоманова.... Драгоманова я застала вдома: він сидів у себе в кабінеті за літературною працею (він тоді залишив уже разом з професором Зібром кафедру в Київському університеті і видавав в Женеві журнал „Громаду“ на українській мові, а також писав різні історичні праці. Дружина його—вродлива, але хвора жінка, напів лежала на крислі в дальні, куди новела мене служниця, раніш ніж повідомити про мене «г-на профессора». Живий, цікавий Драгомановъ зараз прийшов і почав розпитувати, що діється в Росції, про професорські круги, про могодъ, земців; я старалась задовольнити його цікавість, як могла, і час минав незаметно. Дружина його була дуже привітлива, але говорила мало; вона, очевидно, тяжко хорувала і це одбирало у неї всі сили. Вона не могла доглядати за своєю мавенькою 8-місячною донькою, якій на моїх очах Драгоманов повинен був переїздити білизну. Коли я встала, щоб попрощатись, Драгоманов і його дружина вмовили мене залишитись у них на обід, кажучи, що до обіду прийде напевне Сергій Кравчинський і де хто із співробітників „Громади“, які теж будуть дуже раді знайомитись зо мною; поки що він запропонував мені оселитись у них в вільній кімнаті, на горі. Ї боялась завдати клопоту його хворій жінці, але вона уневіряла, що їй буде дуже приємно і що моя присутність pomoже їй забути про свою хворобу. Я згодилась. Драгоманов сам затопив каменним вуглем калорифер, щоб нагріти кімнату, і я мимоволі дивувалась мужності цього чоловіка, який умів разом і працювати над новажними літературними працями, і ходити за хворою жінкою і малою дитиною, бажаючи увільнити від зайвої роботи служницю, яка тим часом готовила обід. Через деякий час я вже зовсім влаштувалась на новому помешканні.

Галицький письменник Павлик, співробітник „Громади“ (стр. 233—234). Влаштувавшись і передягнувшись в своїй кімнаті, я спустилася на низ, до їдальні, і там уже застала невеличке товариство біля розпаленого каміну. Тут було де кілька молодих людей, виборців і співробітників „Громади“ і один добродій—

старіший від них, середнього зросту, бринет років 35 з великими чорними, якимись тусклыми очима — це був Павлик, співробітник „Громади“, відомий український письменник галичини, дуже впливовий у себе дома, як талановитий белетрист і організатор численних галицьких кружків. Він був гостем в Жешеві і зібрався відвідати знідси. Після декількох невизначних фраз першого знайомства, він почав з захопленням оповідати, як швидко розвивається зріст національної самосвідомості в Галичині, дякуючи впливові літератури, як це не подобається місцевим поміщикам-полякам і як вони, не дивлячись на свою силу в Австрії, мусять миритися з цим неприємним для них фактом.. Коли він говорив це, його тусклі очі запальовалися, і я бачила, що це питання—релігія його життя. Але мене, росіянку, його радість не зворушувала і не умиляла. Я виросла в Російській деревні і в Москві, центрі великої Русі; я звикла з дитинства чути і хрипіти про щось широке, світове, всеприймаюче, а тут я бачила тільки радість побіди в вузько-місцевій боротьбі двох близьких одно до другого галузів славянського племені, боротьби, що жала, правда, поважне коріння в соціальній нерівності мужика-русина, або, як висловлювався Павлик, руського, висвяючи, що русина в Галичині називають себе руськими, і поміщика-поляка. Але на щож боротьбу з цією соціальною нерівністю переносити на племенний ґрунт, на що виконувати пріраву між близькими народами, яким в Австрії слід би було боронити своє більш широке расове (славянське) завдання, а не вузько-племенне, таке нікчемне (sic! С. П.) перед лицем неважерливого германізма. Під час розмови до хати увійшло де кілька гостей, або краще співробітників Громади, все—природні українці з нілучою мовою і характерною гортанністю у вимові. Майже одночасно з ними прийшла і старша донька Драгоманова, вродлива дівчина років 14, яка тільки що повернулася з школи. Останнім прийшов Сергій Кравчинський. Я кинулась до нього на зустріч, і ми обнялись, не зважаючи на присутніх і знаючи, що ці люди зрозуміють нашу братерську радість і не переінакмають її. Скоро до хати увійшов Драгоманов—і всі сіли до столу. Обід маву дуже жвано. Драгоманов був веселий і жартовливий. Я вперше чула вільну розмову цього чоловіка в тісній родинній обстанові; від його розмови повідало життям; його широкі історичні знання на-

давали розмові глибокий, чисто філософський інтерес; але він не був чоловіком, що силою забирає собі слово, навпаки він кожного зацікавлював брати участь в розмові.

Метранпаж «Громади» Хома (стр. 234 -- 235). Після одного блискучого оповідання із побуту середньовічної Італії, над історією якої тільки що працював Драгоманов в Римі, він примусив свого метранпажа, на ім'я Хому, оповісти нам, як він об'їздив цілу Європу, побував навіть в Парижі, не вживаючи ніде крім України мови, як тільки української. Це був ряд комічних сцен, що пригнічували сміятись всіх присутніх; Хома закінчив своє оповідання згадкою про те, як одного разу він через зайву поважливість зрадив рідній мові і вжив французької, але так невдало, що з того часу закликав ніколи не вживати цієї собачої мови, в якій всі слова скидаються одне на друге. — Маєте собі, — каже він — тримаю я в руках гарячі сосіски, поспішаю до дому, щоб вони не прохолони, пригадую, що у мене не має горчички. біжу до лавочки і похапцем кажу: „moutard!“ Лавочник, не кажучи ні слова, жеве мене майже в поглиницю, сосіски надають з моїх рук в гризюку, і я залишаюсь без обіда. Виявляється, що треба було сказати moutarde (горчички), а мені підвернулось на язик moutard (шніон), яке так часто вживають наші росіяне за кордоном... Драгоманов і його „Громади“ самі, очевидно, глузували над занадто вже утрированим українофільством, що прибирало в Росії іноді досить комічні сцени. Пізнавши потім Драгоманова трохи ближче, я впевнилась, що це був не тільки чоловік широкої освіти і од природи дуже розумний, але й чоловік гуманного серця; я не могла читати його статей в „Громаді“, бо не розуміла української мови, але його розмови були завжди розумні і глибоко інтересні. Правда, Сергій Кравчинський, що мав терпіння перечитати перші книжки „Громади“ наодинці з приятелями, як справжній революціонер, шуткував над хохломанством, вульга (!) постановою ідей котрого суперечила (sic! С. П.) широким завданням братства народів, що лежали в основі російського соціалізму, розуміючи, що Драгоманова, який сжився із своїми поглядами, не переконали; він жалів його «свята святих» і не заводив з ним пустих балачок.

Вітосини Драгоманова до революціонерів (стр. 235). Але не всі представники російського соціалізму дивились так широко

на право духовної свободи кожного і через де який час, здатися в 1881 році, Драгоманов виступив з своєю чудною заявою проти російської соціально-революційної партії, яка тоді заробила чимало шуму. Мене тоді не було в Швейцарії і не знаю, як це сталося; його заяви я не читала і не знаю, чим вона була викликана, але думаю, що де яку роль тут відіграла нестактовність де кого з революціонерів, але в цей час (кінець 78 і перша половина 79 р.) Драгоманов дуже симпатизував нам і відносився до революційних діячів з великою пошаною, хоча круг його знайомств в цій сфері був не дуже широкий. Так, не дивлячись на те, що в Женеві тоді перебували Віра Зисуліч, Стефанович і Дейч, я їх не зустрічала у Драгоманова і познайомилась з ним трохи згодом, здатися просто на вулиці, коли в перші дні його перебування в Женеві Сергій Кравчицький був моїм новодатарем, поки я не призначалась до міста.

Нестель предъ Верховнымъ Уголовнымъ Судомъ Н. П. Сілянськоїю (кінець). В розділі IX стр. 258. — *О различныхъ тайныхъ обществахъ* — Нестель між иншим показував, що він чув про існування Зеленої Лампи, Русскихъ рыцарей, Свободныхъ садовниковъ, Соединенныхъ славянъ, Кавказскаго и Малороссійскаго (курсів наш С. П.) обществъ. «О точныхъ ихъ мѣстахъ пребывания, статутахъ, времени учрежденія, управлахъ и думлахъ ничего не знаю». На запитання верховного уголовного суду.

«Было ли заведено в Малороссіи тайное общество Новиковымъ? что вамъ извѣстно о другомъ, тамъ же основанномъ обществѣ Лукашевичемъ, о комъ сами вы рассказывали членамъ своего общества, и не сіе ли послѣднее есть то многочисленное общество въ Малороссіи, которое помышляетъ объ отдѣленіи сего края отъ Россіи и готово отдаться въ покровительство Полькѣ или другое, и какое именно?»

Нестель одповів:

«Новиковъ завелъ въ Малороссіи ложу масонскую, но тайнаго общества не успѣлъ устроить; по крайней мѣрѣ не знаю я о томъ ни разу ни жалѣйшаго извѣстія. Общество же, осве-

важно, какъ я слышалъ, Лукашевичемъ, есть то самое, которое помыслило по словамъ поляковъ о независимости Малороссіи и готово было отдаться въ покровительство Польши, какъ о томъ мною объяснено въ прежнихъ показаніяхъ¹⁾. Болѣе же я ничего о семъ обществѣ не слышать и не знаю. При семъ говоритъ я полякамъ, что Малороссійское общество никогда не успѣетъ въ своей цѣли, ибо Малороссіи на вѣки съ Россією пребудетъ неразрывною и никакая сила не отторгнетъ Малороссіи отъ Россіи.

Відомости про істнування «Малоросійскаго общества» з певними сепаратистичними цілями під час «заговора» Декабристів заслугують на більшу увагу українських істориків, як повідомі досі факти із історії українського політично-національного самоізнання.

Кн. 6 (іюнь) Неизданныя стихотворенія Т. Г. Шевченко
I. Поема «Бретникъ» стр. 1—5 Поему надруковано з того місяця, де починається опис Констанцького собора. Передруковано в повному виданню Кобзаря під ред. В. Доманицького С. Петербург 1907 р.

Далекое и Педавнее (окончаніє). *О. Любатовичъ-Джобадари*. На стор. 131 уміщено коротенькі спогади про співробітника Драгоманівської «Громади» Сергія Подолинського. Спогади ці торкаються особистого життя Подолинського (стр. 131).

Автобіографія М. П. Драгоманова стр. 132—213 Автобіографію передруковано з власного рукопису самого Драгоманова, що схороняється і тепер у М. Павлика. Українському громадянству автобіографія знаменитого українського діяча і емі-

¹⁾ Слышалъ я отъ поляковъ, съ конми разговоръ имѣлъ объ обществѣ и конкъ уже имсвовалъ, что таковое существуетъ многочисленнае въ Малороссіи, съ конкъ они будто бы въ союзѣ находятся, что сіе общество желаетъ независимости Малороссіи и готово на сей конецъ принять покровительство Польши, когда сія успѣетъ прибрѣсти для себя независимость.

Изъ членовъ сего малороссійскаго общества никто не былъ названъ. (Первый допросъ въ Петербургѣ).

гранта відома з книжки М. Павлюка: Михайло Петрович Драгоманов (1841—1895): його юбілей, смерть автобіографія і синхронів. Львів 1896.

Крім того, деякі уривки з автобіографії уміщено було в передмові д. Б. Кістяковського до «Собрания политических сочинений» М. П. Драгоманова, виданого редакцією «Освобождения» в Парижі 1905 года.

Кн. 7 (Іюль) *Процессъ «Великорусцевъ»* 1861 г. (по незападнимъ источникамъ). В статті між иншим наведено уступ (стр. 82—83) із програмової статті «Великорусса» № 1, в якій зазначується погляд цієї політичної організації 60-х років і на становиче України.

«Мы, великоруссы, достаточно сильны, чтобы остаться одними, нятя въ самихъ себѣ всѣ элементы національнаго могущества. Гордые своєю силою, мы не имѣемъ никакой нужды искать по примѣру Австрій вреднаго для насъ самихъ искусственнаго могущества въ насильственномъ удерживаніи другихъ цивилизованныхъ племенъ въ составѣ нашего государства. Мы можемъ вполне признать права національностей. Вотъ объясненіе имени, носимаго нашею газетою. Но вопросъ о Южной Руси еще только возбуждаемъ мы сами, предлагая его на разсмотрѣніе пажнорусовъ. Вопросъ о Польнѣ уже требуетъ немедленнаго практическаго рѣшенія (стр. 82—83).

В другому числі «Великорусса» редакція також обстоювала «освобожденіе Польни и Южной Россіи» (98—99).

Къ исторіи отношеній партій «Народной Воли» и партіи Пролетаріатъ. Це власне є передрук до кількох сторінок із офіційного раритетного видання «Матеріали для исторіи революціоннаго движенія въ Царствѣ Польскомъ съ 1877 по 1885 г». В четвертому томі цих матеріалів уміщено між иншим характеристику найвидатнѣйших членів «Пролетаріата». В біографічній характеристиці Бардовського згадується про арешт у нього під час трусу разом з иншими нелегальними виданнями 4-хъ відозв під заголовком: *Украинскому народу объявленіе і 9 відозв—*

від заголовкомъ: «Славному казачеству». Відозви надруковано в польській і російській мовах (стр. 298).

В виділі «Историческая бібліографія» подано рецензію В. В. на книжку: «*Взгледы ъберъ Россіанд. Ёнъ Sammelwerk heraustrgegeben von Josef Melnik*». Автор рецензії зазначає великі пропуски в книжці, присвячені переважно розвитку лібералізма в Росії, і цілковите ігнорування революційного руху в Росії. Цей дефект кидається на очі і при огляді розділів, де йде річ про рухи серед пригнічених національностей Росії. Ті елементи національних рухів, що носять яскраво визначений революційний характер, між иншим і серед українців, цілком зьїгноровано. Читання цих розділів приводе до того висновку, що всі пригнічені нації Росії охоче б залишались «вірноподаними», коли б тільки уряд російський не провокував їх на опозицію. Відповідно до цього автори розділів про національні рухи дуже малозупиняються на історії самостійного зросту національних політичних партій, віддаючи непропорціонально багато місця малюванню тих утисків, яким відлягали і підлягають пригнічені нації Росії. Розділ про національний рух серед українців належить проф. Грушевському.

Кн. 8 (август) *Щеняниномъ проведенія Шевченка*. Продискусіє къ Кобзарю. Передмова ця в де яких уступах відома вже українському громадянству з книжки проф. Н. В. Стороженко «Нль области литературы. Статьи, рѣчи, лекціи и рецензіи. М. 1902 г. стр. 452 і др. Крім цього передмова номовно і з грубими помилками надрукована і в книжці Кониського «Тарас Шевченко. Хроніка его життя». (Львів 1898). Редакція «Былого» буквально передрукувала з оригінала текст передмови.

Къ біографіи Т. Г. Шевченка стр. 4—12. В цій замітці надруковано «подлинное» слідство в справі участі поета в Кириллю Меодієвському братстві. Слідство це зьявляється в друку вперше і має певне значіння для вяснення справи з арештом Шевченка, не дивлячись на те, що редакція «Былого» вважає її за тенденційну.

Воспоминанія чайковца С. Сінеуба. Автор цих спогадів брав діяльну участь в кружку чайковців. Згадуючи про свого брата Володимира, він зазначає, що брат цей за молодих часів

участвовав в українофильському движеніи и присоединился съ частью українофиловъ къ возстанію поляковъ въ 1863 году. Все его участіе, впрочемъ, выразилось въ неудачной попыткѣ, вѣстѣ съ помѣщикомъ Переяславскаго уѣзда Полтавской губ. Потоцкимъ, вызвать возстаніе тамошняго казачества одновременно съ возстаніемъ поляковъ. Вызвать такое же возстаніе попыткамъ въ Кіевской губ. въ имѣніяхъ Трепова и небызвѣстныхъ Павелъ Платоновичъ Чубинскій. Мнѣ извѣстны только эти два члена „Кіевской Громады“, попытанніеся вызвать возстаніе хохловъ одновременно съ поляками для возстановленія Украины. Оба они и поплатились: Чубинскій былъ сосланъ въ Нивегу, а братъ жой висидѣвши 2 года въ Кіевской Прозоровской башнѣ, былъ потомъ сосланъ въ Витку“. (стр. 43).

Листъ Бакунина къ невольстному. Листъ цей присвячено питанню про становище Славянъ і про ті засоби, якими можно досягти їхнього увільнення від якого б то було, а особливо від німецького ярма. Листъ цей уміляє з себе надзвичайно цікавий матеріалъ для характеристики поглядів Бакунина на славянське питання. Обстоюючи загальну славянську федерацію, засновану на рівності і самоврядуванню, Бакунин виступає гарячимъ прихильникомъ автономіі кожного народу, якимъ бы незначний вінъ не бувъ. Виходячи зъ цього, Бакунинъ між иншимъ бувъ тієї думки, що і «Польща повинна відмовитись відъ рутенцівъ в Галичині, Литві, білії, и малій Росіі». (стр. 263).

В видділі «Историческая бібліографія» уміщено докладну рецензію (стр. 277--212) С. Русовой на вѣнжку Драюмановъ М. П. «Собраніе политическихъ сочиненій съ біографическими очеркомъ и портретомъ автора т. II. Парижъ. Иданіе редакціи «Освобожденія» на средства демократовъ украинцевъ».

Кв. 10 (октябрь). Процессъ 17-ти народовольцевъ съ 1893 году.—Це власне новий урядовий актъ обвинувачення проти 17

народовольців з де якими цікавими урядовими документами в цій справі. З поміж них треба зазначити урядове звітлення про «Організацію въ 1877 году преступнаго тайнаго сообщества въ средѣ крестьянъ Чигиринскаго уѣзда, Кіевской губерніи, организованого, як відомо, народовольцями Яковом Стефановичем при участі Дейча і Бохановського.

Кн. 12. (декабрь). Документы къ Чигиринскому дѣлу. — З документів уміщено «Высочайшую тайную грамоту», яку шпирив між селянством Стефанович для того, щоб організувати його. Наводимо текст цієї «грамоти» з огляду на великий інтерес цього документа, котрий так характеризує прийоми агітації видатного російського революціонера.

„Вѣрные наши крестьяне! Со всѣхъ концевъ Государства нашего слышимъ мы жалобы дорогаго намъ крестьянства на тяжкія угнетенія искони враждебныхъ ему дворянъ. Между тѣмъ мы съ самого выступленія нашего на престолъ Имперіи Россійской старались улучшить положеніе Ваше. Вопреки желанію всего дворянства, Высочайшимъ манифестомъ 19 февраля 1861 года мы освободили васъ отъ крѣпостной зависимости и даровали вамъ всю землю безъ всякаго за нее платежа, а также лѣса и сѣнокосы, несправедливо до того принадлежавшіе однимъ дворянамъ.

Сію волю нашу простерли мы, какъ на бывшихъ помещичьихъ, такъ на государственныхъ крестьянъ, изъ коихъ послѣднимъ должны были отойти всѣ казенныя земли и лѣса; всѣхъ мѣщанъ, оставшихъ солдатъ, и весь безземельный людъ, безъ различія вѣрноподданія, повелѣли мы также надѣлать землей, ибо сия даромъ Господь предоставилъ право всякому человеку пользоваться въ равной мѣрѣ. При этомъ мы облегчили рекрутскую повинность; даровали всякому право свободного и безплатнаго занятія всякими ремеслами и промыслами: рыбными, соляными и всѣми другими.

Мы повелѣли оставить помещикамъ только усадьбы и такое же количество земли и лѣса, какое придется и всякому бывшему ихъ крѣпостному по равному подушному раздѣлу. Такова была воля наша, обнародованная въ манифестѣ 19 февраля 1861 года. -- Но къ величайшему огорченію Нашему дворяне вос-

прелятствовали исполненію невеликій нашихъ. Они хитростью и обманомъ удержали за собою большую и лучшую часть земли, всё лѣса и сѣнокосы и только самую худшую и ничтожную часть отвели Вамъ, притомъ еще наложили за оную чрезвычайные покупные и оброчные платежи; многихъ изъ васъ они даже не дали никакого надѣла, всё промыслы обложили налогами, выдумали земскія и другія повинности, кромя того недостойный Наслѣдникъ Нашъ, несмотря на противодѣйствіе Наме, въ угоду дворянамъ обременилъ Васъ тяжелою рекрутчиною, дабы выхвѣсть съ нами имѣть противъ васъ силу и тѣмъ держать васъ, какъ скотовъ, въ темнотѣ и нищетѣ.

Вотъ что хотѣли Мы сдѣлать для Васъ, но, къ сожалѣнію, воля Наша приведена въ исполненіе не была.

Непрестанная 20-лѣтняя борьба Наша за васъ съ дворянствомъ убѣдила насъ наконецъ, что Мы единично не въ силахъ помочь вашему горю, и что только вы сами можете свергнуть съ себя дворянское иго и освободиться отъ тяжелыхъ угнетеній и непосильныхъ поборовъ, если единодумно съ оружіемъ въ рукахъ возстанете противъ несправедливыхъ вамъ враговъ и завладѣете всею землею. Руководясь сими убѣжденіемъ, вслѣдъ Вамъ крестьянамъ, а также и мѣщанамъ, вѣркамъ намъ, а не недостойному наслѣднику Нашему Александру Александровичу съ его союзниками дворянами и великими князьями, повелѣваемъ: Соединяйтесь въ тайныя общества, именуемая «Тайныя Дружины», съ тѣмъ, чтобы подготовиться къ возстанію противъ дворянъ, чиновниковъ и всѣхъ высшихъ сословій. Всякій, кто готовъ положить жизнь свою за великое дѣло, обязанъ дать присягу на вѣрность обществу Тайной Дружины. Сія общества должны держать себя въ самой строгой тайнѣ отъ дворянскаго начальства и поповъ, этихъ, по большей части пинюновъ навскихъ, а не достойныхъ пастырей стада Божія. Измѣнниковъ не должно щадить, и всякій, кто умертвить предателя, совершитъ доброе и благородное дѣло.

Повелѣваемъ Тайнымъ Дружинамъ исполнять Наши утвержденные уставы; сохранять твердость и единодушіе въ своей дѣлѣ и не вѣрять ни попомъ, ни дворянамъ, которые любыми общаніями и всякими другими способами будутъ стараться внести между вами раздоръ и тѣмъ ослабить ваши силы. Въ слу-

чаї же смерти нашої, или могутого прозійти нещастія, завѣщаемъ Тайнымъ Дружинамъ не покидать своего великаго дѣла и непрестанно съ мечемъ въ рукѣ бороться съ вѣчнымъ врагомъ свободы и благоденствія нашего, поки язва сія съ корнемъ не исчезнетъ съ земли Русской.

Когда же священная борьба ваша съ дворянами, этимъ хитрымъ, но слабымъ врагомъ вашимъ,—съ Божіей помощью увеличится для васъ побѣдой. — тогда вся земля, съ лѣсами и сѣнокосами, стаетъ такимъ же безплатнымъ достояніемъ вашимъ, какъ вода, свѣтъ солнечный и всякій другой даръ Божій, — созданный для человека; не будетъ ненавистнаго вамъ дворянскаго начальства, не знающаго состраданія къ вамъ, и воцарится тогда свобода и благоденствіе на землѣ Русской.

Итакъ, осяни себя крестнымъ знаменемъ, православный народъ, и призови благоволеніе Божіе на святое дѣло твое. Помни, како заповѣдь, сіи слова, сказанныя тебѣ Царемъ-доброжелателемъ твоимъ! На подлинномъ собственная Его Императорскаго Величества печать и подпись „Александръ II“ С.-Петербургу. 1875 года февраль 19.

Далі уміщено зміст самого статута «Тайних Дружин»; а наясненіямъ внутрішньої організації Іх і «обрядъ святої присяги», яку мусив принести кожен, хто встунав членомъ до «Тайної Дружини» (длв. 250—261 стор.).

Ми лише інформаційно зазначили українській елемент, розсипаний по книжкахъ «Вѣлого» за 1906 рік. Хоч і як він епізодичний, уривчастий, але всеж, не дивлячись на це, дамъ чи мало нових і свіжих фактів для пізнання нашого минулого, особливо ж минулого недалеких від нас часів. Історикамъ нашого громадянського життя, історикамъ українського національного руху і тим, хто брав у ньому безпосередню активну участь, або у кого схоронились хоч якісь спогади, відомості, досі ще не відомі в друку, треба вжити всіх засобів, щоб познайомити з ними ширше українське громадянство. Воно мало знає про це минуле, а особливо про ті боки його, що мають певний політичний характер і зв'язують нам політично-національну еволюцію на Україні

та форміровку і зріст українських політичних партій. Опублікування історичних матеріалів в формі різних зводів, характеристик, листів, монографій і т. ин., що так або інакше висвітлювали б нам наше недавнє: «былое», являється саме тогочас не тільки настиглим питанням історичної науки, але й черговим питанням сучасного громадянського нашого життя, зрозуміти і направити яке по певному шляху не можна, не ознайомившись більш менш докладно з історією його в минулому.

С. Петлюра.

В. Горленко.

(† 13 квітня 1907 р.)

Ще одна смерть. Не дуже густі ряди дослідувачів і знавців української етнографії ще породили: невблагана смерть скосила одного з найкращих українських етнографів і талановитого художественного критика—Василя Петровича Горленка. Покійний близько стояв до редакції «Кіевской Старини» з самого початку її видання і умістив на її сторінках ряд своїх цінних розвідок, заміток і рецензій по українській етнографії, письменству і штуці. Працюючи й по інших виданнях, небіжчик старався ознайомити російську публіку з українською творчістю і зробив чимало для популяризації відомостей про діячів старої української штуки.

В. П. походив з старого козацько-дворянського роду Горленків, відомого в історії України (двоє з його предків—Лазарь і Дмитро Горленки—були прилуцькими полковниками, а третій—Андрій був останнім полтавським полковником в середині XVIII століття). Родився він 1 січня 1853 року в родовому маєтку в прилуцькому повіті, серед обстановки заможної панської сім'ї і вчився первісно в полтавській гімназії, потім в ніженському лицейі. Безбородко, але, здається, курс там не докінчив. В. П. після лицейю поїхав за кордон—до Парижу і слухав там лекції в Сорбонні; покійний так добре навчився французької мови, що володів нею не згірше од кращих знавців тої мови з французів; досить буде сказати, що він писав фейлетони у «Figaro». В почат-

ку 80 років В. П. повернувся до Росії. Матеріальна забезпеченість (він дістав у спадщину 400 десятин гарної землі в прилуцькому повіті) дава йому спростогу віддаватися тям заняттям, до яких він почував найбільший інтерес і охоту. Невідомо, під чим і яким впливом В. П. зацікавився українською етнографією й літературою і з 1882 року, коли засновано «Кіевську Старшину», став П діяльним співробітником і прихильником. Не обмежувачись теоретичним, книжним ізученням української народної словесности, В. П. зробив цілий ряд етнографічних подорожів по лівій правобережній Україні. Між иншим він об'їхав по стонам Куліша київську губернію і побував скрізь на тих місцях, де проходив і той, збірючи матеріал для своїх «Записок о Южной Руси». Ці подорожі прекрасно ознайомили В. П. з побутом українського народу і його постичною творчістю і дали йому нагоду зробити чимало етнографічних записів. Результатом цих студій явились статі В. П. в «Кіевской Старинѣ»: «Бандуристъ Иванъ Крюковскій» (текст з біографією), 1882. XII: «Варіантъ пѣсни о правдѣ», 1883. VIII: «Кобзари и лирики», 1884. I, XII та ин. Подорожі свої В. П. робив влітку, а зимою перебував у Петербурзі, де занів звязки в літературних кругах і, між иншим, познайомився з Миколою Костомаровим; з ним він зробив дві літні подорожі по Україні, які потім описав у статі в «Кіев. Стар.» (1886, I). В. П. любив подорожувати з метою ізучення життя українського народу і з молодими етнографами і не в одному з них розбудив живий інтерес до студій над українознавством. Він же напершу до етнографічних студій і талановитого українського художника П. Маргитовича. Приятелював В. П. і з братами Рудченками—Іваном, українським етнографом (писав під псевдонім. Білика; тепер уже небіжчик), і Панасом — відомим нашим романистом, що инше під імям П. Мирного. Один час В. П. зацікавився українським театром і кілька років їздив з трупою М. Кривиницького. Один раз йому довелось навіть виступати на сцені в ролі Глька у «Чорноморцях» (в Чернигові). Своєю глибокою повагою, яка межувала з ентузіазмом, до таланту Марії Зальковської В. П. заховав на ціле життя

МАЙ. 1907.

Окрім етнографії, цікавився особливо В. П. українською красною літературою і штукою. Йому належать прегарні рецензії на твори Мирного, Щоголева та др. і ряд статей про українських письменників і художників: статті ці, що друкувались свого часу в «Кіев. Стар.», в «Рус. Архивъ» та др. часописах, потім вийшли окремими книжками: «Южнорусскіе очерки и портреты» (Родина Гоголя. Изъ истории Южно-русскаго общества начала XIX вѣка. Кіевъ въ 1799 году. Шевченко — живописецъ и граверъ. Двѣ побѣдки съ П. П. Костомаровымъ. Украина въ изображеніяхъ французовъ. М. М. Макаровскій. Г. О. Квитка. Анолоновы житницы. Захолустье. Завѣты деревни). «Украинскія бытн». Сиб. 1899 року. (Въ стародавней обители. Крестьянская ярмарка. Постѣдніе кобзари. Коварникъ. Придворный бандуристъ въ бѣгахъ. Стихотворецъ—обыватель начала вѣка. Распродажи въ Вишневецкомъ замкѣ. Семейная драма въ военномъ поселеніи. Бабушка Полуботкова. Левицкій. Боровиковскій). В 1905 році вийшла його остання збірка «Отблески», де зібрані його статті по словесності й штуці, українознавства торкаються тут статті: «Записки Флиппа Орлика». «П. П. Котляревскій». «Завѣты деревни» (передрук з «Южнорус. очерковъ»).

Покійний, як ми вже згадували, був прекрасним знавцем французької мови й літератури і присвятив їй чимало гарних нарисів; особливу увагу звертав він на те, як і на скільки ознайомлені французи з російським та українським життям, маючи на увазі відгуки цього ознайомлення у французькому письменстві. Між иншим, перу В. П. належить переклад на російську мову кількох оповідань П'єра Лотті.

Знаходячись в останні роки свого життя в скрутних обставинах, В. П. був змушений брати участь у літературно-артистичному одділі «Нового Времени»: хоча участь ця обмежувалась строго зазначеними відділами і не доторкалась жадної політики, але В. П. живо відчував ніяковість свого перебування в ново-временському болоті, і його участь в ньому завжди його муляла й гнала. З цим співробітництвом у «Новому Времени» зв'язано було в житті В. П. кілька дуже прикрих епізодів, як наприклад

на археологічному з'їзді у Києві 1899 року. коли він, присланий як кореспондент «Нов. Врем.», примушений був покинути з'їзд, щоб не відігравати тут своєї двозначної ролі підчас відомої антиукраїнської кампанії д. Флоринського з братією.

Визнали В. П. стояв осторонь від політики. Його тонко розвинута естетична влада тягла його до сфер чистої штуки, до літератури, яку він любив як в П. класичних зразках, так і в новітніх, сучасних напрямках, за якими нильно стежив. Він був надзвичайно глибоким знавцем малярства і вважався одним з найкращих художественних критиків у Росії. Його блискучий легкий стиль примушував дорожити його співробітництвом як французьке «Fidaго», так і «Новое Времє», де він вів художественно-артистичний відділ. Останніми часами В. П. особливо цікавився старими українськими художниками Ловицьким та Боровиковським, яких він відобув з забуття і познайомив з ними ширше громадянство. Окрім нарисів у книзі «Українські быти», йому належить велика праця про Д. Левицького, замаскована іменем видавця у розкішно виданій книзі «Русская живопись въ XVIII в. т. I. Д. Г. Левицкій. 1735—1822. Составилъ Т. П. Дягилевъ». Сиб. 1900. Другу таку працю готовив В. П. про Боровиковського, але їй вже не судилося бути скінченою й побачити світ.

Під кінець життя, перебуваючи переважно в Петербурзі, В. П. почав часто нездужати. Самітний жив він у північній столиці, загублений серед П. безчлених вулиць і будинків, одиничавши духом тільки серед своїх улюблених класичних авторів, стежачи за всіма видатними появами, як європейських (особливо французької) літератур, так і славянських. В минулому році він схопив скоротечні сухоти, які звали його в доживину. Перед смертю, лежачи у шпиталі, В. П. мріяв про подорож до Криму і писав про це за три дні до смерті одному своєму приятелю. Але докінчити своє життя довелось йому не на півдні, а в холодному Петербурзі. Тіло В. П. перевезли родичі на Україну і поховали в рідному селі у Прилуччині.

Д. Д—ва.

Декабристъ Я. Я. Драгомаховъ.

Помимо болѣе или менѣе извѣстныхъ лицъ, принадлежавшихъ къ числу декабристовъ и осужденныхъ верховнымъ судомъ, было много второстепенныхъ личностей, такъ или иначе причастныхъ этому движению и понесшихъ меньшія наказанія, въ видѣ увольненія со службы и ссылки на родину подъ надзоръ полиціи. Къ числу такихъ мало извѣстныхъ лицъ принадлежалъ гадячскій дворянинъ Яковъ Акимовичъ Драгомановъ, родной дядя извѣстнаго историка и публициста М. П. Драгоманова. Служилъ онъ въ чинѣ прапорщика въ старонингерманландскомъ полку, въ Петербургѣ, но 21 февраля 1828 г. былъ исключенъ со службы и высланъ на родину. Въ чемъ именно проявилось его участіе въ дѣлѣ декабристовъ, неизвѣстно: изъ архивныхъ документовъ мы узнаемъ лишь, что въ мартѣ того же года тогдашній малороссійскій генералъ-губернаторъ князь П. Г. Реннинъ получилъ отъ министра внутр. дѣлъ С. Янскога уведомленіе о высылкѣ въ гадячскій уѣздъ прапорщика Драгоманова съ предписаніемъ дѣять за нимъ «секретно строгое наблюденіе полиціи». Получивъ это предписаніе, кн. Реннинъ поручилъ гадячскому земскому комиссару разузнать о семьѣ Драгомановыхъ и сообщить ему. Въ апрѣлѣ того же года земскій комиссаръ уведомилъ, что Драгомановы состоятъ въ числѣ дворянъ гад. уѣзда, что высланный прапорщикъ родился въ с. Монастырскихъ-Вудицахъ, близъ Гадяча, и есть сынъ коллежскаго ассесора Акима Степановича Драгоманова, въ то время уже умершаго, что онъ еще не

прибыть на родину, и какъ только прибудеть то комиссаръ сочтетъ неукоснительнымъ долгомъ снѣзть за нимъ самое строгое наблюдение и съ первой почтой увѣдомлять, если найдеть что-либо предосудительное. Но пранорщикъ Драгомановъ, о прибытїи котораго полтавская администрація нѣсколько разъ наводила справки, такъ и не явился въ свой родной уѣздъ, о чемъ имѣется увѣдомленіе земскаго комиссара отъ 26 апрѣля 1830 года. На этомъ и прерывается переписка по настоящему дѣлу.

Желая дополнить эту архивную справку, извлеченную нами изъ старыхъ дѣлъ полтавскаго губ. правленія, мы обратились къ нѣкоторымъ гадячскимъ старожиламъ, которые лично помнятъ младшихъ братьевъ Якова, Алексѣя и Петра Драгомановыхъ, но оказалось, что о самомъ Яковѣ никто изъ нихъ даже не слыхалъ, изъ чего слѣдуетъ заключать, что онъ, по исключеніи изъ службы, никогда уже не возвращался на родину, и какаѣ была его дальнѣйшая судьба — совершенно неизвѣстно. Мало того, есть основаніе предполагать, что его участіе въ декабристскомъ движеніи неблагоприятно отразилось и на служебной карьерѣ его младшихъ братьевъ. Отецъ ихъ, Акимъ Степановичъ, въ свое время служилъ въ Петербургѣ, при военномъ министерствѣ, по казначейской части, въ чинѣ кригсталмейстера, и только выйдя въ отставку былъ переименованъ въ гражданскій чинъ коллежскаго ассесора. Служа долго въ Петербургѣ, въ немаловажной по тому времени должности, онъ, конечно, проторилъ служебную дорогу въ военномъ вѣдомствѣ и для своихъ дѣтей, и мы видимъ, что старшій сынъ его, Яковъ, въ 1828 г. былъ уже въ пранорщикьчьемъ чинѣ, который въ то время доставался не легко: вспомнимъ, какъ долго тянуть служебную ляжку въ этомъ чинѣ, напрямъ знаменитый Суворовъ. Несомнѣнно, что и младшіе сыновья Акіма, Алексѣй и Петръ, тоже начинали службу въ военномъ вѣдомствѣ: о Петрѣ это достовѣрно можно утверждать, судя по его старинному портрету, на которомъ онъ, въ молодости, изображенъ въ военномъ мундирѣ. Но когда ихъ старшаго брата Якова постигла опала, то и младшіе должны были выйти изъ военной службы и не сдѣлали уже никакой служебной

карьеры, хотя оба, по отзывамъ современниковъ, были люди очень умные и довольно образованные. Алексѣй всю жизнь прожилъ въ родномъ гнѣздѣ, въ с. Монастырскихъ-Будвицахъ; Петръ, отличавшійся большимъ критическимъ умомъ, хотя и перешелъ на гражданскую службу, но сдѣлалъ ничтожную карьеру: былъ подсудкомъ гадячскаго уѣднаго суда и потомъ занимался частной адвокатурой. Его матеріальный достатокъ былъ такъ не великъ, что когда пришлось подумать о воспитаніи сына (будущаго профессора), то понадобилось ходатайство мѣстнаго предводителя, чтобы помѣстить мальчика въ «благородный пансіонъ» при молдавской гимназіи, гдѣ дѣти несостоятельныхъ дворянъ пользовались бесплатнымъ содержаніемъ.

Сообщилъ Н. Фр. Павловскій.

Стихотворецъ-попрошайка Араносъ.

Въ эпоху крѣпостного права, когда такъ весело и привольно текла жизнь дворянъ-помѣщиковъ, существовать типъ разнаго рода прихлебателей, которые, не имѣя средствъ для праздной жизни, переѣзжали изъ одного помѣщичьего дома въ другой, развозили сплетни, забавляли дворянъ разными шутовствами, а иные умѣли сочинять приличествующіе случаю стихи и тѣмъ спискивали себѣ пропитаніе. Среди польскаго вѣдомскаго шпештва въ югозападномъ краѣ тинъ такихъ «печеняжой» особенно процвѣлъ въ первой половинѣ прошлаго столѣтія, но не былъ онъ чуждъ и малорусскаго дворянству той же эпохи. Въ 20 назадъ въ полтавской губ. были еще живы преданія о нѣкомъ стихотворцѣ Араносѣ, который, разѣзжая по домамъ помѣщиковъ, рекомендовался обыкновенно такъ:

Кто не знаетъ поэта Араноса,
Который обоняетъ сладость кокоса
Въ нѣдрахъ своего носа?

и приводилъ собесѣдниковъ въ восторгъ такими экспромптами:

Ты по службѣ дока:
Летить Египетска сорока.

Онъ происходилъ изъ нѣжинскихъ грековъ¹⁾, былъ сынъ разорившагося купца, не обладалъ никакими образованіемъ, но

¹⁾ Изъ той же фамиліи произошли дворянскіе роды Броновскаго или Броновскаго.

милъ себя великимъ поэтомъ, не ниже Гоголя, съ которымъ перѣдко встрѣчался и трактовалъ его за товарища по ремеслу. Въ архивныхъ документахъ намъ встрѣтился такого рода любопытная переписка объ этомъ стихотворцѣ.

Въ 1833 г. у миргородскаго предводителя Алексѣя Васильевича Канниста, въ его имѣнии Обуховкѣ, былъ семейный праздникъ, на которомъ присутствовали и тогдашній малороссійскій генералъ-губернаторъ князь Реннинъ. Сюда же явился и Араносъ и, избравъ удобную минуту, поднесъ князю какія-то привѣтственные вирши своего сочиненія. Реннинъ отнесся снисходительно къ выходкѣ навязчиваго прихлебателя, но ничего не «пожаловалъ» ему за напегирику. А спустя три мѣсяца онъ получилъ отъ Араноса нижеслѣдующее посланіе:

«Ваше сіятельство, милостивый государь и всеобщій благодѣтель Николай Григорьевичъ! Какъ вы позволили быть на именинахъ прошлаго 1833 года, октября 26 дня, на Дмитрія, миргородскаго уѣзда въ селѣ Обуховкѣ, въ предводителя Канниста, я и вашему сіятельству, въ честь вашу, подніосъ стихи, но вы указали при свидѣтеляхъ номѣщикахъ, что мнѣ съ Полтавы первою почтою пришлете 100 рублей денегъ за мои труды; но вѣрно вы забыли за важными дѣлами прислать оныхъ денегъ 100 руб. То вашему сіятельству извѣстно, что я только и дневное пропитаніе имѣю чрезъ одни стихи. И лѣтъ 10, какъ я подавалъ жалобу на греческое общество¹⁾, что опекуны промотали моего отца 100,000 рублей денегъ, которые мнѣ опредѣлены были, ибо я одинъ наследникъ былъ,—и вы позволили мнѣ дать росписку въ томъ, что слѣдуетъ просить сенатъ. Но намъ извѣстно, что сухая ложка ротъ дереть, ибо и съ сенатомъ дѣлю завестъ, то слѣдуетъ по крайности на первой разъ пять тысячъ рублей послать въ сенатъ, а безъ того и не будетъ удовольвенія: а второе, что моего отца домъ и двѣ лавки жестокой пожаръ со вѣнни угодыми и дорогими вещами похитить. И теперь горестная крайность

¹⁾ Рядумѣтся вѣжниское греч. общество, изъ котораго Араносъ происходить.

меня заставляла стихи помещикамъ и дворянамъ сочинять, и чрезъ оныя стихи только пѣло несчастное пропитаніе, а больше того, что по два дня погибаю съ голоду и еще въ долговѣ по уши въ долгахъ нахожусь, и скоро меня возьмутъ за долги на аукцидурь. То я и надѣюсь на ваше сіятельство, что вы меня не оставите милостями. Прошу всепокорнѣе прислать денегъ, за что Богъ милосердный васъ наградитъ блаженствомъ вѣчными изъ святыми архангелами. И первой гильдін купецъ, сямъ съ нѣжинскихъ грековъ, Иванъ Максимовичъ Арапосъ, радъ бы служить въ статской службѣ, въ нѣжинскомъ казначействѣ, въ числѣ канцелярскихъ служителей, и хотя маленькое жалованье получать, лишь бы для пропитанія, но когда начальство не принимаетъ безъ присланнаго отъ васъ указа; то если бы ваше сіятельство милость для меня сдѣлало, прислало указъ на опредѣленіе меня въ нѣжинское казначейство въ канцелярскіе служители, хотя съ маленькимъ жалованьемъ, лишь бы себя пропитать!

Честь пѣло быть съ вами истиннымъ глубочайшимъ почитаніемъ вашему сіятельству, милостивому государю вашъ покорный и усердный слуга Иванъ Арапосъ.

1834 года, генваря 23 дня, Прилуки.

На это письмо князь Реннинъ не отвѣтилъ прямо просителю, а написалъ Алексѣю Васильевичу Каннисту слѣдующее: «Извѣстный вамъ грекъ Иванъ Арапосъ проситъ меня письмомъ о высылкѣ 100 рублей за поднесенные мнѣ въ Обуховѣ стихи и объ опредѣленіи его на службу въ нѣжинское казначейство. Почему прошу покорнѣе, когда явится къ вамъ г. Арапосъ, дать ему на мой счетъ 25 рублей, объявивъ, что я за стихи никому болѣе не даю и что опредѣленіе подобнаго рода людей на службу есть дѣло невозможное». (Архивъ полт. губ. правленія, 2 опись. 1834 г., № 43).

По рассказамъ старожиловъ извѣстно, что Арапосъ жилъ еще въ концѣ 1840-хъ годовъ и до конца жизни не оставалъ своей жглой профессіи стихотворца-прихлебателя.

Ив. Фр. Павловскій.

ВІБЛІОГРАФІЯ.

М. Павлик. Михайло Драгоманів, «високій річчя» українства та «нови ери». Львів. 1906. Ст. 44.

М. Павлик. Михайло Драгоманів і єго роля в розвитт України. Львів 1907. Ст. 91.

Обидві брошури, видані відомим галицьким діячем і публіцистом Михайлом Павликом, роблять на нас чудне вражіння: автор поставив собі метою спонуляризувати серед сучасного українського громадянства ідеї Драгоманова, а також подати авологію тих ідей від нападів їх неприхильників у минувшні й у сучасному. Можна од щирого сердца привітати його перший цамір: твори Драгоманова мали такий великий вплив на еволюцію поступового українства, що знайомство з ними являється обовязковим для кожного свідомого українця, та й у будучині вони завжди матимуть свій інтерес, так само, як матимуть свій інтерес у російській літературі твори Герцена, Чернішевського та інших політичних діячів нисьменняків: тим часом і раніши, коли вони були абсолютно заборонені в Росії, а почасти й у Австрії, твори й видання Драгоманова були доступні дуже обмеженому кругові читачів, тепер же для молодшого покоління вони являються сльше невідомими, або знаннями хіба по ноголосці. От через що видання творів Драгоманова і популяризація їх являються річчю нешинуче потрібною. Тому то з особливою приємністю мусимо привітати брошури д. Павлика, особливо другу, яко пробу

нарису діяльності Драгоманова й популярного викладу його політичних думок. На великий жаль, д. Павлик не обмежився цим завданням, але додав іще апологію Драгоманова (або «драгоманізма», як він каже), і то зробив таким способом, в формі таких коментаріїв, які неможна назвати інакше, як чудними.

Перш за все ніякого порогування до драгомановських ідей, або навіть байдужості до них, серед сучасного українського громадянства немає. Окремий випадок д. Франка в рахунок тут іти не може. Одже всі вистріли д. Павлика попадають в порожній простір, нікого не раниць і являються безцільними, бо скільки вони направлені не проти поодинокі особи, а носляються загально. Але це ще не все. Д-ій Павлик зачинає й сучасне громадське життя. І от всі його міркування на цю тему дивуць нас якоюсь надзвичайною абстрактністю й анахронізмом. Читачи брошури д. Павлика, здається, наче б то він зупинився у своїм політичній розвитку з того часу, як закінчив свою життєву діяльність Драгоманов: минати роки, життя українського громадянства йшло прискоренням темпом—в Росії і в Австрії—і розвиток поступового українства, якому дав такий могутній імпульс Драгоманов, йшов своїм шляхом наперед. А для д. Павлика це все йшло мов у сні. І тепер він береться критикувати сучасне життя крізь призму драгомановських ідей, але стоячи на рівні 90-х років. З цього виходить одне непорозуміння: те, що життя за ці 10--15 років так далеко відбігло і поставило свої чергові невідступні завдання, д. Павликові здається якимсь регресом: в тому, що зараз на політичній арені лунають нові гасла, виступають нові діячі, д. Павлик бачить якоесь відступлення од заповітів Драгоманова, так наче б то й сам Драгоманов, коли б з'явивсь зараз серед нас, не мав сказати якогось нового слова, а все повторив би старі... Перед очима д. Павлика наче й досі стоять галицькі народовці й наші українофіли, з якими він свою полеміку Драгоманов, і він переносить на сучасних діячів прикмети тих старих історичних персонажів і бореться з... вітрянками. По скільки д. Павлик зводьть полемічні рахунки з д. Барнінським і його

однодушними ¹⁾, колишніми антагоністами Драгоманова, по стільки ще його апологія має рацію, звичайно, стоячи на історичному ґрунті, бо нікогож тепер з поступових українців не приходиться переконувати в шкідливості формального націоналізму пародонців, нехтування соціально-економічними інтересами й політичним розвитком народних мас. Але ж д. Павлик говорить за самі сарматські сучасні події, а через те у його й виходить курьдози, які неможна пояснити нічим иншим, як тільки нерозумінням д. Павликом теперішнього українського руху і незнакомством з ним (особливо, що торкається України російської).

Культ Драгоманова примушує д. Павлика дивитись на все крізь призму відносин, зв'язаних з особою Драгоманова: так, наприклад, признаючи важною річчю для українців мати «цілий образ життя, діл і думок Драгоманова, змальований на тлі повної історії України», д. Павлик робить висновок: «на такого сносібного й совісного історика-живописця Драгоманова прийдеться ждати довго, і ця жданка констуватиме Україну чимало новою блуканнями й жертв (?), які, одначе, могла би відвернути відновлена напередня політична свідомість дотеперішніх земляків». (Ст. VI М. Др — в і его роль). А ще трохи далі д. Павлик говорить: «може сам теперішній стан України — неказано гіркий, майже розпучливий — примусить щпрішніх земляків звернути... більшу увагу на Драгоманова, та й прихлпитися рішучо до його ідей» (ст. VI). Дивлячись так песимістично на теперішнє становище України, д. Павлик бачить одинокий П рятуюнок в тому, щоб вернутись до драгомановської програми (виложеної в «Громаді» 1880 року). Всю теперішню роботу української інтелігенції, всі П зусилля д. Павлик знищує одною тірадою, на стільки ж темною й неясною по формі, як і по змісту: «На превеликий жаль України, хоть і находяться тепер у стані, якого ждав Драгоманів іще 25 років, щоб то в стані революції, то зовсім особливої: революції, по якій і не значно, що ми потомки нації з часів хмель-

¹⁾ М. Драгоманов. «високий рівень» українства і «нова ера».

нищини, щоб то з часів загального повстанського заворушення наших селян майже на всьому просторі України, теперішньої російської та й галицької, — революції з проводирями неохотими на давних козаків навіть ідейно, та й то навіть у Галиччині, де наша інтелігенція, хоть і стоїть далеко ближче до селян, ніж воно є в російській Україні, але попросту ликаєся руху народного, похожего на Хмельниччину. — революції, яку загальна наша інтелігенція відтиснає в корені, а то в Австрії — своїм заналом до Відня, якому рад би (то з ненависти до поляків, то з потягу до великої соціально-демократичної держави) віддати останню мужицькому дранку, в марній надії на те, що з Відня приїде свяєтіння нашому народові, — заналом, який відводить австрійську Україну навіть від ідейної злуки з російською — а в російській Україні національним верхоглядетвом інтелігенції, яка посьється поверх революції, вганняючи тепер майже виключно за заведенням кількох українських катедр у російських офіційальних університетах (що може легко перемінитися в погоню виключно за українськими посадами й авансами). — так мов би що небудь українське могло би бути певне в Росії, без установаження міцного конституційного ладу та й гаразд широким мас українського народу, — річи, за які треба боротися!» (ст. 49—52). Незнаєши, чому більше дивуватися в цій тіradі: чи колюсальній неознакомленості автора з життям України, чи повній неадібності його розуміти прояви того життя. Такими ж прикметами відзначаються й інші перли політичної мудрости д. Павлика, але ми їх більше шитувати не будемо. Зазначимо тільки ще, що д. Павлик має особливий нахил зачинати — до речі й не до речі — проф. М. Грушевського та його «Історію України-Руси (якій він закидає «бездійсність і неартистичність»). Для цього він передрюкує на кінці своєї книги рецензію Драгоманова на статтю проф. Грушевського в I т. «Зап. Наук. Тов. ім. Ш.» 1892 р. «Громадський рух на Україні-Руси в XIII віці». Так само, як ця початкова робота нашого історика не являється чимсь характерним для всієї його наступної роботи, так і рецензія Драгоманова нічим не являється: особливо яскраво погляди покійного вченого.

Та було б несправедливо, згадавши ті хибні брошури д. Павлика, не зазначити й П позитивного боку. Це—дуже інтересний відбит М. Павлика про Драгоманова, передрук програм «Громади» 1880 року і переказ соціально політичних думок Драгоманова під спільним заголовком, даним д. Павликом: «Максимальні домагання Драгоманова що до України в прикладі до П теперішнього стану». Оце власне найцінніше з усієї книги, і коли б д. Павлик не додавав своїх коментарів, от в роді тих, що ми навели вище, то його праця по спопуляризованню драгомановських ідей тільки виграла б в очах усіх прихильників пам'яті й ідей великого українського діяча. Твори Драгоманова не мають потреби ні в безкритичних діфірамбах, ні в апологіях, вони вимагають тільки опублікування, тоді можна буде — і неминуче потрібно—зробити над ними історично-критичні розсліди, тільки ж не в дусі коментарів д. Павлика.

Що до другої брошури, виданої д. Павликом «М. Др—в, високий рівень та ін.», то знов скажемо, що вона мала б свою вагу, яко коментарій до Драгомановської критики «нової ери», як би не була препарована з точки погляду безкритичного культу Драгоманова і не містила б різних винадів, вроді нападок на проф. Грушевського. Всі такі винадні значно зменшують вартість брошури д. Павлика. Його великий пієтизм до пам'яті Драгоманова річ дуже гарна, алеж, виступаючи на поле публицистики й особливо—спопуляризації, треба мати й певний об'єктивізм та критичизм. У д. Павлика це заслонено його неподільною вірою в едипоснавестельність «драгоманізма», який тим самим виходить у його абстракцією по за межами часу й місця і через те не може мати того практичного значіння, яке йому хоче надати д. Павлик.

М. Ж.

М. Драгоманов. Листи до Ів. Франка і інших. 1881—1886.
Видав Іван Франко. Львів 1906. Ст. 260.

Не щастить Драгоманову з земляками: не зміди вони його оцінити й шанувати за життя, не шанують його і по смерті.

От уже йде друге десятиліття, як він помер і як одійшли до вічності всі сварки й суперечки, викликані серед різних напрямків українського громадянства політичною й публіцистичною діяльністю Драгоманова, а й досі ті, що беруться писати про нього, не вміють стати на об'єктивний ґрунт і або похваляють його без міри, утворивши собі просто культ з його імені (наче забувши, як повставав покійний Драгоманов проти шевченківського культу і безкритичного відношення до Шевченка), або знов таки, занедбавши всяку історичну перспективу, зменшують його значіння і легковажно кидають на його пам'ять темне світло—спонукані до того чисто особистими рахунками. І не останнє: робить це який небудь старозавітний рутенець, що й досі не може простити Драгоманову його гострої критики рутенського консерватизма й крутіства, але д. Ів. Франко, найближчий ученик і приятель Драгоманова, його колишній гарячий прихильник. Найяскравіше виявилась така різка переміна поглядів д. Франка на Драгоманова в справі опублікування переписки обох діячів, зробленого д. Франком в минулому році в виді книги, заголовок якої ми вписали вгорі.

Переписка Драгоманова—дорогоцінний матеріал до історії українського громадянства, як в Австрії, так і Росії, наприкінці XIX століття. На превеликий жаль, в опублікуванні її нема жадної системи, нема цілності, натомість видно якусь випадковість і розріженість. Найбільше присвятив праці на видання листів Драгоманова д. Павлик, заходами якого опубліковано за останні роки переписку Драгоманова де з ким з галицьких діячів, наприклад—з Т. Окунівським, Танячкевичем, Кобринським та ин. Всі ці листи, як самого Драгоманова, так і його кореспондентів, дають багато для ознайомлення з історією галицького громадського життя, відносно ж України російської зачіпаються в них злегка, стороною. Тим то з особливим інтересом віднеслись у нас до появи томика переписки Драгоманова з Іваном Франком та ще де з ким, переписки, яка дає надзвичайно цікавий і важливий матеріал, як для характеристики самого Драгоманова, так і до історії відносно серед українського громадян-

ства в першій пол. 80-х років. Переписку цю вдав д. Франко, він же додав до неї і свою передмову.

Ми були б в праві сподіватись од д. Франка, яко кореспондента Драгоманова і наочного свідка всіх подій, обговорюваних в переписці, що він у своїй передмові подасть корисенький нарис тих часів, яких торкається переписка, щоб читачеві було зрозуміле все, про що йде мова: тим більше, що листи Драгоманова подають відомости про факти слівом зовсім невідомі ширшому колу наших читачів. Д-ій Франко зрозумів і саму мету видання листів, і свою роль, яко редактора їх, трохи інакше: на його думку листи Драгоманова мають інтерес виключно біографічний, що до самого Драгоманова і його відношення до д. Франка: «для історика літератури і спеціально розвою Галичини листи ці мало інтересні» (ст. 8). Д-ій Франко поставив себе самого в фокусі того інтересу, який, на його думку, мають листи Драгоманова, і через такий егоцентричний погляд говорить у своїй передмові переважно за свою власну особу, кидajući на пам'ять Драгоманова докори, яких не можна жадним чином пробачити йому не тільки як людині, що своїм розвитком найбільше завдячує Драгоманову, але й як історикові літератури, котрий мусить стати історичну об'єктивність на першому плані. Яку вагу мають, окрім хіба заніженого зведення рахунків з помірною людяною, або якогось хоробливого вибрику, такі слова з передмови: «Драгоманов на підставі особистих вражінь не міг об'єктивно дивитися на галичан, в тім числі й на мене: в його листах той об'єктивності ще менше, ніж у його дрюкованих працях. Та за те цікаві ті листи для характеристики самого Драгоманова, його гострого, логічного розуму, що вінюв руку в руку з безоглядним егоїзмом у поводженню з людьми, з браком виrozumілости і невипинною фантазією, яка йому самому, на вид так холодному та поміркованому, раз по разу мішала всі рахунки» (ст. 8—9). Або, наприклад, до чого було потрібно д. Франкові наводити оцифкування про побут Драгоманова на лекції проф. Огоповського? (ст. 5—6). Всі ці випадки роблять дуже прикрі вражіння. Ми не будемо вшукувати причини їх і не допускатиме разом з д. Пав-

лицом ¹⁾, ніби саме опублікування листів було викликане почуттям помсти з боку д. Франка д. Павличкові — в формі опублікування листа Драгоманова од 23/хі 1883 року, де той некористно відзивається про д. Павлика, але ніяким способом не можемо виправдати легковажного відношення д. Франка до пам'яті його великого учителя й друга. Паралель цій сумній історії можна бачити хіба в відомих нападках Куліна на Шевченка далеко пізніше по смерті останнього.

В книжці, виданій д. Франком, зібрано 61 лист Драгоманова (з них 48 листів до с. Франка, 2—до київської громади, решта—до кількох осіб і редакцій), передрук брошури Драгоманова «До суду земляків», виданої 1886 року, з приводу денунцієй на нього львівського «Цєла» і коротенькі уваги на «Программу українцевь соціалістотъ - федералістотъ». Листи обхоплюють період часу з 1881 року до кінця 1886 року. Переважна більшість листів має громадський характер і, окрім деяких цікавих фактичних даних, пересіяних перлами надзвичайно гострої й логічної думки Драгоманова, містить блискучу критику «неполітичного українства» в Росії, і «педехівщини» — українства під правором св. Унії—в Галичині. Листи ці як раз зачіпають той період, коли виявились деякі непорозуміння між Драгомановим і його київськими товаришами, коли він опинився в становищі самітного емігранта, покинутого своїми, без моральної піддержки. Ного два великих послання до клян.—цілі трактати по об'єму—мають глибокий інтерес для вияснення душевного становища Драгоманова, коли він, позбавлений моральної допомоги, бачучи круг себе байдужість земляків і зананування принципів, проти котрих він борювся усіми силами душі, все ж таки вважав себе теоритично правим. Не можна без зворушення читати кінець його першого листа до клян (8/п 1886 р.), де ми знаходимо такі признання: «значить, прощайте! Свасябі за добро.

¹⁾ М. Павлик. Мих. Драгоманов, „високий рівень“ українства та „нова ера“. .І. 1906. ст. 41—44.

Простіть безкокетство, котре робив я вам більш 10 років, а особливо в останній час. Я папобъективно признаю себе побитим цю всім правилам стратегії, як чоловік, котрий не розважив добре сил, ні своїх, ні ваших. Тільки ж на прощання все таки, також объективно, признаю, що теоретично я правий в своїх думках про потребу поставити український рух на ґрунт європейський ідейно і географічно—і що тільки на цьому ґрунті укр. справа може вигоріти взагалі і почасти пережити теперішню реакцію» (ст. 174). Тільки свідомість великої наги взятого на себе обов'язку—уявити собою вільний український голос за кордоном, перед лицем культурного світа—додавала Драгоманову моральної сили переносити його гірку самотність. А що йому контувала ця самотність і відірванність від рідного краю, це видно з його слів «вірєте чесному слову: не раз мені оттут приходилось так, що я завидував тим, кого повісили і розстріляли, і коли б я мав право перед взяттю на себе працю піти на шибеницю, я б пішов на неї з дорогою душею» (ст. 158—з того ж таки листа до киян).

Щоб використати весь багатий історичний і автобіографічний матеріал з цієї книги листів Драгоманова, потрібно написати цілу окрему статтю,—що не входить в обсяг нашої замітки. Цікавих ми відсилаємо до самої книги, нової високих зразків епістолографії, як це почасти признає і д. Франко. Для історика тих сумних часів реакції, коли навіть світлий розум Драгоманова захитався що до віри в будучність українства, не дивлячись на всю його теоретичну правду, листи ці будуть першорядним документальним джерелом. Треба побажати, щоб скоріще було видано й решту листів Драгоманова, які збереглися до цього часу.

Користування книжкою дуже утруднюється тим, що до листів не додано ніякого покажчика, навіть простого оглаву змісту. З цього боку видання листів Драгоманова, зроблені д. Павличком, відрізняються дуже корисно.

Д. Дорошенко.

А. С. Суворина. *Хотлы и голдумки*. Спб. 1907 годъ. 1—118 стр.

Книжка Суворіна уявляє з себе збірник театральних рецензій на вистави українських труп (переважно трупи д. Кропивницького), що ставили свої вистави в Петербурзі від 1885—до 1896 р.р. Коли б автор обмежувався в своїх театральних враженнях однією тільки кваліфікацією гри і талану українських артистів, ми б ще не вважали потрібним рекомендувати нашим читачам зазнайомитись з поглядами на українських артистів д. Суворіна, як театального рецензента. В де чому ми з ним не погодимось, хоч в цілому оцінку артистичних здібностей наших театральних корифеїв—Кропивницького, Запльковецької, Затиркович, Садовського і Саксаганського -- можна вважати вірною. Не лежить також інтерес книжки Суворіна і в тих чисто критично-літературних характеристиках тинів української драми, яким автор присвятив чимало місця. Вони, безперечно, уявляють із себе певний матеріал для історика української літератури, як вислов думок російського театального критика, досить авторитетного в своєму фаху. Але в даннім разі ми зупинимось на книжці д. Суворіна через те, що він ціпає ц ній болюче тепер місце українського театру—питання про його репертуар. Українське громадянство, українські театральні критики і кращі артисти українського театру відчувають потребу в реформі нашого театального репертуару. Тим з більшою увагою треба зазначити становище в цій справі д. Суворіна, який ще років 15 тому гаряче обстоював цю ідею, хоч може виходячи трохи з інших мотивів. «Если у малорусскихъ актеровъ неопределимая любовь къ родному языку, то отчего имъ не переводить на свой языкъ пьесы европейскаго репертуара? Въ самомъ дѣлѣ, отчего? Если я могу смотрѣть на «Доки сонце», то почему же я не могу смотрѣть Шекспира на этомъ языкѣ? Что нибудь одно: или малорусскій языкъ долженъ исчезнуть, какъ мѣстное парѣчье, или онъ можетъ претендовать на общее вниманіе». Запитання д. Суворіна цілкомъ правдиво, хоч і розв'язує його він зовсім в иншій площині, ніж сьмочасне громадянство українське. Для останнього питання про реформу укра-

інського театру між иншим і через прищеплювання до нього кращих творів світових драматургів є елементарною потребою культурно-національного розвитку українського народу, розвитку його духовних сил і культури, тоді як російський театральний рецензент розглядає позитивно це питання в вузьких межах сімнатії до таких могутніх артистичних сил нашого театру, як Кропивницький. Заньковецька та інші, яким, на його думку загрожує небезпека, коли тільки вони не збогатять цього репертуару пьесами світової драматичної літератури. Невірна основа, на якій стояв Суворін в питанні про реформу українського театрального репертуару, пояснює нам і ті невірні висновки, які поробив він що до конкретного переведення справи. Першим кроком до реформи нашого театру автор вважає: підмінування до українського репертуару російських пьес. дякуючи чому, на думку автора, «малороссы вступили бы въ область европейскаго репертуара». Чому винні, а чому не черешні? Високо оцінюючи кращі пьеси російського театрального репертуару, ми разом з тим гадаємо, що більш натуральним заходом для реформи нашого театру було б підмінування до українського репертуару кращих здобутків цілої європейської драматичної літератури, яка по своїй артистичній вартості в багато до чому стоїть значно вище російських драматичних творів. Такий захід представляється і більш логічним і більш продуктивним. Але д. Суворін дивиться на справу вузько і, крім сімнатії до талану українських знаменитих артистів, не визнає інших критеріїв для порішення такої великої справи нашого громадянського життя, якою являється для нас реформа нашого театру. Можливо бути великим прихильником талану і разом з тим великим ворогом тієї ідеї, якій служить останній. Таку класне позицію обібрав і наш театральний критик. Кваліфікуючи талан, приміром Заньковецької, як щось незрівнянне в артистичному світі, як геніяльну появу, як артистку, що по своїм здібностям стоїть вище європейських—Елеонори Дузе або Сарри Вернар,—Суворін-публіцист, Суворін-політик чимало сил своїх покладав на те, щоб сплоскати національну українську ідею, якій увесь вік служила на рідному театральному ґрунті артистка і, таким чином, старався

знизити необхідні предпосилки для розвитку українського театру, можливого тільки при більш менш певниному національному розвитку цілого українського народу.

Не дивлячись на невирішувальну позицію Суворіна в справі реформи українського театрального репертуару, книжка: «Хохлы и хохлушки» всеж уявляє з себе досить цікавий матеріал для історії нашого театру. Особливо її треба рекомендувати нашим театральним артистам: в ній знайдуть вони для себе чимало цікавих вказівок, що до інтерпретації і розуміння типів старої української драми. Зовнішній вигляд книжки дуже гарний, навіть розкішний. Назва «хохлы и хохлушки» — анахроністична, в душі старих і досить дурних вибриків проти українства.

С. Лотара.

М. Вебер, проф. Гейдельберзького Університета. Исторический очерк необходимости движения въ России и положеніе буржуазной демократіи. Переводъ съ нѣмецкаго. Кіевъ 1906 г. Цѣна 1 рубль.

Бурхливий період визвольного руху останніх років, період утворення сучасних політичних партій Росії знайшов свого історика. Відомий проф. всесвітньої історії Вебер взявся за цю незвичайно цікаву, але дуже важку працю.

Немає нічого важче, як написати повно і безсторонно історичний огляд того близького минулого, що не закінчилося ще певними соціально-політичними наслідками. Особливо ж важкою мусить бути праця чужоземця, що далекої від безпосереднього спостереження над незакінченим процесом боротьби та не може документами замінити живого знайомства з фактами і подіями руху.

Але, зваживши це все, М. Вебер про те взявся за працю і за короткий час довів до кінця свій історичний парте, який охоплює період від 1902 до кінця 1905 року.

Праця Вебера присвячена історичному оглядові і оцінці програми «Союза Освобожденія», конституційно-демократичної

партії, ради робітничих депутатів, соціалдемократів, соціалістів-революціонерів, селянської спілки.

Зміст—треба визнати досить багатий—являється наслідком доволі гарного для чужоземця знайомства з російською періодичною пресою, легальною і нелегальною, і з науковими працями німецькими, французькими і з російськими про Росію з її політичними і економічними відносинами. Крім того в великій пригоді Веберові став Б. Кістяковський, людина безперечно знайома з громадським і політичним життям Росії.

Не дивлячися на це все, не дивлячися на гарну ерудицію автора, на гарні і детальні інформації Кістяковського, ми б не сказали, що праця Вебера може задовольнити строгі вимоги справжнього історичного нарису, який не тільки малював би, вкладав би процес утворення кожної з наведених вище організацій, але і пояснив би певні етапи в її розвитку, певні характерні риси її еволюції тими глибокими економічними і політичними причинами, які накладають свій глибокий відбиток на ціле життя держави і кожної політичної партії.

Правда, сам Вебер не лічить своєї праці прагматичною історією визвольного руху останніх часів, вважаючи її тільки «сводкою». І треба визнати, що така оцінка самим Вебером своєї праці, взагалі кажучи, являється вірною. Особливо детально намальований автором розвиток кадетів. Їхній генезис із «Союзу Освобожденія» і із спілки земств і міст, їхнє відношення до всіх пекучих питань російського життя, поодинокі особи із російського громадського і літературного світа,—що увіходили в склад праотця кадетів, «Союза Освобожденія»—все це з найменшими дрібницями знайшло собі місце в праці Вебера. Не можемо тут не зазначити, що в «Союз Освобожденія» увіходили видатні проводирі різних течій, як, напр., тоді соціаліст-революціонер, та тепер народній соціаліст Нешехонов, марксісти-революціоністи колгось соціалдемократи, як от Прокопович. Не було там тільки, соціалдемократів.

Тут у автора все до ладу. Видно, що серед гор фактичного матеріалу, по безкрайному лабіринту фактів у його був дуже і дуже гарний поводатарь.

Не погано також справився автор і з народниками. Критика їхніх утопій, оферта на гарне знайомство з економікою капіталізму і з розвитком сучасної сільської «общини» в Росії, являється одним з найкращих місць в праці.

Далеко гірше справа стоїть у професора з соціалдемократами, хоч, здавалося, і тут Кістяковський, міг би утримати автора від значних помилок. Так автор каже, що лєніністи (большевики) одкидали потребу утворення професіональних робітничих організацій, стояли за зєднання з соціалістами революціонери і т. и. Наскільки такі погляди автора опіраються на літературу с-д, ми можемо сказати з певністю що література їх підстав для вище наведеної характеристики большевізма не дає ніяких.

Крім того, взагалі кажучи, глави про соціалдемократію бліді, убогі змістом і фактами, тим часом, коли б, здавалося, повинно бути навпаки.

Досить докладно з фактичного боку виложено у автора історія «Ряди Робітничих Дєпутатів», «Селянської Спільки», «Спільки Спільок» і т. д.

Але вважаючи працю Вебера навіть тільки свідком фактичного матеріалу, що характеризує історичний розвиток визвольного руху Росії за 1902—1905 р., ми одначе не можемо не зробити їй того закиду, що автор, обравши об'єктом свого викладу рух в Росії, весь час має на увазі тільки — за деякими винятками — російський (руський) рух. Це значно позбавляє вартість його праці і для Росії, і особливо для закордону.

Минув час, коли скрізь був один фон політичного життя, коли всі нації, крім російської, не жили ніяким індивідуальним життям. Прийшли інші часи й «всі ні чуть голоси». Отже, знайомлячи і зазнайомлюючись з рухом в Росії, немер не можна обмежитися самим російським рухом.

А тим часом у Вебера ми не знаходимо огляду, хоч би поверхового, ні пролетарських, ні буржуазно-демократичних партій,

як, що не всіх, то бодай головних націй Росії, поляків, латинів, українців, євреїв і т. п.

Ми сказали—за де-якими винятками. До них насамперед належать українці. Про їх автор найчастіше згадує в своїй праці. Правда, преса їхня йому, напевне, цілком невідома. Знайомство його з ними обмежується тільки тими відомостями, які довелося йому зустрічати в російській та почасти в німецькій пресі. Для того ж, хто знає, що інформатор професора, Кістяковський, — дуже близько стояв до українських кругів, не буде нічого дивного в тому, що найбільше професор здимає розмову про українців. Таке джерело відомостей про український рух почасти пояснить нам і характер де-яких поглядів і оцінок автора що до нашого руху і наших домагань. «Кістяковський особливо стояв на мартовському з'їзді Союзу освоб. на тому, щоб одкинути малоросійський сепаратизм (?), як недосяжний» (див. «Освобождение» № 77, 26 (13) Сентября 1905 р.), каже автор в приязні на сторінці 49 своєї праці, і це дає нам спроможність зрозуміти розмову Вебера і про сепаратизм українців, якого, здається, крім диких енуїстів, тепер вже ніхто не обстоює, і про те, що «проблема автономії приблизно 30 мільонів українців являється пунктом, прийняти який не хватить духу навіть у самих консеквентних демократів»

Так професор, невідомо на підставі чого, висловлює раз по раз думку, що русифікація йде дуже успішно по всій Україні. Міста на Україні вже майже русифіцировані. На селах, принаймні в південно західному краї, русифікація йде дуже швидко. Для останнього району професор приводить сякі такі докази. Судить самі, чого вони варті. Тоді, каже Вебер, коли в 60-ти роки перед обмеженнями поляків, — що до володіння і користування землею — участь «русских» в володінні землею досягала тільки «розмірів 1 : 70» (?), тепер «русских землевладельцев» збільшилося в волинській губ. на 45,4, подільській на 49,8, в київській на 59,3. «Небольшой остаток владельцев (?) литовцы, белоруссы. (Невідомо звідки вони взялися в цьому краї) і малороссы». Про яких «владельцев» йде річ? Коли про великих — а тільки це і

можливо припустити,—так не вони ж характеризують в ньому краї національну фізіономію населення.

Не менш безпідставна у автора характеристика української демократичної партії—власно її програми в національній справі.

Зазначаючи, що внесена од її ймення в «бюро іюльського з'їзду» пропозиція являється справді цікавою і детальною програмою в справі автономії. Вебер каже, що вона «прихвильовала» до основних тез драгоманівського проекту. Поруч з цим автор каже, що «українська демократична партія по її останній меті сепаратистична». Як прикладає: укр. дем. парт. основне. драгоманівський федералізм, з кінцевою ціллю, сепаратизмом, ми в праці автора не знаходимо. Далі характеризуючи різні течії в українській демократії, професор деє найшов у нас якісь вишчі верстви інтелігенції, які особливо обстоюють, щоб було поновлено улюб. договора 1654 року. Вони ж буцим то «не претендують на розмір децентралізації, якого вимагає «Українська демократія» і, либонь, задовольняються з початку навіть національною «культурною самостійністю», с. с. наукою на національній мові в низчих школах, де державна мова являлася б тільки об'єктом науки, допущенням національної мови, як рівноправної, в місцевих порядкуваннях і її викладу в університетах при широкому місцевому самопорядкуванні» (стр. 39).

Де вони, оці вишчі верстви інтелігенції? Скільки їх, отих, що обмежилися б тільки культурною самостійністю та місцевим самопорядкуванням? Який їхній «судьбний в'єсь» в нашому політичному житті?

Отже праця Вебера—каламутне джерело для характеристики українських течій і партій.

Торкнувшись національної справи, не можемо не зазначити наприкінці нашої замітки одного дуже цікавого місця із праці Вебера.

Характеризуючи к.-д. і їхню позицію в національній справі, Вебер між иншим приводить дуже характерний факт, характерний для цілої партії «реальної політики» в її відношенні до національного питання. Як відомо її Струве в 1901 р. виводив

націоналізм із індивідуалізма «прав людини». Ну а людина, звісно, має *рівну цінність*, до якої б нації вона не належала. І от на практиці «ідеаліст» Струве—це дуже характерно, як зауважав сам Вебер, для його «загального політичного світогляду» — «цілком одмовляється *прирівняти* українців, латвійців і (само собою розуміється) закавказців до поляків» (стр. 51).

Правда, поки що таку ж опортуністичну позицію зайняв в національній справі і друга впливова партія в Росії — російська соціалдемократична робітничка партія Росії, визнавши тільки автономію Польщі.

Залишивши на боці неминучі хибні факти і в освітленні їх, які ми зазначили і яких є ще досить, ми радимо цю, взагалі кажучи, цікаву «сводку», яку виконав Вебер в своїй праці, широкому колу читачів, що цікавляться великою долею в розвитку російської держави.

М. Перш.

ПО ЖУРНАЛАХ.

Для цієї книги „України“ було переглянуто такі журвали: „Літературно-Науковий Вістник“, кн. IV; „Историческій Вѣстникъ“, кн. IV; „Журналь Министерства Народнаго Просвѣщенія“; кн. за апріль; „Slovenský Přehled“, кн. VIII (за апріль); „Русское Бюлетенство“, кн. IV; „Русская Мысль“, кн. III—IV; „Kvartálník Historie“, „(Шрилохонні)“, кн. IV; „Русская Старина“, кн. IV.

„Літературно-Науковий Вістник“, книга IV.

В. Перетц. Українські думи. (ст. 22—30). Нарис українського історичного епосу, порівняння його з великоруськими баладами, зазначення впливів ітучної літератури. Автор приходить до такого висновку про думи: «засновуючи свої міркування на історичних даних, на аналізі форми, стилю і мови дум, ми не назвали їх продуктом «простонародної» творчості; але не вбачаємо в їх і творчості інтелігентної верстви. Вони становлять гармонійну синтезу культурно-індивідуальної творчості з народною, яка зародилася на руїнах старинного епосу при згаданих вище історичних умовах побуту українського народу».

Мих. Грушевський. На українські теми. «О любви къ отечеству и народной гордости». (ст. 111—124). Докінчення інтересної статті про сучасне становище українства і його перспективи. Подавши генезіс поступового українства, проф. Грушевський доводить, що обов'язком кожного чесного й свідомого українця є продовжувати діло попередніх поколінь, і що становище

дезертирів українства з морального боку безвихідно: вічне спротивство і відчуженість від свого народу, втрата під собою ґрунту. Для песимістів, тих, що не вірять в можливість відродження українства в Росії, пр. Грушевський показує приклад Галичнин, що серед самих тяжких обставин виборює собі національну самобутність і на віки забезпечила свій національний розвиток. Разом з тим зазначається автором і небезпека для українства, як і для сусідів нашого народу, од можливого поширення національної виключности, шовінізму, опертого на демагогічних прийомах і темних інстинктах маси.—в разі упадку поступового українства. З огляду на це, всі поступові елементи українського громадянства повинні дбати, щоб органічний розвиток українства не сходив з поступового шляху.

Іван Франко. Новини нашої літератури. (ст. 139--142).

Дуже прихильна рецензія і коротенька літературна характеристика одного з видатніших сучасних українських письменників—Володимира Вышніченка.

С. Єфремов. Відгуки з життя й письменства. (ст. 142—154). Інтересна стаття про українську пресу. П становнице, причина недачі П перших кроків, про взаємини між українською пресою й публікою.

М. Лозинський. З австрійської України. (155—164). Про останню сесію галицького сейму і П результати для українського народу в Галичині.

„Историческій Вѣстникъ“ . книга IV.

У відділі «Замѣтки и поправки» замітка д. А. Карасова про походження Д. Л. Мордовця (ст. 368). Д-ій Карасев учився разом з Мордовцем у 40 роках в Усть-Молвдецькій окружній школі і знав його з дитинства; він одкидає гадку, що Мордовець був козацького або купецького роду: «Батько Мордовця був селянин слободи Даниловки, що належала поміщикам Єфремовим. Він був управителем цього маєтку, а поміщика—С. А. Єфремова увільнила його од кріпацтва ще задовго до 1861 року.—в наго-

роду за службу. Одже Данило Луквич, був не купецького і не козацького роду, а кріпацький син по своєму походженню».

Журналь Минист. Народнаго Просвѣщенія 1907. Апрель.

Дві статті цієї книжки торкаються староруської історії: *П. Д. Знойко. О посылкахъ Калокіра въ Кіевъ. I — IV. стр. 229 — 273.* (З історії русько-візантійськихъ взаєминъ в X віці). *В. Г. Ляскоронскій. Русскіе погоды въ степи въ устьинно-степное время и погоды князя Витовта на татарь въ 1399 году.* Стр. 573—313.

У відділі «Критика и библиографія» рецензія А. Соболевського на книгу: «*П. С. Савишинскій. Обзоръ сношеній Карпатской Руси съ Россіей въ первую половину XIX в. Сиб. 1906.* Ст. 105—407. Дуже оригінальний погляд рецензента на галичани: „Вважаємо потрібнимъ зазначити, що слабкий успіх російської літератури серед галичан XIX століття, на нашу думку, має причиною зовсім не літературний смак або політичні погляди (як гадає д. Свенціцький, Д. Д--ко). Для цілців було легко об'єднатись на ґрунті літературної мови, бо вони були цілком німі. А освічені „русскіє“ в Галичині, покійні й ті, що живуть нині, за почисленими вибіжкамъ «русскіє» хіба що по іменню; на ділі ж вони—скоріше поляки а не русскіє. На що їмъ витратити час і працю і вчитись російської літературної мови, коли вони з дитячих років добре володіють польською літературною мовою? На що їмъ оригінальна російська література в особі хоча б Гоголя, Достоевського, Толстого, коли вони мають польських белетристів і з кращими творцями російської літератури можуть знайомитись в польських перекладах?» Цікаво, якъ впадобається така характеристика д. Соболевського галицькимъ прихильникамъ «общерусскаго единства»—москвофілам...

У відділі «Книжныя Новости»—змітка про IV-й томъ «*Памятокъ українсько-руської мови й літератури.*—Апокрифи і легенди з українськихъ рукописів. Т. IV. Апокрифи есхатологічні.

Видання Археографічної Комісії Наукового Товариства імені Шевченка. Львів. 1906. Ст. 434—435.

„Slovaký Přebled“ книга VIII (за апріль)

У відділі „Rozhledy a zprávy“ замітки про видатніщі події українського життя в Австрії та Росії (ст. 379 — 381).
Окремо замітка про ювілей Б. Грінченка, з портретом ювілянта (ст. 384).

Русское Вегатотве. Кн. IV.

Сорочинская трагедія. Вл. Короленко. (ст. 172 — 105).

На підставі даних судового слідства, яке було розпочато проти д. Короленка за надрюкування його відомого листа до Філонова, автор розповідає подробиці «карних» експедицій полтавського усмирителя і мордування людей в Сорочинцях, Кривій Руді і Уставниці. Тут ж передрюковано й отвертого листа до Філонова і розказано про ту кампанію, яку полтавські чорносотенці та реакційна преса розпочали проти д. Короленка після убивства Філонова. Як відомо, судове слідство донело, що в обвинуваченнях, які висловив д. Короленко на адресу Філонова, не було ніякої неправди.

У відділі «Новия книги» замітка про «Кобзарь Т. Г. Шевченка в переводъ русских писателей. Изд. 2. Сиб. 1906». (стр. 117—118). Автор замітки признає зайвим видавати російські переклади «Кобзаря», а натомість радить видати його в оригіналі, але з російськими коментаріями, з висвітленням малозрозумілих для російських читачів українських слів і зворотів.

Нові книжки.

Балушнін М. А. *Ремісничий каталог*. Переклад О. Назарук.
Львів. 1907. ст. 15, 8°. Ціна 20 сот.

Будяк Ю. *Нечовливість—українка*. Поема. Київ. 1907. ст. 24,
8°. Ц. 10 коп.

Бучинський Богдан. *Кілька причинків до часів вел. князя Святи
славича (1430—33)*. Відбитка з «Записок Наук. тов. ім. Шевченка»,
т. LXXVI. Львів, 1907. ст. 26, 8°.

Бялянський Петро. *Промови на селі та в місті*. Часть трета
Жовква. 1907. ст. 238. Ціна 3 корб.

Володський А. *На коні жнигалися*. Жарт на 1 січ. К. 1907.
ст. 24, 16°. Ціна 10 к.

Воспресла Україна! *Збірка* видавництва тов. „Просвіта“, ч. 323.
Львів. 1907. Ціна 40 сот.

Винниченко В. *Діалогія*. Драматичні картини на 4 дії. Изда-
вництво „Вік“. Київ. 1907. ст. 196, 16°. Ціна 50 коп.

Громада. *Хлопська читанка*. Часть I. Зладив Козак Невши-
рика. Чернівці. 1907. ст. 78. Ціна 60 сот.

Грушевський М. проф. *Сирота українських камістр і інші пе-
ршохві потреби*. Передрук з „Істор.-Науков. Вістника“. Київ. 1907.
ст. 33, 16°. Ціна 15 к.

Грушевський М. проф. *Національний вопрос и автономія*. Сиб.
1907. ст. 15, 16°. 8 коп.

Грушевський М. проф. *Єдинство или расчлененіє Росіи?* Сиб.
1907. ст. 15, 16°. Ціна 8 коп.

Грушевський М. проф. *Український воярськ*. Спб. 1907. ст. 32, 16°. Ціна 15 коп.

Грушевський М. проф. *Діяльність політичної і громадської української мислі в XIX столітті*. Спб. 1907. ст. 15, 16° Ц. 8 к.

Данилюк В. *Символіка мистецтва і релігійної в українських народних прикметностях*. Оттиск із «Кієвської Старини». Кієв 1907. ст. 17, 8°. Ціна 10 коп.

Двоомийний збір. *Огляд і життя звіряч і рослини*. І. В. Впдаше руского педагогічного товариства. ч. 120. Львів. 1906. ст. 59, 8°. Ціна 60 сот.

Доманицький В. *Кримінальний розвід над жеконим «Кобзаря»*. Київ. 1907. ст. 389, 8°. Ціна 1 р. 25 коп.

Євангеліє Господа Нашого Ісуса від Матея. Видання 4-те. Москва 1907. Ц. 12 коп.

Євангеліє Господа Нашого Ісуса від Марка. Москва. ст. 98. 1907.

Загірня М. *Примоди Тома Соєра*. Написав Марк Твен. Бібліотека „Молодість“, редактує В. Грінченко. т. III. у Києві. 1907. ст. 295. Ц. 80 коп.

Зоя Еміль. *Грми* (літературний додаток до „Ціла“, Бібліотека найзнаменитіших повістей. т. LXXIII—IV). Переклад з французького. Львів. 1906. т. I. ст. 298. т. II. ст. 231, 8°. Ц. 3 коп.

Юсен Г. *Підпори релігійства*. Комедія на 4 дії. Переклада М. Загірня. Видав В. Грінченко. У Києві. 1907. ст. 116. 16°. Ц. 30 коп.

Іржавець, тема Т. Шевченка. Замітка Сид. Елюка. Львів. 1907. ст. 38, 16°. Ц. 25 сот.

Кашченко А. *Зоря Новою життям*. Комедія на 1 одмінн. Полтава. 1907. ст. 81, 16°. Ц. 30 коп.

Кешарь М. *Запорожські тальності*. Видання товариства „Прогресита“ в Одесі. Видано на гроші з фонду імени Л. А. Смоленського. № 1. Одесса. 1907. ст. 40, 16°. Ц. 10 коп.

Кревецький Ів. *Помічні дії*. Причинки до історії нациции в Галичині в XIX в. (Вісїтка з Записок Наукового Товариства імени Шевченка у Львові. т. LXXVI). Львів. 1907. ст. 13, 8°.

Левинський В. *Що таке совієдїзм?* (Боротьба. ч. 3) Львів. 1907. ст. 32.

Мартович Лесь. *Вітн. Смертельна сириня*. (Бібліотека „Громадського Голосу“, ч. 1) Львів. 1907. ст. 30, 16°.

Неведовський Г. *Українська школа. Перший рік. Граматка з завданнями.* Чернігів, 1907 ст. 116, 8°. Ц. 25 коп.

Одинокий М. *Збірник творів.* т. II. Промінь надії на інше життя. Полтава. 1907. ст. 305, 16°. Ц. 75 коп.

Осадчук Іван. *Весняні цвітіння.* Посмертна збірка поезій з біографією автора Видав. Тара Вірний. Перший випуск. Черонинь. 1907. ст. 48, 8°.

Павлик М. *Михайло Драгоманів і его роль в розвиток України.* Львів, 1907. ст. 91, 8°. Ц. 50 сот.

Почавський Василь. *Українці як народ.* Чернівці 1907 ст. 16, 16°.

Перед виборами. Львів, 1907 ст. 16, 16°.

Саметій І Гамалія. *Перша книжка.* Збірник писань. Радошисль, 1907, ст. 120, 16°. Ц. 45 коп.

Смаладанка. Видавництво тов. „Просвіта“ ч. 319. Львів, 1907. ст. 23, Ц. 20 сот.

„Соціально-демократ“. Орган крайового полтавського комітету у. с.-д. р. п. №№ 1—4. Полтава. 1907.

Січинський Д. *Мені байдуже.* Пісня на один голос в супроводі фортепяна. Ц. 80 сот.

Січинський Д. *Концертна мазурка.* Ц. 1 кор.

Січинський Д. *Пісні на оден голос в супроводі фортепяна.* Бабине літо. Ц. 1 кор.

Слово. Що тижнева газета, виходить в Київі по суботам. № 1. Київ, 1907, ст. 16, 8°, ц. 5 к.

Суворинь А. С. *Хогли и хоглушки.* Спб. 1907. ст. 113, 8° Ц. 1 руб.

Студинський Кирило др. *До історії власни Галичини з Україном.* Львів. 1906, ст. 24, 8°.

Сьогобочній Гр. *Чим школять нам серце?* Київ, 1907. ст. 19, 16°. Ц. 3 коп.

Стцінський Є. протоіерей. *Южно-русское церковное общество.* Каменець-Подольськ. 1907. ст. 24, 8°. Ц. 25 коп.

Федорченко Ів. *Хиба?* Київ, 1907, ст. 12, 8°. Ц. 5 коп.

Федькович Осня Юрій. *Поемі.* З передмовою д-ра Дек. Лукіновича. Вибір з першого повного видання для ужитку молодіжи акадм. Іл. Кокорудз. Львів, 1907. ст. XLIII+410, 8°.

Тамчановський Йосиф. *Рускі диктанни для народних шкіл і до приватної науки*. Львів, 1907, ст. 51, 16°. Ц. 70 сот.

Тарасові поминки. Видавництво тов. „Просвіта“ ч. 823. Львів, 1907, ст. 48, 16°.

Хроніка Наукового товариства ім. Шевченка у Львові. 1907. Випуск. I. ч. 29. ст. 52, 8°.

Шерстюк Грицько. *Коронка українська граматика для школи*. Частина I. Видавництво „Український учитель“, № 1. Полтава. 1907. ст. 64, 8°. Ц. 20 коп.

Шурат Василь. *Пісня про полюді Ігоря Святославича*. Поема XII в. Львів, 1907, ст. 34—XIV, 8°. Ц. 1 кор.

Ярославенко Я. *Ой тебе чнуть головою*. Видавництво «Музична Накладня». Ц. 60 сот.

Ярошиська Є. *Заповіт*. Збірка оповідань для дітей. Видання „Руського товариства педагогічного“, ч. 127. Львів, 1907, ст. 48, 16°. Ц. 30 сот.

Політичні українські партії в Галичині.

I. Українська партія соціал-демократів.¹⁾

Звертаючись до перших кроків в діяльності партії, ми мусимо схарактеризувати її як стремління популяризувати серед широких мас українського народу основні ідеї партійної програми і організаційно закріпити свій вплив на пролетарські елементи останнього. Засобом для цього служило видання відповідної агітаційної літератури і влаштування як публичних громадських зібрантів (віч), так і приватних нарад (т. зв. «довірочні збори»). Коли в справі влаштування віч і зборів партія розвиває досить жваву і продуктивну енергію, то неможна сказати того ж самого про літературну продукцію її. Особливо не продуктивно поставлено було справу видання популярної «брошюрочної» літератури, так необхідної для успіху партійної агітації «в низах» і на перших початках. Це взагалі велика прогалина в діяльності українських соціал-демократів Австрії, зачувати яку, і досить успішно, взялися вони тільки останніми часами. Видавництво партії виявлялося у виданню партійного двотижневого органу «Воля» з 1900 року, — під редакторством Г. Манкевича, — і в відповідних випадках — агітаційних відозв. «Воля» — особливо в перші

¹⁾ Дпв. № 4.
МАЙ 1907.

два роки—була досить цікавим і живим органом. В заслугу редакції П треба поставити те, що вона живо відгукувалась на днівні питання громадянського життя Галичини і Австрії, освітлюючи їх з погляду інтересів українського пролетаріата. Факти національного гніту і утисків над українською нацією з боку буржуазних класів Галичини і австрійської бюрократії, зловжитки галицького уряду завше гостро пиятувались на сторінках «Воля», але, реагуючи на такі факти, редакція ніколи не впадала в націоналістичний шовінізм і для риса виразно одріжняла орган українських соціал-демократів від органів інших національно-українських партій Галичини, не завше вільних од націоналістичних тонів та випадів. Виступаючи проти шовінізму, проти хворих ексцесів національного почуття серед рідного народу, «Воля» разом з тям гаряче обстоювала гасло національного увільнення української нації, як одну із головних умовин для розвитку класової самосвідомості українського пролетаріату, і завше вимагала повної політичної та культурної автономії для русинів, як найбільш зручної і відповідної форми державного життя, що дає певні юридичні гарантії для розвитку продукційних сил країни і класової боротьби українського пролетаріата. Менше місця присвечував орган українських соціал-демократів аграрній справі і зовсім мало організаційним партійним справам. Не дивлячись на ці дефекти, «Воля» була досить живим і гарно редактованим агітаційним органом і, безперечно, відіграла велику роль в справі збудження класової самосвідомості українського пролетаріата і підвищення його політичного зросту.

Куди слабше, ніж агітація, поставлена була в партійній діяльності справа організації. Заходи партії організаційно звязати з собою загітованих робітників не завше давали бажанні наслідки. В значній мірі це пояснюється браком більш менш інтелігентних і досвідчених в організаційних справах членів партії по містах і селах, почасти ж і примитивністю того типу організації, до якого звертались українські соціал-демократи Австрії в своїх заходах закріпити свої звязки з прихильними до них масами пролетаріату. Полягаючи в виборі так званих «мужей довіри», цей

тих організації не забезпечував партії бажаного впливу на ті місцевості, відкіль вибирались «мужі довіря», і не давав їй можливості спертися в дальшій своїй діяльності на дисципліновані та організовані групи робітників. Партія розвивала свою діяльність головним чином по селах. По містах вона виявляла себе дуже слабо. Самостійної праці, що до організації українського міського пролетаріату, тут не проваджилось зливе ніякої. На перешкоді цьому стояли причини почасти об'єктивного характеру, почасти суб'єктивного. До перших треба зарахувати страшенну трудність організувати український пролетаріат на ґрунті одних тільки національно-політичних інтересів, зарані виключаючи інтереси економічні, оборону та захист яких останній знаходив в професійних товариствах з ясно зазначеним польським характером. Суб'єктивні причини слабої організації українського пролетаріата по містах полягали в невеликій кількості інтелігентних сил в партії і в не пропорціональному поділі їх по тих міських центрах, де українські робітники уявляли з себе більш менш поважну кількість. Через це власне ті міста Галичини, де український пролетаріат складав більшість і де партія могла б розвинути успішну самостійну організаційну роботу, залишались не використаними в партійних цілях: український пролетаріат, не знаходячи постійної піддержки з боку українських соціал-демократів в своїх економічних інтересах, volens-nolens йшов в польські організації, збільшував їхню силу і залишався загубленим матеріалом для тієї партії, яка була для нього більш близькою і рідною. Брак інтелігентних сил в партії негативно відбивався на діяльності останньої і по тих містах, де український пролетаріат складав національну меншість. Не маючи змоги закладати серед нього по таких містах самостійних професійних товариств і, таким чином, керувати економічною його боротьбою, партія обмежувалась тільки політично-національною просвітою українських робітників, концентруючи її в політичних товариствах «Воля». Але неможна сказати, щоб і ця праця проваджалась регулярно та успішно. Більш менш живе життя помітно було в цих товариствах за перші два роки існування партії—потім на-ступає занепад.

Куди краще стояла справа агітації партійної по селах. Ім'я партії серед економічно пригнічених мас селянського населення ставало синонімом боротьби і увільнення від економічного тиску. Партійні оратори, як от приміром М. Ганкевич, С. Вітик, М. Остапчук¹⁾, здобували собі велику популярність і були бажаними гостями на всіх вічах та зібраннях. Збільшенню популярності партії по селах в значній мірі допомогли відомі галицькі аграрні страйки 1902 року. Під час цих страйків українські соціал-демократи мобілізували всі свої сили: видавали в великому числі страйкові відозви; агітатори П, серед яких чи мало було університетської молоді, їздили по селах, захопленних страйковою хвилею, в багатьох містах стояли на чолі руху, викликали його там, де він ще не почався, і взагалі виявили дивне напруження сил та енергії. Хоч знаменитий страйк закінчився тільки частковим успіхом, але українські соціал-демократи використали його в цілях збудження класової свідомості українських селян і здобуття собі прихильників серед них. Реальним наслідком енергійної діяльності партії під час страйку 1902 року було значне збільшення членів П, особливо із збаржського повіту, і загальна заінтересованість нею з боку селянства.

Але, не дивлячись на це, партія мало зробила для того, щоб організаційно закріпити численні зв'язки з селом, придбати нею під час страйку, і, таким чином, одержати можливість більш менш постійного впливу на нових своїх прихильників. Цим почасті можна з'ясувати той факт, що хоч ідейний вплив партії і збільшився, але збільшення це не відбулось пропорціонально на зрості партії, як певної організованої сили. Здавалося б, що діяльна участь українських соціал-демократів в аграрному рухові 1902 року повинна була навчити їх багато де чому, що до утворення більш гнучкого типу партійних організацій, пристосованих до сільських обставин, але, на жаль, організаційний досвід, одержаний партією за цей час, означався тими самими рисами примитивності і далі інститута «мужей довір'я» не пішов. Ось че-

¹⁾ Останніх двох обібрано тепер депутатами до Віденського парламенту. С. П.

рез що конференція членів партії, що відбулася в 1903 році, минула сливе безрезультатно і не зробила сливе нічого в справі внутрішнього організаційного зросту партії і збільшення політичного значіння її в краю.

Ось через що і дальша діяльність партії аж до 1905 року стоїть мало не на «мертвій точці», зазначаючись де в чому підумом і незначним функціонуванням партійних інституцій. В партії помітно де який «отливе» із партійних організацій діяльних членів і інерція тих, що залпшились. Зменшується і без того не дуже значна літературна продукція. Видавництво партійного органу «Юлі» підупадає; вона виходє нерегулярно, перестас бути, параллельно із змінами в редакції, цікавою і живою і, марешті, кінчається припиненням. Численні звязки з селами загублюються, і центральні інституції партії не мають змоги підтримати того становища річей в партії, яке було створене великими розрухами 1902 року.

Безперечно, що українська с.-д. партія переживала поважний кризіс, загальні предпосилки якого мають своє джерело в тій громадській реакції, що повстала в українській частині Галичини, в наслідок надзвичайно високого напруження, виявленого українським громадянством в 1902 році (економічні страйки, боротьба за здобуття українського університету), і тих незначних реальних придбань, які мало не напруження.

Кризіс загрожував досить поважними наслідками для партії, але він був рівняючи не довгим і змінився новим напруженням партійної діяльності, новим розвитком самої партії.

Цей новий момент в розвитку партійної діяльності українських соціал-демократів тісно звязаний з розвитком умільничого руху в Росії.

Хвиля революційних подій російських захопила і сусідню Австрію. Що ж до Галичини, то вона була для неї вогнищем іскрою, що блискучим світлом своїм освітила весь тягар нейомирного економічного становища більшої частини українського народу в Галичині, терни національної панщини і перешкоди до культурного розвитку його. Українська Галичина, це місто яку

і злиднів, варварства і експлуатації, уявляло з себе сухий костер, і досить було однієї революційної іскри, щоб запалити його і викликати широкий народний рух для придбання необхідних політичних і національних прав. Конкретно цей рух прийняв форму боротьби за вселюдне виборче право в чотирьохчленній його формулі. Ні в якій іншій Австрійській провінції не досягла ця боротьба такої інтенсивності і такого *всенароднього* характеру, як в Галичині, і ні одна, певно, політично-національна партія не витратила для розвитку цієї боротьби стільки енергії та напруження, як власне партія українських соціал-демократів. Під час цього руху вона розвинулась, виросла, зміцнила свій вплив на широкі народні маси, придбала нові численні зв'язки з селом, зробила перші і досить реальні кроки для праці по місцях і взагалі виявила певні тенденції до того, щоб перетворитись в сираважню політичну партію робітничих мас і вийти, нарешті, із того *status nascendi*, в якому вона перебувала досі. З другого боку розвиток партійної діяльності виявив чимало негативних сторін в постановці і напрямку партійної праці і примусив партію зупинитись більш уважно над тими корективами, які могли б спричинитись до більш правильного і певнишого розвитку її. Як матеріял для становлення партії в цей момент, мають велике значення стенографічні протоколи останнього з'їзду партії, що відбувся з початку 1906 року у Львові, уміщені в центральному партійному органі «Воля».

На підставі цих історичних документів ми можемо схарактеризувати українську с.-дем. партію Галичини в сучасний момент, як партію українського сільського пролетаріату і лише в незначній рівняючій мірі — міського. Зв'язки партії з селами настільки широкі, що подекуди вона користується сливе виключною монополією, що до впливу на пролетарські круги сільського населення, а також і на ті, що по своєму соціально-економічному становленню наближаються до цих кругів. До таких повітів належить між иншими збаражський повіт (на межі з подільською г.), де українським соціал-демократам посчастлило в 1905 р. провести місцевого популярного агітатора «хлопа» Янка Остапчука навіть віце-мар-

шалком повітової ради. Вплив укр. с.-д. партії в збаражському повіті настільки великий, що на ті віча, які зараджувались нею останніми часами по селах в справі боротьби за вселюдне виборче право, приходило од 15 — 30 тисяч селян. Ціла Збаражчина засіяна партійними організаціями, котрі послали на останній з'їзд партії більше 40 делегатів,—між ними 2 жінок; в цій окрузі мабуть чи не найбільше шириться партійної літератури. Досить велику популярність партія має також в дрогобичському, сокальському, бучачському та ин. повітах Східної Галичини. Інтенсивну агітацію посилає партія останніми часами також по селах Буковини, отворивши там окремий красвий комітет.

Але, розвиваючи свою діяльність здебільшого по селах, українські соціал-демократи починають останніми часами працювати і по містах. В партії утворилась ціла течія, що особливо значиння падає міським партійним організаціями, убачаючи в них, і цілком раціонально, поруку дальшого розвитку партійного. На останньому з'їзді членів партії прихильники цієї течії особливо обстоювали необхідність організації українського міського пролетаріату в партійні товариства і гурти, вимагали від центральних інституцій партії, щоб вони вжили всіх заходів для цього. Яскравим виразником цієї течії виступив на з'їзді фактичний редактор «Воли» молодий, рівняючи, але енергійний партійний діяч В. Левинський. Чи мало щирих і гірких дорікань висловлено було ним на адресу цілої партії за занедбання та нехтування самостійною партійною працею серед міського пролетаріату. Щоб повернути його до партії, організаційно зв'язати його з нею, на думку д. Левинського, треба новести сталу і енергійну працю серед нього в напрямку програми У. с.-д. Лише тоді, коли остання буде свертатися в своїй діяльності на організовані кадри українського організованого пролетаріату по містах, можна сподіватися, що в роботах її по селах буде більш постійною, що й розвиток цілої партії буде відбуватися більш нормально. Рахуючись, однак, з тим фактом, що по деяких містах східної Галичини український пролетаріат, що до національної кількості уявляє з себе невеличність, рівняючи з пролетаріатом польським і сполонізованим со-

рейським, і що, значить, через це серед його не можна закла-
ти самостійних професійних спілок, прихильники тієї течії в
партії, виразником якої виступив на з'їзді, а раніш на сторінках
«Волі», В. Левінський, вимагали, щоб замість професійних
організацій, закладалась організація політична, діяльність котрих
була б під контролем партії. В тих же місцях, де український про-
летаріат хоч і становить собою національну меншість, але разом
з цим переважає національно в деяких галузях продукції інших
робітників, там мусять закладатися українські професійні ор-
ганізації: такіж самі організації повинні закладатися по тим фа-
бричним центрам, де українські робітники складають з себе біль-
шість. Цікаво зазначити, що такий характер партійної діяльності
серед українського пролетаріату, запропонований на останньому
з'їзді партії, знайшов прихильників з боку самих робітників —
українців, які, погоджуючись на зазначену пропозицію, поширю-
вали її, вимагаючи од партії, щоб вона вжила всіх засобів до то-
го, щоб професійні спілки видавали відповідні професійні
органи на українській мові, навіть в тім разі, коли український
елемент данної професійної організації складає з себе мен-
шість. Рахуючись з такими вимогами робітників з'їзд ухвалив
резолуцію, в якій вимагає від «Екзекутива» (Центральний ко-
мітет) партії покласти всі сили для задоволення настиглої потре-
би в утворенні українських професійних спілок, де по об'є-
ктивним умовам для цього є хоч яка можливість, і в видаван-
ню українських професійних газет, тими професійн. органі-
заціями, де українські робітники складають національну мен-
шість. В першу чергу запропоновано було партійній екзекутиві
звернутись до красного бюро залізно-дорожніх робітничих спілок
в Галичині з проханням видавати орган бюро «Kolejarz» і на
українській мові для робітників українців, яких чи мало слухать
по залізницях. Нема ніякого сумніву, що партії українських со-
ціал-демократів доведеться більш уважно приступити до роботи
по різних робітничих професійних товариствах і організаціях
українських робітників в такий тин організації, який рекоме-
дується згаданю вище течією партії як *conditio sine qua non* її

нормального розвитку: за це говорять і активна ініціатива молоді течії в партії, і співчуття до неї українських робітників, і потреби професійної боротьби і, нарешті, саме життя, так що питання про самостійні професійні українські спілки і про внесення певних корективів до постановки роботи в польських професійних робітничих організаціях в інтересах українського елемента, являється питанням часу.

Та як би не було з'язд українських соціал-демократів, присвятивши чи мало уваги наблізому питанню партійного життя, міг переконатись, що серед партійних членів відчувається досить міцна течія на користь того напрямку, виразником якого виступив д. Левінський, а це все являється об'єктивним показником зросту партії, нового більш інтенсивного життя в ній і порухом дальшого розвитку.

Характерним показником розвитку партії являється також потреба в розширенню літературної продукції її. З'язд прийшов до того, що стан партійного видавництва вимагав певних реформ і що до популярних книжок і що до центрального органу, який ухвалено видавати щотижня, а не через два тижні, як було дося.

Але у партії після з'язду виявилось більше ініціативи, потреби матеріальних засобів для кращої постановки партійного видавництва, ніж сподівався навіть з'язд. Скоро після з'язду місцеві партійні організації почали видавати власні органи, так, напр. в Тернополі почав виходити агітаційний, «Червоний правор», в Чернівцях (Буковина) цікаво редагована і жива «Земля і Воля», що з початку 1907 року перенеслась до Львова і стала центральним органом цілої партії, замість «Воли». Крім того партія заснувала в 1907 р. окреме видавництво популярних брошюр—«Боротьба», що випускає свої видання кожного місяця. Збільшалось також і видавництво агітаційних відозв з приводу ріжких питань і з'являвсь політичного життя Австрії.

Більше уваги почала присвячати партія і роботі серед ніського пролетаріату по більш значним центрам східної Галичини, закладаючи робітничі політичні товариства «Воля», які останніми часами починають засновуватись навіть і по селах. Варто та-

кож зазначити успішну діяльність партії і на Буковині, яка доси була сльве непочатим кутком, що до соціал-демократичної роботи з боку У. с.-д. Не дивлячись на те, що робота ця, як сказали ми, почалася недавно, вона вже принесла певні реальні здобутки в формі счасливо закінчених страйків, що велись під проводом українських соціал-демократів, заснування українських робітничих організацій і широкої агітаційної діяльності членів партії по селах.

Коли ми зазначимо до поданих нами фактичних відомостей про сучасний стан української соціал-демократичної партії ще й вплив її на студентські та гімназіальні гурти української молоді, яка останніми часами значно побільшала кадри агітаційних, пропагандистських та організаційних сил партії, то ми будемо мати більш менш повний зовнішній абрис сили української робітничої партії в Австрії. Спираючись в своїй діяльності головним чином на пролетарізовані круги галицького села, вона уявляє з себе ледве чи не одну—після венгерської соціал-демократії,—робітничу організацію в Європі сільського пролетаріату. Прибуток інтелігентних сил в партію поруч із збудженням активної національної свідомости поміж українськими робітниками, що живуть в більш менш великих центрах східної Галичини, откриває для партії можливість повести с.-д. роботу і серед міського пролетаріату українського. Власне на це то і сконцентрували тепер увагу свою і енергію центральні інституції у. с.-д. партії. На скільки можна судити по тим відомостям, які подає центральний орган партії «Земля і Воля», ті заходи, що робляться партією в цім напрямку, починають давати позитивні наслідки: число політичних партійних товариств «Воля» значно зросло за останній рік; по де яких з цих робітничих організацій, що до недавня м.явих і сльве замерлих, помітно життя, жвавість і розширення діяльності. Число членів організацій «Воля» — що далі—збільшується, а разом з цим збільшуються з одного боку вплив партії на пролетарські круги українського народу в Галичині і з другого—потреби самої партії. Дальший розвиток укр. соціал-демократії, номимо об'єктивних сиряючих умовин, тісно

зв'язаний з внутрішнім ідейним розвитком внутрі самої партії. Пекучі потреби останнього з неминучістю висовують на порядок денний створення відповідної партійної літератури, пристосованої не тільки для потреб початкової агітації, але й більш ґрунтовної, яка б давала поважні, науково оперті відповіді на нові різноманітні питання складного партійного життя і була б матеріалом для вироблення суцільного соціал-демократичного світогляду. Потреба в створенні поважно-наукової соц-демократичної літератури відчувається особливо гостро, коли серед українського народу в Австрії помітно надзвичайно інтенсивне національне збудження, яке виявляється між иншим в тенденції концентрувати національні сили в між-класові політично-національні партії і затерти ті класові різниці, які, поділяючи український народ, як і кожен инший, на певні класові групи, становлять собою одиний природний і логічний ґрунт для політично-національної групування. Відчуваячи потребу в створенні наукової партійної літератури, українські соціал-демократи, на останній своїй конференції, що відбулась у Львові в початку 1907 року, постановили звернутись до своїх товаришів в Україні Російський з пропозицією сильнішими силами видавати науковий орган, завданням якого являється задоволення потреб обох робітничих партій українських в найширшому розумінню цього слова. Чи здійсниться швидко ця пропозиція, про це годі зараз казати. Але, приймаючи на увагу розвиток соціал-демократичного руху на Україні і зріст укр. с.-демократії, все ж можна бути певним, що питання про постійний орган український, який відбивав би в собі погляди тієї частини українського громадянства, що, відкидаючи позитивного значіння національної ідеї, вкладає в неї певний марксистський зміст, — являється питанням часу. Таким чином бажання українських соціал-демократів Австрії в створенні наукової партійної літератури, принаймні в формі періодичного видання, тісно зв'язане з розвитком української соціал-демократичної робітничої партії України Російської. Поки ж українським соціал-демократам доведеться обмежуватись виданням окремих наукових збірників по різних питаннях партійної про-

грам, особливо ж по питанню аграрному і по питанню в справі організації професійних спілок. Обидва ці питання саме тепер мають велике значіння для партії українських соціал-демократів і вимагають ґрунтовного порішення їх в інтересах розвитку партійної діяльності. Питання про організацію професійних спілок виникло в партії лише останніми часами, коли українські соціал-демократи перестали обмежуватись роботою по селах і почали подекуди переносити її в міські центри Галичини та Буковини. Що ж до питання аграрного, то необхідність наукової дискусії над ним пояснюється схематичністю і нерозробленістю порішення його в програмі загально-австрійської соціал-демократичної партії, властивими до останніх часів і для українських соціал-демократів. Тепер в партії підіймаються голоси за те, що схематичність цю треба замінити більш детальним розробленням, відповідно до індивідуальних особливостей аграрних відносин в Галичії та Буковині.

Ми не закінчили б нашого короткого інформаційного нарису про українську соціал-демократичну партію Австрії, коли б не згадали про товариське відношення, яке виявляла партія до соціал-демократів в Україні Російській. На останньому (1906 р.) з'їзді, дякуючи тому, що на ньому був делегат від української соціал-демократичної робітничої партії, ці сімнаті виявились в особливо урочистій формі. З'їзд присвятив окремий доклад для выяснення своєї позиції до збудження національного життя на Україні і до тих національно-політичних партій, що з'явилися на ній останніми часами. Само собою зрозуміло, що з українських партій України російської з'їзд визнав найбільш відповідною і рідною до своїх поглядів У. с.-д. р. п.

С. Петлюра.

З українського життя.

З'їзд Української Демократично-радикальної партії. З'їзд Української Народної Партії. Шовінізм революцій з'їзду цієї партії.

В своєму попередньому огляді українського життя ми зазначили факт певної інертності і неактивності українських політичних партій, яким в значній мірі пояснюється слабкий, рівняючий, темп національного життя на Україні і незначні, ні що до кількості, ні що до якості, прояви його вонні. Як і кожне соціологічне явище, незначна продуктивність національного життя на Україні має свої об'єктивні причини та оправдання. Там, де національна свідомість широких народніх мас перебуває ще на порозі формування, там, де вона виходить, так би мовити, із стадії ембріона і шукає тільки відповідних форм для свого зреалізування, там, звичайно, не можна більшого й вимагати од національно-політичних формувань. Яке дерево, такий і клин. На якому рівні стоїть національна свідомість нації, такі її і політичні партії. Обов'язком свідомих національних одиниць і цілих груп є прискорювати процес національної еволюції, допомагати його розвитку. Необхідність організації і окремих одиниць, і цілих національних кругів в нонні політичні партії являється в такі моменти національного життя, як от хоть той, що ми його зараз переживаємо, одною із головних умов, *conditio sine qua non* національного розвитку і передумовою для реалізації національної сили. Звертаючись до діяльності українських політичних партій

в минулому своєму огляді українського життя, ми сконстатували, що діяльність ця стояла не в відповідній пропорції до пекущих потреб української нації в даний момент. Почувалась якась жлявість і незначна продуктивність внутрішнього життя найбільш визначних українських партій. Минулий місяць приносить нам більш втішні звістки. На підставі газетних джерел ми можемо занотувати більш менш докладні відомости про з'їзди двох українських партій: *радикально-демократичної* (У. Р. Д. II) і *народної* (У. Н. II.). Відомости про з'їзд першої із згаданих нами партій уміщено було в новому українському щотижневнику «Слово» (ч. I) і в «Раді». Більш докладні відомости подала «Рада». (ч. 107) Передруковуємо їх цілком.

На цьому з'їзді,—подас, слідком за «Буковиною», «Рада»,—обмірковувалися питання програми, організації і тактики.

«Поперед усього було порушено питання про зміну назви партії замість теперішньої непопулярної. З'їзд згодився, що теперішню назву партії треба змінити на таку, котра більш відповідала б суті програми і була б більш зрозумілою для народу. Пропоновано було назвати партію «українською трудовою партією», з чим з'їзд згодився, але постановив передати це питання на обміркування місцевим громадам з тим, щоб воно остаточно було розв'язано на слідуєчому з'їзді партії.

Що ж до самої програми, то з'їзд згодився з думкою комісії, котрій було доручено переглянути програму партії, що деякі пункти програми треба редакувати відповідніше до світогляду партії. В тій частині програми, де говориться про державний лад, відповідні пункти з'їзд формулював так:

- а) Російська держава повинна правуватися основними законами, виробленими і ухваленими народними представниками;
- б) Загально-державна конституція повинна бути заснована на федеративно-автономних підвалинах.

Особливо великі дебати викликав той пункт програми, де говориться про федеральну палату, що повинна забезпечити права недержавних націй. Указано було, що федеральна палата в тій формі, яка тепер відома, не дає гарантій для повного забезпе-

чення прав націй. Вважаючи на те, що питання про федеральну палату мало в'яшено, а з другого боку, щоб вийти дійсний спосіб забезпечити права націй, з'їзд обрав спеціальну комісію, якій доручив в'яснити це питання.

В тій частині програми, де говориться про лад на Україні, з'їзд постановив внести пункт, в якому би було зазначено про обов'язковість заведення по всіх українських інституціях української мови, як офіційної.

Що до земельної справи, то з'їзд не вніс ніяких змін в ті пункти програми, де говориться, що

а) землею користується тільки той, хто її власноручно обробляє:

б) всі землі державні (казенні), удільні, кабінетські (царські), монастирські і церковні повинні безплатно перейти у кресьний фонд.

а той пункт, в якому говориться про перехід до кресьного фонду земель приватних власників, з'їзд формулював так:

До того ж фонду повинні бути передані землі поодиноких власників (частно-владільчеські) на умовинах, які впробить кресьва рада (сейм).

З'їзд обміркував також деякі питання що до організації партії і зробив відповідні постанови.

Особливу увагу з'їзд звернув на діяльність української фракції в Думі і постановив:

а) привітати українську трудову фракцію,

б) допомогати їй в її праці в Думі на користь українського народу, щоб гаслом її праці були автономія України, економічне і національне її визволення. За найкращий спосіб допомогти з'їзд признав засновання спеціального комітета, якому доручив передавати матеріали думській фракції для тих законопроектів, що стоять на черзі і зачінають інтереси України.

З приводу статута автономії України з'їзд постановив вироблений проект «основних положень» автономії України передати на розгляд місцевих громад з тим, щоб після їх уваг був ос-

таточво затвержений на новому з'язді і переданий українській трудовій фракції для внесення в Думу.

Обмірковуючи питання про відносини до інших партій, з'язд між ними постановив послати свого представника на з'язд н. с. партії, щоб прийти до згоди в спільних питаннях і особливо в національному питанню, якби на з'язді вияснилося, що діяльність цих партій можна координувати.

Надаючи велику вагу праці для культурно-просвітнього розвитку народа, з'язд постановив, що члени партії повинні, поруч з своїми партійними виданнями, ширити ті українські газети і журнали, які не суперечать головним пунктам програми партії.

Ці відомости, власне кажучи, не дають нам повного малюнку роботи з'язду українських радикальних демократів. Ні повного тексту резолюцій з'язду, ні відповідних мотивовань до них ми не знаємо. Через це ми й не можемо довше спинятись над сухим екстрактом тих постанов, які виніс з'язд. Одне тільки можна вивести із цього екстракта, а власне, що українська демократично-радикальна партія в тій формі, в якій вона існує досі, далі жити не може. На з'язді поміж її членами ясно визначалась певна тенденція перетворитись із демократично-радикальною в трудову. Але на скільки міцна і впливова ця течія, поки що не можна ще сказати. Хоч з'язд і згодився принципіально на зміну назви партії «замість теперішньої непопулярної... на таку, котра більш відповідала б суті програми і була б більш зрозумілою для народа», але, врешті решт, справа залежатиме од майбутнього партійного з'язду.

З поміж інших резолюцій з'язду звертає на себе увагу через свою неконсеквентність і незакінченість §, де йде річ про відношення партії до української трудової громади в Державній Думі. Виказавши свою прихильність до української парламентської фракції і бажаючи допомогти їй в її праці в Думі на користь українського народа, з'язд «за найкращий спосіб допомоги призначив засновання спеціального комітета, якому доручив передавати матеріали думській фракції для тих законопроектів, що стоять на черзі і зачіпають інтереси України». Практика парламент-

ського життя в Західній Європі показує, що ті політичні партії, які мають своїх представників або однодумців в парламенті, не обмежуються такою, більш схожою на «передаточну інстанцію», роллю, яку бере на себе що до української трудової парламентської громади радикально-демократична партія. Більше б користі і для самої партії, і для парламентської трудової громади було, коли б перша утілила останню хоть від частини тієї важкої праці, яку їй доводиться провадити в Думі, і взяла на себе ініціативу підготовки і навіть редакції самих законопроектів. Коли українська радикально-демократична партія вважає себе вже й тепер за трудову, то немає їй ніякої рачії страхатись, що та допомога, яку вона вплиєть «громаді» в формі підготовки та складання законопроектів, не відповідатиме інтересам і поглядам самої громади. В парламентських фракціях, організаційно зв'язаних з тією партією, погляди та програму якої вона боронить в найвищому народному представництві, звичайно так і буває. Фракція скоріше виконує тут роллю «передаточної інстанції» від певної політичної одиниці, від цілого численного колективу. Ми не знаємо, чи зв'язана організаційно «українська трудова громада» Державної Думи з партією українських радикальних демократів, та хоч би цього й не було, спільність проklamованих програмових поглядів партії з поглядами громади накладає на українських радикалів обов'язок виявляти більше активної ініціативи і реальної допомоги що до діяльності української парламентської громади, тим більше, що партія володіє і більшою кількістю інтелегентних сил, здатних до творчої законодавчої ініціативи в інтересах України, і більшою науковою підготовкою до вирішення як державних, так і спеціальних питань українського життя.

Одна законична згадка інформаційного екстракта про роботу з'їзду у. р.-д. п. в справі «організаційних питань» партії не дає, на великий жаль, ніякої змоги уявити, до чого ж саме з'їзд прийшов в одному із найбільш важливих питань свого партійного життя. Коли правда єсть те, що ніяка партія нічого не варта з політичного боку, хоч би й мала вона чудову, принципово впердану програму, науково-розроблену партійно-громад.

май. 1907.

оретичну літературу, мала б визначних теоретиків та публіцистів, та не мала б міцних організованих і прихильних до себе громадянських кругів, то все це є ще більшою правдою в відношенню до партії українських радикалів. Не кажучи вже про те, що теоретична обосновка програм у. р.-д. п., а особливо тих пунктів II, що мають індивідуальний український характер, саме неочайний край, — організаційний багаж II, як і всякої молоді організації, стоїть ще гірше, ніж оборона програмових принципів. На що ж тоді накладати флер якоїсь таємниці та конспірації на ті резолюції з'їзду, які мають таке величезне значіння для матеріального розвитку партії, для розширення сфери II впливу і організаційного закріплення останнього за собою?

Та як би там не було, з'їзд українсько-радикальної партії свідчить все ж таки про збудження якогось життя всередині цієї політичної організації, до більш розвиненого демократизма «трудящих мас». Розвиток партії в цій напрямі, коли тільки він справді буде відбуватися невинно, збільшить силу партії, бо наблизить її до селянських трудових мас і забезпечить їй певний вплив на ці маси. При такому стані річей, дальша присутність в партії не «трудящих» елементів являтиметься річчю неможливою і примусить їх виступити з партії. Де які вказівки на процес диференціації в партії були подані українським «Словом» (число 1, стр. 14), але на скільки ці відомості певні, судити не можна. Хоч «Слово» й каже, що партія мало не розколотися на народних соціалістів і радикальних демократів, але більш інспіровані партією газети «Буковина» і «Рада» про цей розпад не згадують нічого. Скоріше всього, що процес партійної диференціації українських громадянських елементів, зв'язаних в українську радикально-демократичну партію, не дійшов ще до свого логічного кінця.

Другою українською політичною партією, про діяльність якої ми хочемо згадати в нашому огляді українського життя, буде Українська Народня Партія. Організація ця не значна, як по кількості своїх членів, так і що до впливу на широкі маси українського народу. Принаймні якихсь об'єктивних показників її сили і в літературі, і в нашому національному житті ми зу-

стрічали дуже і дуже мало. Концентруючи в собі більше націоналістичні круги нашого громадянства, «супієсти» (у. н. п.) мало маніфестували себе під час універсального руху або тих громадянських виступів, які мали український національний характер. Літературна продукція цієї партії слава нікчемна і що до кількості і що до наукової якості і, крім видання до кількох брошур та одного числа «Самостійної України» (видана була у Львові 1905 року), не виявилась, адеється, ні в чім, коли не считати нечисленних і виданих ad hoc партійних відозв. Не брала також ця партія і діяльної участі в виборах до Державної Думи. З огляду на політичну нікчемність української народної партії, принаймні в сучасний момент, ми б і не спинались над нею, коли б ця організація національна не уявляла з себе певного інтересу, як показника націоналістичної течії, що починає культивуватись, правда, поки що—в мікроскопічних розмірах—серед нашого громадянства. Вже від початку свого заснування у. н. п. впливала себе в своїх програмових—партійних виданнях, як партія націоналістична з усіма негативними шовіністичними рисами національної обмеженості і вузкості. Резолюції партії по різних питаннях українського життя і загальна тенденція усіх літературних видань її відзначалась часто нетолерантністю, а то й чистою ворожнечою, що еволюціонувала часами в людожерство, до інших національних груп, що живуть на Україні, або так чи інакше стосуються українського народу. Переглядаючи ранішні видання у. н. п., кидався на очі якийсь психонатовігичний елемент, якась національна хоробливість її членів, що засліплює колективний розум партії і позбавляє її об'єктивного, наукового аналізу національних відносин на Україні і визначення гуманної і культурно-людяної позиції до інших національностей Росії. Оці ж самі риси свого партійного обличчя схоронила у. н. п. і в наші часи. Резолюції її останнього з'їзду можуть хоть кого переконати, що та характеристика партії, яку ми коротко подали тільки що, відповідає дійсності. З огляду на інтерес цих резолюцій, як показників національної хоробливості до яких гуртів нашого громадянства,

ми подамо більш цікаві з них по своєму специфічному духу нілком, «въ цілости в непримосновенности», в такій самій редакції, як надруковано їх в львівському «Ділі», а потім передруковано без всяких приміток в кївській «Раді» (ч. 111).

Перша із резолюцій говорить про позицію У. П. П. до автономії України. Оцінюючи автономію України, як «питання життя і смерті для українського народу», резолюція, власно кажучи, рекомендує не шлях «життя» для здобуття цього, сиравді потрібного для українського народу, постулату, а шлях загибелі— «смерті».

«Посли українці, каже резолюція, мусять виставити се головне домагання та інші в конкретній формі внеску розробленого законопроекта, а не ставити його на загально-теоретичний ґрунт перестрою усієї Росії на федеративних основах, на яким (ґрунті), окрім таких самих теоретичних розмов, нічого вирости не може, як свідчить приклад Австрії, де галицькі українці і досі не мають автономії, між тим, як її має переважна більшість австрійських націй».

Мотивуючи так потребу сенаративної тактики українських послів в Державній Думі в сираві автономії України, У. П. П. виявляє щілковите перозуміння і сучасної політичної коньюктури, і тих політичних конкретних відносин, які встановилися тепер в Росії. Було б просто наївним, а для інтересів України просто згубливим кроком, колиб українські послы жили такими абстракціями, які подаються У. П. П. в формі рецепта для здобуття автономії. Одможувавши себе од загально-державних інтересів сучасного політичного моменту і поставивши собі за обовязок а ні пальцем не рушати, щоб перобудувати наш спільний незграбний державний будинок на шціному фундаменті федеративного устрою, українські послы тим самим переконали б для себе всяку можливість здобути в Державній Думі те, що так потрібно українському народові. Не можна перобудовувати ґрунтовно частину якогось цілого, не поклавши нових підвалин для цього останнього. Ставити питання так, як ставлять його члени У. П. П., значить абстрагувати од конкретної політичної ситуації і штов-

хати наші пародні маси на політичну авантюру, яка, крім катастрофи, нічим пшшим не кінчатся. Інтереси українського народу так тісно і нерозривно сплелися тепер з інтересами інших націй Росії, що годі просто балакати про розумність схематичної, нав'язаної більше національними емоціями, ніж науковим розумінням і політичною досвідченістю, позиції, на яку радять стати У. Н. П. українським послам в справі домагання автономії України. Для того, щоб справу цю розв'язано було справді в інтересах українських пародних мас, треба, щоб раціи встановлено було ті загальні, нелюбі «епуїстам» теоретичні принципи, виходячи вже з яких можна б було пристосовувати їх до конкретних обставин цілого ряду окремих місцевостей Росії, аналогічних по своїм інтересам і умовам, приміром до України, чи до Польщі, чи до якої пшшої країни. Тільки спільна творча праця в цім напрямку всіх націй Росії, тільки обовільна допомога зможе забезпечити кожній із них державні гарантії в формі автономії для ріжномайтого розвитку кожної національної країни, а між ними і України. Приклад Австрії, де будім би то справа з автономією для галицьких українців стоїть так кепсько через те, що під час створення автономних країн, вірніше «коронних земель», занадто багато місця присвячено було теоретичним дискусіям, наведено просто ні к селу ні к городу. Ті, що створювали категорію «коронних земель» в Австрії, зовсім не були теоретиками, а керувались реальними відносинами національних сил держави. А як українці того часу не уявляли з себе реальної національної сили, то їх і було обійдено, хоч про людське око і вони, по § 19 австрійської конституції, мають всі права на національний розвиток та самовизначення. Не треба також забувати ще й того, що під час створення коронних автономних земель, як і до останнього часу, біля державної австрійської керми стояли не прихильники автономних прав націй, не заступники народа, а репрезентанти буржуазних класів, які керувались в створенню форм державного життя більше інтересами барина та власної кешені, ніж інтересами культури і розвитку нації. Останні бралися на рахунок постільки, поскільки це потрібно

було для їх власних цілей. Доки в австрійському парламенті сиділи тільки заступники буржуазії, інтереси пригноблених національностей не знаходили в їхнього боку ніякого ні спочуття, ні реальної допомоги. Зміна в складі парламенту, що саме тепер відбувається в Австрії, і вступ до нього представників *народу*, безумовно поліпшає справу пригноблених націй і забезпечить їм необхідні юридичні гарантії для їх розвитку. На це вказують уже й тепер газетні відомості, подані в «Arbeiter Zeitung», Vorwärts і «Neue Freie Presse» про намір соціал-демократичних послів нового парламенту внести домагання в формі законопроекта *автономії народів* Австрії, а не автономії Коронних земель II, як було досі.

Само собою зрозуміло, що внесення українськими послами конкретного законопроекту являється річчю потрібною, конче необхідною, але його мусить попереджати вироблення при участі і українських послів загально-державної формули федеративного устрою Росії. Щоб покінчити з цією резолюцією з'явду У. Н. II., мусимо зауважити грубу помилку, зроблену, очевидно з національного занату, що до національного складу земельних великих власників на Лівобережній Україні. По відомостям У. Н. II., всі ці власники — «московська шляхта». Той, хто знає, що поміщики на Україні здебільшого українці з походження, тільки аморфні з національного боку, той, хто пригадає, що значна кількість земель на Лівобережній Україні належить середнім власникам, які часто-густо не вміють і слова промовити, тільки по українськи, той, звичайно, категорично твердження резолюції У. Н. II. про належність земельної власності в згаданій місцевості «московській шляхті» вважатиме за легенду, шмиряну в розпаленій уяві національного страху.

Резолюція з'явда по аграрному питанню висловлена в занато ливідарній формі і не відзначається науковою мотивованістю. Партія стоїть за автопомізацію землі, правда, не в сміслі розширеної муніципалізації, а в сміслі передачі всіх «приватно-власних земель на Україні з державними — в український крас-

вий фонд». На думку партії «до громадського оброблення землі український хлібороб не приготований»—а через це «віддача землі українським хліборобам із українського земельного фонду, тільки для уживання, в аренду—далека від можливості її практичного здійснення». «Поміщицькі землі» мусять бути передані у повну власність, а не в аренду—со голос українського селянства».

Не спляючи над цією резолюцією, ми тільки зауважили, що У. Н. П. вітає українських послів за їхні домагання автономізації землі на Україні, головним чиним за чутливість: «Українська фракція в Думі вірно зрозуміла всю небезпеку для укр. народу проєкта земельної реформи руских (московських) трудоншків» і в свій час прийняла наслідки такої небезпеки. Не інтереси українських мас, не розуміння цих останніх українськими послами викликає національне задоволення у з'язі У. Н. П., а та сторона, про яку може й не гадали послы, виробляючи свій законопроект розв'язання аграрного питання на Україні.

Більш цікавою і закінченою в націоналістичному стилі являється безперечно резолюція з'язу в справі робітничого питання. У. Н. П., називаючи себе партією народною в широкому розумінні цього слова, головну національну силу покладає на українських селян та робітників.

«Робітництво і селянство зневоленої української нації несуть на собі подвійний тягар національного і соціального гноблення, що дає можливість руському (московському) робітництву і селянству обігнати українських і по культурности, і з боку осягнення матеріальних благ ліпших умов праці».

З цієї невірної тези У. Н. П. робить певірні і просто такі абсурдні висновки для порішення робітничого питання на Україні. На думку партії.

«Український пролетаріят по містах має два завдання».

1) Організовано боротись проти капіталу.

2) Забезпечити себе від конкуренції прибуттів, головним чинном росіян, які, гнані стихійною силою шукання кращого життя, потоками линуть на Україну. міста, і, завдяки культурному гнобленню укр. нації, державній опінії, рускій державній народності і підмозі капиталистів, що самі складаються переважно з москалів (лівобер. Україна) і тому охоче беруть собі до роботи своїх земляків, одбирають у українського робітника працю, випихають його з усіх професій, з фабрик, заводів, робітень в ряди безробітного пролетаріата, в пащу моральної, а потім і голодової смерті.

Поміщики - промисловці (правобер. Укр.) надто щиро беруться до колонізації поляків на Україні: український робітник тоді тільки наймається на роботу, коли поляка та католика ніяким чином не добудуть.

Цей процес закінчився в українській Галичині, обернувши там українську націю в націю мужиків, що живе по селах, працюючи на польських поміщиків. Цей процес сліпо закінчився в Білоросії і дуже шириться на Україні: є багато укр. міст, де укр. елемент зівстався в меншості і через те відданий на ласку прибуттів-чужинців. Україн. робітник, средства до життя которого впливають у його з рук, перед привидом своєї коначної гибелі, з розпучливим завзяттям береться та і мусить взятись до організаційної боротьби за право працювати і жити на рідній землі.

3. Автономія України значно зменшить, а незалежність — знищить цю силу і перемогу чужинців на нашій землі. бо знищить силу впливу їх метрополії на українські справи.

4. Сільський робітник, а з таких складається гол. чинном наша нація, заробляє за цілий рік то (30—50 карб.), що міський робітник заробляє в один місяць. Ось чому зпев. нації завше випихаються з міст в ряди сільського пролетаріата.

5. Прибутті пануючої нації, до якої б вони кляси не належали, як свідчить досвід скрізь по світу, завше запекло борються проти змагань до політичної незалежності місцевої люд-

ности, до автономічних П домагань і тому слугувать елементар реакційним».

Переглянувши поданий намп текст резолюції по робітничому питанню, не знаеш, чому більше дивуватись: чи тому хворому національному засліпленню, яке випрає з кожного рядка і з кожного слова П, чи повному перозумію авторами П істоти робітничого питання, чи, нарешті, неосвідченности їхній в тій справі, яку вони так докторально і так безглуздо розвязують. На превеликий жаль ми не можемо, за браком місця, присвятити аналізу нікчемности наведеної резолюції стільки місця, скільки вона вимагає. Але всеж над нею треба трохи спититись. Само собою зрозуміло, що опреділення строку існування робітничого питання на Україні доти, доки існує український пролетаріят с sui generis соціологічна фантазія, створена уявою У. П. П. Наукові данні об'єктивної соціології і безпосереднє спостерігання фактів соціологічного життя трохи инакше пояснюють нам справу і кажуть, що робітничє питання існуватиме на світі, а тим самим і на Україні, аж доти, доки існуватиме капіталізм і логічний наслідок його—поділ громадянства на класи. Ніяка країна не минає цієї стадії в своєму розвитку; звичайно, Україна—так само. Закони капіталістичного розвитку одні і ті самі по цілому світу і наш край не уявляє із себе якогось висяку. Очевидно, що і робітничє питання на Україні існуватиме доти, доки форми капіталістичного життя в ній не зміняться на соціалістичні, доки один клас виискуватиме другий і житиме з його праці, забраючи до своєї кешені прибуток з останньої. Уявляти українську націю, як «велику національну солідарність», як категорію однакових по своєму економічному становищу особ з однаковими інтересами, буде або верхом наївности, або доказом повного нецтва. В останньому власне і можно обвинуватити У. П. П. Всі оті перли розуміння нею істоти робітничого питання нагадують якісь дитячі філософування, з якими просто соромно показуватись на людське око. Справді: хіба не шедевр якоїсь дитячої балаканини уявляє з себе те місце резолюції, де У. п. п. заявляє, наво-

рекір всім фактам живій, щоденній дійсності, що «прйбутці пануючої нації, до якої вони кляси не належали б, завне запекло борються проти змагань до політичної незалежності, до автономічних домагань людности». Коли це й можно сказати про буржуазні класи пануючої нації, то про робітничі—ніколи в світі. Авторам резолюції треба б було тільки пригадати хоть би програми тих політичних партій, які, виступаючи ідеологами російських робітничих мас, вимагають права для кожної нації на самоопреділення і протестують проти національного утиску, в якій би формі він не виявлявся, щоб не писати таких пісенітниць.

Як організація націоналістична—У. н. п. звичайно почуває себе ріднішою до української радикально-демократичної партії, яку вона сама ж називає «буржуазною», ніж до укр. соц.-дем. роб. партії. Вияснюючи свою позицію до останньої української організації політичної, У. н. п. заявляє: «що съчинити з нею розом в тім або иншій разі, з'язд (партії) признає нем-жливим». Причини цього: «прихильність у. с.-д. р. п. до централізму, догматизму, нетерпимість і зневажливе відношення до національних питань, навіть недержавних народностей». Всім оцим «гріхам смертним» українські соціал-демократи, на думку У. н. п., навчилися у соціал-демократів російських, яких навіть обвинувачують в «огидному фарісействі» що до українського питання. Не будемо зараз сивпятись над тим, відкіля переняли укр. соц.-демократи ті «несимпатичні прикмети московського(?) с.-д. руху, — як от догматизм, нетерпимість etc». — Це в даннім разі немає ніякого значіння, бо всі закиди, зроблені У. н. п. українським соц.-демократам, не відовідають дійсности. Знайомство з програмою української соціал-демократичної партії каже нам, що вона обстоює принципи децентралізації в політичному самоврядуванні, стоячи на національно-територіальному погляді; такий самий принцип обстоює вона і в організаційних справах, боронючи організацію робітничих мас по національностям.

Таким чином, закиди в «централізмові», а почасти і «в зневажливому відношенні до нац. питання «недержавних народ-

постей» опадають. Той, хто знайомий з виданнями партії ¹⁾, з її органами, ніколи не скаже на неї того, що кажуть «супуїсти»: навпаки, він переконається, що прихильники цієї партії української гаряче обстоюють ідею автономії України, убачаючи в ній гарантію для розвитку продукційних сил нашої країни, для щепинного буяння культури українського народу і розвитку класової боротьби українського пролетаріата.

Резолюцію з'язда У. н. п. про недовіря П до «чистота принципів» р. с.-д. р. п. треба вважати необдуманним *lapsum-om*, який стоїть в гострій суперечці з дійсністю. Так само треба кваліфікувати і те місце цієї резолюції, де партія заявляє, що «знищення закона 1876 року про заборону української мови, розкритицювання, хоч і часткове українського слова, російська постунова і революційна пресса зустріла могильним мовчанням; а ні слова спочуття радості, що у братнього народа знято з уст важкий ланцюг: російській постуновій пресі і партіям байдуже до долі українського народа».

В цілому резолюції з'язда У. н. п. пронятї націоналістичний, подекуди якимсь хворим духом. Оцінюючи в деяких випадках становище української дійсности вірно, У. н. п. робить із цієї оцінки зовсім певірні, часто абсурдні висновки, які дають можливість сказати партії, що і по поглядам своїм, і по загальному розвитку своїх членів вона стоїть на досить певисокому рівню. Вражас неповажне, або скоріше, легковажне обгрунтовання програмних позицій і резолюцій з приводу тих чи інших реальних з'явиз українського громадського життя; ще більше вражас і обурює націоналістичний напрямок партії, який взирає з кожного рядку наведених і розібраних нами постанов з'язду, з кожного слова і речення, з яким тільки звертається партія до громадянства.

¹⁾ Див. „Праця“ № 5—6; „Вільна Україна“ ч. 3 і 4; „Демократична республіка“—Львів. 1905 р.

Безперечно, що та течія, репрезентантом якої і ідеологом виступають прихильники У. Н. П., єсть течія неадорова серед нашого громадянства, практична діяльність котрої утворюватиме відчужений ґрунт для зросту серед українського громадянства таких несіпатичних зв'язків, як антисемітизм, русофобство і навіть людожерство до інших національних елементів на Україні

С. Петлюра.

До 25-літнього ювілею артистичної діяльності Миколи Садовського.

День 30 квітня, коли святковано в Києві 25-літній ювілей одного з борців українського театру — Миколи Садовського, був справжнім святом української сцени, торжеством національної української штуки. В тих щирих, повних гарячого чуття й глибокої поваги до ювілята адресах, якими привітали славного артиста українське громадянство Києва, вилилось разом із тим признання великого значіння українського театру, яко одного з важніщих, поруч з літературою, чинників культурно-громадського життя на Україні. Шановано це самий тільки могутній талант, гордість і красу рідної сцени, шановано свідомого громадського діяча, який серед самих тяжких і несприятлих обставин високо ніс прапор національної штуки і доніс його чистим і смілим до радісних днів національного відродження, коли почали снавати кабдани з українського слова й з української сцени. Коли порівняти з тим, як святкуються ювілеї заслужених діячів у інших народів, більш щасливих своєю історичною долею та обставинами громадського життя, то те святкування, яке відбулось у вечорі 30 квітня в театрі «Товариства Грамотности» у Києві, може здатися скромним. Але коли оцінювати його з точки зору нашого обставин, коли взяти на увагу нашу матеріальну бідність, мале поширення національної свідомости в кругах інтелегенції, а з другого боку, коли пригадати той щирий відгук,

який зустрів ювілейне свято Садовського серед українських культурно-громадських інституцій та публіки, то можемо сміливо сказати, що українці, як зуміли і змогли, достойно винагнали свого славного артиста в день його ювілею.

Українському театрові судилося відограти дуже значну роль в процесі розвитку національної свідомості й культури на Україні. І ця роль являється тим більш поважною, що розвиток нашого театру припав як раз на ті часи, коли українство терпіло найбільші урядові утиски, коли українське слово було заборонене для публічного вжитку в усіх сферах громадського життя й письменства. І українська сцена була довгий час одиноким місцем, де лунало українське слово і де перед широким світом виявлялась національна українська творчість. Український театр— старе з'явлення в житті українського народу. Всім відомі зразки релігійної драми, яка мала велику популярність на Україні ще в XVII столітті і звідти перейшла і до Московщини. Разом з інтермедіями на сцену входила й жива народня течія, і українська мова в них успішно конкурувала з книжно-схоластичною мовою релігійних містерій і драм. Відгук старої української драми в формі вертепів заховались аж до половини XIX століття. Одночасно з відродженням української художественної літератури на переломі XVIII і XIX століть, відродився до нового життя й український театр: батько нової української літератури був разом і творцем нової української драми. На сцені полтавського театру в 1819 році було уперше виставлено безсмертну «Наталку-Полтавку», яка й донині не сходить з репертуару українських труп. Перші нащипателі й діячі української літератури— Квітка, Костомаров, Шевченко, Куліш— писали драматичні п'єси, і деякі з цих п'єс положили основу українському репертуару. В першій половині XIX століття не було ще українських постійних труп, а ставились українські п'єси аматорами, або артистами російських труп. На правобережній Україні існували ще й польсько-українські трупи; більш систематично почали відбуватись українські спектаклі тільки з початку 70 років (у Києві, Одесі, Харькові, Елисаветі, Чернигові, Полтаві та ин.

містах). Нова справа, а головню—бідність репертуару, були певно, одною з причин того, що український театр, яко постійний національно-культурний фактор, виступив на сцену так пізно. За те обставини склались так, що коли на початку 80-х років М. Л. Кропивницький заснував першу постійну українську трупу, з'явився ряд надзвичайно талановитих артистів і енергійних діячів, які одразу поставили молоде діло на твердий ґрунт і надали йому серйозний та ідейний характер. Одним з цих діячів, які віддали справі українського театру не тільки свій талант, але й всю свою енергію, всі сили свого інтелекта, був Микола Карпович Садовський, що 1882 року вступив до трупи М. Кропивницького і з цього часу нерозривно зв'язав своє ім'я з історією українського театру. Хроніка життя ювілянта за останні 25 років, це—хроніка розвитку українського театру, його світлих моментів, його сумних урпгод. І коли в глухі часи реакції 80-х років, серед загального пригноблення й тиші, засіяв блискучий світлом новий національний пранор—український театр, розбуджуючи національну свідомість в кругах української інтелігенції, то це в значній мірі—заслуга і М. Садовського. 80-ті роки були тріумфом українського театру, талантам діячів котрого співав діфірамби навіть А. Суворін. Наслідком різних причин пераїсні 2—3 українські трупи розпалися на кілька дрібних труп, число яких з кожним роком зростало, і разом з росповсюдженням українського театру по всій Росії, став помічатись і його занепад. Великий інтерес, який розбудив наш театр в широких кругах громадянства, почали використовувати всякі люди, які не мали нічого спільного з ідейними змаганнями і не розуміли цих змагань, а коли додати ще спеціальні цензурні утиски, як от обмеження репертуару пьесами з народнього побуту, заборону пьес історичних та з життя інтелігенції, пьес перекладних, заборону грати на Україні, заборону давати самі українські спектаклі без російських, то нам стане зрозумілим, чому український театр, промайнувши блискучим метеором і одразу занявши поважне місце, яко культурно-національний чинник, уже з 90-х років почав упадати, репертуар його зводився переважно на етно-

графічно побутові пьєси, де на першому плані стояли «гонак та горілка», і замість предмету національних гордонців, український театр скоро зробився предметом суму та вболівань українських патріотів. Велика сила дрібних українських труп розспалась по всій Росії, європейській і азійській, і популяризувала українську пісню й театр. Але більшість цих труп, що складались з неінтелігентних і малокультурних артистів, зовсім не дбала ні про які ідейні вимоги що до театру і сходила на становище опереткових або циганських труп. Де-які трупи просто почали виставляти російські оперетки, і то самого невисокого розбору. І коли український театр не заневав і не вродився зовсім, коли все ж таки його світлі традиції підтримувались серед 2—3 труп, то цим ми завдячуємо тому, що на чолі цих виїмкових труп стояли ідейні люди, творці сучасного українського театру — М. Кропивницький, М. Садовський та Оп. Саксаганський. Їх трупи підтримували серйозний інтерес і увагу українського громадянства до свого театру, вони служили школою й зразком для діячів народнього українського театру,—надзвичайно інтересного й вірадного з'явища, яке стало помічатись з кінця 90-х років на Україні, в формі аматорських українських вистав по селах. Найбільше часу й праці по організації й орудуванню українською зразковою трупою положив поруч з «батьком» нашого театру М. Кропивницьким — Микола Садовський.

Микола Карпович Тобілевич (по сцені — Садовський) походить з родини, що дала українському театрові цілий ряд талановитих діячів: старший брат його — відомий український драматург і артист:— Іван Карпенко-Карий, молодший брат — Опанас — поменьш відомий артист — Саксаганський. Микола Карпович родився 1856 року в селі Костоватій, херсонської губернії, де батько його був економіком в одному панському маєтку. Молоді роки М. К. пройшли серед сільської обстановки, серед стіхійної атмосфери українського життя. Звідси, мабуть, його глибоке знання народньої мови, глибоке розуміння народньої психології, що дало

Йому потім спромозу витворити на сцені цілу галерею живих народних типів. На восьмому році М. К-ча віддали до повітової школи в Бобринці, де він пробув два роки. Після того його віддали до херсонської гімназії, а звідти, в залежності од родинних обставин, до слісаветградської реальної школи. Вже на гімназіяльній лаві в М. К-ча прокинувся інтерес до театру і, як каже в своїй нарпсі д-ка Старницька-Черняхівська (Рада, ч. 99), він там уже зложив свій аматорський гурток, який виставляв українські пьєси. Реальної школи скінчити М. К-ові не довелося: в 1876 році розпочалась війна балканських славян з турками, і серед української молодіжі прокинувся рух іти допомогати братам—слав'янам. Багато пішло тоді молоді у волонтери до славянських повстанців, а трохи згодом, коли й Росія оповістила війну з турками,— до російської армії. Серед них був і М. К. 1877 року вступив він волонтером до 56 піхотного Житомирського полка, що стояв тоді в Бендерах. Полк цей пішов на війну, і разом з ним М. К. перебув усю кампанію, перейшов Дунай, боронив Шипку від Сулеймановської армії, побував у Константинополі. Повернувся М. К. до Росії в чині офіцера, кавалером георгієвського хреста. Своє вражіння з турецького походу через багачко років пізніше сивсав він у дуже цікавих споминах, друкованих торік у «Літературно-Науковому Вістнику». Ця ж війна натхнула його написати і перший літературний твір—ноему «Шипка» (надруковано в збірнику «Рада» 1883 року¹). Повернувшись з війни, М. К. попередю перебував де-який час у Київі, де близько познайомився з місцевим українським товариством, а потім знов перелхав до Бендер, де служив при полку два роки. В Бендерах склався тоді невеликий аматорський гурток, який ставив переважно українсь-

¹) Перу М. К-ча належить переробка драми Писемського «Горькая судьбина», під назвою «Никандр Безпачиний»; він же переробив для сцени «Снеду» Котляревського в комедію на 4 дії і гоголівську «Повість о томъ, какъ поссорился Иванъ Ивановичъ съ Иваномъ Никифоровичемъ». Останніми часами він переклав «Ревизора» Гоголя на українську мову.

кі пьєси. Тут перебувала тоді і робила перші кроки на сцені, яко аматорка, М. Заньковецька. Молодий офіцер мав великий успіх на сцені, і всі почали пророкувати йому славу в будучність. Все промовляло в ньому за тим: і чудова гра, і прекрасний баритоновий голос, і показна гарна постать. В душі М. К-ча почалося вагання. Його з непереможною силою потягло на сцену, і цей запал до театру переміг нарешті всі інші інтереси: 1881 року М. К. покинув військову службу і через кілька місяців після цього уже вступив до трупи Ашкарєнка, що грала тоді в Кременчуці. В цій трупі був і давній знайомий М. К-ча, його земляк Марко Кропивницький. В 1882 року Кропивницький разом з М. К-чем складають власну *українську* трупу, здобувши незадовго перед тим дозвіл у Лоріс-Мелікова давати українські вистави, заборонені для професійних трупи по указу 1876 року. 1882 рік одкриває собою нову еру в історії українського театру, звязану з самих перших своїх днів з іменем М. К-ча. До цієї трупи вступили: М. Заньковецька, Віриша, Маркова, Світлов-Стоян. З 1883 року орудування трупною взяв на себе М. Старицький і давав з нею вистави по великих містах України, почавши з Кієва. В тому ж таки році вступили до трупи нові великі сили: брати М. К-ча — Іван (Карпенко-Карий) та Опанас (Саксаганський). Трупа мала величезний успіх. У 1885 році на чолі трупи знову став Кропивницький. В її складі були крім нього: М. К., Заньковецька, Саксаганський. В 1886 році ця трупа побувала в Петербурзі і викликала там справжній фурор. У 1888 році трупа рослася і з неї виділилося цілих 3 трупи: Садовського (куди увійшли головні сили — Заньковецька, Затиркович, Мова, Левницький, Загорський та др.), Кропивницького і Саксаганського. 10 років стояв М. К. на чолі власної трупи. Серед того занепаду, який розпочався в українському театрі в ці часи, коли нажилося велика сила українських трупи, трупа М. К-ча оставалась вірною для всіх інших; серед обмеженого українського репертуару він вибирав пьєси, які не прищували повагу українського театру, постановка пьєс відзначалась серйозним характером, без грубого шаржування і пересади. Його трупа була

справжньою школою для починających сил і зразком для інших труп. Можна сміливо сказати, що «время люте» українського театру перебув М. К. з честю і підтримав ідейні традиції рідної сцени. В 1898 році М. К. зєднався з своїми братами, Іваном К-чем та Опанасом К-чем, і вони знов почали орудувати одною великою спільною трупою. На де-який час вступали до них і М. Заньковецька з М. Криввицьким. Ці часи воскресили триумфи 1885—86 років.

В 1905 році М. К-ча закликано до Галичини на посаду директора тамошньої української трупи. Разом з ним поїхала на гастролі і М. Заньковецька. Не вважаючи на те, що в Галичині існує всього одна українська трупа, яка одержує субсидію від сейму, галицько-український театр ніколи не стояв на тій висоті, на якій стоять навіть другорядні українські трупи в Росії. Ні талантів, ні школи, ні навіть репертуару, який відповідав би тим вимогам, які можна поставити до одинокої субсидованої трупи (неважаючи на те, що в Галичині український театр сливе не зазнає ніяких обмежень). Про низький рівень галицького театру писали й самі галичани, наприклад Ів. Франко (В Літ.-Н. Вістнику). М. К. за час свого побуту в Галичині (1905-6 роки) положив чимало пильної режисерської праці для вироблення доброї сценичної школи, для оновлення репертуару новими українськими п'єсами, для очищення галицького театру од засмічення його німецько-польськими оперетковими п'єсами.

Повернувшись з Галичини, М. К. заснував на Україні нову трупу, зложеною переважно з молодих сил. Це найкраща зараз українська трупа. З нею М. К. грав останній сезон у Києві. У світі репертуар ця трупа ввела деякі новини, між иншим, і перекладні п'єси. В останні часи в українській пресі (переважно на сторінках «Ради») почали все частіше й частіше озиватись голоси за потребою оновити український репертуар перекладами світових п'єс західноєвропейських і російських, які більше відповідають характеру сучасного моменту і більше цікаві для нашого громадянства. Разом із тим роблено переоцінку старих українських п'єс, приходячи до висновку, що більшість їх не-

рестаріла і не задовольняє вже сучасного глядача. М. К. пильно прислухається до цих голосів, але вважає, що не можна одразу робити перевороту, бо це було б понад сили для теперішніх українських артистів, що виховались на народньому українському репертуарі і не можуть раптом перейти виключно на так звані «салонні пьєси». Проте М. К. намагається поставити свою трупу на новий шлях і поступово вводить у свій репертуар чим далі то все більше нових і нерекладних пьєс. Він марить про широкий і всебічний розвиток українського театру, про те, щоб зробити його справді храмом національної української штуки, придбати йому таке значіння, яке має, наприклад, театр російський. В цьому бажанні на стороні М. К.-ча всі сімнаті українського громадянства.

Ми в коротких рпсах спробували накреслити діяльність М. К.-ча, яко режисера і орударя українськими трупами. Заслуги його на цім полі стали цілком ясні широкому громадянству тільки тепер, коли преса зазначила їх і виявила перед українськими читачами. Ці заслуги будуть достойно оцінені істориком української культури й української самосвідомості, для якої праця М. К.-ча над українським театром зробила дуже багато. За те як артист М. К. відомий по всій Україні і далеко по-за її межами. Імя його стоїть в ряді найбільших сучасних артистів усього світу. І коли слава його обмежується тільки Росією та Галлицією, то це через те, що М. К.-ч артист *український*: він добровільно й свідомо присвятив себе рідній сцені, зрікшись «великих і богатих милостей», які йому обіцяно, коли закликано на російську (навіть на імператорську) сцену. Він наш, неподільно наш, і втративши, може, через те всесвітню славу, він заслужив собі найбільшу пошану од рідного громадянства.

«Як артист, говорить д-ка Старицька-Черняхівська, Садовський—глибоко національний український талант. Краса його—його парозність. Кожний художник-маляр має свій власний колорит, і той колорит надає відому красу й оригінальність його творові. Такий колоритний артист і Садовський. По силі драма-

тичної передачі психології людини, по колоритності гри,—він має мало рівних собі серед артистів російських. Це чисто український національний талант. Цими словами ми не хочемо сказати, що талант Садовського обмежується виконанням самих народних типів: хто бачив Садовського у «Богдані Хмельницькому», у «Саві Чалому», у «Бондарівні», той знає, як оживає в його передачі тип українського козака, що лишив свій образ у думах, у народних піснях; хто бачив його в водевілі «Ковбаса та чарка», той бачив живого українського підпанка; навіть статський советник Михайло в «Суеті» виходить у Садовського типічнішим «тоже малороссом»...

«Особлива прикмета таланту М. К-ча, говорить другий автор,¹⁾ є в тому, що він у кожній ролі перш за все дає загальний тип. В його артистичних кресленнях коли й не стає часами детального, філігранного розроблення, за те завжди дивує надзвичайна цілість загального типу,—він перш за все звертає увагу на загальні типові риси кожної ролі,—він переважно талант сінтетичний, коли можна так висловитись. М. К-ч—артист на дуже драматичні ролі, переважно в цих ролях він не має собі конкурентів».

В галереї типів, утворених М. К-чем ми бачимо перш за все ряд історичних фігур, які оживають в інтерпретації великого артиста і яким він надає риси, властиві, як ми знаємо з історії, тим фігурам: Мазепа, Богдан Хмельницький, Сава Чалый стоять як живі в уяві кожного, хто мав велике естетичне задоволення бачити М. К-ча в цих ролях. Героїчні ролі козаків (Стеня у «Невольнику», Тарас у «Бондарівні») виходять у М. К-ча як найкраще, чарують глядача стихійною силою, яка так і б'є з кожного руху, з кожного слова цих фігур, що переносить нас у далекі часи безпосереднього виявлення могутньої духовної та фізичної сили типів, утворених тогочасним українським життям. Таке ж глибоке враження робить М. К-ч і в побутових ролях,

¹⁾ Карифей української сцени. К. 1901.

як драматичних (Дмитро Ковбач в «Несудило», Лейба в «Жидівці-Вихрестці», Панас у «Бурлаці» та ин.), так і комічних (Микола в «Наталці-Полтавці», Мартин Боруля, Самрось—«Дві сім'ї», старшина в «По ревізії»). Гра М. К-ча—прекрасна артистична школа, на якій виховався ряд талановитих сучасних артистів українського театру.

Всі заслуги М. К. як українського сценічного діяча були прекрасно схарактеризовані в адресах, читаних на святкуванні його 25-літнього ювілею. В оцінці його діяльності зійшлися різні українські інституції та окремі особи, що взяли участь в ювілейному святкуванні.

Святкування ювілею було призначено на 30 квітня, в той самий вечір, коли відбувся й бенедикт М. К., одночасно з прощальною виставою трупи на закінчення зимового сезону в театрі Товариства Грамотности у Києві. Місцеві київські газети — українська «Рада» і російські «Київський Голос» та «Київська Мисль» присвятили в цей день статті ювілейні і подали його портрети. У вечорі мали йти вистави: уривок з «Богдана Хмельницького», «Зимовий вечір» і «По ревізії». Після першого акту на сцену вступили депутати, виїхала вся трупа і почалося читання адрес та привітань. Були прочитані адреси від: 1) трупи М. К. Садовського, 2) трупи О. Саксаганського, 3) українського громадянства міста Києва, 4) Наукового Товариства імені Шевченка у Львові, 5) Товариства прихильників української літератури, науки і штуки у Львові, 6) редакції «Літературно-Наукового Вістника», 7) товариства «Просвіта» у Києві, 8) Київського «Общества Грамотности», 9) редакції «Рада», 10) Музично-драматичної школи Миколи Лисенка в Києві, 11) студентської української громади київського університета, 12) Ніжинської української шкільної молоді, 13) Української громади київської Духовної Академії, 14) Кружка аматорів у Чернігові, 15) групи сиретів-націоналістів у Києві. Од редакції місячника «Україна» було прочитано таке привітання:

«Високоповажний Добродію. Микола Карпович! В той день, коли справляється святкування 25-літньої Вашої праці на тяжкій дорозі української сцени, коли разом з цим пригадуються всі терністі шляхи, по яких мусіла ступати в ці годні усяка культурна робота на Україні,—журнал «Україна», як наслідник журналу «Київская Старина», що 25 год стоючи на обороні інтересів рідного краю, був свідком всієї праці земляків для добування кращої долі своїй нещасті, не може не відгукунутись до Вас, Дорогий земляче, з своїм сердечним привітанням, не може не сказати Вам од щирого серця: *велике спасибі* славетному артистові, великому борцеві в обороні рідного слова, щирому робітникові на дорозі всім нам нині національного розвитку України».

Разом з читанням адрес було піднесено ювілятові кілька дарунків—вінки й великий його портрет олійними фарбами, роботи художника Проценка. Після адрес було прочитано привітання, надіслані з різних місць по телеграфу од: 1) Драматичного гурта на заводах Ельворті в Єнисаветграді, 2) труни Левницького з Александрії, 3) сім'ї Русових з Петербурга, 4) труни Сагатовського, 5) редакції «Рідного Краю», 6) редакції «Світової Зірниці», 7) М. Аркаса, 8) товариства «Просвіта» в Миколаїві, 9) товариства «Просвіта» в Чернигові, 10) редакції журн. «Въ міръ искусствъ», 11) М. Кронвінницького та багато інших. Було надіслано чимало листів, але їх уже не читано. Численна публіка, що з'явилась на ювілейну виставу, з ентузіазмом вітала М. К., гарячим оплесками зустрічала кожне привітання, і печатання адрес, повних самих щирих висловів і високої оцінки заслуг ювілята, зустрінуте з гарячим співчуттям усією публікою, послужило доказом того духовного звязку, який встановився між великим діячем української сцени і його широкою аудиторією.

Ювілей застав М. К. в повному розквіті сил, серед енергійної праці на користь тому ділові, якому він прослужив чверть віка. І єсть повні підстави сподіватись, що й дальша його робота буде так само користна, — і навіть більш успішна серед во-

вих вітніщих обставин громадського життя на Україні, як і все попереднє служення його рідному народові. Те гаряче свідчення й глибоке признание, яким зустріло українське громадянство перший чвертьвіковий ювілей Миколи Карновича, нехай послужать йому моральною підмогою для дальшої праці!

Д. Дерешенко.

Од редакції.

Журнал «Україна», що виходить з року 1907 замість «Київської Старини», складається з двох частин, які будуть виходити у кожну щомісячну книжку. наукової та літературно-публіцистичної.

В частині *науковій* друкуються: самостійні праці з української історії та усякі матеріали до неї, як то: особливо цінні історичні документи, мемуари, хроніки, дневники, записки, спомини, оповідання, біографії, некрологи та характеристики, описи речових пам'яток української старовини та замітки про все те взагалі, що дотикається або змальовує народне життя на Україні, або ж в чому виявляється народня творчість та світогляд, як напр.: необслідовані звичаї релігійні, правові, соціальні і т. в., давні пісні з голосом, незаписані думи, казки, легенди, і т. в.; бібліографічні звістки про нові видання в Росії і заграниччю, книжки та статті, які дотикаються минулого і сучасного життя України, з критичними увагами про них.

В частині *літературно-публіцистичній*, крім української беллетристики, подаватимуться статті про сучасні питання, особливо ж про ті, що мають зв'язок з життям України.

Статті, як в першій, так і в другій частині, друкуватимуться українською мовою, але для тих авторів, яким важко пока що писати по українському, залишається право подати свої праці мовою російською.

Журнал буде виходити щомісяця книжками аркушів в 10 - 12.

Рукописи, надіслані у редакцію для друку, коли буде потреба — скорочуватимуться та змінитимуться. Рукописи, які узяно буде до друку непридатними, зберігаються в редакції ність місяців; редакція не бере на себе обов'язку повертати їх авторам своїм коштом.

Редакція просить авторів надсилати книжки та брошури на рецензію.

„УКРАЇНА“

виходить в 1907 р. коло 15 дня кожного місяця книжками в 10—12 аркушів. В міру потреби додаються портрети та малюнки.

ПЕРЕДПЛАТА НА «УКРАЇНУ» В 1907 РОЦІ:

за 12 книжок з доставкою—7 карб., а без доставки—6 карб.,
за границю—9 карб.

Адреса редакції: КИЇВ, ТРОИЦЬ. ПЛОЦЬ, НАРОДНИЙ ДОМ.

Редакція бере на себе відповідальність за акуратну доставку журналу тільки перед особами, що передплатили його в редакції або в книжковому магазині «Кіевской Старини» (Безаковская. 8).

Якщо передплатник котроїсь книжки журналу не одержить, то повинен зараз же, як одержить дальшу книжку, повідомити редакцію про те, що не одержав, попередньою додавши посвідчення місцевої поштової контори.

В 1907 р. редакція «України» видає «Словарь українського язика», зібраний редакцією журналу «Кіевская Старина». Цей «Словарь», під редакцією Б. Грінченка, заслужив 2-у Костомаровську премію від Російської Академії Наук. Весь «Словарь» буде уміщатись на 150 друкованих аркушах середнього октава. Поділений він буде на 4 томи. Ціна за всі томи — 7 карб., а для передплатників журналу «Україна» — 5 карб., коли гроші ці будуть вислані разом з передплатою на журнал. Кожен том вислатиметься передплатникам зараз після виходу його з друку.

В редакції продаються комплекти «Кіевской Старини» за роки 1883, 1885, 1887, 1888, 1889, 1890, 1891, 1892, 1893, 1894, 1895, 1896, 1897, 1898, 1899, 1901, 1902, 1904, 1905 і 1906 по 6 карб. за 12 книжок, а з пересилкою — 7 карб. Коли купуватиметься за всі роки — 30% скидається. Окремі книжки журналу по 1 карб.

Редактор-видавець В. Науменко.

THE NEW YORK
PUBLIC LIBRARY

УКРАЇНА.

НАУКОВИЙ
та
ЛІТЕРАТУРНО-ПУБЛІЦИСТИЧНИЙ
щомісячний журнал.

РІК ПЕРШИЙ.

ТОМ II.

June
І Ю Н Ї

1907.

У КНІВІ.
1907.

З м і е т.

ЧАСТИНА I.

I. Найближчі відгуки указу 1876 р. про заборону українського письменства.	249—268 ✓
II. І. Стешенко. Історія української драми. Розділ IV (далі).	269—285 ✓
III. Сповідь віроучителя сектанта («Історія моєї життя»). З передмовою Г. Вашковича.	286—313 ✓
IV. Г. Бараць. О біблейско-агадическомъ элементѣ въ повѣстяхъ и сказаніяхъ начальной русской летописи. (Окончаніе).	314—346 ✓
V. С. Петлюра. Секретні циркуляри правительства на Кубані	347—350 ✓
VI. Владислав Данилевич. Порівняння смерті і весілля в українських погрібових голосіннях.	351—355
VII. Бібліографія: а) А. С. Пругавиць. Монастырскія тюрьмы въ борьбѣ съ сектанствомъ. С. П—ра; б) В. Чернышевъ. Законы и правила русскаго произношенія. М. Кр—ський	356—360
VIII. По журналах Д. Д—но	361—369
IX. Нові книжки.	370—372

ЧАСТИНА II.

I. З українського життя. З діяльності Української Трудової Громади. Заснування „Українського Наукового Товариства у Києві. Урядові репресії над українською пресою. С. Петлюра.	77—94
---	-------

УКРАЇНА.

НАУКОВИЙ

ТІС

ЛІТЕРАТУРНО-ПУБЛІЦИСТИЧНИЙ

ЩОМІСЯЧНИЙ ЖУРНАЛ.

РІК ПЕРШИЙ.

ТОМ II.

І Ю Н Ъ

1907.

У КИЇВІ.
1907.

Друкарня Н. Т. Корчак-Новицького у Києві, Мерлиговська, 6.

Зміст другого тома.

АПРІЛЬ, МАЙ, ІЮНЬ 1907 Р.

Перша книжка—апріль.

ЧАСТИНА I.

I. М. Нр—ський. «Марія» Т. Шевченка. (Аналітична проба).	1—13
II. І. Стешанико. Історія української драми. Розділ III. (Далі)	14—40
III. Г. Бараць. О біблейско-агадическомъ элементѣ въ повѣстяхъ и сказаніяхъ начальной русской лѣтописи. (Далі).	41—80
IV. Д-р М. Пачовський. Літературна мова на Україні.	61—73
V. Д. Д. Проф. П. Голубовський. (Посмертна загадка).	74—80
VI. О. Я. Де-що про українську прокламацію 1847 року.	81—85
VII. Бібліографія: а) Архивъ юго-западной Россіи. Часть VII, томъ III. Акты о заселеніи южной Россіи XVI—XVIII вв. Кієвъ 1905 г. I. Ч.; Михайло Грушевський. Про старі часи на Україні. В. Д-ній. А. Е. Крымскій. Древне-кієвскій говоръ. В. Д.	86—105
VIII. Д. Д—но. Огляд журналів.	106—128
IX. Нові книжки.	127—133

IV

ЧАСТИНА II.

I. С. Петлюра. Політичні українські партії в Галичині. (Партія українських соціал-демократів)	1—19
II. С. Петлюра. З українського життя.	20—36
Оповідни.	

Друга книжка — май.

ЧАСТИНА I.

I. До історії указу 1876 року про заборону українсько-го письменства	135—151
II. І. Стещенко. Історія української драми. Розділ IV. (далі)	152—171
III. В. Д. Науковий аналіз проф. Т. Флоринського	172—179
IV. Владислав Данилюк. „Лілея“ Шевченка и „Lilie“ Эрбена	180—189
V. С. Петлюра. „Ucrainica“ в журналі „Былое“ за мину-лий (1906) рік	189—213
VI. Д. Дорошенко. В. Горько. († 13 априля 1907 р.).	214—217
VII. М. Фр. Павловський. Декабрист Я. А. Драгомановъ	218—220
VIII. М. Фр. Павловський. Стихотворець-попрошайка Арапосъ.	221—228
IX. Бібліографія: а) М. Павлик. Михайло Драгоманов, „ви-сокий рівень“ українства та „нова ера“; б) М. Павлик. Михайло Драгоманів і его роля в роз-вою України. М. Ж.; в) М. Драгоманов. Листи до Ів. Франка і інших. 1881—1886. Д. Дору-шенко; г) А. С. Суворинъ, Хохли и хохлушки. С. Петлюра; д) М. Веберъ. Историческій очеркъ освободительнаго движенія въ Россіи и поло-женіе буржуазной демократіи. М. Порт	224—240
X. По журналах	241—244
XI. Нові книжки	245—246

ЧАСТИНА II.

I. С. Петлюра. Політичні українські партії в Галичині. (Партія українських соціал-демократів) Кінець.	37—48
--	-------

II. С. Петлюра. З українського життя. (З'їзд української демократично-радикальної партії. З'їзд У. Н. П. Шовінізм резолюції з'їзду цієї партії)	49—64
III. Д. Дорошенко. До 25-літнього ювілею артистичної діяльності Миколи Садовського	65—76

Третя книжка—юнь.

ЧАСТИНА I.

I. Найближчі відгуки указу 1876 р. про заборону українського писемства.	249—268
II. І. Стощенко. Історія української драми. Роділ IV (далі).	269—285
III. Сповідь віроучителя сектанта («Історія моєї життя»). З передмовою Г. Вашкевича.	286—313
IV. Г. Бараць. О біблейско-агадическомъ элементѣ въ повѣстяхъ и сказаніяхъ начальной русской глгописи. (Окончаніе).	314—340
V. С. Петлюра. Секретні циркуляри правительства на Кубані	347—350
VI. Владимир Данилів. Порівняння смерті і весілля в українських погрібових голосіннях.	351—355
VII. Бібліографія: а) А. С. Пругавинъ. Монастырскія торгѣи въ борьбѣ съ сектанствомъ. С. П—ра; б) В. Чернышевъ. Законы и правила русскаго произношенія. М. Кр—ський	356—360
VIII. По журналах Д. А—но	361—369
IX. Нові книжки.	370—372

ЧАСТИНА II.

I. З українського життя. З діяльності Української Трудової Громади. Заснування „Українського Наукового Товариства у Києві. Урядом репресії над українською пресою. С. Петлюра.	77—84
--	-------

Найближчі відгуки указу 1876 р. про заборону українського писемства.

В № 5 нашого журналу ми познайомили читачів з історією указу 1876 року про заборону українського писемства, надрюкувавши текст постанови спеціального совіта, що був призначений для розгляду цієї справи. Тепер ми хочемо подати відомості про те, які вплинулися незабаром відгуки цього указу.

Щема чого й казати, що указ 1876 р., на якому стояла резолюція: «въ исполненію и наблюденію», породив багато невпорозумінь як в цензурних комітетах, так і у адміністрації, бо зразу ж стало видно, що він вплився при ненормальному становищі законодавчої діяльності. Щоб пояснити, які курьози виступили виникати з цієї ненормальності закону, ми, зважаючи багато других фактів, запотуємо тільки один.—Як сказано в указі, треба пропускати тільки ті книжки, які надрюковані «общепринятымъ русскимъ правописаніемъ». Між тим зараз же після указу подана була в «комитетъ цензуры иностранной» книжка галицького видання «Оповѣданіе про житіє св. мучениковъ Бориса и Глѣба», надрюкована кирилицею. Комитет «цензуры иностранной» переслав цю книжку в «комитетъ для цензурированія духовныхъ книгъ», а цей комитет дав таку відозву: «хотя по содержанию своему означенная брошюра безукоризненна, но, какъ написанная на малорусскомъ нарѣчїи, не можетъ быть допущена къ обращенію въ предѣлахъ Имперїи». Тоді «комитетъ цензуры иностранной» 1907.

странной» побачив, що в цьому ділі виходить якийсь курйоз, і порішив обернутись з запитанням до «Главн. упр. по дѣламъ печати», особливо ж через те, що брошура надрукована кириллицею. Од Главн. управл. вийшла паренті така резолюція: «такъ-какъ «Оповѣдане» напечатано кириллицей, то не только слѣдуетъ пропустить брошюру, а радоваться, что въ Галичинѣ партія, противная украинофиламъ, издастъ книгу, печатая ихъ церковнымъ шрифтомъ».

В 1878 році заборонений був 3-ій вип. «Збірника пісень» М. Лисенка, виданий в Лисенському, через те, що під нотами надрукований був текст самих пісень, а це заборонялось указом 1876 року. Тільки через три роки, в початку 1881 року, щоб-то тоді, як повіяло було ничим духом, довелося М. Лисенку одібрати дозвіл на пропуск свого «Збірника» в Росію. Цей факт ми знаємо через те, що він викликав дуже цікаву записку тодішнього київського, подільського і волинського генерал-губернатора М. Н. Черткова до министра внутр. дѣл. Подасмо цю записку в повному тексті.

12 января 1881 Канд. Унив. Св. Влад. артпестъ Лейпц. Консерваторіи Николай Лисенко въ поданномъ мнѣ прошеніи объяснилъ, что будучи по профессіи музыкантомъ, онъ въ видахъ музыкально-научной обработки народной музыки, посвятилъ себя преимущественно собранію и изученію малор. народныхъ пѣсень, употребивъ на это занятіе много времени, труда и издержекъ. Приготовилъ къ издацію три выпуска сборника пѣсень съ мотивами и фортепіаннимъ къ нимъ аккомпаниментомъ. Лисенко напечаталъ ихъ въ Лейпцигѣ, и первые два выпуска были допущены къ свободному обращенію въ Россію, но когда въ 1878 г. былъ доставленъ изъ за границы 4-й выпускъ, то кiev. цензоръ не призналъ возможнымъ допустить его въ продажу, не встѣдствие содержания помѣщенныхъ въ немъ пѣсень, а въ силу остававшагося до того неизвѣстнымъ просителю распоряженія, воспрещающаго печатать ноты съ малороссійскимихъ текстомъ, притомъ сборникъ напечатанъ хотя и обыкновеннымъ русскимъ алфавитомъ, но съ нѣкоторыми отступленіями отъ общепринятаго

правописанія. Не придавая этой сторонѣ своего изданія какого либо особеннаго значенія и утверждая, что недопущеніе изданнаго нумъ сборника въ продажу повлекло значительныя для него матеріальныя потери, Лисенко проситъ снять съ его труда незаслуженный запретъ.

Разсмотрѣвъ представленный при означенномъ прошеніи Лисенка сборникъ малорос. пѣсенъ, я не найду въ немъ ничего предосудительнаго, но выпускъ этого изданія въ свѣтъ не могъ быть разрѣшенъ за сіюю Выс. повелѣнія, объявленнаго бывшимъ министромъ Ви. дѣлъ въ конфиденціальному отзывѣ отъ 23/VI 76 г. за № 3570, которымъ установлены общія ограниченія относительно малор. литерат. произведеній, въ томъ числѣ воспрещеніе печатать на малор. пар. тексты къ муз. нотамъ.

Не встрѣчая съ своей стороны препятствій къ разрѣшенію выпуска въ продажу сборника пѣсенъ Лисенко, я, пользуясь настоящимъ случаемъ, признаю уместнымъ войти вообще въ оцѣнку цѣлесообразности распор. 1876 г., положившаго запретъ на всѣ роды произведеній на малор. нар., кромѣ произведеній каліцкой словесности.

Къ сожалѣнію, мнѣ неизвѣстны тѣ мотивы, которые послужили поводомъ къ принятію такой строгой мѣры, установленной безъ вѣдома и заключенія мѣстной администраціи края; поэтому я лишень возможности всесторонне высказаться по затронутому вопросу съ точки зрѣнія тѣхъ доводовъ, какіе послужили основаніемъ для приведеннаго распоряженія: но вникая въ смыслъ Выс. повелѣнія, послѣдовавшаго въ августѣ 1875 г. объ учрежденіи въ Петербургѣ особаго совѣщанія по малорос. вопросу, ознаменовавшаго въ то время Правительствомъ, можно съ вѣроятностью предположить, что, при установленіи ограниченій на малорос. литературныя произведенія, преслѣдовалась главная, если не единственная цѣль -- пресѣчь украинофильскую дѣятельность въ смыслѣ политическаго сепаратизма. Не отвергая проявившихся въ Киевѣ признаковъ подобной дѣятельности со стороны нѣкоторыхъ лицъ мѣстной интеллигенціи, группировавшихся въ отдѣльномъ кружкѣ, получившемъ названіе украинофильскаго, я долженъ сказать, что эта ничтожная сама по себѣ по числу своихъ

сторонниковъ в умственнѣмъ силѣмъ фракція національныхъ патриотовъ не имѣла и не могла имѣть никакого существеннаго значенія въ смыслѣ зараженія идеями сепаратизма массы малор. населенія въ Ю.-З. краѣ, по отсутствію здѣсь почвы, на которой могли бы прививаться подобныя тенденціи. Ссылаясь на трехлѣтній опытъ управленія Ю.-З. краемъ, я съ увѣренностью могу утверждать, что въ средѣ здѣшняго малор. населенія, чуждаго какихъ бы то ни было полѣтическихъ идей и беззаветно преданнаго своему Государю, проповѣдники сепаратизма, если бы таковыя нашлись, встрѣтили бы то же самое, что и проповѣдники колонизма, пытавшіеся привлечь народъ на свою сторону во время послѣдняго польскаго движенія.

Въ виду этого установленнаго по отношенію къ малор. нарѣчію и музыкѣ ограниченія, имѣющія видъ недоувѣрія къ народу, который ни своимъ прошлымъ, ни настоящимъ не подаетъ къ тому никакого повода, но оправдываются, по мнѣнію моему, дѣйствительною необходимостью и служатъ только къ нежелательному раздраженію въ средѣ не только уроженцевъ и поклонниковъ мѣстной народности, но и вообще людей, несочувствующихъ принципу безосновательныхъ стѣсненій, особливо при запрещеніяхъ исполненія на малор. нарѣчій сценическихъ представленій и музыки. Усиленію неудовольствія и нареканій по этому поводу способствуетъ и то еще обстоятельство, что законъ 1876 г. обнародованъ не былъ, почему примѣненіе его признается произволомъ мѣстныхъ властей.

На основаніи предложенныхъ соображеній, признавая съ своей стороны отъѣну установленныхъ закономъ 1876 г. ограниченій по отношенію къ малор. нарѣчію и музыкѣ не только возможнымъ, но даже желательнымъ въ интересахъ утвержденія въ обществѣ довѣрія къ Правительству, я имѣю честь представить объ этомъ на усмотрѣніе Вашего Сіятельства, присовокупляя, что по моему мнѣнію литературныя и музыкальныя произведенія на малор. нарѣчій слѣдовало бы поставить въ одинаковыя цензурныя условія съ произведеніями на обще-русскомъ

язикъ. У сего прилагається представлений миѣ сборникъ писемъ Лисенко. — Ген.-адъют. Чертковъ 2-й.

На цю записку дана була така резолюція: «заслуживаетъ особаго вниманія и подлежатъ безотлагательному разсмотрѣнію и докладу по соображенію съ мѣрою 1876 г. и порядками, въ кот. она б. принята».

Одночасно з цією запискою була подана Міністру Внутр. Дѣлъ і друга записка—од тимчасового харьковського генерал-губернатора, кн. Дондукова-Корсакова. Записка ця була вже надрукована в Літерат.-Науков. Вістнику 1905 р., кн. 2, в статті І. Франка «Сухий пень». Подасмо її тут через те, що багато не всі читачи нашого журналу мали змогу в свій час перечитати її в Літ.-Науков. Вістні., а також через те, що цікаво буде порівняти думки двох великих адміністраторів, з котрих один, бувши раніш в Києві генерал-губернатором, славився як ліберальний адміністратор (Дондуков-Корсаков), а другий (Чертковъ) проявив себе тут же дуже реакційним і суворим чоловіком. Проте думки реакціонера по питанню заборони українського слова вийшли ліберальними, а думки ліберала -- реакційними. Мабуть, все залежить од того, хто приготував ці доклади в адміністраційній канцелярії.

Записка о малороссійскомъ языкѣ. — Въ числѣ вопросовъ, обшудаемыхъ нынѣ печатью и частью острественно возникшихъ изъ требованій жизни, частью искусственно возбужденныхъ пресою съ различными цѣлями, обращаетъ на себя особенное внимание вопросъ о признаніи правъ малорусскаго нарѣчія въ губерніяхъ, населенныхъ малорусскою народностью.

Почти десятилітнєє управління мое Ю.-З. краємъ, перебуваніє въ Києві, составлявшее въ то время центръ развивавшагося съ начала 60-хъ годовъ малорусскаго литературно-національнаго движенія, наконецъ возникновение того же вопроса, совпавшее со временемъ служенія моего въ Харьковѣ и при подчиненіи миѣ полтавской и черниговской губерній, чутко прислушивающихся къ нему въ лицѣ части своєї интеллигенціи (особенно черниг. губерній), все это даетъ миѣ право и даже налагаетъ на меня, какъ на каждаго русскаго, обязанность высказать свое мнѣніє о

дѣлѣ величайшей государственной важности, неправильная постановка котораго способна вызвать неслучлимыя осложненія въ будущемъ, въ отношенія какъ внутренней, такъ и къ виѣшней политики.

Слѣди за мигніями, высказанными по этому предмету, нельзя не замѣтить какъ различія цѣлей и побужденій, лежащихъ въ основѣ выражаемыхъ желаній и требованій, такъ и неполнаго тождества стремленій, въ той, разумѣется, несокнчатальной формѣ, въ которой они до сихъ поръ успѣли выразиться.

Если авторы однихъ статей, предыдущая дѣятельность которыхъ заставляетъ предполагать въ нихъ полную сознательность и знакомство съ предметомъ, очевидно, не рѣшаются досказывать многого, что ясно обнаружилось бы при откровенномъ изложеніи и изобличало бы ихъ въ стремленіяхъ, несимпатичныхъ даже для большинства ихъ единомышленниковъ, то другіе, безсознательно вторящіе первымъ, являются отголоскомъ того особаго сантиментально-доктринерскаго либерализма, который составляетъ характеристическую черту русской столичной прессы, такъ отличающую ее даже отъ самой либеральной печати другихъ странъ.

Если первые изъ этихъ авторовъ несомнѣнно знаютъ, чего хотятъ и куда идти, то вторые, боясь обвиненій въ измѣнѣ отвлеченной доктринѣ равноправности, готовы требовать примѣненія ея безотносительно къ условіямъ времени и мѣста и перѣдко вопреки традиціонной, исторической идеѣ своего государства. Они готовы даже навязать ее тамъ, гдѣ теченіе жизни представляетъ требованіе это въ иномъ, высшемъ значеніи, а не въ смыслѣ возвращенія къ прошедшему, низшему и по вызываемому ни живостью, ни силою завѣщанныхъ исторіей идей, ни цуждами прогрессирующей культуры.

Люди, сознательно стремящіеся къ созданію равноправности для малорусскаго языка, принадлежать къ числу тѣхъ дѣятелей начала 60-хъ годовъ или ихъ послѣдователей и преемниковъ, которые подъ именемъ «украинофиловъ» сдѣлались извѣстны всѣмъ, слѣдившимъ за возникшимъ тогда національнымъ малорусскимъ движеніемъ, нашедшимъ свое выраженіе въ журналѣ «Основа».

Нѣкоторые изъ нихъ, какъ Бѣлозерскій и Кулишъ, почти сошли со сцены; другіе, какъ Костомаровъ, отвлечены были своимъ призваніемъ въ иную сторону. Но дѣятельность ихъ, какъ въ прекратившейся «Основѣ», такъ и въ разработкѣ историческаго, лингвистическаго и грамматическаго матеріала, не прошла безслѣдно и дала начало новому движенію, ширившему своимъ центромъ Кіевъ и нашедшему, въ силу особыхъ политическихъ условій, сильный отголосокъ въ Галиціи и Буковинѣ, особенно съ тѣхъ поръ, какъ Высочайшее повелѣніе 1876 г. крайне ограничило употребленіе малорусскаго языка въ литературѣ, и отчасти и внѣ ея, въ самой Россіи.

Предложенное Кулишомъ звуковое (фонетическое) правописаніе, вводившее совершенный переворотъ въ дотолѣ употреблявшемся малор. писателями грамматическомъ правописаніи, увеличало отличія малорус. языка отъ русскаго, хотя было холодно принято грамотной массой. Но это не остановило послѣдователей Кулиша, вводившихъ постепенно еще большія измѣненія и трудившихся надъ созданіемъ новыхъ словъ для выработки особаго, самостоятельнаго, по ихъ мнѣнію, литературнаго языка. Прошедшая при этомъ борьба мнѣній и взглядовъ крайне невыгодно отразилась на письменномъ языкѣ, произвела хаосъ правилъ, положеній, неудобопонимаемыхъ словъ и, затруднивъ чтеніе книгъ для массы, безучастной къ грамматическимъ спорамъ, на практикѣ, можетъ быть, лишь мѣшала той цѣли, которой новадному должна была служить реформа Кулиша.

Гг. Антоновичъ, Драгомановъ, Чубанскій,¹⁾ Старицкій, Лисенко и Ильяшонко¹⁾, первые трое въ сферѣ историческихъ, археологическихъ и статистическихъ изслѣдованій, Лисенко въ области народной музыки, а послѣдній, какъ издатель и книгопродавецъ въ Кіевѣ, являются главными теоретическими и практическими дѣятелями въ этомъ направленіи. Къ числу востѣдшихъ

¹⁾ Певно, це Лука Ильницькій.

слѣдуетъ отнести высланнаго пзъ черниговской губ. Петрункевича, Карпинскаго, Савича, Липидфорса, Русова и другихъ.

Направленіе дѣятельности этихъ лицъ явило себѣ полное выраженіе въ открытомъ въ 1872 г. въ Кіевѣ отдѣлѣ Имп. Рус. Геогр. Общества. Быстро наполнивъ свои ряды людьми яркаго украинофильскаго оттѣнка, оно какъ въ трудахъ своихъ, такъ и въ практической дѣятельности своихъ членовъ, столь явно обнаружило свои цѣли, что вынудило Правительство закрыть его, послѣ всего лишь 4-хъ-лѣтняго существованія.

Изъ предыдущаго можно уже отчасти заключить о цѣли вызваннаго движенія, какъ она понимается его главными дѣятелями: усилить въ народѣ сглаживающееся уже, подъ вліяніемъ совѣстной исторической жизни, обученія массы и чисто русскаго образованія высшихъ слоевъ, сознание своей племенной и исторической обособленности, со всѣми дальнѣйшими, какъ культурными, такъ и политическими послѣдствіями.

Конечная цѣль эта едва ли можетъ подлежать сомнѣнію: изъ нея не дѣлаютъ тайны передъ людьми даже не сочувственнаго образа мыслей, если только они принадлежатъ по происхожденію къ малор. народности: цѣль эта нашла себѣ выраженіе въ стремленіи искусственно создать пропасть между литератур. языками и въ тенденціозномъ характерѣ трудовъ Кіевск. Геогр. Общ.; она проявлялась даже въ такихъ фактахъ, какъ прямой подкупъ во время переписи населенія въ Кіевѣ, съ цѣлью увеличенія числа лицъ, заявлявшихъ о своемъ малорус. происхожденіи и незнакомствѣ съ русскимъ языкомъ: наконецъ она наложила особый отпечатокъ даже на характеръ социалистической пропаганды въ крестьянской массѣ, которой напоминали, что когда то вся земля принадлежала козакамъ и павы лишили ихъ земли со времени подчиненія Русскимъ Царямъ и слиянія съ Россіей.

По связи съ разсматриваемыми событіями, я считаю нужнымъ обратить здѣсь вниманіе на то національное движеніе, которое лѣтъ около 20 тому назадъ, съ большою силою проявилось среди малорус. племени въ Галиціи, Буковинѣ и Угорской Руси.

Въ началѣ, подъ вліяніемъ притѣсненій поляковъ в галь-
ири, движеніе это было дружественно Россіи, въ литературѣ. и
даже политич. единеніи съ которой лучшіе патріоты видѣли сва-
сеніе своего племени. Такіе люди, какъ Добрянскій въ Угорской
Руси, Головацкій, Дзедикій и Плоцанскій въ восточной Га-
лиціи (послѣдніе двое—редакторы падающейся во Львовѣ сочув-
ственной Россіи газеты «Слово»), пользовались полнымъ автори-
тетомъ и самая газета ихъ представляла попытку литературнаго
сблженія малорус. и великор. языковъ.

Но вскорѣ, частью подъ вліяніемъ лицъ, предпринявшихъ
агитацію въ Кіевѣ, и особенно Драгоманова и Антоновича, во-
сѣщавшихъ Львовъ, частью при загідомомъ тайномъ поощреніи
со стороны австрійскаго правительства, приобрѣла перевѣсъ пар-
тія, сходная по своимъ національно-автономическимъ стремле-
ніямъ съ кіевскими украинофилами.

Усиленіе этой партіи въ Галиціи стало особенно чувстви-
тельно въ послѣдніе годы, подъ вліяніемъ положенія, созданнаго
для малор. языка въ Россіи Высоч. повелѣніемъ 18/у 76 г. Съ
того времени Львовъ, Черновице и даже Вѣна стали мѣстомъ из-
данія и складами малорус. книгъ для Россіи. Австрійское пра-
вительство, всегда предусмотрительное въ вопросахъ о соперни-
чествѣ національностей у себя дома и у сосѣдей, начало выд-
вать субсидіи издателямъ, что онодѣлало еще и ранѣе, перевода
для той же цѣли значительныя суммы въ Кіевъ. Почти во всѣхъ
повѣвшихъ изданіяхъ, какъ кіевскихъ, такъ и Галиційскихъ, стало
употребляться усовершенствованное правописаніе Кулшина, кото-
рое впрочемъ, какъ уже сказано выше, не вылилось еще въ
окончательную общепринятую форму.

При всемъ томъ, нельзя сказать, чтобы дѣятельность укра-
инофильской партіи въ Россіи увѣчалась до сихъ поръ жа-
тельными (значительными?) успѣхомъ. Масса грамотнаго и тѣмъ
болѣе неграмотнаго населенія не успѣла еще воспринять новыя
стремленія этой партіи. Кругъ прозелитовъ ея ограничивается
среднимъ и мелкимъ дворянствомъ, людьми такъ назыв. свобод-
ныхъ профессій, и нѣзъ лицъ, стоящихъ ближе къ крестьянству,

захватываетъ частью поповичей и волостныхъ писарей. Агитація, нѣя своимъ центромъ Кіевъ, распространилась на лѣвомъ берегу Днѣпра въ черниг. губ. и главнымъ образомъ на уѣзды Черниг., Борзенскій, Нѣжинскій, Сосницкій и Городнянскій: уѣзды Остерскій и Козелецкій, первый какъ почти не имѣющій дворянства, а второй по причинѣ преобладанія крупной собственности, а также и вся полтавская губ., менѣе затронуты движеніемъ.

Незначительный до нынѣ успѣхъ агитаціи объясняется какъ ея искусственностью, не находящею себѣ оправданія въ дѣйствительныхъ требованіяхъ и запросахъ массы, всѣ интересы которой побуждаютъ ее къ изученію языка государственнаго, дающаго пониманіе писаннаго закона, такъ и тѣмъ короткимъ промежутокъ времени, въ теченіе котораго агитація дѣйствуетъ. Съ другой стороны, самое орудіе агитаціи, новый придуманный языкъ и его новыя незнакомыя слова и правописаніе, пока еще не встрѣтили надлежащаго пониманія въ массѣ.

Желанія партій, выражаемыя открыто въ печати, петиціяхъ и заявленіяхъ земствъ, восходятъ пока лишь до требованія ввести преподаваніе на малорус. языкѣ въ начальной школѣ. Другія пожеланія, касающіяся дозволенія издавать въ Россіи труды и сочиненія всякаго рода на малорус. языкѣ¹⁾, допущенія мѣстнаго нарѣчія въ церковномъ поученіи, а также снятіе запрета съ сценическихъ представленій и исполненія музыкальных пьесъ, являются второстепенными въ глазахъ самихъ авторовъ заявленій.

Приступая къ разсмотрѣнію этихъ требованій съ точки зрѣнія интересовъ объединенной Россіи, нельзя однако по отдаленности той предусмотрительности и осторожности, съ которою выставляются эти требованія враждебною единству Россіи партией.

¹⁾ Высоч. повелѣніе 18 мая 1876 года допускаетъ лишь изданіе историческихъ намятниковъ съ соблюденіемъ правописанія подлинниковъ и сочиненій взятой словесности съ русскимъ правописаніемъ.

Дійствительно, подь безобидними, повидному, пропозагаи прикрываея чисто педагогическими и дидактическими требова- ниями, выдвигается важный вопрос о полной загибѣ государ- ственнаго языка мѣстнымъ нарѣчіемъ, пока лишь въ начальной школѣ. Нѣтъ никакого сомнѣнія, что логика вещей, какъ в пе- дагогическая логика, потребуеъ со временемъ такой же загибы и въ высшихъ учебныхъ заведеніяхъ, причеъ, съ одной стороны, нѣтъ никакой основательной причины, которая могла бы заста- вить партію остановиться на какомъ либо предѣлѣ, а съ другой— было бы трудно противопоставить ей всѣкіе доводы, если разъ сдѣлано будетъ шагъ къ уступкамъ въ этомъ отношеніи. несо- вершенство языка, недостатокъ словъ для выраженія отвлечен- ныхъ понятій или научныхъ терминовъ, уже и нынѣ не состав- ляютъ, въ глазахъ партіи, препятствія къ изданію ученыхъ и историко-философскихъ трудовъ. Горячее стремленіе къ со- зданію новыхъ словъ для восполненія литературнаго языка осо- бенно охватило писателей Галиции, и хотя слова эти еще чужды грамотной массѣ, но со введеніемъ преподаванія на малороссій- скомъ языкѣ и по малорус. учебникамъ въ начальной школѣ, они мало по малу войдутъ въ обиходъ читающаго люда, который постепенно привыкнетъ и къ новому правописанію. Такимъ об- разомъ, совершится, съ теченіемъ времени полное обособленіе литературное, и тогда будетъ предъявлено поддержанное уже всѣмъ грамотнымъ людемъ требованіе о введеніи и малорус. нарѣчія— языкомъ преподаванія въ гимназіяхъ и выше.

Едва ли можно возражать противъ того, выраженаго въ общемъ видѣ положенія, что успѣхи первоначальнаго обученія затрудняются преподаваніемъ на совершенно непонятномъ для учащихся языкѣ. Но въ данномъ случаѣ положеніе это далеко не является въ своей безусловной формѣ. Не говоря о томъ, что знакомство съ русскимъ языкомъ сдѣлало въ Малороссіи большіе успѣхи среди взрослоаго крестьянскаго населенія, особенно съ оживленіемъ сношеній и улучшеніемъ сообщеній съ Великорос- сіей, проведеніемъ ж. д. и главное—съ введеніемъ сокращенныхъ сроковъ военной службы, нѣкоторое пониманіе русскаго языка

даже дѣтьми, за исключеніемъ самыхъ глухихъ мѣстностей, есть фактъ, который едва ли рѣшится отрицать кто либо изъ малороссовъ. Несомнѣнно, что при началѣ обученія можетъ встрѣтяться необходимость въ объясненіи учителемъ того или другого слова, употребляя для этихъ объясненій малорус. языкъ, но также несомнѣненъ и тотъ, подтверждаемый множествомъ безпристрастныхъ свидѣтелей фактъ, что при началѣ уже второго года обученія въ такихъ объясненіяхъ не представляется вовсе надобности.

Такимъ образомъ, поводъ, выставленный поборниками введенія малорос. языка въ преподаваніе и замѣны имъ русскаго, является далеко не имѣющимъ того значенія и той уважительности, какая могла бы принадлежать ему при болѣе рѣшительномъ различіи между языками, различіи, котораго они стремятся достигнуть и которое, при осуществленіи этого стремленія, въ свою очередь можетъ сдѣлаться уже основаніемъ къ разсматриваемому требованію. Педагогическія неудобства были бы вполне устранены однимъ лишь разрѣшеніемъ учителямъ давать въ теченіе перваго года обученія необходимыя объясненія непонятныхъ словъ на мѣстномъ языкѣ: такое разрѣшеніе способно вполне удовлетворить людей, не руководимыхъ предвзятою мыслью, и при выполненіи этого условія не существовало бы уже никакихъ заслуживающихъ вниманія основаній для предъявленія дальнѣйшихъ требованій.

Обращаясь къ прочимъ пожеланіямъ, выражаемымъ партией украиннофильовъ, приходится разсмотрѣть тѣ ограниченія въ употребленіи мѣстнаго нарѣчія, которыя заключаются въ упомянутомъ Выс. повелѣніи 18—V 76 г., такъ какъ снятіемъ и отміной ихъ удовлетворяются эти желанія.

Нельзя не сказать, что заключающееся въ этомъ актѣ запрещенію сценическихъ представленій и исполненія національныхъ пьесъ не только не достигло какой бы то ни было цѣли, но и вызвало рѣшительное неодобреніе и неудовольствіе даже всѣхъ искреннихъ приверженцевъ единенія съ Россіей. Оно прямо способствовало усиленію авторитета украиннофильской пар-

тін, давъ ей возможность указувать на стѣсненія даже такитъ невинныхъ проявленій народнаго духа и творчества.

Такое же дѣйствіе произвело и запрещеніе издавать въ Россіи сочиненія по всѣмъ отраслямъ знаній, кромѣ памятниковъ исторіи и произведеній изящной словесности. Какъ уже объяснено выше, оно повело лишь къ тому, что центрами надательской дѣятельности, при поддержкѣ австрійскаго правительства, сдѣлались Львовъ, Черновице и Вѣна, и такъ какъ издаваемые тамъ книги допускаются къ обращенію въ Россію, то самое запрещеніе явилось лишь безцѣльнымъ стѣсненіемъ. Вхѣстѣ съ тѣмъ оно также вызвало вредное для Правительства раздраженіе, хотя и въ значительно меньшемъ кругѣ лицъ, интересующихся научными изслѣдованіями. Съ другой стороны, обѣ эти мѣры значительно повліяли на ослабленіе дружественной Россіи партіи среди Русинновъ Австріи, что несомнѣнно можетъ быть выгодно для австрійскаго правительства, въ случаѣ какихъ либо политическихъ осложненій, и столь же неблагоприятно для общаго традиціоннаго направленія вѣннвей политики Россіи.

Предшествуюція соображенія приводятъ къ установленію надлежащей точки зрѣнія на настоящій вопросъ, отвѣчающей какъ существующему въ данное время положенію дѣлъ, такъ и политическимъ видамъ Россіи. Соображенія эти даютъ также руководящую нить къ опредѣленію относительной важности или опасности заявляемыхъ нипѣ въ печати дребованій.

Ограниченія и стѣсненія, не вызываемыя и не предписываемыя заботами о сохраненіи культурнаго и политическаго единства Россіи и способныя внести лишь раздраженіе и неудовольствіе даже въ умы людей, искренно преданныхъ идеѣ полнаго слянія, должны быть или вовсе и формально отиѣнены, или же примѣняемы съ значительными, постоянно усиливающимися послабленіями. Сюда относится запрещеніе сценическихъ представленій, исполненія музыкальныхъ пьесъ, печтаніе текстовъ пѣсенъ къ нотамъ и проч.

Слѣдующимъ шагомъ должна быть отиѣна ограниченія въ изданіи книгъ и сочиненій, независимо отъ ихъ содержанія, въ

предѣлахъ Россіи, ибо запрещеніе это, какъ объяснено выше, оказалось недостигающимъ цѣли, и по своимъ послѣдствіямъ вреднымъ какъ для внутреннихъ, такъ сказать, домашнихъ отношеній, такъ и въ интересахъ внѣшней политики. Здѣсь могла бы быть сдѣлана оговорка въ пользу сохраненія правила о педонущеніи паданія книгъ, написанныхъ по правиламъ новаго написанія, особенно, если эти книги предназначаются для дѣтскаго возраста: но въ этомъ случаѣ нужно быть уже строго послѣдовательнымъ и не допускать привоза въ Россію всѣхъ такихъ книгъ, изданныхъ за границею.

Сохраненіе такого ограниченія имѣетъ въ виду воспрепятствовать усвоенію массою новыхъ, произвольно придуманныхъ, отличныхъ отъ русскихъ, формъ языка, и тѣмъ осудить на долгое безплодіе начавшееся въ этомъ направленіи вредное для сближенія языковъ движеніе.

Остается рассмотреть требованіе о донущеніи малорус. языка въ церковныхъ поученіи и проповѣди, и связываемый съ нимъ вопросъ объ успѣхахъ въ религіозномъ развитіи массъ. Не подлежитъ сомнѣнію, что самый стиль и схоластическое чуждое жизни содержаніе проповѣдей составляютъ главное препятствіе къ ихъ пониманію и усвоенію преподаваемыхъ наставленій, и что условія эти почти одинаковы для великоросса и малоросса, независимо отъ языка проповѣди. Измѣненіе этихъ условій, къ сожалѣнію, вѣроятно долго еще заставитъ себя ждать. До тѣхъ же поръ разрѣшеніе проповѣди на малорус. языкѣ, какъ показало опытъ съ поученіями свящ. Гречулевича, не окажетъ чувствительнаго вліянія на успѣхъ духовнаго просвѣщенія массы.

Предыдущими мѣрами должны ограничиться всѣ уступки, которыя безъ вреда для Россіи и для самаго малорус. народа могутъ быть сдѣланы нынѣ и когда бы то ни было. Замяна малороссійскимъ языкомъ языка русскаго въ преподаваніи, хотя бы даже въ начальныхъ школахъ, замяна русскнхъ учебниковъ написанными на малоросс. языкѣ, не только не вызывается ни запросомъ и нуждами самого народа ни дѣйствительными требо-

ваніями педагогів ¹⁾, по логічески приводя въ будущеъ къ введенію малоросійскаго языка все въ висшихъ и высшихъ учебныхъ заведеніяхъ и къ змѣнѣнъ имъ языка государственнаго въ законодательствѣ, судѣ ²⁾ и администраціи, угрожаєть немислимыми осложненіями и опасными змѣненіями въ государственномъ строѣ единой Россіи. Въ этомъ отношеніи, житію должно быть составлено разъ на всегда, безповоротнo, и никакіе доводи и постороннія соображенія не должны поколебать такого рѣшенія.—Князь Дондуковъ-Корсаковъ.

Ці обидві записки подані були в початку 1881 року, а на основі їх в августі місяці того ж року «Начальникъ Главнаго Управленія по дѣламъ печати» зробив доклад «министру внутр. дѣлъ»: де спочатку передається зміст «журнала особаго совѣщанія 1876 г.» та цих обох записок, а далі висловлюється така думка самого «Начальника».

Такимъ образомъ совокупность изложенныхъ обстоятельствъ, соображенія бывшихъ кіевскаго и харьковскаго генераль-губернаторовъ, разностороннія указанія опыта, а наконецъ и выражаемая время отъ времени заявленія въ періодическихъ нашихъ изданіяхъ по отношенію къ разсматриваемому вопросу приводятъ къ убѣжденію, что существующія условія въ отношеніи малорусскаго нарѣчія въ Имперіи требуютъ дѣйствительно измѣненія. Установленныя на сей предметъ правила 30 мая 1876 г., не говоря о такихъ случайностяхъ, какъ напримѣръ, подверженіе недавно гаетнымъ порицаніямъ воспрещеніе на основаніи 3 н. ихъ мѣстнымъ начальствомъ къ одному изъ губернскихъ нашихъ

¹⁾ Разрѣшеніе учителямъ начальныхъ школъ давать объясненія на малор. языкъ въ теченіи 1-го года обученія, какъ было объяснено выше, совершенно удовлетворить всѣхъ разумныхъ требованій; несомнѣнно, что существующее въ этомъ отношеніи запрещеніе иногда обходится на практикѣ и теперь.

²⁾ Требованіе это уже было высказываемо въ одной корреспонденціи изъ Бѣлгорода, помѣщенной въ № 22 газеты «Южный Край» за настоящій годъ.

городовъ на сѣверѣ, сценическаго исполненія въ городскомъ театрѣ извѣстной малорусской пьесы «Наталка-Полтавка», представляютъ вообще, по приложенію ихъ въ практикѣ, весьма важныя невыгоды. Во 1-хъ, правила эти, воспрещая безусловно печатаніе и изданіе въ Имперіи на малорусскомъ нарѣчій оригинальныхъ произведеній и переводовъ, за исключеніемъ лишь историческихъ памятниковъ и произведеній изящной словесности, и дозволяя въ тоже время ввозъ изданій подобнаго рода изъ за границы (?), представляются такимъ образомъ совершенно безцѣльнымъ стѣсненіемъ мѣстнаго авторства и мѣстной прессы въ Имперіи: во 2-хъ, постановленныя по этимъ правиламъ ограниченія изданій на малорусскомъ нарѣчій усилили заграничную агитацію по фабрикаціи такихъ изданій для малороссійскихъ нашихъ губерній и увеличиваютъ вмѣстѣ съ тѣмъ въ глазахъ многихъ лицъ интересность этихъ заграничныхъ изданій въ качествѣ запретныхъ произведеній для нашей отечественной печати: въ 3-хъ, правила эти не перестаютъ доселѣ служить предметомъ споровъ и пререканій въ нашей печати и хотя глухого, но тѣмъ не менѣе сильнаго недовольства въ малороссійскихъ губерніяхъ, и въ 4-хъ, созданное этими правилами положеніе для малорусскаго нарѣчія въ Имперіи сильно повліяло на ослабленіе дружественнаго сочувствія къ Россіи среди малорусскаго населенія Галиціи, а это можетъ при извѣстныхъ обстоятельствахъ вызвать въ будущемъ неисчислимыя осложненія какъ во внутренней, такъ и во внѣшней политикѣ нашей. Все это доказываетъ необходимость облегченія по возможности установленныхъ правилами 30 мая 1876 г. ограниченій въ отношеніи малорусскаго нарѣчія: но при этомъ само собою разумѣется, что облегченія эти никакъ не должны открывать украинифильству путей или возможности къ распространенію сепаратистскихъ его тенденцій и фабрикуемыхъ съ этою цѣлью украиниф. агитаціею тенденціозныхъ изданій, съ различными пововеденіями въ нихъ. Для этого представлялось бы полезнымъ, оставивъ печатаніе и изданіе на малорусскомъ нарѣчій документовъ и памятниковъ и произведеній изящной словесности на существующемъ по положенію 30 мая 1876 г. осно-

ваній, разрѣшити изданіе на этомъ нарѣчїи другихъ оригиналь-
ныхъ произведеній и переводовъ позъ тѣмъ условіємъ, если въ
изложеніи не будетъ ни новопридуманнаго правописанія украин-
нофильской агитаціи и если внутреннее направленіе или духъ не
отмѣчается сепаратистскими тенденціями украинноф. партїи. Подъ
этимъ условіємъ можетъ быть дозволено также исполненіе сцени-
ческихъ представленій и изданіе музыкальныхъ пьесъ съ малорусскимъ
текстомъ. Въ соотвѣтствіи этому не дозволять ввоза въ
Россію такихъ изданій на малорусскомъ нарѣчїи изъ заграницы,
въ которыхъ окажутся указываемаго рода недостатки. Сохраненіе
такого ограниченія необходимо, чтобы воспрепятствовать усвоенію
народною массою новопышленій украиннофильской агитаціи въ
отношеніи языка и вредныхъ идей украиннофильства въ смыслѣ
политическаго сепаратизма; для этой же цѣли не дозволять не-
печатанія на малорусскомъ нарѣчїи учебниковъ, учебныхъ пособій
и вообще книгъ и брошюръ для народныхъ училищъ и народ-
наго чтенія, такъ какъ изданіе ихъ, не вызываясь ни дѣйстви-
тельными потребностями народа, ни нуждами прогрессирующей
культуры, можетъ только замедлить усїѣхи послѣдней. Что же
касается а) дозволенія церковныхъ проповѣдей и поученій на ма-
лорусскомъ нарѣчїи и б) разъясненія учителями въ народныхъ
школахъ учащимся при обученіи непонятныхъ русскихъ словъ,
если бы въ такомъ разъясненіи дѣйствительно могла встрѣтаться
надобность, то предметы эти, не входя въ кругъ вѣдѣній мини-
стерства вн. дѣлъ, подлежатъ первый—разрѣшенію св. Синода, и
послѣдній—усмотрѣнію Министерства народнаго просвѣщенія.

На основаніи изложеннаго, главное управленіе по дѣламъ
печати, въ измѣненіе существующихъ условій въ отношеніи ма-
лорусскаго нарѣчїя въ Имперіи, полагало бы: 1) Разрѣшить ве-
печатаніе и изданіе на малорусскомъ нарѣчїи въ Имперіи какъ
историческихъ документовъ и памятниковъ, такъ произведеній
язычной словесности и вообще оригинальныхъ сочиненій, и ве-
реводовъ за исключеніємъ означенныхъ въ б н., съ тѣмъ: а) чтобы
при печатаніи актовъ перваго рода удерживалось правописаніе и
текстъ подлинниковъ во всей точности, безъ всякихъ измѣненій,

б) чтобы въ произведеніяхъ второго рода отнюдь не допускалось никакихъ отступленій отъ общепринятаго русскаго правописанія и в) чтобы разрѣшеніе на печатаніе произведеній второго рода давалось не иначе, какъ по разсмотрѣніи рукописей въ главномъ управленіи по дѣламъ печати. 2) Печатанія и изданія на малорусскомъ нарѣчій какихъ бы то ни было книгъ и брошюръ съ новопридуманнмъ правописаніемъ украинифловъ, нововводными, искусственно созданными словами и формами языка украинифильской партіи отнюдь *не дозволять*. 3) Соотвѣтственно этому не допускать ввоза изданій подобнаго рода въ Россію изъ за границы и, въ предотвращеніе всякихъ по этому предмету недоразумѣній или ошибокъ, всѣ какія бы то ни было книги и брошюры на малорусскомъ нарѣчій, привозимыя изъ за границы, предварительно проуска въ предѣлы Имперіи, препровождать на разсмотрѣніе главнаго управленія по дѣламъ печати. 4) На изложенныхъ въ предшествующихъ пунктахъ основаніяхъ дозволить какъ изданіе въ Имперіи, такъ ввозъ въ предѣлы ея изъ за границы музыкальныхъ пьесъ съ малорусскимъ текстомъ. 5) Печатанія на малорусскомъ нарѣчій учебниковъ, учебныхъ пособій и вообще книгъ и брошюръ для народныхъ школъ и народнаго чтенія *не допускать*. 6) Не запрещать исполненія сценическихъ представленій на малорусскомъ нарѣчій, когда исполняемыя пьесы и по духу и по изложенію ихъ не заключаютъ въ себѣ такихъ недостатковъ, на какіе указываетъ по 2 и. настоящихъ правилъ.

Объ этомъ имѣю честь представить на благоусмотрѣніе вашего сіятельства. И. д. пачальника главнаго управленія по д. п. кн. П. Вяземскій.

В тому ж августі місяці Мин. Внутрен. Дѣль, гр. Н. П. Игнатьевъ, попросивъ Высочайшого дозволю скликати знов «особое совѣщаніе», куди увійшли: обер-прокурор св. Синода К. П. Побѣдоносцевъ, мн. государ. имущ. С. С. Островскій, управляющій мн. народн. просв., и С. С. Сольскій. Після цього 8 октября 1881 р. Высочайше затвержденнй був такий доклад министра внутр. справ.

Въ 1876 г. съ Высочайшаго соизволенія были установлены ограничительныя правила въ отношеніи употребленія малорусскаго нарѣчія не только въ малороссійскихъ губерніяхъ, но и во всей Имперіи. Правила эти, по вѣдомству Министерства внутр. дѣлъ, заключаютъ въ себѣ три слѣдующія постановленія (далѣ иде зміст указа 1876 р.)

Пятнадцатое примѣненіе этихъ правилъ обнаружило нѣкоторыя ихъ неудобства, вызвавшія представленія по этому предмету бывшихъ генер.-губ. харьковскаго и кіевскаго, ген.-адъют. кн. Дондукова-Корсакова и Черткова 2-го, и заявленія со стороны многихъ губернаторовъ и частныхъ лицъ. Въ виду этого Вашему Императорскому Величеству благоугодно было повелѣть: подвергнуть означенныя правила пересмотру въ особомъ совѣщаніи при участіи статсъ-секретарей: Сольскаго, Островскаго, тайн. сов. Побѣдоносцева и н. д. начальника Главн. Управл. по дѣламъ печати гофмейстера кн. Вяземскаго. Обсудивъ во всѣхъ подробностяхъ какъ дѣйствующія правила объ употребленіи малорус. нарѣчія, такъ и всѣ имѣвшіяся по этому предмету свѣдѣнія въ ихъ совокупности, совѣщаніе признало необходимымъ оставить эти правила въ силѣ и на будущее время, сдѣлавъ въ нихъ, для устраненія обнаружившихся на практикѣ неудобствъ, лишь нѣкоторыя имѣненія и дополненія, не касающіяся однако началъ, положенныхъ въ основаніе этихъ правилъ. А именно, совѣщаніе признало необходимымъ: 1) Пунктъ второй правилъ дополнить поясненіемъ, что къ числу изданій, которыя дозволяется печатать прибавляются словари, подъ условіемъ печатанія ихъ съ соблюденіемъ общерусскаго правописанія или правописанія, употреблявшагося въ Малороссіи не позже XVIII в.: 2) Пунктъ третій разъяснить въ томъ смыслѣ, что драматическія пьесы, сцены и куплеты на малорусскомъ нарѣчіи, дозволенныя къ представленію въ прежнее время драматич. цензурою и могущія вновь быть дозволенными главнымъ управленіемъ по д. п., могутъ быть исполняемы на сценѣ, съ особаго однако каждый разъ разрѣшенія генералъ-губернаторовъ, а въ мѣстностяхъ, не подчиненныхъ генералъ-губернаторамъ, съ разрѣшенія губернаторовъ, и что разъ

рѣшеніе печатанія на малорусскомъ нарѣчїи текстѡвъ къ музыкальнымъ нотамъ при условїи общепринятаго русскаго правописанія, предоставляется Главному управленію по д. печати, и 3) совершенно воспретить устройство спеціально малорусскаго театра, и формированіе труппъ для исполненія пьесъ и сценъ исключительно на малорусскомъ нарѣчїи.

На приведеніе во исполненіе наложенныхъ предположеній совѣщанія долгомъ поставляю испрашивать разрѣшенія Вашего Императорскаго Величества, всеподаннѣйше докладывая, что правила объ употребленїи малороссійскаго нарѣчїи, установленныя въ 1876 г., не были распубликованы, а потому и проектированныя разъясненія не предполагается обьявлять во всеобщее свѣдѣніе.

Історія української драми.¹⁾

IV (далі).

Розглядаючи кроки поступу українського театру, ми спинились на характеристичні тих його драматичних зарідків, що, особливо у весільній драмі, досягли апогею народно-обрядової драматичності. По весільній драмі в цьому напрямі мусив одбутись одні крок до дійсно-художніх творів, перейнятих цілком яскравою єдиною ідеєю і зв'язаних одним планом у струнку організоване ціле. Але народня творчість, не окрплена знанням інших літератур, не могла самотужки носуватись далі: вона мусила стрітись із різними факторами, що новинні були так чи инакше вплинути на хід її розвитку, і від цих впливів залежала форма існування української національної драми і навіть саме її існування. Які ж були ці впливи?

Перший із них—ворожі відносини духовної інтелігенції до народної творчості, що вважалася їми за поганську. Тут ми бачимо ту саму зьяву, що і на заході, що і в решті Славянщини. При таких умовах, народній творчості доводилось погано: хоч вона, мимо тонитви на неї, і тягла своє існування з звичайною в таких випадках упертістю, але правильного розвитку, звісно, провадити не здала. Вона існувала тільки якимсь дивом і в усякому разі без ухвали, чи взагалі піддержки, яка могла б їй допомогти в органічному розвитку. Таким чином з народною драмою справа стояла кепсько: вищими сферами суспільства, власне духовенством, її засуджено було на повільне вимирання,—факт, що мав місце і в Західній Європі, хоч і в меншій мірі, і на меншій просторі.

¹⁾ Див. № 6.

часу. Але і на Заході середньовічну драму духовну також створила не народно-поганська творчість: її утворено, як ми бачили, церквою. Духовна Західна драма виникла з церковно-драматичних обрядів, — чи не з того ж джерела вишла й українська містерія? Щоб на це одповісти, треба згадати, що викликало духовну західну драму, що насамперед викликало церковно-драматичні обряди?

Їх творцями було поривання духовенства західного до драмування — перш за все, та бажання наочно представити народові євангельські події — вдруге. Чи були ж ті стимули в давні часи для українського духовенства? Перша риса, порив до драмування, хоч і в примітивних розмірах, була в нього безперечно, і це навіть виявляється в деякому прихиллі до самих форм поганської народно-драматичної обрядовості. Річ в тому, що це духовенство само «не могло цілком рішнитись елементів народної драматургії і почасті прийняло їх від свій захист. Ми тут маємо переважно на увазі одвічні народні обряди на честь одродіння сонця, що припадали на Різдвяні святки та Пасху. Ці обряди перш за все й підлягли впливу церковному і склали з себе де-що на зразок західно-європейських містерій, пристосованих коли не завжди до отпрати, то неодмінно до святкування християнських свят». ¹⁾

Таким чином наші колядки та білоруські волочепники, «яко представники релігійної драми, пристосованої до свят Різдва та Пасхи, односяться до глибокої старовини. До різдвяних же свят, власне до другого дня свята, пристосовувалось святкування волога Богородиці, що хоча часті задержалось і до нині. До останнього часу жінки на Волині, на другий день Різдва Христового, приносили в церкву хліби, пироги і т. п., що на місцевому наріччі звалось «ходити на родини до Богородиці». Всі ці приносили, во отпрати над ними молитвослівья оберталися на дохід причту». Цей звичай ходити на другий день Різдва Христового «на родини до Богородиці» в слові християнства пристосовується до стародавнього уклоненія роду в рожданици».

¹⁾ Петров. Старин. южно-русс. театр. К. Ст. 82 г., ст. 454.

В уніятській церкві це свято істнувало за весь час істнування унії і мало особливі одправи, щоб то—одправу одвідання Пресв. Богородиці, пресвятій Богородиці рожанцовій і т. и.¹⁾

Але потяг духовенства до драмування виявлявся не тільки в спочутті та охороні різних народних звичаїв, що звязувалися з церковною одравою. Є данні, що народ своєю участю поривався внести в церкву елемент драмування, а духовенство підтримувало його в цьому і потім навіть само запровадило деякі церковно-драматичні обряди. «В народі,—каже Тихонравов,²⁾—являлось бажання бачити драматичні і в християнській одраві». Правило руського митрополита Зосими завждиє між иншим: «а еже безумніи поны печатають съ цародомъ двери царскіє въ вечерю субботы великія, уже позде суще подобися жидомъ, сего не подобаетъ творити». Цікаво, що «правило» виставля народ головним випуватцем такого обряда, а за ним і «безумних попов».

Але важливіші і типичніші в смислі церковно-православної драматичности були инші обряди і перш за все так зване *ещме дійство*. «По зібраним відомостям³⁾» *ещме дійство* відбувалось у Москві, Новгороді та Вологді: безперечно воно ж мало місце і в других великих містах. Дійство виконувалося за тиждень перед Різдом, в неділю, під час ранньої одрави. Посеред церкви ставилась піч. В церкву входили молоді люди, що мусили вобразати трьох хлопчат, набраних певно з співаків чи монастирських служок; їх було вдягнуто в стихарі і в шапки, обшиті зячим хутром і згорні позолочені та пофарбовані, як це бувало у Вологді, чи в вінці—в Москві. Особи, що вдавали халдеїв, було вдягнуто в довгі вбрання з червоної сукнини; як каже Олоарій, халдеї носили дерев'яні пофарбовані капелюхи і обизували бороди свої медом, щоб не підняти їх вогнем. Халдеї востачали білі обруси, якими в назначений час мусили вони звязати руку хлопцям і потім вести їх до печі. В руках у халдеїв були якісь особливі дудки, вжиток яких нам невідомий. Крім хлопчат

1) Петровъ. Ю.-р. театр. стор. 455.

2) Істоники русской литературы. т. III, 1861 г. стор. 17.

3) Веселовскій—стор. 327—29.

і халдеїв, у дійстві брала участь особа, що дивилась за його ходом; це був так званий «святий хлопчакий».

Любов до наочності та природності мальованого не захоплювала тогочасне духовенство до справжнього вкидання хлопця у піч: про те черговий дяконарь (пономарь) обов'язаний був уходити під піч і ставити там горен з гарячим вугіллям. У Вологді вживались при печі до 50 ліхтарів. Самий обряд тісно було зв'язано з церковною одиравою: в перервах межі вигаданими промовами хор виконавців співав святі пісні, чулись часті обертання до святителя за благословенням, а по за кипінню дійства йшла літургія з перерваного місця. В промовах халдеїв об'являється звичайне для містерій усіх країн бажання одтіпнути грубіяцтвом висловів мучителів (катів, воєнків), розчулення та самоохвіра, якими перейнято промови страдників; в руському дійстві це поривання, в зв'язку з бажанням заховати владу народнього говора, привело до вальми комічного наслідку. Промови халдеїв гучать озноманітно, дико і мимоволі викликають усмішку. Одмови хлопця на вимоги халдеїв гучать біблейськими тірадами. «Видишь ты печь сію, — каже один з них, — но не ужасаемся ея; есть бо Богъ нашъ на небесах, ему же мы служимъ» і т. д. В цю трагічну хвилину янгол мусив був спуститись «къ печи в трубу зъло велиць»; насправжнє це рідко виконувалось цілком, про вологодське ж дійство звісно, що янгола в ньому замінив образ, на якому змальовано було одного з арханголів: образ цей, чомусь підбитий шкурою, спускався по вирьовках до печі. Флетчер одначе прямо каже, що «янгол злітає з церковного даху, на превелике дивування глядачів, при силі палаючих вогнів, що утворювались завдяки пороху халдеями». Власне не халдеї робили цей вогонь, а навпаки, як і личило більше: їх обналюванчи янгол, чи дякони й церковники, що кидали жмені дерижи на свічки і направляли вибухлі іскри на халдеїв. Обхід печного дійства, очевидно, досяг у старовину такого загального розповсюдження і народнього спочуття, що церковний обряд злився хутко з народним перебиранням на святках.

Як перебрані, так і халдеї, вважали за кінчене, раз надягнувши на себе личину, гуляти до Водохрища без угану, дурити

й нависніти до скочу. І доси в багатьох місцевостях слово халдеї гучить сінонімом перебраного, свідучи про тісне зближення дійства з народними звичаями. Флетчер каже, що халдеї на протязі дванадцяти днів бігали по місту, передягнені в жартишу одіж і роблячи різні смішні фіглі. Оларій, свідучи про теж, каже, що халдеї що-року одержували від патріарха дозвіл на протязі 8 днів перед Різдом і аж до свята трьох царів бігати по вулицях з особливим кумедійним вогнем, підпалювати ним борода людей і надто гдузувати над селянами. На Водохрище оцолонка являлась таким-же очищаючим місцем для халдеїв, як і для окрутників та перебраних». Такий був перший важливий обряд, що показував захоплення церковних сфер так званою драматичністю. «Менше складним, але одначенни більшою пихою являється другий драматичний обряд старої руської церкви. спільний їй зарівно з католицтвом,—власне виображення в вигляді процесії і короткого діалогу вьїзду Спасителя у Єрусалим на Вербний тиждень... Обряд цей виник в перші-ж віки по Різді Христовім і певно спочатку на Сході, де близина до театру виображених подій, прихильні умовини відносно вбрань для виконавців церемонії, пальмових гьльок небачаних на Заході і т. д.,—давали готовий матерьял для споруди ходів. Час появи цього «шествія на осляти» в Росії, також як і певного дійства, не може бути точно визначений. З віками до нього так привикли, з ним так зжились, що ніби вірили, що звичай цей провадиться споконвіку,—ніхто не памятав і не міг впрозуміти, хто й коли вперше запровадив його»¹⁾.

З чого-ж складався цей другий церковний звичай? Наведемо його загальні риси в той час, коли його в Москві ослыла заборона. «Патріарх приходив по молебні в Покровському соборі на лобне місце, де на деякому віддаленню стояв осел, покритий багатою дергою, а біля нього боярин з деякими слугами: коло архидьякон, читаючи Євангеліс, доходив до місця, де наводяться слова Спасителя до вчеників, патріарх посилав протоієрея з ключарем привести осля: наблизившись до нього, послані веро-

¹⁾ Веселовскій—стор. 330.

кидалися із боярним розмовами, відповідно євангельському оповіданню; потім вони вертались до патріарха, водучи за собою осли: за ними несли дяки червону та зелену сукнинну і килим, що їх патріарх постеляв на сідло. Поводи держав сам царь, що йшов звичайно пішки. Потім патріарх їхав на ослі (з часом заміненім конем) просто до Спаського мосту, держучи хрест у правниці, а в лівниці—Євангеліє; перед ним шли піддяки і співали Осанну, а попереду ходу почасти велич на особливих беньдюгах велике дерево, обвішане овочами, біли якого сиділо четверо хлопчат у білих убраннях і також виголошували Осанну. На мосту бувала зупинка: там «уготовані бывали шість верб», коло яких стояли архирейські піддяки і співали вірші євангельські». Такий нескладний в істоті обряд підляг скасуванню власне в ту пору, коли при розпочатому розвитку містерій він, може бути, легко розвинувся-б до більш розлогих розмірів... Первітний вигляд обряду поволі одмінювався і упрощувався, а за патріарха Іоакима, на московському соборі 1678 року, було зроблено розслід походження «шествія» і виявилось (кажучи словами постанови), що звичай цей «понується только благочестія ради вѣщепеносевъ»¹⁾. Цими обрядами не обмежувались драматичні елементи в старій руській церкві. До її особливостей належало теж і «так зване дійство страшного суду і захована доси церемонія умивання ніг. Про дійство страшного суду ми не маємо виразних відомостей; певно, воно становило швидче звичайний церковний обхід, де символічні рухи і жести заміняли живе слово: на помості, споруженому на внутрішньому кремлевському майдані, межі соборами, ставився образ страшного суду, до якого за тиждень до восту одправлявся хрестний хід, де брав участь царь і патріарх. Образ побожно обтирали губкою, ніби на ознаку освіження в свідомості народній пам'яті про страшний суд, читалось Євангеліє, співались особливі пісні, пристосовані до цього обряду і т. д. Глядачі сповнювали собою стоячи весь майдан, а для царя й патріарха споружались особливі помеш-

¹⁾ Старинный театр—стор. 381--2.

кання чи ложі»¹⁾. Пізніше «Сімеон Полоцький пробував запровадити деякі драматичні й поетичні елементи в придворну церковну одираву, але спроба його не могла мати успіху. В сілلابічних віршах розкладав Полоцький легенду про святого на окремі куплети, що по черезно співались в церкві «отроками», так як і в західній літургії вносились співання звісних сівільних пророкувань про Христа. Але католицькі новики Полоцького не стрінули спочуття в православному духовенстві, яке взагалі підозріло дивилось на нього»²⁾. Вказанням цих прикладів ми можемо й обмежувати характеристику драматичних елементів у православної церкви взагалі, і в старій II період — зокрема. З наведених даних ми бачимо, що фактів драмування церковних обрядів було в тій церкві зовсім мало; коли-ж до цього додати, що й звісні нам факти далеко не всі можна з певністю однести на користь українсько-православної церкви, то вражаюча бідність у ній драматичного елемента здається нам неспорною істиною. Яка-ж причина цього історичного факту? Ми вже II вказали: не ворожість духовенства до української народно-поганської творчості. Але-ж це зявляще ми бачили і на Заході, а тим часом там воно не пошкодило розвинутих багатій духовній драмі: очевидно, діло було не в одній ворожості православного духовенства до народної творчості, а ще в чомусь іншому. В чому ж власне? Одповідь на це дає автор, компетентний в церковно-православних справах: «православна східна церква інакше дивилась на церковну одираву. На II погляд, церковна служба мусить не малювати і не виображати священних подій, а тільки нагадувати про них тим, хто молиться: через те вона не припускала в церковній одираві найменшого драматизма, нічого такого, що всоложує почуття і пристає задоволення. Потім, в середні віки, на Сході цей погляд поширено було і на життя світське. Дякуючи цьому погляду не тільки світські потіхи, що розмаїтили нудне, одностонне

¹⁾ Старинный театръ. — стор. 332.

²⁾ Лѣтописи рус. лит. т. III. стор. 20.

життя людини, одкидались, вважались за річ заборонену, але навіть вільна творчість—поезія і штука ганялись і гнобились.

Россія, як вірна охоронниця поглядів своїх просвітників, цілком подіяла П погляд. Під його впливом у нас багата народня творчість поволі замирала і парешті цілком зникла. В XI та XII вв. ми ще бачимо коло князів співотворців, що щирими перстами на живих струнах прославляли князівські чесноти, виспівували славу народности, але через два-три століття творча сила уже не була здатна гідним чином виспівати волюкі події народнього життя і, маюючи, наприклад, Мамасве бойовище, оберталась по образи поетичні та по мову поетичну до старих світих слів (до Слова о полку Ігореві). Мальовнича штука обмежовувалась тільки іконописанням. Нема що казати про різні народні забавки та грици: вони цілком були одкинуті, як дійство плодослуження». — «Коли так руська церква дивилась огулом на задоволення, то зразу міло, що погляд П на народні обряди та церемонії, що просто вказували своє джерело в поганських віруваннях, — був ще строгіше». І хоч народ не сипнявся викопувати свої поганські обряди та церемонії, вриваючись часом з ними в християнські храми і роблючи там бешкет», а про-те драма в церковному вжитку на Русі не розвилася. Пивнакки, — «церковну одираву нашу в XVI та XVII вв. доведено було до цілковитого запезаду»¹⁾.

Таким чином, особливий аскетизм візантійського християнства, позичений нашою церквою, був першою причиною того, що духовна драма на Русі взагалі, на Україні зосібна, рано не розвилася. Була й друга причина, — не жонні ґрунтовна, а власне — ріжниця в мовах, на яких провадилась церковна одирава у романо-германських католиків на заході, і православних славян, а з осібна українців на сході. «Засаднича ріжниця, — каже Веселовський, — межі східною та західною церквами, що містилася

¹⁾ В. Сахаровъ. (Чтенія общ. любит. дух. просв. 1880 г. апр.)
Очерки церковныхъ „дѣтствъ“ въ древне-восточной Руси.

в зрозумілості церкво-одправної мови для православних, і в незрозумілості для католиків чужої їм латинської мови, яка природно викликала пояснення і тлумачення, виплинула на різниці долі духовного театру у обох сповідань. Там, де духовенству, з огляду на зміцнення віри, потрібно було вдаватися до драматичних обрядів, походів, хрестних ходів, де різноманітність убрань, паочне зображення подій поновляло і освіжало не-досить за-свояні з самої одправи істини, там мусила з особливою силою розвинутиись з обрядів, походів і літургії, перейнятої театральною засадою,—духовна драма, що хутко переходила від латинського тексту до цілковитого народного. Навпаки, в православній церкві, де не було konieczности в поясненні того, що так ясно казала розуму стародавня, але рідна народова мова, — поривання популяризувати церковну одправу не йшло далі трьох або чотирьох обрядів, що посяють в загальних рисах драматичну владу. Цього було цілком не досить для зародження драми в самій церкві, і коли б пізніша позика шкільної містерії не потягла за собою короткого періоду духовного руського театру, то саме його існування було б неможливе¹⁾).

Таким чином, дві причини—виключний аскетизм православної української церкви в порівнянні з західною, католицькою, та близькість народова церковної мови в порівнянні з незрозумілою для католиків латинською,—можуть цілком пояснити ко-ликий розвит драматичного елементу та брак духовної драми в нашій церкві до 17-го в. Зовсім ясно, що та духовна драма, яка розвинулась пізніше, себ-то в 17 віці, не могла бути цілком органічним наслідком найпоі церковно-літургічної справи; що вона, очевидно, виникла під впливом вишніх умовиц, але ті умовиц, як ми побачимо далі, власне й були потребою популяризації православія, релігії,—себ-то тим самим з чого почав колісь католицізм. Значить, православіс, прийнявши в сфері драми чужі католицькі впливи, тільки свідчилося на до-кільки віків су-

¹⁾ Веселовскій—стор. 326.

проти захода, — і коли побачило свою помилку, неб-то брак драми, яко форми пропаганди своїх ідей, то цю помилку спростовало зараз же.

Зазначуючи, таким побитом, вплив візантійського православія на слабій розвит руської духовної драми, ми разом з тим мусимо підкреслити і ріжницю того впливу на окремі парости руського народу—московську й українську народности. Візантійське православіє з його аскетичними тенденціями перейшло в однаковому вигляді до української й великоруської народностей: одначе сили історичні надала йому з часом різні окремінности. Великорусько-московське плімя, не вважаючи на поодинокі державні спроби завести зносини з Західною Європою, огулом було од неї одрізано.

Воно виробило собі риси відчужености і відлюдности і підозрілих відносин до всього чужоземного. Те саме відбилось і на віросповідних поглядах того плімя. Раз одержавши свої релігійні форми, яко «дійсне благочестя», з самого Цареграда, великоруси ховали його довго в повній неурюшности; і коли вони цурались чужоземних впливів у самих дрібних сферах життя, то тим паче не повинні були допускати їх в найважливішу сферу—релігійну. От через що всякі духовно-релігійні насолоди, в вигляді західної містеріальної драми, не могли знайти відгуку у великоруського духовенства. І хоча останне, як ми бачили, будучи, як і на Заході, близьким до народу і його творчості, равлось до драматичности в церковній сфері, проте лід аскетичний і повільна відчуженість зробили своє діло.

Невеличкі по кількості сліди драматичних церковних обрядів в великоруській церкві згинули, і коли б чужа духовна драма не прийшла в московщину в вигляді шкільної містерії, то дійсно парід великоруський не мав би своєї духовної драми.

Все сказане вище про ворожі впливи візантійського православія, прийнявши на увагу особливе становище великоросів за цілий ряд віків, треба, значить, передовсім віднести до історії великоруського народу і його драми.

Не зовсім так мусило бути, та й було, в українського народу. Волею фортуни йому довелось з давних-давен вступити в звязки з різними народами—спочатку з литвою, а потім полякам, і познайомитись із західною культурою. Через постійні зносини з чужоземцями наш народ у всіх сферах свого життя не став цуратись різних впливів і засвоював здобутки чужої культури. Це ми особливо бачимо в вищих українських верствах і між иншим в сфері церковних відносин. Православна церква була під однією державною стріхою з католицькою,—тому не дивно, що вплив останньої на православні, при невідчуженості українців, мусив дійсно відбутись. Незалежно від особливостей побуту, респ. західної культури, через Польщу, стали переходити і в сферу інтелектуального життя православного духовенства: з'являлась наука, література, штука і т. н. І коли такий вплив виявлявся вже і йшов шляхом несвідомим, то він мусив ще більше вирости, коли православна церква почувала себе в ньому зацікавленою. Вона почала складати опір католицьким догмам і, щоб його зробити більш удатим, приглядалась і переймала у польських католиків засоби росповсюдження їх віровчення. Одним з засобів була наука, школа, драма, і коли духовенство почуло в них, а між иншим і в останній, потребу, — то зараз перенесло їх до свого ґрунту. Уже і в цьому смислі відносини українських сфер до переймання чужих здобутків були не такими, як у великорусів. В нас по всій Україні розсинались різні школи, при новій участі народу; в московщині—треба було багато заходів уряду, щоб в смислі освітньому досягти хоч якоїсь дрібниці.

Але не тільки в цій прудчішій перейманню чужого Україна відзначалась тоді від Москви: ця її кибета не була якоюсь національною, вона впливала тільки з иншого ходу історичних обставин. До того самого прийшла згодом і великоруська народність, та й не могла не прийти,—бо людині, а тим паче народу, ніщо загально-людське не є чужим. Більш важлива для історії драми та риса української тогочасної народності і зосібна духовенства, що воно, через згадані вище причини, не бачало

особливих препоп для вияву в драматичній творчості законів нормального свого розвитку. А в чому і яка була та нормальність? Духовенство чуло потребу в доповненню своєї церковної одправи драмою на сюжети божественні в цілях утілітарних, і воно на Заході ту потребу задовольнило відповідною творчістю. У нас, як ми сказали, боронило в цій справі византійське православіє і непаглисть самої потреби через близькість для народу церковно-славянської мови.

Але, з одного боку, наше православіє не було теж саме з московським, а вдруге,—потреба могла бути задовольнена інакше, але мусила бути задовольнена в усякому разі і мусила йти шляхом нормальним. Цей же шлях містився в тому, що драма повинна була виникнути із самої одправи і, виникнувши, бути якийсь час з нею звязаною. Але цей шлях є дорога розвитку кожної західно-європейської і навіть кожної західно-славянської духовної драми. Ідучи нею, наша драма була б тільки одним кільцем у великому ланцюгу європейської драми. Чи є ж вона дійсно тим самим? Це питання в нас мало розроблено; для старих істориків нашої драми цілком не було й відповідного матеріалу, і як про нашу драму, так і про великоруську, вони казали огулом: в нас не було б духовної драми, волиб не було занесено чужої шкільної містерії. Є одначе думка, яку ми поділяємо цілком, що наша драма не ухиляється зовсім од звичайного ходу розвитку і що тим самим наближується до творів західно-європейських. Ця думка належить проф. Петрову і в пізніщі часи підтримана Ів. Франком.

Думку цю висловлено Петровим і в ранішній його роботі, присвяченій взагалі старій українській літературі ¹⁾ і в пізніщій, де він спеціально трактує про драму.

Тут він висловлюється цілком виразно ²⁾: «відносно південноруського духовного театру ми не поділяємо думки деяких наших дослідників, ніби цей театр зразу явився тут в вигляді шкіль-

¹⁾ Очерки изъ исторіи укр. літератури XVIII в.—К. 1880.

²⁾ Старинный Южно-русс. театр. К. Ст. 1882, XII, ст. 157.

них духовних драм, хоч і не змагась, що шкідлива духовна драма була тут пануючою формою. Перші спроби наслідиного духовного театру південно-руського були, на нашу думку, часто місторіальної вдачі і навіть часом присвячувались до церковної одрави». Ми розуміємо тут церковні пассії, доси виконувани в деяких церквах південної Росції. Ідея їх зьявилась ще в Греції, виразилась в так званому Никодимовому свангелії і в переробках його. Никодимове ж свангеліє в уривках, чи в цілому вигляді, звісно було як в Росції, так і на заході Європи, і мусило створити однакові по духу релігійно-обрядові зьявища, хоч і в різних формах. Вироблена відсіля на Заході форма пассій могла своїм чередом мати вплив на заснування південно-руських пассій, зміст і склад яких, одначе, позичено з джерел православних. На підставі однієї темної уваги на рукописі Київсько-михайловського монастиря, за № 1644, думають, що південно-руські пассії запроваджено, в дійсному їх вигляді, за київського митрополита Іова Бороцького на київському соборі 1629 року. В наступному 1630 році видано було у Львові «Верш съ трагедіи Христосъ пасхонъ», з трагедії Христосъ пасхонъ, приписаної св. Григорію Назіанзену і вперше виданої 1549 Габрієлем Гарція в латинському перекладі. Дії в цій містерії мало: вся она обертається біля кількох особ: Богоматері, Марії Магдалини, Свангелиста Іоанна, Іосифа, Никодима і хора, що гра тут, як і в стародавній трагедії греків, ролю важливу. Промови провадяться переважно діалогом, але багато спен обертають всю пьєсу в мелодраму, складаючись з довгих тірад одні і тіж особи. Про події поза коном сповідають вістники, що не обмежуються при тому ролям простих гошців, але відносяться з свого погляду до нереказаних подій. Слово Спасителя приводиться рідко і во змісті ближче до свангелійського тексту. Хор, що знаходить завжди слово слючуття та підбадьорювання Богоматері в її горі, яке склада один з важливіших моментів пьєси, почасти ділиться на два півхора і виконує свої партії, певно, антифонічно».

Такі данні наводяться проф. Петрових для доказу того, що і з нашою церковною одравою були звязані так, як на Заході, июнь 1907.

містеріальні вистави. Їх він зве пассіями і виводить з Никодимового євангелія. Що є тим і другим? Так зване «Никодимове євангеліє», — розуміє характеристику його д. Мирон (Франко). — дійшло до нас у двох редакціях: повній та короткій. Повна редакція — це власне механічний звід двох окремих творів, писаних різночасно і різними авторами, власне — так званих Діяній Пилатових (*Acta Pilati*) — апокріфічного оповідання про муки та смерть Ісусову, та сходини Христа в пекло (*Descensus Christi ad inferos*) — твору, приписаного в самому тексті Левкію та Харвну, сном Іосифа Богопріймця, що воскресли з мертвих по хрестній смерті Ісуса і написали на вимогання срусалимського синадріона оповідання про те, що вони бачили в пеклі під час, коли в нього зійшов Христос. Обидва ці твори написані по грецькому і довгий час існували незалежно один од другого; тільки в пізніший час вони були сполучені в одно ціле і в такому вигляді переложені на латинську мову. В грецькому тексті існують *Acta* окремо від *Descensus*'а, і це є коротка редакція, що маєсья теж в славянських перекладах з грецького. Текста *Descensus*'а окремо від *Acta* нема. В латинському перекладі, що в середні віки був дуже розповсюджений в Західній Європі та мав величезний вплив на розвиток західно-європейських літератур, короткої редакції нема, а є тільки повна, — себ то збірна редакція обох творів з зміцненням за нею з IX в. назвиськом Никодимового євангелія. Порівнюючи славянські рукописні тексти цього апокріфа з текстами грецькими та латинськими, славянські вчені прийшли до цікавого і досить несподіваного вислову, що повна редакція Никодимового євангелія, яка маєсья в славянських списках, правда, досить рідких, церковно-славянського переклада, що доходить, на думку М. Сперанського, «трохи чи не до перших віків християнства у Славян, в усякому разі до початкового періода славянської літератури» (М. Сперанскій, — *op. cit.* 58), зроблена не з грецького оригінала, а з латинського переклада цього апокріфа. Тільки пізніше її незалежно від цього переклада зроблено було переклад з грецького самих Діяній Пилатових (короткої редакції) без «Сходини в пекло», — і цей по-

реклад одержав досить велике розповсюдження у південних Славян і на Русі. Правдоподібно, що на Русі до цього текста короткої редакції апокріфа було приточено скорочене оповідання «Сходина», і таким чином виникла особлива редакція апокріфа, «змішана», по вислову М. Сперанського, — і яка не приходить ні до одного з чужоземних текстів¹⁾.

По всьому сказаному лишається тільки вяснити, чим були по змісту згадані пассії. Самі слова «пассія», «*passio*» — роблять на це ясну вказівку: вони значать муки, страждання, і — само собою зрозуміло — відносяться до Ісуса Христа. Тим самим вони відносяться і до так званнх на Заході²⁾ «Страстних видовищ», що представляли в драматичній формі важливіші моменти «останньої седмиці (тижня) в житті Спасителя, починаючи з воскресення Лазаря, чи рочистого в'їзду в Єрусалим, і кінчаючи появою Воскреслого учня і вознесенням Його на небо, чи навіть багато моментів всього Його життя, починаючи з Різдва чи Водохрещі.

Тако то «Страстне видовище», ця «пассія», ця духовна драма, на думку д. Петрова, була приточена, була злита з церковною одиравою на Україні. Встановлення її доказ подібного твердження малиб величезне значіння для історії нашої драми. Воно зановипло б проміжнну, яка одділяє народню пріхитівну драму від пітучно-шкільної, позиченої; воно б освітіло ту мзу, що безперечно панус в історії нашої драми при вясненні хода її розвитку. Твердження Петрова, разом з одкриттями та увагами Франка, власне й проливають таке світло на означену тьму: вони підносять виразно, що й наша церква зазнала й вишоувала на своєму лоні ту-ж містерію і таким-же приблизно побитом, як це було всюди в Західній Європі. Подібні ж уваги обох учених тим важливіші, що, як було давно вже завважено Франком,

¹⁾ Южно-русская пасхальная драма — Киевская Старина, 1906, июль-авг., ст. 2.

²⁾ *ibid.* стор. 20.

«історія південно-руської релігійної драми XVI—XVII вв. доси не доволі розроблена, головнио через бідність матеріяла, що до нас дійшов, а також і через те, що далеко не весь відомий матеріял опубліковано і науково оброблено»¹⁾. Як же мусимо віднести до висловленої гадки Петрова? Проти неї рішучо повстає наш шановний вчений Пав. Гн. Житецький. Він каже: «ми далеко від думки, висловленої д. Петровим, піби—«перші спроби насліовного духовного театру; південно-руського були чисто-містеряльної вдачі і т. д. До цього П. Гн. Житецький ще додає: «так власне він (це-б то Петров) думав про драму «Дійствие на страсти Христови» і т. д. По цьому наш ученый робить заклид з приводу цієї драми, щоб довести, що вона не могла бути пристосованою до нашої церкви і являється шкільною містерією. Ми готові булиб визнати всі докази шановного вченого, колиб, справді, було про що змагатись. Але ми дозволяємо собі завважити, що в д. Петрова означене «Дійствие» і не являється ілюстрацією його тези про існування української церковної драми. Д. Петров таким вважа поки що звісні нам пасії і нічого більше. І сам д. Петров назива означене «Дійствие» «шкільною драмою» (стор. 457), а коли згадує про неї, то власне тільки для того, щоб показати, як до «цих містеряльних та перекладних пасій привиті були й первітні шкільні драми кийські, що теж мали своїм предметом страждання Христові. Такі пьеси: «Дійствие на страсти Христови списанное», положени XVII віка, приписуєна Лазарю Барановичу, і «Мудрость предвѣчная, чрезъ благородныхъ Россіи младенцовъ въ училищномъ коллегіумѣ Кієво-могилянскомъ стихотворнымъ сложеніємъ явствована(шпая)ся»²⁾.

З цього видно, що сам д. Петров одрізня означене «Дійствие», яко шкільну драму, і через те й по заклидах д. Житецького теза д. Петрова лишається в силі. І як ми сказали, він в данному

¹⁾ Южно-русская пасхальная драма — Киевская Старина, 1896, июль, ст. 380.

²⁾ Ibid. стор. 468.

випадку не липається в числі одиничному: в тому-ж схиленні висловлюється пізніше й Франко. Говорючи про другий тін драми, цей вчений додає, що вона, «здається», «основюджувалась з помостів, споружених по містах в страстний в'яток, чи в самій церкві, чи з околя церковної огорожі для вистави страждання, смерті і воскресення Спасителя, і т. д.»¹⁾. Правда, автор говорить тільки «здається»,—аргументації, в вигляді конкретних фактів, у нього сливе нема; але в науці завжди одкриття починаються з гіпотези: данна ж гіпотеза, що вводить історію українського народу, яко нормального члена, в сім'ю західно-європейських народів, заслугує на повну нашу увагу.

Тим часом поки що ми зостаємось в сфері тільки однієї гіпотези: даних, що доводять її, будемо, значайно, ждати, але тепер перейдемо до систематизації матеріала, що нам залишився від тієї доби історія,—цеб то до шкільної драми.

І. Стененко.

(Далі буде).

¹⁾ Южно-русская пасхальная драма — Киевская Старина, 1896, июнь, ст. 412.

Сповідь віроучителя-сектанта.

ПЕРЕДМОВА.

«Історія моєї життя» єсть сповідь віроучителя-сектанта. Біографія П автора, Трохима Касьяновича Луценка, має велику вагу, бо він—прямий син своєї землі, і його власне життя єсть життя того люду, серед якого він жив і який, як те виявляє «Історія моєї життя», зробив його, мало не силоміць, віроучителем.

Полуденна частина Вороніжського краю ще за часів Хмельницького і Рутни заселена українцями, пайбільш з західної України. Живучи більш ніж два віка на чужині, переселенці мало втратили свого етнографічного типу, навіть у тих селах, де у перемішку з ними живуть великоруські люде. Весь склад українського побиту так одрізняється од руського, що в селі, де мирно і любовно живуть сотні років люде, здається близьких між собою народностей, не найдеться між крестьянством ні одної мішаної семьи. Однакже, черніговцеві, або полтавцеві не треба довго жити пониж вороніжськими українцями, щоб примітити велику одміну в їх звичаях. Одміну не в одежі, не в хаті, навіть не в мові, хоч мова чимало таки одхилилась до руської, а в тім, що вони думають, чим живе їх душа, яку мету життя вони вважають за найбільшу. Люде корінної України, невроку, мало живуть душею. Не те, щоб у їх зовсім не було ідеального почуття

і бажання чогось поверх хліба насущного,—воно есть, не вмерло, а тільки їм якось до цього байдуже, не це дає колір їх життя. Не можна так само сказати, що огонь народнього релігійного життя потух в корінній Україні,—він тільки холює, застигає зверху, одягається все товще да товще корою, і не видно ніде. щоб той огонь пробив де кору і виявився не то, що гарячим водометом лави, а хоч тихим світом і теплом. Ідеал життя ще не зник овсі, алеж він так зникчився, так захляв і закопавсь десь так глибоко у душі, що не світить і не гріє, і людям до його байдуже! Пережиття обрядів дохристіянської пори, що кидали поетичний колорит на релігійне життя українця, скрізь зникають, і сливе уже й зникли, і релігійно його почуття замірає, обертаючись чим далш у діло без душі, у мертвий звичай. Чим скрутніше стає жить, тим дужче усі надії, усі бажання, усі помисли повертаються до здобичи, до користі. Про рай ще не забули, алеж і рай мають добувати, шукаючи не життя по правді, а великою свічкою, поклонами й подібним. Душевної пици, як кажуть вороніжські сектанти, правду кажучи, їм і добуть як слід ніде, а надто такої, щоб пристала до народної вдачі і щоб годна була породити таку у собі цотробу, як у тому насущному хлібові, що без його й жить не можно.

Вороніжський українець, навпаки, жадно шукає правди, та тільки, шкода, поночі усі дороги здаються рівні. Проста людина перш усього їде за правдою до релігії. Наставники православної церкви не вдовольняють вороніжського українця. Річ їх адяється йому сухою і неприємною. Він пішов своєю дорогою, минаючи офіційного учителя і десь на стороні добавляючи те, чого не дає йому православна церква, що стала за для його, як він каже, казенною.

Кажуть, що од усякого прихильного до церкви і набожного руського селянина оддає старообрядцем. Так само можно сказати, що од усякого набожного вороніжського селянина українця оддає хлистовщиною, хоч меж ними правдивих хлистів зовсім небагато; да і у тих, що сами зонуть себе сектантами, хлистовське учення виявляється зовсім не так, як між сектантами

руськими. Взагалі учення, порожденне догматичним умом велкороса, не годяться для українця. Українець шука в ученні не абстрактної істини і не обряда, що служить їй символічним вираженням, а живої правди, учення, як по правді жить між людьми. Весь символізм, всю обрядність, як те виявляє «Історія моєї життя», одкинули навіть такі фанатики між хлістовськими українськими віроучителями вороніжського краю, як брат Трохима Луценка, Хведор. Після такої чистки вороніжське хлістовство мало чим одрізняється од штунди.

В українських селах Вороніжського краю не збирається молоде, парубки і дівчата, де небудь смерком на улиці, не лунають то веселі, то сумні пісні, не гуде бубон і не співа скрипка.— усюди тихо, благочестиво. Іноді хоч і почувється пісня, то не на улиці, а з хати. То співає не молоде, як на Україні, а жонаті і старі люде, поважні і благочестиві, запершпсь у хаті якого небудь набожного і певного сусіди, співають божественні псалми, або, як вони кажуть, сільми. Співаючи, а потім балакаючи про «святе», про те, які муки терпіли святі люди за правду, та споминаючи й свої гріхи, просять один у другого прощення, цілючись і гірко ридючи. Так проспівують усю ніч до білого світу і доводять себе до певимовної екстазії.

Хто почав учащать у такі беседи, той незабаром міняє свої звичаї—кидає п'янствувать, коли за ним був такий гріх, перестає бити жінку і дітей, стережеться усякої кривди, стає пишним. До церкви вони ходять, православні обряди справляють, святих чтуть. В Вороніжі на празник Митрофанія збираються тисячі прочан із широкіої округи. Як виїде з монастиря процесія з мощами угодишка, круг раки, мов розворушена ковшина, кипить і метушиться тиск народу. Над ракою, наче рій бджіл, летять сувої золотна, мотки ниток, куски сукна, хліб, гроші і всяка сільська всячина—це лепта удовиці, що біднота несе на жертву Божому угодишкови за спасення душі. Як зарябіє в очах одожиша і убрання всяких колірів, баряшенська модна шляпка, новостяні брелі, червоні спідниці і постолы, обуті на білі опучі аж до колін і переплетені навкрест чорною перевакою, зовсім як у ски-

фів на відомій вазі, то, здається, бачиш картину релігійного екстаза стародавнього віку. Одначе душевне утішення, тиху беседу про «свiate», про праведне життя на світі і все те, за яким ти прочане прийшли з далеких країв, їм дають не в монастирі, а за його стінами ті віроучителі, що прийшли сюди з клупками за плечима, тицяючись увесь свій вік із одного святого міста в друге; та ще ті «матушки», що спасаються у «скптах» під манастирською горою і в підгородній слободі Чижовці. Там жила і та матушка Марія Івановна, що про П з таким поваженням розказує в своїй автобіографії Трохим Касьянович Луценко. Слово П між тим селянським людом, що шукає правди і утішення релігії, має таку вагу й силу, і так авторітетно намує над віроученнями і віроучителями, як ні одній офіційній духовній власті і не спилось. Брата автора «Історії моєї життя» Хведора, невпинного й дикого фанатика, вона засудила на сім літ у Соловецький монастир на послухання, і той одбув наложону на його ошітємію. Таких скптів, пайбільш жіночих, чимало у південній Вороніжчині і там-то темний люд знаходить собі моральну й релігійну утіху і пораду. Може поученія тих простих і налограмотних наставників вподі отдають трохи чимсь дикарським, алеж по своїй щирій вірі і містичизму вони мають велику силу і викликають у простого серцем люда глибоке душевне порушення. Здається, можна сказати без помилки, що під таким духом релігійного і містического впливу росте і розвивається не мала частина української молоді того краю. На цім то ґрунті родяться і живуть такі учителі, як брати Луценки, про яких між людом корінної України тепер і помислити не можно.

Сімья, де родився і виріс автор «Історії моєї життя», жила в павловському уїзді вороніжської губернії, була нисьменна і дуже набожна, з релігійно-містичним колорітом, як і багато семей округлі. Такими, хоч може і з більшим почуттям, росли Трохим і старший брат його Хведір Луценки. Докори духовенства і цуквання полицією зробили їх віроучителями, а тюрма з кайданами та засліпка—мучениками за віру й правду і пророками—das ist eine alte Geschichte. «Історія моєї життя» має доволі матеріалу

для характеристики життя П автора в дитські літа, в літа ранньої молодості і перших ступнів сектанства.

Що найбільш чинило йому на цьому путі тугу і сипняло віру в правду хлїстовського учення—це учення об душевному очищенні через совокуплення з вірою з поважною і щирою людиною—«культ кохання», як невірно звали його там де-хто із інтелігентів. Цей «культ» дуже бентежив совість молодого і чистого душею піроучителя і найбільш чинив йому горе і боротьбу з самим собою. Не чуючи в собі сили одразу прийняти або одкинути той «культ», він став шукати помочи і поради у людей. По справам віри у його не було більшої людини, як матушка Марія Івановна, а вона почитала це учення за саме гідке непотрібство й роснутство. Не за що й брат його Хведір покуштував Соловків, як не за гріх по цьому ж «культу кохання». І от поруч з ним стали з одного боку матушка Марія Івановна і своя власна совість проти «культу», а з другого—брат Хведір і сектанти наступають за культ: «або прийми це учення, або ти зрадник, ти не наш».

Сама висока річ після релігії у Трохима Касьяновича була наука. Сам добре письменний, але зовсім мало освічений, він почував у науці таку велику силу, що для неї, по його мислі, немає вишну рішуть і зробить усе на світі. У її сила, у її правда. Таку ж силу й таку правду він почував і в людях науки, яких йому і бачуть мабуть не приходилось. Він нильно їх розшукував, йому потрібна була їх поміч, щоб розібрати ті страшні тайни, що гарячим залізом пекли йому душу і не давали спокоею ні в день, ні в ночі. Нарешті йому посчастлило: він найшов таких, як йому треба людей, зразу аж двох. То були Іван Омелянович Кобзарев, серетарь поліції города Павловська, пародолубець часів «Основы» і етнограф-любитель, і Борис Станіславович Познанський, тоді обиватель Павловська, добре відомий читателям «Київської Старшини», освічений знаток побиту воропїжського українця і мабуть досі чи не єдиний його етнограф. По починну д. Кобзарева і з його принуди появилася на світ «Історія моєї жизни». Кожний інтелігент здавався молодому ві-

роучителюві поспителем правди і просвіти, і справді можно сказати, що йому пощастило. Бо йому не прийшлося каятися за свою віру в інтелігента: обидва його нові знакомі були цилрі і освічені люди, які не часто трапляються і не в таких глухих закутках, як Павловське; особливо не можно сказати про д. Познанського. Це діялось у восьмидесятих роках минулого віку.

Додивляючись до того овочу, що вродило насіння, посіяне інтелігентами в голіві і в душі автора «Історії. жосі життя», треба признатися, що небагато користі дала йому комунія з інтелігентами. Правда, «культ кохання» він покинув без каяття і вороття, за те і ученіє його згубило свою цілість, сміливість, гордість і непохибну віру, а значить і силу. Перш його речі палали огнем гніва проти ворогів добра і правди і збирали круг його сотні прозелітів, навіть таких, що покинули за для його вищих наставників, і Хведора в тому числі. Тенор замість огненних річей стали холодні, реторичні поученія, вноді з коліром пантеїзма і утілітаріанізма. Вони не дошкуляли уже, як кажуть, до живця. До його ходили, як на поденщину, і слухали без жару, без душевного порушення. І справді, учення без палкої віри, без сили огню, -- чого воно стоїть. Він сам не почував, і воно не мало його вражало. Аудиторія його що день рідшала, а як вернувся із Соловків Хведір, одні по одному перейшли до його од Трохима мало не всі ученики.

Не менш вражали його і всякі домашні хазяйські аладні. Старий Касян Луценко був заможний хазяїн, і після його Хведорові да Трохимові достався добрий шматок хліба. Хведір не забарився роостратити все своє добро, ще й братові поміг зовсім знищити своє хазяйство. Та і окрім того, повипиний часто кидає хазяйство за справами віроученія, а то й зовсім переселяється із села в село за повсякчасними утисками поліції, Трохимові поневолі прийшлося роостроїть свої хазяйські діла і звести хазяйство до того, що воно перестало годувати його семью. Прийшлося жити коштом громади, коштом тих людей, що його слухали, як звав він свою паству. Це певимовно иригнітало його, як віроучителя. Він ще недавно гремів громами на понів за те,

що вони за гроши продають благодать Божу, а тепер самому припілось торгувати тією благодатію; як би він сам, то скоріше вмер би з голоду, ніж дійти до такого, як він почитає, гідкого гріха, а то за ним тяглася чимала та ще й подвійна семья. Дівчина чи молодниця, кажуть розумна й гарна людина, та ще й хорошої вроди, прибілилася до його спершу ради духовного очищення, а далі стала його жінкою і перейшла в його хату жить вкупі з законною семьею. Законна жінка тихо терпіла свою замістительку, раз що считала це діло святим, а вдруге, що та корилась їй, як би матері. Самому віроучителеві було байдуже. Поки він вірував у той «культ», він не доглядався доладу у своїй семейній справі, а як ця віра зникла, то й це діло давшло його, нагадуючи по всяк час, що його слово йде не по одній стежці з його ділом.

У цей самий драматичний час життя віроучителя мені трапилося з ним стрінутися. Це було в початку дев'яностих років в городі Павловському, де жив тоді Б. С. Познанській у власному будинкові, осторонь города, недалеко од Дону.

Буваючи у Павловському, я було ніколи не промину навістити Б. С. Якось лучилося потрапити у Павловське як раз об ярмарку. Простуючи через ярмарочний майдан до будинку Б. С. я стрів на дорозі самого хазяїна. Розговорились.

— Чи не хочете, питає він, познакоMITься з Касьяновичем? Він тут десь на ярмарку.

Касьяновича, як звичайно звали Луценка його приятелі, я вже добре знав і по «Історії моєї життя», і од д.д. Познанського і Кобзарєва, уро його і про сектанські діла; мені дуже бадалось його побачити і ближче познайомитися. Щоб не випустити з рук такої счастливої пригоди, я став присоглашати Б. С. зараз іти шукать Касьяновича по ярмарку.

— Стривайте! тоді зробимо ось як,—придумав Б. С.:—я відшукаю Касьяновича, а ви приходьте надвечір прямо на річку,—поїдем на Дні риби ловить.

Ще сонце стояло високо, як я підходив до річки. Б. С. був вже там і порався коло човна, а біля його теж клопотався,

помагаючи обряжати човен, Касьянович. Ми познайомились. Скоро налагодили човен, Б. С. сів на корму і керував, а Касьянович узяв весла, і ми почали перерізувати річку, переправляючись на той бік. Мені довелося сидіти як раз проти Касьяновича. Це був ще молодий, годів під сорок, чорнявий, середнього росту чоловік, з задуманими, глибоко занавшеними очима, і гарний з виду, чепурно одягнений у таку одежу, яку звичайно носять там заможні селяне, трохи смутний і, здається, соромливий.

Ми перепливали річку у самому шпрокому місці, як раз там, де в Дін упадає теж немала річка Осередь. Місто дуже струнке. Треба було добре налягати на весла, щоб побороти течію, так що розмовляти було ніколи,—і ми мовчали мовчки. Був чудовий іюльський вечір. Переправившись на той бік до стану рибалок, ми підмалю у їх, як кажуть, на срібні гачки, скільки треба стерлядок, попрохали зварити нам уху, до чого вони великі майстри; тим і завершили своє риболовство. Поки позбирали дровець, розвели багаття,—стало потроху смеркати, стали всі зближатися до огню, криючись од спрості, а ще більше од комарів. Наступила темна зоряна ніч, а од світу багаття здавалась ще темнішою. Бесіда спершу не зав'язувалась, балакали з рибалками то що, а кожний з нас почував, що це не те, за чим ми зібратись на берег Дона, і шукав способа вивести розмову на потрібну путь. Далі Б. С. пішов до човна, приніс відтіля цимбали і показав їх Луценкові.

— А ну те лиш, Касьяновичу.

Той узяв цимбали і почав грати, не дожидуючи, поки його почнуть припрошувати. Цимбали у тих краях такий звичайний струмент, як скрипка та бубон де небудь на Сузі. Цимбали Касьяновича були зроблені його власними руками, і під його прудкими паличками то сміялись, то бігли плакати, як того хотів музика. Незабаром пішли співи. Попереду Касьянович співав «сальми», а далі стали пригадувати старі пісні. Касьянович знав їх чимало, переплявши де-котрі у Б. С., і добре співав гарним чутким барітоном. Жалібні наші пісні, здаються,

дуже приходивсь до патурн і почуття співця. Голос лився мов з душі і поневолі закликав нас до прихильності і співчутті співцеві.

Поки ми романтикували таким побитом, поспіла уха. Ну, звичайно, по чарці та по парці—беседа ожила. Стали балакати про всячину—про пісні, про рідну старину, про літературу, про тяжку непереважну долю рідного слова, і про нелегке сучасне життя взагалі. Коротко кажучи, балакали про все, про що завжди розмовляє у нас компанія, де можна, як кажуть, побалакати по душі. Тільки про сектанське життя автора «Історії моєї життя» і його наставні ніхто не промовив ні слова. Бережно оббігали цю річ, бо почували, що вона дуже вразить віроучителя, стратившого непохитність віри в правду свого ученія.

Касьянович вступав у беседу палко, на всяку думку одкликався великим почуттям, але і великою вірою в авторитет себе-сідника. Здавалось, що те, що він добув од своїх приятелів-інтелігентів і по їх указанню з книг, лежало зверху того, що він знав зпершу, як масло на воді, не мішаючись. Нове знання не помагало йому переробити свій старий погляд на мир і на людські діла. У тому погляді він не догледів помилки, або однобочності, окрім, звичайно того «культу» і подібного. Для його виявилось тільки, що для спасенія душі і для життя у добрі і правді єсть і інші дороги, окрім небесних. Тому його навчили подвижники і мученики руської мислі, котрі, як і Шевченко, можуть, прямо дивлячись в очі правді, сказати своїй музі: «У нас нема зерна неправди за собою». Шевченка й його «Кобзаря» Касьянович добре знав, і на його погляд—то був найвисший учитель і мученик за правду й волю. Це слово «воля» давало щось таке викликаюче на прихильність до нового буття до правди, чого він не находив у Писанні. Раз поруч з старим стежкою до істини і правди проявилась нова, що кинить огнем людського життя і світить новим світом, то ця нова стала брати верх над старим, а стара, хоч він і не став считати її кривою, стала потроху заростати споршнем, без волі на то самого лонця правди.

А при такій пригоді, Касьяновичу, яко віроучителеві і людині з чуткою совістю, прамо не можно було жить, нічим було дхати.

Якось павманя Касьянович кинув слово, що йому стало жпть невмовно скрутно і що незабаром він має покинути рідні палестини і переселиться на Кавказ.

Почало вже на світ благословиться, як ми покинули беседу і розійшлись хто куди, і більш Касьяновича мені не привелось бачити.

Після тієї ночі пройшло коло десятка років. Багато утєкло за цей час води у Донові. Касьянович, як казав, скоро переселився на Кавказ і там, років з сім мабуть буде, як умер. І. О. Кобзарев, той що йому Касьянович подарував написану власною рукою автора «Історію моєї жизни», теж оддав Богові душу і цієї рукописі у його бумагах не знайшлося. У минулому році поховали в Бориса Станіславича Познанського. Обидва небіжчики бажали видати у світ цю цікаву «Історію моєї жизни» і не очинили того по цензурним обставинам. Дрюкуючи я на сторінках «України» по копії, я, адается, виконаю волю небіжчиків і обовязок, що наложила на мене сила житейскої пригоди.

Вашнович.

Історія моєї життя¹⁾.

Було зо мною так. — Начиняю од коріння моїх предків. Дідушка і бабушка мої були набожні, любили церкву. Ніколи було не дожидають давона, а преже йдуть і в сторожці дожидають, поки задзвонять до вутрені, або до вечерні. А до дому було як прийдуть із церкви, так розкажуть усе, що читалось і співалось. І ходили до його (віс) люди і вони до людей, читають і співають псалми. Дід мій Андрій—не запомию, як по батюшку, певаче Явдокимович—був і сам здорово грамотний, а баба, Ганка Максимовна, була неграмотна, та так здорово умна була. Як вочне розказувать усю бувальщину, у старі годя як було, та все таке розказує сумне та печальне, та жалосливо. А ми, маленькі, полягаєм кругом коло неї та слухаєм, та плачем. Як коли, так і вона плаче. Та ще до моїх діда Андрія і баби Ганки їздив якийсь дід здорово грамотний, і мій дід до його їздив. Він, той дід, розказував, як переснується дротами світ і будуть, каже, огненні колесниці бігать по землі і одберуться од панів люди, а потім і земля одбереться. І оце усе ізбулось. А щоб було що віділено од православної віри, так нічогісінько, а тільки їх дрявляли манахами. А батько мій, Касьян Андрієвич, і мати, Марфа Григорівна, були ще дужче набожні од баби, а з дідом однакові. Батько був здорово грамотний. Було кожний празник, або неділи, повна хата людей у нас. Батько чита, або розказує, а вони слухають, багато плачуть, а багато і так сидять. А псалом

¹⁾ Дрюкуємо не виправляючи мови. Хоч мова автора і не дуже чиста, але вона типична для Вороніжського українця. *Лит.*

дак і не співали понти, так хіба коли-неколи. Секти ніякої вони не знали, а до церкви були такі ж приліжні, як і дід та баба. А батько так знав, як і пону служити треба і в мирі почетний був. Був титарем і отаманом і два рази. зборищком і адатчищком рекрутів. Та характером був такий добрий, що було нікого і не мавас і ніяко не оскорбить. А як коли випье горілки,—у рагуші оце хто небудь купе йому, щоб ждав подушиного тому чоловіку,—дак він, як приїде до дому, а ми вже спимо до хто, дак він було так тихенько увійде, що ніхто й не почує; і матири не буде, а самъ що небудь найде на полиці, або у печі, та поєсть тихесенько, та й ляже. А з тих що ходили до його слухать читанія, дак були здорово набожні і так хороні люди і любили церкву. А одні з тих людей, що ходили слухать, дак до того дослухався, що бросив батька і матір. Один раз, у неділю, прийшов він з церкви та зараз і прийшов до його батька, та влизав на двір батька та так і ував до його в ноги, та й каже: «Спасибі і спасибі тобі, дядечку, що ти мене корми духовною пищою. Тепер ти так накормив, що на увесь вік стане!» Та як заплаче! Та впить у ноги та й каже: «Ходім, дядечку, з цього миру; мені Господь як одкрив сьогодні у церкві, дак погубивши мир». Та все плаче, та все плаче. А батько і каже: «Колти тобі Бог одкрив, дак і йди, куди тебе Бог управе, а мені нічого не звістно, да у мене жінка й дітки, я не піду. Спасись і тут можно, все рамно, ти як знаєш».—Дак він раз ще ував у ноги батьку, та поцілував батька. «Прощай, каже. дядечку, тепер ти не побачиш мене більше на цім світі!» Обидва заплакали. Та як пішов він, дак уже більше і не бачили, а батько остався і впить так же ходили до його люди слухать. А цього він нікому не казав про чоловіка, тільки нам, та й приказав, щоб нікому не казали.

Нас було у батька три сини: я, Трохим, був середній, а старший Хведор, а менший Стефан, та дві сестри. Мені як стало десять років, дак я над хлопцями роспоряжався над такими, як я, та над меншими. Оце було наберу їх шайку, та поведу у ліс верстів за п'ять, або за сім, та жолудів збірять,

юнь. 1907.

4

або так чого првать, та все було розказую їм, що казала мені баба. або батько, та все тако сумно та жалістиво, а вони було слухають, та де які аж плачуть. А відтіля вже як ідем, так я їм розказую що небудь страшне, а ідем уже пізно. І я кажу їм, щоб вони молилися, а то, кажу, нас або вовк, або відьма, або лукавий зустріне, а вони, було, моляться та плачуть. А як прийдем до дому, аж тут матері шукають та лають мене і мого батька, бо позаводив дітей.—Та було зроблю церкву, а сам по-вом, да служу обідню, а вони моляться. А старший брат було все з батьком на полі, або що роблять. А менший ще дуже малий був. А як став я парубком, так усе розказував хлопцям казки гарні та ту бувальщину, що баба казала мені, а вони було слухають та просять мене, щоб казав що небудь гарне. А як оженився я, так став учитися грамоті, пікуди з двора не ходив, тільки до церкви. А старший брат преже мене оженився та узяв жінку собі здорово не під моду. Вона таки і на самому ділі була пехорона по характеру. Один раз, ще тільки перенічали їх і після свадьби стала вона вимітати сину, а я, дівер П, такий рад їй, що так і хожу за нею. Ото вона виміта сину, а я стою біля неї та балакаю. А собака наш ідець у сину. А вона як крикнеть: «Пішов, анахтемський собака!» А я, як почув, так так дубом водосса і стало: та й думаю: що яка ж гарна та молода, та як же погано каже, та й розказав батьку і матері. Вони так і посужніли. «Оце вона, кажуть, така буде погана». Оце ми на П і стали придивлятися, і вона на самому ділі оказалась дурнувата да сердята. Брат перво таки трохи заступався за неї, а потім зачав П учить. А вона не слуха і не поніма його умного слова, і він почав П бить та наказувать. А у мене жінка хоч може трошки і не по мені, та умна та смирна, так родителі нас стали дужче любить.

Оце в 1872 році мене записали на службу, а брат мій менший умер у тому-ж році.

Старший син мого батька, Хведор, надумав йти у Вороніж Богу молитися, та й прийшов відтіля наче трошки ізмінтим, як був: став якось дужче набожний. Потім пішов у нечери бі-

логорські того ж таки року, да й напав там у печерах того діда Ягора, що розказував про його одні чоловік пашої ж слободи, із котрим знався мій брат старший по набожності. Оце він йому той дід так поправився, що він його привів до дому та посадив за стіл. А він як зачав балакати, той дід Ягор, а ми всі слухася. А брат прихилився до мене та каже: «Оце, братіку, такий дід, як ходили апостоли по землі, дак такий і це». А він справді балакає так, що ми ніколи не чули — якось з горячністю та здорово. Оце я нові став слухать і все наше семейство слухають. а брат дужче усіх слуха та плаче, та радується. А потім зачали люди йти до нас — хто послухати, а хто подивитися, та так що повна хата людей у нас. Та й сказали пону. Ніч прийшов до нас та узяв того діда, повів до отамана, та там щось йому показали і розпитали та й пустили. А він уп'ять прийшов до нас почувать та усю ніч пробалакав. А ми, все сімейство наше, немаче переминилось, слухаючи його слова, та його привітаємо, як рідного батька. І він у нас пожив три дні, та й уишов не знаю куди, і ми всі його просили, щоб ще прийшов, а брат мій саме дужче просив.

Потім ще раз якось прийшов та побалакав.

А потім, одні чоловік наш, той що ходив з братом моім у Вороніж, зачав читать акафіст Спасителю, а ми всі постановились молитися, а брат як зачав плакати та молитися так здорово, що усіх аж полякав. Батько сказав йому, щоб він вишов із хати плакати, щоб людей не соблазняв. От він вишов, а батько каже мені: «Піди, спнок, де він є, а то щоб він поганого чого не зробив». Я вишов. А він із-за соломки вишов та до мене, та як ухватив мене за шийку, та щось таке проговорив, що я й не поняв, та як заплаче! А я як затрусивсь так здорово, що із реду так не трусився і не бачив, щоб хто так трусився. Як би він не піддержав мене на руках, тоб упав на землю, так як припадонні падають. Та тоді як зачав плакати так здорово, що усіх своїх поперелякував, по вреду од сліз не чувствовав, а так наче що й в добрі, як плакав, і серце немаче ароматами нативалось, і я уже не бачив у собі кінця слізам, так що я нять

часів плакав, не одхлинуючи. А жінка та мати, та сестра и дещо усе уговарювали мене, щоб не плакав. Я їм нічого не одвічав, а тільки утирав сльози, та очищав ніс, поки аж перестав плакати. Було діло оце у вечері, часів у десять. От переночували: дід той Ягор пішов од нас не знаю куди, а ми всі його просили ще приходити, і він обіцявся. А ми як остались, дак наче усі попереміняті, а брат мій, Хведор, дак так перемінився, що нічого не став робити, а все тільки читас псалтирь та акафисти, так що во три дні не одходив од стола, усе читав та плакав і не їв і не пив усі три дні, а коли й сім.

От прийшов увільно до нас той дід і став розказувати увільно так же, та все нагадує про тайну, щоб на тайні побесідувати. Він і тоді нагадував, та не так ясно, а тепер яснїше. Оце пішов він на тайну з братовою жінкою, а послі ще якісь дві ходили, чужі нам. А потім і моя жінка пішла, і я ходив. Він мені нічого не сказав. Я розказав йому гріхи, а він тільки сказав: «Молись Богу». А невістка моя, що ходила на тайну до діда, розказала батьку: «як ходила на тайну з дідом, він, каже, зо мною грішив, та і каже, що це святе діло, тільки прийми з вірою, так ти прямо у царство підеш». Батько, як почув, да у плач: «Це, каже, анцихрист нас читас». А брат Хведор зачав його уговарювати: «Ти, каже нічого не понімаєш, це святе діло він робе, у його илють свята і він до його прикасається, дак і той святий буде». А моя жінка нічого не казала поганого об йому: «Він, каже, тільки примір дає нам, що ми так грішимо». А я і сираваді повірив так. А невістка у нас була дурнота: вона, кажемо, набрехала, не—святий чоловік. А потім з тих двох жінок, що ходили на тайну, одна розказала багато людям. «що він каже: це святе діло, та і підніма, каже, подол, щоб гріх ізробити зо мною. Я, каже, пасилу вирвалася». Оце люди усі так і забалакали. А дід, як почув, що про його здорово забалакали, та ворани до світа і пішов од нас. А брат мій Хведор ще дужче став читати та молитися, та поститися. Я було скажу йому: «Чом ти не хазяйствуєш? Оце ж мене беруть у службу, а менший брат умер, а ти сам осталися батька й матір кормити, та

і не хочеш нічого робить. Хляба ж молишься, дак нічого і не робить?» А він мені й каже: «Ти й не думай, щоб я ще кормив батька та матір». А я кажу: «А як же, хто ж їх буде кормить? ажеж вони нас кормили і Богу молились, і пам, як Богу молишься, дак щоб нікого й не кормить». А він було мені і каже: — «Ти роби мочкп, а я за тебе піду у службу, а ти будеш дома кормить батька та матір. Та вірь, каже, мені, що так буде, як я кажу».

Оце було я ізрадуюсь, що мені не йти у службу, та уже нічого і не заставляю його робить, а все сам роблю.

Оце ж у початку 1873-го року прийшов той дід за три дні до того, як мене везти у службу; що прийшли кос які люди: з ним прийшов чоловік самий умілий на всю слободу, Шля Веспльєвич Павлушенко, та сів біля діда бік з боком, та і каже на діда: — «Розкажіть нам, отець Ягор, як нам на світі жить, недостойним?» — А він нам каже: — «Оце, хлопці, вам гори і вода — пийте, коли жаждунці у вас душі правди Божої». От пробесідували пошти до світа, попрощались, та й пішли. А ми переночували, дід раненько устав, та й пішов собі, не знаю куди. А брат мій і каже: — «Благословіть тату, випроводить діда хоч за слободу». Батько і каже: — «Ну, тож випроводь, та не далеко». От він і пішов, а ми його ждем. Він що казав, що на службу убіраться за мене. Оце уже і розвіднілося, а його немає. Уже і спідать пора — немає. Батько послав його жінку до того чоловіка, що у нас був учора розумний. От вона прийшла відділа та й каже: «Заходив до нас з тим чоловіком, Ягором дідом, та і пішли од нас. Й, каже, випроводив їх аж до Скарба (так називають гору), і Хведор сказав, що я дальше випровожу».

Оце ми ждемо його до вечора і в ночі — нема його і на другий день, і на третій. Мене везуть 13-го генваря на службу, а його немає. Тоді я догадався, що він мене обманював, що піду у службу, каже, за тебе. Як стали уже випровожать мене з двора, я, як подивився на хазяйство, що скотина рече, не ївши, і все сумно стало. І як захав уже піджакать. А батько й мати со-

бі ще дужче: «На кого ж ти нас, кажуть, спиночок, покидаєш!» І пошті всі люди плачуть, дивившись на наше сімейство.

От мене повезли та й забрали 17-го генваря. Через тиждень приїхав до мене батько і жінка. «Що, кажу, нема Хведора?»— «Нема, кажуть! Тепер він мабуть не приїде». От погостили та й поїхали, поплакавши, до дому. От через дві неділі приїхали уп'ять та привезли і Хведора. Я як глянув на його, аж він такий, як мертвий: непаче у заперті був цілий год. Поздоровавсь зо мною, а я й кажу: «Чого-ж ти не пішов за мене на службу?»— «Бог, каже, не пустив мене. Та я і тепер, каже, піду. Просп, каже, батька, щоб перемінить тебе. Я і тепер переміню. Будеш просить начальства—ти усе равно». Я став батька просить, а він і каже: «Ні, спноч, служи, коли Бог тобі благословив, а то ти присягав, а тепер треба присягу ломать. Колиб ти ще не умер за те, що зміниш закон. Нехай він хазяйствує, а як бросе, то я і сам як небудь проживу. Тепер служба недонга, як Бог дасть, тебе дождуся: А може і він буде хазяйствонать». Я заплакав, та й кажу: «Ну, воля ваша, тату! як лучше, так і робить». От вони погостились, та й поїхали до дому, а жінка зосталась зо мною у городі Острогожському, і ми там були з нею, аж поки не погнали з Острогожського. Я там обучавсь у лизерті (?) службі усе літо. Батько, або мати було приїдуть до мене да й кажуть: «нічого, каже, наш Хведор не робе, тільки усе ходє по слободі спивать та читать».

От першого чи що сентября мене вибрали на Кавказь, да й погнали на вокзал Євдаковський. У Євдакові ми почували. От у ранці всі рекрута зобрались до волості получать кормові гроші, а жінка тамошня Євдаковська ходє помеж нами та й нитас: «до тут Трохви Луценко?» А я кажу: «а на що тобі?»— «Іди, каже вона, тебе брат кличе».— «А де він?»— «У карцині, каже, сидить». Мене морозом так і осипало. А прихожу до присінок, а писарь каже: «Чого тобі треба?» Я кажу: «Кажуть, мій брат тут чи що у карцині».— «Як його зовуть?»— «Хведор Луценко».— «Да, ость.»— «Пустить же, пожалуста, я подивлюсь на його. От я уложу, аж вони сидят аж три чоловіки: два наших—Хведор та ще один та

той дід, що у нас був. Дивлюсь, вони ще не журяться: я і кажу: «За що це нас?» А вони кажуть: «ради Христа». Я зачав їх непать, а брат і каже: «Ти на себе дивись, а об мені не журись. Я знаю, що роблю». Я кажу: «ну, діло ваше». Попроцався і дав брату руб грошей.

Оце на другий день нас отиправили машпною аж у Ростов, а потім на Кавказ і там приділили мене у полк. Послав до дому письмо. Оце ж ускорі получаю з дому письмо і пишуть, що брат твій сидить у острозі, а ми, батько та мати кажуть у письми, тільки-тільки що ходим. Затого повалялись з печалі, що нас було три сини, а тепер ні одного. Оце я прочитав, протираючи сльози. От через скільки время присилають уяцьє письмо з дому: «Батько, кажуть, твій умер, а брата заслали на поселеніє. Тепер мати уже пишеть: «я, снюок, буду клопотать, щоб возвратили тебе з служби до дому». Я наче сам і обрадовався, що до дому піду, та жалко мені стало батька і домашнього положенія. Я як прочитав письмо, то пішов на ротний двір, та уже наплакався скільки душі угодно. Я вже так і надумався до дому йти із служби, коли зачала і служба мене прельщать. Привели до нас у роту некрутів чоловік двадцять, а в нашім у роті старі салдати так плохі по службі. От ротний командир і каже фітьфебелю, щоб назначив учителей рекрутам із старих салдат. Він назначив. Оце вони учать день і два, і три. Ротний командир прийшов, подививсь, як вони обучають, і зачав їх лаять, що вони не так обучають. До фітьфебеля: «Ти на что, каже, назначив таких дураков для обучения рекрутов?» А він каже: «Ваше Благородіє, нету лутших. Это самі лутші». Оце і зачали балакать ротний командир з фітьфебелем, кого назначить учить некрутов. Фітьфебель і каже: «Луценка можно назначить» — мене б оце. А ротний командир каже: «він молодий». А мені тільки другий рік наступив, як я на службі. «Дарма, каже, що молодий, він може». — «Ну, іспробуй», каже ротний командир. От ми проходим ротою із учення, а фітьфебель і каже: «Ну, Луценко, тобі обучають некрутов, послі обіда начинай, а я по-смотрю». От я і начал. Він посмотрів, тай каже: «Ну, Луценко,

тобі бути учителем». А я кажу: «Я, Михайло Осипович, сам рекрут ще». — «Нічого, ти, брат, молодчина». — «Рад старатися, кажу, Михайло Осипович!» Оце я зачав учити. Фітьфебелю і ротиному командирю поправився дуже, а салдатам старим уже і не правилось, що молодий, кажуть, да ранній. А некрути дак казали: ви наш, кажуть, не учитель, а рідний батько.

Оце мені служба дуже стала гарна. Тільки раз баталіонний командир прийшов поспотріть на некрутів, та й замітив, що у того пугвичка обірвалась, а в того сіртук розірваний. От він і пита мене: «Какая твоя обязанность первая к некрутам?» Я йому показав. «А, так ти знаєш, та не хочеш исполнить!» та як зачав мене бить по голові, та добре побив. От я рекрутів увів після учення у казарму та й питаю: «Що, кажу, баталіонний командир за що бив мене, чи я виноват?» — «Ні, кажуть, дялінька, мп. Ви нам приказували, щоб ми попришивали і позанимали усе, та ми не сполнили.» — «Ну, дак од цього разу щоб не було так, а то я вас ще дужче буду бить.» — «Ні, кажуть, дялінька, не будем!» і після того стали ще дужче мене любити, коли бачат, що я за їх терплю. От через кілька время прийшов унйять баталіонний командир, та й приказав іскомандувать «на караул ружья» другому учителю, дальше од мене. Той скомандуван, а він дивиться, аж приціл ружья одільний од груді. Він пита учителя того: «почему приціл оділено од груді, разві так нужно?» — «Точно так», каже йому учитель. А баталіонний і сам не зна, як його треба. Нічого не сказав тому учителю, та відійшов до мене та й каже: «Ну-ка, скомандувай «на караул». Я скомандуван, а він дивиться, аж приціл ружья до грудой торкається. Він і пита мене: «Разві приціл ружья должен чувствовать груді?» Я кажу: «Точно так, слегка должен чувствовать.» — «Ти разві читав устав?» — «Читав, кажу, і хорошо знаю». Він тоді призвав того учителя, та й каже: «смотри, як должно «на караул» держать ружье, а ти мені ври!» Та як зачав його лаять. Та каже: «смотри, слушай Луценка, как учит некрутов, он все понимает, а ты мерзавец». І тоді уже начав мене любити і баталіонний командир. І мені служба ще получчала.

От у 1875-му году наш баталіон четвертий потвали у Грузію для схормируванія сорокової дивізії. Дорогою ротний артельщик потеряв гроші казенні. От один день ми днювочку робили у одному місті над річкою. Оце вранні прийшов ротний командир, та й каже фітьфебелю: «Вистроювай роту на линію!» Оце встроїли роту. Він и каже: «ну, ребятам, вибирайте артельщика, а этого іскіньте, он потеряв казенні деньги. Та вибирайте не такого дурака, как это, а то всі будете отвічатъ, а этого я задам, каже, ув арестауські ротні. Он цегодній, монешник». От салдати і стали помежду собою балакати: когоб, кажуть, вибрати». Оце я слухав, хтось з правого хланку як закричить: «Луценко буде артельщиком—я б оце. А мене так і похолопуло скрізь. От слухаю, другий і третій кричать: «Луценко буде!» Потім всі закричали: «Луценко!» Оце ротний командир і каже: «Виступай вперед, Луценко». От я вийшов. От ротний командир и каже «Ну, Луценко, иди, приймай от этого артельщика все, что есть, да стотри ти, не будь такий. как это, а то, брат, казна із тобою не пошуте». От я прийняв усе, а той старий артельщик і каже: «от, брат, біда! ув арестанти треба йти, не знаю за віщо. Хіба б ротному командиру нельзя пожаліть, я б йому гроші отдав, которі загубив». А я і кажу: «то ж, брат, тут ротний командир не виноват, не казна. Може б він і покрити, дак йому самому треба отвічатъ». А тут де які кажуть «дак він-же отдасть гроші».—«Дак щож, ше отдасть? Це ж так, як і ружье, або порох, його нельзя замістити».—А може воно і не так, дак хто його знасть, як може його і можно покрити, дак вони ж пані, не дуже люблять нашого брата». Його скинули, а мене наставили.

Оце мені служба ще получчала. От ми дійшли до Грузії, там схормирували наши полки і пригнали ше рекрутів до нас у полк. Треба упнять обучати. От раз ротний командир мене перелякав. Вистроїв роту, та і каже: «Ну, ребятам, вибирайте артельщика, а Луценку іскіньте!» Я так і обмер, потому що я знаю, що той артельщик, що гроші загубив, пішов під суд, так я думав, колиб чого і на мене не наказали. Коли слухаю, аж

ротний командир каже: «Смотріть, реб'ята, я ізміню Луценку не для того, щоб він не годився. Он на все хорош, та нікому рекрут обучать, а он хорошо можуть. Артільником хто небудь можеть, лишь би хороший чоловік». От вони і вибрали, а мене приставили до рекрутів за старшого. Я зачав обучать. Мені вовсі гарно стало. Ротний і баталіонний командири любили мене. От один раз вивели на смотрі полковнику рекрутів усього полка. Виставили їх по-ротно. Полковник прийшов, посмотрів. Потом поставили їх у сомкнуту колону. Полковник і каже: «Хто харапо може командувать із учителей, виходь уперед командувать». Ніхто не виходе, бояться, щоб не ошибтись. А мій баталіонний командир і каже: «Луценко, каже, господин полковник, може хорошо командувать». Він і кричить: «Луценко, вперед!» Я вискочив. — «Командувай по ціліярному маршу (sic), пошириошно, на ширношну дистанцію, на плечо, шагом марш!» Я прокомандував. Потом обернув колону і увьять назад прокомандував. А ротний командир так і біга коло мене—рад, що заставив полковник його ротні учителя командувать полком, та й мені підказує: «Смотри, Луценко, вот интерес, ми командуем полком, смотри не ошибись». Оце я прокомандував все, що нужно було, потом пошли у казарми. Ротний командир не нахвалиться мною; «Не я, каже, буду, щоб не призив тебе старшим ундір-офпценом». Оце моя служба пішла уперед—честь і слава. А із дому письма шлють, що клопочим, каже, тебе додому. Оце як надумаю про дом і про все домашне, дак так печаль оступить душу, що аж заплачу гірко. От мені один раз приснився сон. Наче я йшов до дому, а мати стрілася ізо мною. Я і кажу їй: «Оце я уже до дому йду, мамо. А вона і каже мені: Ні, каже, сплюк, ти ще не прийдеш до дому, а через два округи прийдеш. Оце я як став думать, які це два округи, та вже через півгоду присплялось: Прийшов дід до мене старий та білий, та й каже: «Ти чого думаєш, які це два округи? Це два годи. От тих пів, як придіввся ти у полк як пройде два годи, так і підеш до дому». Я з такою радістю проспавсь, що наче вже я дома. Так мене

сон увірив, що вже непременно пійду до-дому. От дождав того времени, що два годн пройшло, я і пішов до дому,—прійшла бомага.

Оце ж як припішов до дому, тут у хазяйстві багато кой чого порозорялось. Я все посправляв. Тут мені вже розказали про брата Хведора, як він займався ученням. Усе, кажуть, ходе по слободі, хто покличе, та все співа, та чита книги, та із жінками чужими грїх робе. Каже жінкам, що це святе діло, а вони де які і вірять йому. А де які, каже, пособлазнялись, та пішли, кажуть, до попа та і розказали попу. От він зараз і призвав його до дому, та і каже: «Как ти, Хведор, смієшь настаавлять людей? Я настирь і то не хожу так, а ти што такос?»—«А я ваш помощник буду. Вам же ніколи ходить настаавлять людей, за багатством, що надралн із людей; ви, батюшка, як «господи помилуй» скажете кому небудь, так і давай руб серебром, а я дурно, ради Христа скажу, от мене і кличуть добрі люди. А за вас я зумію сказать людям слово, а може ще й лучше». — А він каже, розсердивши уже: «Как ти смієшь так поступать зо мною? Я на окаяніи в апостола, мені это вручено настаавлять людей! А ти как смієшь развратничать. Ты должен мене слухать, я на это учився. Я, когда обличаюсь на службу, то той же Спаситель». А Хведор каже: «Далеко купому до зайца, так тобі до Спасителя, або до апостолів рівняться. Вони нігарки не курили і табаку не нюхали, і горілки не опивались, і людей не драли, так як ви дерете».—«А ти знаєшь, свиня, какой за табак грїх?»—«Я, каже, не знаю, який там грїх, а тільки там спінається: «смотри, чоловіче, на образ святой—будешь, чоловіче, і сам ти такой». Дак, каже, скільки не дивився, дак нева не одного святого, написанного з трубкою, або із табакеркою. А як чорт написаний, так і з трубкою. Оце і до вас як би прийшов, а у вас би у хаті ладанець би розкурений, да лампадик засвічений перед иконою, а ви б сиділи за столом та евангелію читали, от би я і повірив, що апостол. А то, бач, у вас за столом, замість евангелії, куча табаку насплана, а святини шнонам накурли диму, що і самому дихать нікуди».—Оце він,

каже, як розсердивсь, да як ударе по шиї кулаком Хведора. «Вон, каже, свиня, з хати! Прийшов наставлять і мене? Не поставишь! Я тебя в Сибір задам! Я тобі покажу, як наставлять людей!» А Хведор одвернувся, та каже на пона: «Бач, каже, як хреститься, дак у тебе рука коротка, не стас і до лоба, а як биться, дак бач яка довга, бодай вона тобі одсохла. Хйба благословенна рука бьється? Ти ж казав, я апостол!» І там у пона у хоромах був і отаман і два старика, слухали оце все да нічого і не кажуть. Він на отамана як крикнеть: «Бери його, сякого-такого, та веди у карцію! Я дам стрясу, його задам!» А отаман доводився двоюродний дядько Хведору. Він і каже дядьку: «Випусти мене із карції, хоч пока на твоїх руках». Він випустив, а Хведор і каже: «Ну, що дядьку, чи ти бачив, як там було у пона?»—«А тож, каже, не бачив! Хйба можно так пону казати, як ти казав».—«Ну, дарма, що б не казав, за тея-ж буду отвічати. Ти хйба все бачив, що там ни було?»—«Стало бити що бачив».—«Ну, щож ти бачив, як мене піи ударив?»—«Ні, каже, не бачив».—«А бодай же тобі повплазлив! Ти ж казав—я люблю правду. Це ж правда, що він мене бив». Та й каже Хведор, повернувся до людей, що там були: «Що, каже, дивіться, бач яка правда! Оттака вона скрізь по всьому мру! Та що хочете, щоб гарно жить було, коли ви один одного їсте!» Оце хто посміянься, що він балака, а хто і справді розібрав, так і скаже. Оце поспидів він у карції. А потім батько пішов туди у ратушу, та і каже: «що він, господа старики, вам зробив, мій син. що ви його держите у заперті?»—«А ти кажуть, і не знаєш, що він зробив? Ти ж батько, ти ж должен його учить, щоб він так не робив».—«Я, каже, і себе іще не навчив, не то його».—«Та ти ж, каже, його родив на світ, от ти і должен його учить».—«Да це-то, каже, не дво, що батько спна родив. Так і звір і скотина родить, а оце ливо, як би син та батька родив». Вони так усі і закричали: «Бач, кажуть, дивіться—і він одурів. Ну, тепер, кажуть, тобі його не бачить, його заплють на Сибір». Оце батько попрощавсь із сином, да й пішов до-дому. Та як ліг, кажуть, на печи, та все плаче, та все плаче. А мати і пита

Його, «чого це ти, старий, так плачеш? — Чого? каже. Хмба ти не бачиш, що вже посліднього сина у нас одняли. Той умер, а того узяли у службу, а цього зашлють на Сібір. Кажав, каже, ніц, що дам страсу, а його задам». Оце як почувла мати і сестра і жітки, та як давай голосить, дак аж сумно скрізь стало. Оце ж його повезли у Острогжске, та й посадили у в острог. Тож, кажуть, як ти зострів, його везли у тюрму.

Оце батько да мати поїхали уп'ять ув Острогжське. Тоді їздили до тебе, а тепер до його. Наче другий салдат. Оце, каже, як приїдем до тюрми, та вже наплачемось, наплачемось. Коли таки упустять у тюрму хоч подивитися, а коли дак і не пустять. Та як приїдуть було до дому—це вже жінка моя більше розказувала—дак батько як піде скотипі давати, а воно холодно, та скрізь сніг, а він старий та откида сніг, та так плаче, що аж лопата і груди мокрі од сліз. «Бодай вам, каже, так на тім світі було жпть, як мені тепер без дітей горювать, що ви пооднімали моїх спночків». Я собі було приїду до його да ще дужче плачу. Оце ж почувли, що осудили його на поселення, дак батько ходе по хаті та стогне, та руки ломе. «Це ж не піп, це анцихрист! Одняв у мене посліднього спночка. А мати собі криком кричить: «Мої ж спночки, мої діточки! На що ж ви нас покидали!» І ми всі голосим. Сестра його каліка, сама на собі волосся ірве та плаче: «Мої братіки, мої голубчики! Хто ж мене тепер, нещастну буде годувать!» Та неонаходили люде, та уговорюють нас да і самі плачуть. Оце кос як утихомпрились, припродали його, жінку і дитинку із ним, та й стали тим тільки трошки радуваться, що тебе, кажуть, возвратять із служби до-дому. Та й зачали ото хлопотать, щоб завернуть тебе із служби. А батько із печалі захворав та й вовсі недужать став. Раз у мельниці батько молот та нікого не було із завізчиків, а мельниця своя була. От на ківші як вицало, а він ухватив мішок да й не підніме. От вискочив він із мельниці, щоб ізвернуть вовсі. Не звернетъ, та упав на ворот та й плаче. А зпть ішов по дорозі та й побачив, що мельниця біга, наче порожня, та кричить: «Тату, що таке?» А батько й слова не промовить за слізами, тільки захмув

рукою: «Йди сюда!» Він догадався, та бігом до мельниці прибіг, аж вона порожня меле, аж як камінь не розірве. А батько упав на воріт да плаче і не одхлипне. Оце зять ізвернув мельницю, а батько ухватив його за шпю, та як данай плакати: «Мої спочки, мої помішники! На що ж ви мене на старість покинули!» А зять уговорював, уговорював, та й сам зачав плакати, та прийшов до нас до-дому, та розказує про батька та плаче, а ми собі. Оце мені все розказали про все. А батько, каже, тоді ускорі і умер.

Оце я год поджив дома; тут війна турецька. Мене погнали уньять, і знову почали плакати мої домашні. А брата і нечуть. Ні письма не присила, нічого. От мене, дав Бог, у Вороніжі оставили, у запасному баталіоні; там мене позначили баталіонним кантинарристом(?). Служба мені дуже гарна була. Коли слухаю, приносять мені письмо, із дому прийшло. Я взяв і почав читати. Коли не брат написав. Кланяється мені. «Мене вже, каже, Бог возвратив до-дому. Прийшов у батькову хату». Я тут ізлякався і зрадувався, що с тепер хазяїн дома. Він тепер, думаю, уже бросив те діло. Оце й мати кланяється: «Мені тепер, синку, каже, слава Богу: у нас хазяїн есть».

От прийхав і до мене у Вороніж. Ми погостпились. Я обрадовався, що с тепер хазяїн дома. Коли чутка прийшла мені у Вороніж богомольцями, що він, каже, і тепер так займається ученням, як і тоді. А я переказую йому: нуцай оставить безумія, а то я, як прийду додому,—саздацьким словом балакаю,—дак я його колом із двора прогоню.

От раз зайшли до мене той дід Ягор, що брата пзбив (совратив), та другий із нпм той, що на ссильці був із нпм. наної таки слюбди, і дві жінки із нпми, незнакомі мені. Впкликали мене із казарми, поздоровались ізо мною. А я не дуже обращаю впкликанія на Іх, по совість моя запретила що небудь сказати Ім вопреки. А тільки покачав головою та подумав: як би взяв палігу, та зачав би ворочати, щоб не таскалися із жпнками та не соблазняли людей! а Ім сказав: «Мені некогда з вами гово-

рить». Оце й вони догадалися, що я їх не дуже приймаю,—вони і пішли не знаю куди.

От і в другий раз прийшов брат до мене у Вороніж і привів з собою одного мужика нашої ж слободи, та три жінки богучарського уїзду, та московка одна з ними. Найшли мене на квартирі. Я був там із жінкою своєю, вона біля мене жила. От я їх прийняв як слід, напоїв часи і нагодував. Вони кажуть, що прийшли помолитися у Вороніж. Ото ми і забалакалися. Він, брат мій, і каже: «Тут, каже, єсть матушка, ти не був у ній?» Я кажу: «Ні, я не був, а чуть—чув, що єсть. Ну, а яка вона?» А брат і каже: «То, царень, матушка спражня. Вона святої живні, вона прозорлива». — «А як же вона живе?» — «Та так. Вона і прежде сорок років страптовала, а тепер оне построїлася, та набрала черничок до себе та сирот, та й живуть собі. До нї странники ходять, вона прийма їх, нос і корме, і розказує, що зна. Там, царень, така, що уже видко, що свята. Ходім, каже, коли хочеш, от і подивився».

— «Ну, ходім.

От ми увечері, перед вечернею, пішли всі, скільки нас було. Прийшли. А вона убірається до вечерні, а нам сказала: «А ви подождіте мене!»—вона з руських москалів. От ми посідали уті у хаті, та й зачали балакати про духовну живні. Я вже дивлюсь на їх, на своїх гостей, як на духовних. От одна, сама любміна брату мосму, і зачала балакати ізо мною, да так бойко та сміло, та все наче хвалиться. Мені це не правиться, що вона хвалиться. Я й кажу їй: «наче то, сестра, дуже хвалиться». — «То воно так здається тобі, я не хвалюсь, а я кажу правду». — «Та хоч і правду, дак нехай люди про твою правду побалакають». — «А почом вони знатимуть, як не розказати?» А я і кажу: «Та ви ж уперед трошки сказали, що нами Бог відаєть, Він кому схочеть, то і відкриє нас, а кому закрийть, а тепер сами откриваетесь». — «Да ти, каже, дуже умний» — «Да вже ж це умніший од нас». — «Ні, в тебе дуже багацько плотського ума». — «Та вже, як такі духовні, як ви, так і я духовний такий». Вона як закрасніється: «Це, каже, в тобі біс балака». А

я кажу: «гляди, то він дома». А брат каже: «Це тернуг, він тебе підгостре. Ну, каже, годі нам так балакати, а то скоро матушка прийде. Хіба ми прийшли сюди спорить». Коли гульк, аж іде матушка із вечерні. Тільки що в хату, та й каже: «у, пончи пожари у Вороніжі». А та жінка, що я спорив: «Де, де, каже, матушка, пожар?» А я догадався, що вона прозорлива, дак узнала, що ми спорили—оце ж той і пожар.—«Да він уже втих, кажу, слава Богу».—«Ну, слава Богу». А брат і каже: «Бач ти духовна, да не поняла якпй пожар, а він простий салдат да розібрав».—«Ну, тож, він умнійший, у його багато салдатського ума».

Оце нам матушка давай розказувать, як спасатся: «Любіть, каже, друг друга, не обіжайте нікого, помогайте сиротам, удовам, немощням, не сквернословіть нікого, даже і скотини; у цости, під іраздники, від п'ятниці і середн не грішіть із жінками, повинуйтеся начальству і духовник пастирям, ходіть всігда в церкву, припімайте тайни христові, як можно почаще, читайте життя святих, моліться Богу більше у ночі. Іще багато розказувала про святих життя, як вони жили та трудилися, ради царства і правди, і розказала мені, коли і як грішив і до що гарне зробив. За гарне похвалила, а за погане наказувала, да все наизгод. Більше мені казала, і ту Дарью, що я із нею спорив, обличала за гордость і тим всім повиказувала тайні діла. І я слухав її дуже усердно, та гарно мені так було, що наче я на вадусі тоді був. А брат Хведор де слухасть, а де і своє підставить. А вона його не слуха, а пероказує його сюна так, що він не знає, що їй і отвітити, зараз і замовкне. От побалакали ми, потім попрощались і пішли до мене на квартиру всі. Дорогою я і кажу: «Оце спражня матушка! як гарно все розказує; вона, мабуть, всі діла наші баче». Хведор каже:—«А тож, думашь, не баче». А она Оларка, що зо мною спорила, потихеньку каже йому: «Чого вона така наче горда та сердита. Ти ж її хвалив, ти ж казав, що вона двадцять годів матірью духовною уже, а мені вона здається, як що не ошлябаюсь, дак і дочкою духовною не годиться, не то матірью».—«Та, тепер то так. Це вона спорти-

лась. Її возніс дуже старець Йосип, що в Задопському. Вона, як прийшла до його, а він побесідовав з нею, та і сказав: «Де це ти взялася, я двадцять літ тут живу, так не бачив іще такої жінчини, як оце. Тебе Бог сподобив»,—та й іще кос що казав їй. Оце вона дивиться, що він її хвалить, та й возгордилась. А то її там у Богучарі матір'ю називають».—«Ну, я б, кажу, не назвав. То, мабуть, такі її називають, що нічого не розуміють». —«Та це в тобі солдацька кров балака. Воно і ти, як розумиш цю жпизнь, так ти так не будеш балакати». От ми прийшли на квартиру до мене, я зачав читати Хведорине життя, а вони слухають, бачу, з усердям. Як дійшло, як Федора страдала та терпіла, так вони так і заливаються сльозами. Одна з тих богучарських жінок так так плаче, що аж я злякався. Дужче, чим батька або матір заховала.

Оце я розпитав у брата, як там мати та сестра. «Та як ти, кажу, хазяйствуєш? Я, кажу, чув, про тебе, що ти тин же занімаєшся, що й тоді». А він каже: «А ти не всякому слуху вір'. — «Дак вони ж кажуть, що правда». — «А коли не повіряться, що я соблюдаю твоє хазяйство, то я й брону, та піду ухать туди, на Кавказ. Моя жінка там, а її не взяв для того, що, може, я тут ненужний, дак я ухать піду туди». А я кажу: «Ні, ти вже, пожалуста, не кидай, хоч ноки я виїду із служби, а то хтож тих сирот буде доглядати—матір стару та сестру маліку».—«Мене то не пдерже! Їх Бог прокормить і без мене. А це як би я знав, що ти обертишся на путь-истину і будеш із нами, дак може б і не пішов».—«Та вже-ж, як воно діло гарне наше, так хіба ж я одстану од вас».—«Ну, прощай же! служи тут не тільки царю, а і Богу».—«Та вже-ж, кажу, треба стараться».

(Далі буде).

О библейско-агадическомъ элементѣ въ повѣстяхъ и сказаніяхъ начальной русской лѣтописи.¹⁾

4. Сказаніе о Владимірѣ и Рогнѣдѣ.

Сказаніе это распадается на три самостоятельныхъ разсказа: 1) о сватовствѣ и насильственной женитьбѣ Владиміра на Рогнѣдѣ, 2) о неудавшемся покушеніи Рогнѣды, переименованной въ Гориславу, на жизнь Владиміра, и 3) о нежеланіи Рогнѣды вступить, по предложенію Владиміра, въ новое супружество съ кѣмъ-либо изъ его вельможъ и о принятіи ею монашества подъ именемъ Анастасіи.

Первый разсказъ помѣщенъ въ Лаврентьевской лѣтописи подъ 980 г. Тотъ же разсказъ въ нѣскольکو распространенной редакціи, въ соединеніи со вторымъ разсказомъ, читается въ томъ же лѣтописномъ сводѣ подъ 1128 годомъ. Третій же разсказъ имѣется въ Тверской лѣтописи.

Были и есть еще писатели, которые все означенное сказаніе принимаютъ за чистую монету, за повѣданіе о дѣйствительно случившихся, реальныхъ событіяхъ. Большинство же послѣдователей относятъ нашу повѣсть къ числу поэтическихъ преданій, доставшихся лѣтописцу въ письменной формѣ, или же перешедшихъ въ лѣтопись изъ дружинныхъ, или народныхъ пѣсенъ¹⁾.

Я же съ своей стороны постараюсь доказать, что трактруемая повѣсть не болѣе, какъ вымыселъ, сочиненіе, книжная переработка матеріала, *заимствованнаго изъ еврейской письменности*.

Чтобы убѣдиться въ этомъ, необходимо рассмотреть каждую изъ трехъ составныхъ частей нашего сказанія порознь.

¹⁾ Див. № 4.

²⁾ Ся. Бестужева-Рюмина: «О составѣ Русск. Лѣтописей», I, стр. 41.

а) *Первый рассказ.*

Для наглядности приведу объ его редакціи en regard.

Лаврент. Лѣтон. ноябрь 980 г.

Тамъ же ноябрь 1124 г.

Приде Володимиръ съ Варяги Поугороду, и рече посадникомъ Ярополчимъ: «идѣте къ брату моему и рѣшѣте ему: Володимиръ ти идетъ на тя, пристранвайся противу битися». И сѣде в Новѣгородѣ. И посла ко Рогъволоду Полотъску, глаголи: «хочю пояти дщерь твою сообъ женѣ». Онъ же рече дщери своей: «хочени ли за Володимера? Она же рече: «но хочю розути робичича (вар. Володимера), но Ярополка хочю». Бѣ бо Рогъволодъ пришель изъ заморья, имяше власть свою въ Полотъскѣ, а Турн Туровѣ, отъ негоже и Туровци прозвашася. И придоша отроки Володимерови, и повѣдоша ему всю рѣчь Рогъвѣдину, дщери Рогъволодѣ, князя Полотъскаго; Володимиръ же собра вон мнози, Варяги и Словени, Чюдь и Кривичи и поиде на Рогъволода. В сеже время (хотяху) Рогъвѣдъ вести за Ярополка, и приде Володимеръ на Полотескѣ, и уби Рогъволода и сыни его два, его и дщерь его поя женѣ, и поиде на Ярополка.

О сихъ же Всеславичихъ сице есть, яко сказана вѣдущи преже: яко Роговолоду держашю и владѣющю и княжаню Полотъскую землю, а Володимеру суню Новѣгородѣ, дѣтску суню еще и погану, и бѣ у него (уи его) Добрыни воевода, и храборъ и вярдеиъ мужъ; и съ посла къ Роговолоду и проси у него дщере (его) за Володимера. Онъ же рече дщери своей: «хочени ли за Володимера?» Она же рече: «не хочю розути робичича, но Ярополка хочю; бѣ бо Роговолодъ пришель изъ заморья, имяше власть свою Полтескѣ. Слышашъ же Володимеръ, разгнѣвася о той рѣчи, оже рече: «не хочю и за робичича»: пожалиси Добрыни и исполниси ярости, и поехъ на вон (и) ирста на Полтоскѣ и побѣдиста Роговолода. Рогъволодъ же вѣбже в городъ, и приступивъше к городу, и княина городъ, и самого (княин Роговолода) яна, и жену его и дщере его; и Добрыни поноси езу и дщери его, вяркъ ей робичича, и повелѣ Володимеру быти съ вон передъ отцель ея и матерья. Потомъ отца ея уби, а саму вон женѣ, и нарекоша ей имя Герислава; и роди Пяслава.

Предварительно указанія источника, откуда приведенный рассказ почерпнутъ, предствоятъ исправити несомнѣнно вчерпанный его текстъ посредствомъ удаленія изъ него, очевидно, излишнихъ и затрудняющихъ смыслъ фразъ и отдѣльныхъ словъ и дополненія его словами и выраженіями, по ошибкѣ въ текстъ

пропущеннымп,—а это достигается просто перестановкою послѣднихъ съ одного какого-либо даннаго мѣста на другое.

Съ цѣлію эмендаціи текста, я остановлюсь сперва на записи 980 г. и прежде всего на подозрительномъ предложеніи: «*Бѣ бо Рогволодъ пришесть изъ моря, имяше власть свою въ Полоцьскъ, а Туры Туровъ, отъ него же и Туровци прозвашася*».

Выраженіе: «Бѣ бо Рогволодъ пришесть изъ моря» старинными историками понималось буквально,—въ смыслѣ пришествія Рогволода изъ-за моря варяжскаго,—изъ Скандинавіи.

Такъ, Татищевъ замѣтилъ, что «Рогволодъ былъ изъ Варяжескихъ князей, пришедшихъ съ *Рюрикомъ*»¹⁾. Но Карамзинъ находилъ это замѣчаніе несогласнымъ съ точнымъ смысломъ свидѣтельства лѣтописца, что Рогволодъ *самъ* прибылъ изъ-за моря²⁾; отъ себя же историографъ высказалъ предположеніе, что Рогволодъ пришелъ въ Полоцкую область, «вѣроятно, для того, чтобы служить великому князю Россійскому, и получить отъ него въ удѣлъ сію область». Погодинъ тоже считалъ неподлежащимъ сомнѣнію, что Рогволодъ, не смотря на его славянское имя, былъ рода варяжскаго, «чистымъ норманомъ», пришедшимъ, дѣйствительно, изъ-за моря *при Святославѣ*³⁾.

Нѣкоторые же изъ новѣйшихъ изслѣдователей усматриваютъ въ лѣтописномъ извѣстіи о приходѣ Рогволода и, за одно съ нимъ, князя Тура изъ-за моря подтвержденіе мысли о тенденціозномъ характерѣ легенды о сватовствѣ Владиміра, пущенной въ оборотъ въ первую четверть XII в., въ разгаръ борьбы полоцкихъ князей съ кievскими. «Къ XII в., пишетъ покойный проф. П. В. Голубовскій, окончательно сложилось преданіе о признаніи изъ-за моря братьевъ Рюрика, Синеуса и Трувора. Легенда объясняетъ фактъ зависимости Новгорода, Смоленска, Бѣлоозера отъ кiev-

¹⁾ Исторія Россійская, кн. II, стр. 57.

²⁾ Истор. Госуд. Рос. I, прил. 381.

³⁾ Лекціи и изслѣдованія, III, стр. 100 и passim.

скихъ князей. Подчиненіе Полоцкой области основывали на родствѣ Изяслава съ Владиміромъ. Въ противовѣсъ этому, въ Полоцкѣ, выставляется преданіе о нѣкогда бывшей самостоятельности его, о своей собственной династии, которая точно также основана норманскими князьями, равными по достоинству съ Рюрикомъ и его братьями¹⁾.

Но шаткость этого объясненія, полагаю сама собою очевидна. Невозможно допустить, чтобы, для обоснованія самостоятельности Полоцкой земли и ея независимости отъ киевскихъ князей, выставлялся когда бы то ни было такой уже чрезвычайно слабый доводъ, какъ пришествіе Рюгволода изъ-за моря, тогда какъ всякому понятно, что, если Рюгволодъ при Святославѣ пришелъ, хотя бы и изъ Скандавіи, въ Полоцкую область, не заносивъ съ собою и не бывъ призванъ на княженіе самими Полоцкими, то онъ могъ владѣть этою областію отнюдь не въ качествѣ независимаго князя, родоначальника самостоятельной княжеской династии, а развѣ только по милости самодержца всей Руси, киевскаго великаго князя, какъ одинъ изъ подручныхъ, подчиненныхъ послѣднему «мужей». Притомъ же, самая повѣсть о призваніи сѣверными славяно-финскими племенами норманскихъ князей не только не содержитъ свидѣтельствъ о дѣйствительномъ, историческомъ событіи, но не заключаетъ въ себѣ и элемента народнаго преданія, являясь лишь домысломъ книжника, а именно, какъ я постараюсь доказать въ дальнѣйшемъ изложеніи моей работы, передѣлкою разсказа, заимствованнаго изъ вышеупомянутой еврейской книги подъ заглавіемъ: «Софоръ га-ишаръ» (книга правдой). Если же въ дѣйствительности не существовало вовсе самой народнои традиціи о призваніи Рюрика съ братьями изъ за моря, то въ Полоцкой области и не представлялось никакого повода сочинять, въ противовѣсъ этой сказкѣ, небывальщину о заморскомъ происхожденіи князя Рюгволода.

¹⁾ «Нѣсколько соображеній къ вопросу о князѣ Турѣ». «Кіевск. Старина», за 1891 годъ, октябрь, стр. 67.

Миѣ представляется поэтому, что въ данномъ мѣстѣ ларчикъ просто открывается,—что въ первоначальномъ подлинникѣ стояло: «бѣ бо Рогволодъ имаше власть свою въ Полоцкѣ»—и только. Слові же: «*пришель изъ заморья*» отиѣчены были нѣсколькими строками выше на поляхъ рукописи, въ видѣ варианта къ началу сегмента: «Въ лѣто 6488. Приде Володѣмиръ съ Варяги Поугороду»,—какъ поясненіе, что Владиміръ возвратился съ варягами *изъ заморья*, куда онъ бѣжалъ въ 977 г., убоившись своего брата Ярополка. Но, по оплошности переписчиковъ, выраженіе «*пришель изъ заморья*» переставлено было съ полей въ самый текстъ и отнесено ошибочно къ Рогволоду. Достоверность моея коньектуры доказывается Псковскою 2-ю Лѣтописью, гдѣ прямо значится: «Въ лѣто 6488. Приде Володѣмиръ *изъ заморья* къ Новгороду и приведе съ собою множество варягъ»¹⁾).

Что же касается упоминанія въ нашемъ разсказѣ о князѣ Турѣ въ связи съ полоцкимъ княземъ Рогволодомъ, то П. В. Голубовскій въ вышеуказанной своей статьѣ справедливо спрашиваетъ: «причемъ здѣсь Туръ?» На этотъ вопросъ профессоръ отвѣчаетъ такъ: «Споръ между полоцкими и кievскими князьями, говорить онъ, велось, главнымъ образомъ, по вопросу о границахъ. Область племени Дреговичей, разорванная на двѣ части, была яблокомъ раздора. Природной грани не было. И вотъ, въ Полоцкѣ и выдвигается преданіе о давней связи области Дреговичей съ областью полоцкой; связь династическая: Рогволодъ и Туръ—друзья-товарищи, а можетъ быть, и братья».

Не ограничиваясь этимъ объясненіемъ, авторъ счелъ нужнымъ разыскать самую основу Полоцкаго преданія.

Призывая на помощь данныя мивологіи, антропологіи, этнографіи, археологіи и лингвистики, онъ выставилъ рядъ положеній, изъ которыхъ наиболѣе существенныя заключаются въ томъ, что въ первобытныя времена Дреговичи, какъ и вообще славяне, а равно и другія вѣтви арийскаго племени, поклонялись быку, а

¹⁾ П. С. Р. I., т. V, стр. 2.

на высшей ступени своего религіознаго развитія—Ярилу, богу сладострастія, олицетворяемому въ образѣ *фаллос'а*,—что для обозначенія понятій *быкъ*, *волъ* существуетъ у всѣхъ индо-германцевъ одно общее слово: слав. *туръ*, литов. *tauras*, др.-нѣмец. *stior*, готск. *stiurs*;—даже, что въ области поселенія дреговичей съ незапамятныхъ временъ происходить культурный обменъ между финно-угорскими и славянскимъ и литовскимъ племенами, и что финно-угры, наравнѣ съ славянами и литовцами, воздавали божескія почести *фаллос'у*, который на т. н. алтаискомъ языкѣ, донинѣ существующемъ въ территоріи, занятой когда-то угорскимъ племенемъ *Меря*, назывался *муромъ*, а вѣсть съ тѣмъ поклонялись и дикому быку, обозначавшемуся земствовавшимъ, повидному, у индо-германцевъ словомъ *tarw*, *tarwo*.

На основаніи всѣхъ этихъ предпосылокъ проф. П. В. Голубовскій пришелъ къ выводу, что культъ Ярила и Тура является тождественнымъ, что князь Туръ—патронимическій (или эпитетическій) герой, которымъ, по необходимости, воспользовались въ Полоцкѣ для политическихъ цѣлей, и что городъ Туровъ, получилъ свое названіе или отъ имени зѣбры тура, какъ расположенный въ мѣстности, изобиловавшей этимъ животнымъ, или же тутъ могло совершаться поклоненіе быку—*туру* и *фаллос'у* подъ тѣмъ же именемъ.

«Мы нисколько не были бы пораженч, прибавляетъ авторъ, еслибы и нашъ *Кий* оказался *фаллос'омъ*»¹⁾.

Съ своей же стороны позволяю себѣ замѣтить, что авторъ не пожелать вовсе считаться съ нѣкоторыми свѣдѣніями, указанными большею частію въ цитированной имъ же статьѣ проф. Н. О. Сумцова²⁾: «Туръ въ народной словесности», а именно о томъ, что, во 1-хъ, слово «туръ», въ смыслѣ быка, волы, существуетъ не только въ индо-германскихъ, но и семитическихъ

¹⁾ Указ. статья, стр. 80.

²⁾ См. журналъ: Кіевск. Старина за 1887 г. № 1.

языкактъ: въ еврейскомъ—*шоръ*, въ сирійскомъ—*шара*, въ арабскомъ—*шавръ*, въ арамейско-халдейскомъ—*шоръ* или *шора* (пронзносятся: *шоръ*, *шорра*); во 2-хъ, что въ русской письменности эпитетъ *волъ* употребляется для означенія понятій непреоборимой силы и храбрости: «буй-туръ Всеволодъ»¹⁾, «храборъ бо бѣ (князь Романъ Галицкій), яко и туръ»²⁾,—въ каковомъ смыслѣ тотъ же эпитетъ находимъ, кстаті сказати, еще въ Пятюкипжін: «крѣвость его (Іосифа), какъ первороднаго вола, и роги его, какъ роги буйвола»³⁾; въ 3-хъ, что употребленіе личныхъ именъ людей по животнымъ встрѣчается у всѣхъ почти народовъ въ языческую эпоху и сохранилось, какъ переживаніе, и до настоящаго времени у сербовъ и болгаръ и, надо прибавить также, у евреевъ, у которыхъ обычны имена: левъ, олень, медвѣдь, волкъ.

Если же принять во вниманіе всѣ эти данныя, то необходимо признать, что имя князя Тура само по себѣ нимало не подтверждаетъ вывода о существованіи у дреговичей поклоненія племенному божеству Туру (Прилу-фалтосѹ тожѣ) и вмѣстѣ съ тѣмъ ничуть не оправдываетъ догадокъ, касательно исторической основы полоцкаго преданія о туровскомъ князѣ.

Дѣло, однако, не въ томъ, основательны ли, и въ какой мѣрѣ, соображенія проф. Голубовскаго и другихъ изслѣдователей, занимавшихся вопросомъ о сказанномъ князѣ, а о томъ, что, по моему мнѣнію, вообще никакого такого вопроса даже и ставить нельзя, потому, что ни самого князя Тура, ни преданія о немъ вовсе никогда не существовало. И дѣйствительно, всѣ домыслы ученыхъ по сему предмету опираются на немногія слова Повѣсти временныхъ лѣтъ: «а Туры (въ) Туронѣ, отъ него же и туровци прозвашася». Но вѣдь ясно ясно, что здѣсь нѣтъ даже и намекъ на князя, но имени Туръ, а рѣчь идетъ о цѣломъ племенѣ, называвшемся собственно турами, или, вѣрнѣе, тырами,

1) Слово о полку Игоревѣ.

2) Плат. Лѣт., изд. 1871 г., стр. 480.

3) Второзак., 33, 17.

но, по городу Турову, получившемъ названіе Туровцевъ, подобно тому какъ поляне по Киеву именовались киянами, а славяне по Новгороду—Новгородцами. Такимъ образомъ обсуждаемые слова, какъ непмѣющія рѣшительно ничего общаго съ преданіемъ о Рогволодѣ и Рогитѣдѣ, являются совершенно неумѣстною вставкою въ текстъ, отъ которой поэтому послѣдній и долженъ быть очищенъ. А что они вставлены сюда неслучайно перенесенными, доказывается тѣмъ, что въ болѣе пространной редакціи нашего разсказа, помѣщенной въ Лаврентьевскомъ сборникѣ подъ 1128 годомъ, нѣтъ и помину о турахъ. Настоящее же мѣсто означеннымъ словамъ—на одной изъ первыхъ страницъ начальной лѣтописи, въ описаніи расселенія славяно-русскихъ племенъ по областямъ, гдѣ сказано: «также и ти словѣне пришедо и сѣдоша по Дибру и нарекошася поляне..., а друзии сѣдоша на Ирнестю и Двиною и нарекошася дреговичи; инии сѣдоша на Двиѣ и нарекошася полочане, рѣчки ради, иже втечетъ въ Двину, имяемъ Полота, отъ сего прозвашася Полочане»¹⁾. Вотъ здѣсь-то, въ подлинной лѣтописи, послѣ реченія «Полочане» неслучайно и стояла: «а Туры въ Туровѣ, отъ него-же и Турови прозвашася». Но перенесчикъ Лаврентьевскаго свода эти слова пропустилъ, а внослѣдствіи, спохватившись, вставилъ некстати въ нашъ разсказъ о Рогволодѣ, вслѣдъ за сочетаніемъ: «взяше власть свою въ Полотскѣ». А такъ какъ эта приписка оказалась не имѣющею ровно никакого отношенія къ передаваемому событію, то составители позднѣйшихъ лѣтописныхъ сборниковъ, чтобы какъ-нибудь ее осмыслить, подвергли ее видоизмѣненіямъ и переправкамъ. Такъ, редакторъ или переписчикъ Архангелогородскаго лѣтописца *поправилъ*: «а братъ его (Рогволода) Туры имяше Туровъ», опустивъ вовсе слова: «отъ него же Турови прозвашася». Составитель же лѣтописи по списку Софійскому Великаго Новграда, напечатанной Академіею Наукъ въ 1795 г., пошелъ еще дальше: онъ исключилъ вовсе слово Туры или Туры

¹⁾ Лавр. лѣтопись, изд. 1872 г., стр. 5.

и написа.ть просто: «вмѣ бо (Рогволодъ) власть свою Полтескѣ и Туровѣ».

Мнѣ предстоитъ теперь отмѣтить еще одно лишнее слово, подлежащее исключенію изъ текста трактуемаго разсказа, а также нѣсколько пропущенныхъ въ немъ словъ, занесенныхъ переписчикомъ въ другое, довольно далеко отстоящее, сказаніе Повѣсти временныхъ лѣтъ.

Лишнимъ представляется глаголь «розутн» въ сочетаніи: «она же (Рогнѣдъ) рече: не хочу розутн робичича, но Ярополка хочу». Что это реченіе не принадлежитъ подлинному тексту, а вставлено позднѣйшими переписчиками, явствуетъ уже изъ того, что въ Хлѣбниковскомъ спискѣ лѣтописи было сперва написано: *розутн*, но потомъ исправлено: *ити м*¹⁾, а на такую переправку обладатель означеннаго списка могъ рѣшиться развѣ только на основаніи сличенія съ какимъ-нибудь, не дошедшимъ къ намъ, древнимъ спискомъ, либо потому, что онъ лично находилъ сказанное слово въ данномъ мѣстѣ несоответственнымъ по тѣмъ или инымъ соображеніямъ. И на самомъ дѣлѣ оно стоитъ здѣсь совсѣмъ не кстати. Указываютъ на существовавшій въ старину и сохранившійся отчасти и понинѣ обрядъ разуванія новобрачною своего мужа, символически выражающій собою взглядъ на женщину, какъ на рабыню. Но, отмѣчая это, извѣстный намъ историкъ-юристъ, проф. В. П. Сергѣевичъ, считаетъ однако, несомнѣннымъ, что къ X в., къ коему относится свидѣтельство лѣтописи о сватовствѣ Владиміра за Рогнѣдою, въ княжескихъ и боярскихъ семьяхъ жены не были не только рабынями, но и слугами²⁾. Поэтому нѣтъ основанія предпологать, что уничижительный для женщины обрядъ практиковался обязательно и при совершеніи браковъ князей и бояръ; притомъ же, и въ одномъ древне-русскомъ письменномъ памятникѣ, кромѣ разсматриваемой лѣтописной повѣсти, нѣтъ прямого свидѣтельства о такомъ свадебномъ обрядѣ.

¹⁾ Лѣт. по Ипат. списку, изд. 1871 г., стр. 50, въ прилѣ.

²⁾ Лекція и изслѣд. по ист. рус. права, 1883 г., стр. 483.

Для полнаго, однако, убѣжденія въ томъ, что интересующее насъ слово здѣсь интерполировано, я укажу, откуда собственно оно пошло сюда.

Подъ 985 г. въ Лаврентьевскомъ сборникѣ помѣщено извѣстіе, существенное содержаніе котораго исчерпывается сообщеніемъ, что Владиміръ, вмѣстѣ съ своимъ дядею Добрынемъ, пошелъ воевать низовыхъ или волжскихъ болгаръ, побѣдилъ ихъ и заключилъ съ ними миръ. Но дѣтонисъ, говоритъ Д. П. Пловайскій¹⁾, украшаетъ болгарскій походъ слѣдующимъ преданіемъ: «Добрыня, осмотрѣвъ илѣнныхъ болгаръ и увидавъ на нихъ сапоги, сказалъ Владиміру: «иѣтъ, эти не будутъ давать намъ дань, ищемъ лучше лапотниковъ». Украшаютъ ли, дѣйствительно, приведенныя подробности болгарскій походъ—это дѣло вкуса, но что онѣ, по существу, представляютъ собою сплошную несообразность, противъ этого, кажется, трудно спорить. Прежде всего невѣроятна самое участіе Добрыни въ походѣ на болгаръ. Вѣдь у Владиміра былъ воевода прозваніемъ Волчій хвостъ, посланный въ 984 г. на Радимичей, надъ которыми онъ и одержалъ блестящую побѣду. Допустимо ли, чтобы въ слѣдующемъ же году Владиміръ, пренебрегая услугами отличившагося полководца, потревожилъ для участія въ болгарскомъ походѣ своего стараго дядю, бывшаго въ то время посадникомъ въ Новгородѣ, — тогда какъ всѣ предъидущіе свои походы: на ляховъ, вятичей, ятвяговъ, а равно и послѣдующіе: на Корсунь и Хорватовъ, Владиміръ совершалъ всегда самъ, безъ содѣлствія того или другаго воеводы.

Затѣмъ, что касается рѣчи Добрыни, обращенной къ Владиміру, то, по объясненію С. М. Соловьева, въ ней выразился столѣтній опытъ. «Русскіе князья, говоритъ историкъ, успѣли наложить дань, привести въ зависимость только тѣ племена, и славянскіе, и финскіе, которыя жили въ простотѣ первоначальнаго быта, разрозненныя, бѣдныя, что выражается названіемъ лапотниковъ; изъ народовъ же болѣе образованныхъ, составившихъ болѣе крѣпкія общественныя тѣла, богатыхъ промышлен-

¹⁾ Ист. Россіи, изд. 1876 г., I, стр. 64.

постію, не удалось покорить ни одного»¹⁾). Но, при всемъ пітѣ къ памяти достославнаго дѣателя науки, нельзя не признать, что онъ на сей разъ слишкомъ увлекся, усвоивъ преданію смыслъ, котораго оно ни въ какомъ случаѣ имѣть не можетъ, ибо именно «столтѣннй опытъ» показываетъ, что Русь, если не покоряла, то неоднократно побѣждала и заставляла платить себѣ дань грековъ, хазаръ, дунайскихъ болгаръ и другихъ народовъ, не смотря на то, что всѣ они, безъ сомнѣннй, ходили въ сапогахъ и далеко не были лапотниками даже въ переносномъ значеннй—бѣдными, разрозненными племенами.

Дѣлю же въ томъ, что, какъ не существовало вовсе преданнй о князѣ Турѣ, такъ не было на свѣтѣ и преданнй, «украинающаго» болгарскій походъ Владимира, а предъ нами только наборъ безсвязныхъ словъ, перенесенныхъ сюда изъ разныхъ уголковъ лѣтописнаго свода. Такъ, слова: «съ Добрынею, уемъ своимъ» переставлены сюда изъ записи подъ 980 годомъ. Профессоръ А. М. Лобода, посвятившій одну изъ лучшихъ главъ своего изслѣдованнй русскнхъ былинъ о сватовствѣ сказаннямъ и былинамъ о сватовствѣ Владимира-князя, обратилъ вниманнй на то, что означенная записъ вовсе не упоминаетъ о Добрынѣ, что, однако, не выжется съ другими извѣстными о немъ данными²⁾. Между тѣмъ съ увѣренностію можно утверждать, что первоначальное ея чтеннй было таково: «Володимеръ же собра вои многи... и поиде съ Добрынею, уемъ своимъ, на Роголода», но впоследствии подчеркнутыя мною слова были опущены здѣсь и представлены къ извѣстнй о болгарскомъ походѣ.

Далѣе, слова: «и суть вси въ сапозѣхъ», вмѣстѣ съ помѣщенными въ разсказѣ подъ 980 годомъ и обсужденными мною выше словами «розутн», принимая оное не въ качествѣ неопредѣленнаго наклоненнй, а какъ причастнй страдательное множ. числа, относятся къ извѣстнй подъ 945 г. о воинѣ Игоря съ

1) Ист. Росснй, изд. 1857 г., I, стр. 188—9.

2) См. А. М. Лобода: «Русскнй былиннй о сватовствѣ» Кнѣвъ, 1904 г., стр. 244.

Древлянамъ: «В се же лѣто рекоша дружина Игоревн: отроци Свѣнелжи похѣдѣли суть оружьемъ и порты, а мы назн»¹⁾. Приставивъ сюда означенныя слова, получимъ подлинное чтеніе: «рекоша дружина Игоревн: отроци Свѣнелжи похѣдѣли суть порты (гlossa: оружьемъ) и суть вси в самозлѣзъ (недостаетъ glossm: на коннѣхъ), а мы назн и разумн (Архангелогородскій лѣтописецъ прибавляетъ: не конны и не оружны); поиди, княже, съ нами в дань»... Смысль этого мѣста, такимъ образомъ, какъ нельзя болѣе ясно: для воина одежда—его оружіе, сапоги—его конь; быть нагимъ и босымъ означаетъ, иносказательно, быть лишенымъ того и другого.

Наконецъ, слова лѣтописнаго преданія о болгарскомъ походѣ: «рече Добрыня Володимеру: съглядахъ колодникъ..., смѣ данн намъ не даяти, поидемъ искати лапотниковъ»²⁾ относятся къ извѣстію о походѣ Игоря же на древлянъ. Въ лавретьевскомъ спискѣ это извѣстіе передано кратко: «иде Игорь на древляны и побѣднвѣ я, и возложи на ня дань больши Олгови». Но въ Никоновскомъ и нѣкоторыхъ другихъ позднихъ спискахъ за смѣ слѣдуетъ еще: «И бѣ у него воевода именемъ Свѣнделдъ и премучи Углецы, и вложи на нихъ Игорь дань, и вдасть Свентельду»³⁾... Здѣсь-то, вѣроятно, въ подлинникѣ и значилось, что Свентельдъ, тайно высмотрѣвъ *древлянъ*, выдѣлывающихъ колоды, убѣдился, что они до того истощены, что на полученіе отъ нихъ болшей дани уже нельзя рассчитывать, почему онъ и совѣтовать Игорю поискать дани хотя бы отъ *Улицей*, плетущихъ лапти,—при чемъ прозвѣща: колодники и лапотники употреблены въ насмѣшку, подобно тому, какъ воевода Святополка Владимировича корилъ Новгородцевъ, называя ихъ плотниками: «о, вы плотники суще». Но такъ какъ вся эта рѣчь очутилась ошибочно въ преданія о болгарскомъ походѣ Владимира, гдѣ фигурируетъ, также по ошибкѣ, Добрыня, то сиречь

¹⁾ Лавр. лѣтоп., стр. 53.

²⁾ Лавретьевск. лѣтоп., стр. 82.

³⁾ См. Бестужева-Рюмина: О составѣ рус. лѣтоп. Прилож., ст. 10.

щикамъ лѣтописныхъ сборниковъ ничего не оставалось дѣлать, какъ приписать рѣчь всецѣло сему послѣднему,—явленіе, весьма обыкновенное въ Древней лѣтописи, страдающей невообразною перепутанностію событій, именъ, лицъ и датъ.

На этомъ я окончилъ кропотливую работу по очисткѣ текста нашей повѣсти о Роговолодѣ по редакціи подъ 980 г. и приступаю за снѣмъ къ означенію источниковъ, откуда она заимствована¹⁾.

Такимъ источникомъ слѣдуетъ, полагаю, признать помѣщенный въ упомянутой выше еврейской книгѣ «*Сепферъ Іаляръ*», а также въ книгѣ *Іосифона* или *Іосифа Горіоніда* (псевдо-Іосифа) рассказъ, содержаніе котораго, вкратцѣ, слѣдующее:

«Въ тѣ дни былъ въ странѣ Китимъ (Іаіуѣѣ), въ городѣ Фуцимѣ, человекъ, по имени Уцу. Онъ умеръ, не имѣвъ сына, а оставивъ только единственную дочь Янію, равной которой, по красотѣ и уму, не было во всемъ свѣтѣ. Видѣвшіе ее люди Анніаса, царя Африканскаго, расхваливали ее предъ своимъ царемъ. И послалъ тогда Анніасъ къ жителямъ Китима съ предложеніемъ разрѣшить ему взять Янію въ замужество, на что тѣ изъявили согласіе. Но, едва только посланные Анніаса оставили страну Китимъ, какъ туда же прибыли посланники отъ Турнуса, царя Бенонента, также съ порученіемъ сватать за него Янію. Но жители Китима объявили этимъ посламъ, что они раньше уже обѣщали выдать ее за Анніаса и должны исполнить свое обѣщаніе, изъ опасенія, что, въ противномъ случаѣ, сей послѣдній пойдетъ на нихъ войною и погубитъ ихъ страну: Турнусъ же не въ состояніи будетъ ихъ защищать. Объ этомъ жители Китима написали письмомъ Анніасу, который воспылавъ гнѣвомъ и, собравъ все свое войско, отправился на войну противъ Турнуса по пути, лежащему чрезъ Сардинію, гдѣ царствовалъ его, Анніаса, братъ-Лукасъ. Оба брата сѣли на корабли съ тяжкою силою и множествомъ

¹⁾ На нѣкоторыхъ негрѣшности текста этой повѣсти по редакціи, приведенной подъ 1128 г., я буду имѣть случай указывать въ дальнѣйшемъ изложеніи.

народа, поручивъ сыну Лукаса, Неблосу, по его просьбѣ и желаніи, начальствованіе надъ войскомъ. Турнусъ съ своей стороны пошелъ съ войскомъ на Сардинію, намѣреваясь покорить ее себѣ и потомъ пойти воювать съ Анніасомъ. Противники встрѣтились въ равнинѣ Кампаніи, гдѣ произошла жестокая битва, въ которой палъ воювода Неблосъ, и войско Лукаса было поражено наголову. Но въ послѣдовавшемъ затѣмъ новомъ сраженіи Анніасъ одержалъ верхъ надъ Турнусомъ, убилъ его и передалъ все его войско острію меча. Послѣ того Анніасъ отправился въ столицу Турнуса-Веновентъ, жители котораго ему покорились, а оттуда обратился съ своимъ войскомъ въ Фундину, назвалъ Ливію, дочь Уцу, себѣ въ жену и привелъ ее въ Африку, въ свой городъ¹⁾.

Французскій переводчикъ книги „Га-яшаръ“, отсылавъ къ Титу-Ливію и Энеидѣ, замѣтить, что почитованный изъ этой книги отрывокъ является передѣлкою въ искаженномъ видѣ преданій о борьбѣ Энея и Турна пзъ-за руки Лавиніи, переименованной здѣсь въ Ливію, и о войнахъ римлянъ съ картагенянами²⁾. Съ другой стороны исследователи русской былевой поэзіи указываютъ, что насильственное добываніе красавицы-невѣсты составляетъ ходячую тему, ибсенный эпическій мотивъ, встрѣчающійся и въ русскихъ былинахъ, и въ сѣверныхъ сагахъ, и въ лонгобардскомъ циклѣ сказаній и проч.³⁾. Все это, безспорно, такъ. Тѣмъ не менѣе едвали можно сомнѣваться, что образцомъ для лѣтописнаго разсказа о женитьбѣ Владимира на Рогнѣдѣ послужила ближайшимъ образомъ вышеприведенная повѣсть, содержащаяся въ книгѣ „Га-яшаръ“. На эту мысль наводитъ уже то соображеніе, что съ русскими и инонародными былинами о сватовствѣ имѣетъ лѣтописный разсказъ въ подробностяхъ никакого сходства не пред-

1) «Сеферъ га-яшаръ». Варшава. 1878 г., стр. 167—69. — «Сказаніе». Люблинъ, 1888 г., стр. 9.

2) См. въ сборникѣ Миня: „Dictionnaire des Apocryphes“, t. II, p. 1242 ff.

3) А. М. Лобода, указ. сочин., стр. 240 и раз.

ставляетъ, и что ни откуда не видно, чтобы сочиненія Тита-Ливія и Энеида пользовались въ древней Руси какою-либо пзвѣстностію тогда какъ подъ влияніемъ книги „Гъ-яшаръ“ сложились нѣсколько древне-русскихъ сказаній и, между прочимъ, какъ мною уже замѣчено было выше, сказка о Шемякинѣ судѣ и лѣтописное пзвѣстіе о правахъ и обычаяхъ древлянъ, радимичей, вятичей и сѣверянъ. Лучшимъ, однако же, подтвержденіемъ этой мысли могутъ служить отдѣльные слова, обороты рѣчи и весь вообще склад нашего разсказа, обнаруживающіе въ составителѣ его короткое знакомство съ еврейскою письменностію.

Для выясненія этого я подвергну стилистическому разбору версію подъ 1128 годомъ, какъ болѣе пространную и, по всѣмъ признакамъ, старшую возрастомъ, сравнительно съ записью подъ 980 годомъ.

1) «О слухъ же Всеславичахъ спше есть, яко *скамина въ-дущинъ*».

Подъ послѣдними словами желати понимать пѣвцовъ, пѣснотворцевъ, и находили параллель въ скандинавскихъ сагахъ: *dicunt viri scientes et regum periti*!). Между тѣмъ и въ еврейскихъ агадическихъ сборникахъ легенды и притчи нерѣдко начинаются глаголомъ въ безличной формѣ: *амру* — сказали (слав.: яко рѣша, речеша), или: *амру-хагімимъ* — сказали мудрецы, точнѣе, ученые, свѣдущіе люди. Подобное же выраженіе встрѣчается въ самой Библии: «Сего ради *рекутъ причинницы*» (Числа, 21, 27).

2) «И бѣ у него Добрыня воевода, храборъ и наряденъ мужъ».

Въ ветхозавѣтныхъ книгахъ сплотивъ и рядомъ употребляется въ приложеніи къ ратнымъ людямъ и полководцамъ постоянный эпитетъ, выражаемый двумя словами: „*ибборъ халль*“ — храбрый-воинственный, которые въ русскомъ переводѣ Библии передаются просто: храбрый. Кроме того, встрѣчается очень часто слово

!) А. М. Лобода. указ. соч., стр. 243.

«хавль» въ сопровожденіи слово «иштъ»—мужъ,—какоее сочетаніе толкуется неодинаково: славянскій переводъ передаетъ: мужъ силенъ, сподальный русскій переводъ иштѣтъ: человекъ весьма знатный, Лютеръ переводитъ: ein weidlicher Mann—бравый, деятельный, распорядительный человекъ¹⁾. Авторъ же лѣтописнаго разсказа надѣлялъ Добрыню-воеводу митетами обоего рода, утѣло подобралъ для передачи библейскаго сочетанія «иштъ хавль», выраженіе: «наряденъ мужъ», которое, по объясненію Н. Н. Срезневскаго²⁾, и значитъ; распорядительный человекъ.

3) «Онъ же (Роговолодь) рече дѣщери своей: хочещи ли за Володимира? Она же рече: не хочу мнѣ за робичича (въ Имяхъ сивскѣ: Володимира), но Ярополка хочю».

Предоставленіе отцомъ своей дочери самой рѣшить единично и безапелляционно, принять ли, или отвергнуть сдѣланное ей брачное предложеніе,—это совѣтъ не соответствующій семейнымъ правамъ и обычаямъ, господствовавшимъ на Руси, какъ въ низшихъ, такъ и высшихъ слояхъ общества не только въ X—XII в., но и въ болѣе позднее время. Извѣстно, что еще въ XVII ст., по свидѣтельству Котошихина, въ брачныхъ сговорахъ участвовали только женихъ, или его родители, и родные невесты; съ иштѣніемъ же и волею самой невесты вовсе не справлялись, и она обыкновенно до замужества жениха своего даже и не видала. Заимствовать же приведенный эпизодъ изъ книги Бытія. Когда Эліэзеръ, домоправитель Авраама, высваталъ для Исаака Ревекку, то родные ея, прежде, чѣмъ ее отпустить къ жениху, сказали: «призовемъ откровицу, и спросимъ ее. И призвали Ревекку, и сказали ей: пойдешь ли ты съ этимъ человекомъ? Она сказала: пойдю».³⁾ Въ нашемъ же разсказѣ, какъ это по ходу его и требовалось, Полоцкая княжна отвѣтила отказомъ выйти за Владиміра: по Ипатьевской лѣтописи, какъ имъ видѣли, безъ всякаго

1) Ср. напр. книгу Руоъ, гл. II, ст. 1.

2) Материалы для словаря древне-русскаго языка, т. II, стр. 377.

3) Бытіе, XXIV, 58—59.

іюнь. 1907.

объясненія причинъ, а по Лаврентьев. списку отказъ мотивированъ тѣмъ, что она считаетъ ниже своего достоинства выйти замужъ за сына рабыни—робичича. Въ этомъ послѣднемъ словѣ историки усматриваютъ связь обсуждаемаго разсказа съ достовѣрными данными, относящимися къ князю Владимиру, такъ какъ, по свидѣтельству Повѣсти временныхъ лѣтъ, Владимиръ на самомъ дѣлѣ былъ незнатнаго происхожденія, какъ рожденный отъ Ольгиной ключницы. Но я позволяю себѣ утверждать, что тутъ одно лишь недоразумѣніе. Во первыхъ, вмѣсто «ключницъ» Лаврентьевской лѣтописи, Пуатъевскій списокъ, а равно Лѣтописецъ¹⁾ Переяславля Суздальскаго имѣютъ: «милостьницъ», т. е. любимица, что совершенно мѣняетъ картину. Во вторыхъ, въ самихъ именахъ матери и дѣда Владимира заключается указаніе, что они были княжескаго рода. Мать называлась *Малужейю*, а по Никоновскому и Архангелгородскому спискамъ—*Малкою*; дѣдъ же именовался: *Малкъ*, а по Пуатъевскому списку *Малько*, Любчанницъ. Такое совпаденіе однозвучныхъ именъ даетъ основаніе полагать, что это не личные, а нарицательныя имена. И дѣйствительно, царь или, вообще, властитель по еврейски—*мелехъ*, по арабски—*маликъ*, по халдейски—*малка*; царица по арабски—*маликатъ*, по еврейски—*малка*, по халдейски—*малкета*. Припимая же въ расчетъ, что въ хронографахъ и лѣтописяхъ нерѣдко титулы выдаются за имена собственныя, можно заключить, что дѣдъ Владимира по матери, по имени неизвѣстный, былъ Любечскимъ княземъ. Подобное смѣшеніе титула съ личнымъ именемъ встрѣчаемъ также въ сказаніи о Соломонѣ и царицѣ Савской, помѣщенномъ въ хронографъ по рукописи XV в., откуда оно напечатано въ хрестоматіи Буслаева. Это сказаніе, цѣликомъ¹⁾ заимствованное, какъ я показалъ въ одной изъ моихъ замѣтокъ, изъ популярной у евреевъ арамейской парафразы книги Эсфирь, начинается: «и бысть царица южическая, иноплеменница, именемъ *Малкатка*. Но такого имени, конечно, въ оригиналѣ нѣтъ, а оно сочинено переводчикомъ изъ названія: «*малкатъ моя*»—царица Савская¹⁾). Та же царица въ

¹⁾ См. мою статью: „Замѣтки дилеттанта на соч. проф. И. Малышевскаго: „Свв. Кириллъ и Мефодій“. Труды Кіевск. Дух. Академіи за 1889 г.

одной выпискѣ изъ Палея, содержащейся въ сборникѣ XV ст., названа уже не Малкатою, а *Моалкатоминою* ¹⁾. Можно даже допустить, что и имя Древлянскаго князя Мать не личное, а титулъ: малнкъ — князь, на подобіе того, какъ титулъ хазарскаго князя — каганъ, или хаханъ, — обратился въ Лаврентьевской лѣтописи въ собственное имя: «слышавше же козари, изыдоша противу съ княземъ своимъ Каганомъ» ²⁾.

Если же отрѣшиться отъ застарѣлаго предразсудка историковъ, будто просвѣтитель русской земли быть сыномъ рабыни, то придется признать, что авторъ нашего разсказа, для усилія эффекта, заставилъ Рогинѣду ни за что, ни про что обругать Владимира робичичемъ, какъ однимъ изъ наиболѣе уничтожительныхъ прозвищъ, при чемъ авторъ находился подъ вліяніемъ еврейскаго правосозрѣнія, по которому нарекать кого-либо рабомъ считается обидою, столь тяжкою, что за нее полагается, по закону, немаловажная кара — отлученіе ³⁾. А что «робичичъ» здѣсь только брашное слово, не болѣе, доказывается тѣмъ, что Добрыня отвѣтилъ Рогинѣдѣ тою же руганью: «и Добрыня поноси ему (Рогволоду) и дочери его, парекъ ей робичица».

Далѣе:

4) «слышавъ же Володимеръ, разгнѣвася о той рѣчи...; пожалися Добрыня и исполнися ярости».

Слово „пожалися“, т. е. почувствовать жалость, сожалѣніе, сожалѣніе, тутъ совершенно неумѣстное, должно быть перенесено въ дальнѣйшее повѣданіе о мщеніи Рогинѣды, какъ вариантъ выраженія: «сжалилася бяхъ»; или, по Радзвиль. св., «сожалился», о чемъ рѣчь будетъ ниже. Сочетаніе же «исполнися ярости» не-

¹⁾ См. въ Ученыхъ Запискахъ, кн. VI, 1861 г., статью Архимандрита Варлаама: „Опись сборника XV ст. Кирилло-Бѣлозерскаго монастыря“.

²⁾ Лаврент. лѣтопись, стр. 63.

³⁾ Подлежащая цитата изъ Талмуда приведена въ моей статьѣ: „Критико-сравнит. разборъ устава в. к. Всеволода о церк. судбахъ“. „Вѣстникъ Права“ за 1906 г., декабрь.

сомнѣнно библейское (ср. Иерем. VI, II): въ древне-русской же свѣтской письменности оно едва-ли отыщется.

5) «II повелѣ Володимеру быти с нею предъ отцомъ ея и матерью».

Это „повелѣніе“ Добрыни наипоминаеть неблагой совѣтъ, данный Ахитофеломъ Авессалому войти къ паложившамъ своего отца, Давида, предъ глазами всего Израиля ¹⁾).

6) Наконецъ, еще одно, послѣднее, сказаніе: „II нарекоша ей имя Горислана“.

Съ древнѣйшихъ временъ у евреевъ существовать обычай, сохранившійся отчасти и до сихъ поръ, видоизмѣнять и перемѣнять имена людей по случаю призванія ихъ къ новому служенію или въ ознаменованіе повышенія ихъ общественнаго значенія и достоинства, или въ знакъ особаго къ нимъ расположенія, какъ, напр., въ библейскую эпоху Аврамъ переименованъ быть въ Авраама, Иаковъ въ Израиля ²⁾, Соломонъ въ Иедидя ³⁾; и т. н., либо по случаю какихъ-нибудь счастливыхъ или несчастливыхъ событій личной жизни, какъ напр. въ книгѣ „Руоь“ Ноемія говоритъ жителямъ Вполеема: „не называйте меня Ноемією (приятною, сладкою), по Марою (горькою), ибо Вседержитель послать мнѣ великую горестъ“ ⁴⁾. Въ виду этого авторъ нашего разсказа заблагоразсудилъ дать и своей, жестоко испытанной судьбою, героинѣ новое имя, а ему придумать таковое было совсѣмъ не трудно. Въ составъ прежняго имени полоцкой княжны, какъ и имени ея отца, входитъ слово *горь*, употребляемое въ Библии для означенія приятій славы, величія, силы, могущества. Если же это слово прочесть на выворотъ, справа на лѣво, получается большинство буквъ реченія *горе*. Стояло только затѣмъ къ слову „горе“ присоединить реченіе „слава“, какъ намекъ на прежнее утраченное, величіе Рогиды, и новое имя было готово—*Горислава*.

¹⁾ Вторая книга Царствъ, XVI, 21.

²⁾ Бытіе, 17. 5., 32. 28.

³⁾ II Царствъ, 23, 34.

⁴⁾ Руоь, I. 20.

Послѣ всего паложеннаго нельзя, кажется, болѣе сомнѣваться въ основательности выставленнаго мною положенія, что разобранная первая часть лѣтописной повѣсти о Владиміръ, Роговолодѣ и Рогнѣдѣ не только не содержитъ сообщенія объ исторически достовѣрномъ событіи, но и не носитъ никакихъ слѣдовъ опозитивированнаго народнаго преданія, какъ утверждаетъ А. М. Лобода; въ видѣ окончательнаго вывода изъ выше упомянутаго своего изслѣдованія русскихъ былинъ о сватовствѣ, а представляется лишь продуктомъ книжнаго творчества, взрослыхъ всецѣло на почвѣ библейско-агадческой письменности.

Но еще въ большей степени безошибочность этого взгляда выяснится при анализѣ второй части повѣсти—о вѣсти Рогнѣды,—къ которой я и перехожу.

б) Второй рассказъ.

Текстъ его слѣдующій:

«Ноя же пакы ны жены многы, и нача ей негодovati. Нѣколи же ему приидишу к ней и уснуваю, хотѣ и зарѣзати пожемы: и ключися ему убудитися, и я ю за руку. Она же рече: «сжался бяхъ, зане отца моего уби и землю его полони, меле дѣля; и се нынѣ по любииши мене и съ иладенцемъ симъ». И повелѣ ей устроитися во всю тварь псарьскую, якоже в день посага ея, и сѣсти на постели свѣтлѣ в хранинѣ, да пришеде потиеть ю: она же тако створи, и давши мечь сынови своему Изяславу в руку пагъ, и рече: «яко выпдетъ ти отецъ, рини выступя: «отче! еда единъ мнишися ходя? Володимерь же рече: «а хто ты мпѣль сдѣ? и повергъ мечь свой, и созва бояры, и погнѣда имъ. Они же рекоша: «уже не убий ея дѣяти дѣля сего, но въздвигни отчину ея и дай ей с сыномъ своихъ». Володимерь же устрои городъ, да има, и нарече имя городу тому Изяславль. И оттолѣ мечь взимають Роговоложи внуци противу Ярославичъ внукомъ».

И настоящій текстъ нуждается въ нѣкоторыхъ поправкахъ. Такъ, объясняя свое покушеніе на жизнь Владиміра, Герислава

говорить: «сжалися бѣхъ (въ Академич. сп.: сожались), запе отца моего уби» и проч. Выраженіе: «сожались» здѣсь столь же неумѣстно, какъ въ предъидущемъ разсказѣ слово «пожалився», въ сочетаніи: «пожалився Добрыня и исполнися ярости», ибо неумѣно сказать, что разгнѣванный Добрыня, убивая Рогволода, или Горислава, собираясь зарѣзать Владиміра, испытывали чувства жалости, состраданія, а вѣдь другого смысла глаголь *пожалився* не имѣеть. Это заставляетъ думать, что реченіе «сожались» съ вариантомъ «пожалился» въ первичной рукописи стояло нѣсколько строками дальше, а именно въ томъ мѣстѣ, гдѣ говорится, что Владиміръ, смущенный «выступленіемъ» своего ребенка, Изяслава, повергъ мечъ; сюда-то и долженъ быть перенесенъ глаголь «пожалился»: Владиміръ сжалился и бросилъ свой мечъ, которымъ хотѣлъ умертвить Гориславу.

Затѣмъ, сочетаніе: «и давши мечъ сынову своему Изяславу» должно быть дополнено словами: «дѣтску сущю», стоящими въ началѣ перваго разсказа о Рогволодѣ и Рогнѣдѣ: «а Володимеру сущю Новѣградѣ, дѣтску сущю, еще и погану», ибо относительно Владиміра, сообщеніе, что онъ былъ еще ребенкомъ, когда княжилъ въ Новгородѣ и задумалъ свататься за Рогнѣдою—верхъ несообразности. (Къ фразѣ: «еще и погану» я вернусь ниже).

Далѣе, въ заключительномъ предложеніи. «И оттолѣ мечъ взимають Рогволожи внуци противу Ярославимъ внукомъ», оборотъ «взимають мечъ» сомнителенъ, такъ какъ онъ не повторяется нигдѣ болѣе въ древне-русской словесности. Мнѣ казалось бы, поэтому, что, вмѣсто *мечъ* должно читать *мечь*. Выраженіе же: брать мечь, отомстить—библейское, употребленное, напр., въ книгѣ пророка Исаи (47. 3): «возму мщеніе, и не пощажу никого». Параллельное мѣсто находимъ въ самой Начальной дѣтонисѣ: «И о томъ бысть межи ниимъ *ненаенствъ*, Ярославку на Ольга ¹⁾».

¹⁾ Лаврент., стр. 73.

Обращаясь заснѣ къ самому содержанію разсматриваемой теперь повѣсти, нельзя не замѣтить, что оно, даже для выдуманной сказки, чрезчуръ уже затѣливо. И дѣйствительно, Горислава покушалась зарѣзать Владиміра соннаго, но оцъ въ время проснулся и схватилъ ее за руку. Естественнo было ожидать, что Владиміръ, который только за грубый отказъ Рогволоды выйти за него замужъ воспылилъ гнѣвомъ и не замедлилъ убить ея отца, а ее обезчестить, — тѣмъ болѣе пренебрежнется ярости за сдѣланное женою покушеніе на его жизнь и безъ дальнихъ проволочекъ убьетъ ее вырванными у нея же ногтями. Между тѣмъ Владиміръ на сей разъ сохраняетъ ничѣмъ необъяснимое хладнокровіе и чинитъ женѣ допросъ, добываясь отъ нея объясненія причинъ, побудившихъ ее къ покушенію. Горислава оправдываетъ свой поступокъ обстоятельствами, отлично извѣстными самому Владиміру: ты, молъ, убилъ моего отца и плѣнилъ его землю, все за меня, а теперь не любишь меня съ этимъ ребенкомъ. Выслушавъ эту защитительную рѣчь, Владиміръ, въ вѣсто того, чтобы либо помиловать жену, хотя бы изъ сожалѣнія къ ея дитяти, либо тутъ же en *flagrant délit* ее казнить, отдаетъ ей странное приказаніе нарядиться въ царскія одежды, какъ въ день свадьбы, и сѣсть на постели въ свѣтлой палатѣ, куда оцъ придетъ, чтобы тамъ убить ее. Горислава исполнила это безсмысленно капризное требованіе, но вручила обнаженный мечъ своему ребенку, которому, судя по выраженію: «*младенцемъ своимъ*», могло быть отъ роду, примѣрно, и не болѣе одного года, и научила его при появленіи отца выступить съ рѣчью: не думаешь ли ты, батюшка, что ты здѣсь одинъ? Рѣчь эта произвела свое дѣйствіе. Владиміръ, какъ выше замѣчено, сжался или раскаялся и бросилъ свой мечъ. Проф. В. И. Сергѣевичъ, использовалъ этотъ эпизодъ въ качествѣ указанія на то, что въ древней Руси месть могла примѣняться даже въ предѣлахъ семьи, между самыми близкими родственниками: мстить можно было не только чужимъ людямъ, но и братъ брату, жена мужу, сынъ отцу. Согласно этому, профессоръ толкуетъ приведенныя слова *Ниселова* въ смыслѣ: не думаешь ли ты, что не будетъ мстителя за смерть

матери?¹). Но было бы, мнѣ кажется, крайне ошибочно полагать, что Владиміръ, котораго страхъ мести не удержалъ отъ убійства Рогволода и своего брата Ярополка, могъ отказываться отъ своего нахѣренія казнить свою жену только изъ опасенія мести со стороны своего малолѣтняго сына. А если такъ, то неостовжимо, для чего понадобилось вплести въ разсказъ чисто ребяческую выдумку о «выступленіи» на сцену маленькаго ребенка, произносящаго рѣчь съ обнаженнымъ мечемъ въ рукахъ.

Заканчивается наша повѣсть сообщеніемъ, что Владиміръ разсказалъ о покушеніи Гориславы своимъ боярамъ и тѣ посоветовали ему простить жену, ради ея дитяти, и устроить матери и сыну вотчину, что и было сдѣлано. И въ этой подробности также нельзя усмотрѣть отраженія какой-либо черты правового либо житейскаго быта. Князю Владиміру ставится въ заслугу, что «бѣ бо любя дружину и съ ними думая о строеъ земленѣмъ, и о ратехъ и уставѣ земленѣмъ», т. е. о дѣлахъ военнаго и гражданскаго управленія²), но, чтобы опъ считалъ нужнымъ предлагать на обсужденіе и рѣшеніе бояръ свое личное, семейное дѣло—допустить это трудно, тѣмъ болѣе, что въ данномъ случаѣ даже не о чемъ было и совѣтоваться съ боярами, такъ какъ Владиміръ уже самъ оставилъ всякую мысль о наказаніи жены, именно изъ сожалѣнія къ ребенку.

Чѣмъ же объяснить происхожденіе нашей повѣсти съ ея столь неправдоподобными эпизодами? Объясняется это тѣмъ, что послѣдняя составлена изъ двухъ еврейскихъ агадическихъ сказаній, изъ коихъ первое, приведенное въ неоднократно цитированномъ мною въ прежнихъ моихъ статьяхъ сборникѣ агадъ, подъ заглавіемъ «Бетъ га-мидрашъ», относится къ царю Соломону, а второе, содержащееся въ упомянутой выше книгѣ «Га-ишаръ», относится къ Іосифу Праведному.

¹) «Лекціи и изслѣдованія по исторіи русскаго права», 1883 г., стр. 442.

²) .Лавр., стр. 124.

Я передамъ содержаніе того и другого въ сокращенномъ положеніи.

Когда царь Соломонъ, миръ надъ нимъ, по наитію Святого Духа, произнесъ предъ сinedріономъ и народомъ стихъ изъ Екклезіаста (VII, 28): „мужчину одного изъ тысячи я нашелъ, а женщины между всѣми ним не нашелъ“, то замѣтить, что слушатели недоумѣваютъ. Чтобы представить имъ наглядное доказательство справедливости сказаннаго изреченія, онъ велѣлъ отыскать среди „лучшихъ людей“ города супружескую чету и привести къ нему сначала мужа. Отыскали и привели къ царю мужа замѣчательно красивой жены. Царь приказалъ ему снести голову своей женѣ, за что обѣщать сдѣлать его княземъ-палатникомъ, выдать за него свою дочь и назначить его начальникомъ надъ большинствомъ израиля. Бѣдный мужъ долго скорбѣлъ, плакалъ, стоналъ, собираясь исполнить царское повелѣніе. Три раза, онъ, скрѣпя сердце, принимался было занести мечъ надъ голову своей жены во время ея сна, но каждый разъ, при видѣ спавшихъ съ нею рядомъ дѣтей-малютокъ, у него не хватало духа совершить злодѣяніе, и наконецъ онъ рѣшительно отступился отъ мысли убить жену. Объ этомъ донесли Соломону, который мѣсяць спустя приказалъ привести къ нему тайно жену того мужа. Царь обѣщалъ на ней жениться, сдѣлать ее царшею и одѣвать въ золотѣ съ головы до ногъ, если она умертвитъ своего мужа, для чего вручилъ ей блестящій свицовый мечъ. Послѣшивъ домой, жена обласкала мужа, угостила его отборными яствами и напитками, и когда онъ, опьянѣвъ, заснулъ, она обнаженнымъ мечемъ стала ему рѣзать горло. Но мужъ пробудился и въ удивленіи спросилъ ее: что все это значитъ? и она тогда ему объяснила, почему рѣшилась на злое дѣло. На слѣдующій день мужа и жену повели къ Соломону. Увидѣвъ ихъ, царь улыбнулся и, обратившись къ воссѣдавшимъ вмѣстѣ съ нимъ членамъ Сinedріона, сказалъ: вотъ видите, я былъ правъ, утверждая, что жены безжалостны; поэтому-то я и далъ этой женщиной туной мечъ, иначе она бы, дѣйствительно, убила своего мужа ¹⁾.

¹⁾ Beth ha-Midrash, изд. д-ра Иселинска, вым. IV, .Левиншта, 1857 г., стр. 146—148.

Такова суть перваго сказанія.

Второе сказаніе имѣеть своимъ предметомъ извѣстную исторію отношеній патриарха Іосифа къ женѣ Потифара, царедворца Фараонова, названной въ книгѣ *Яшаръ* Зелихою.

Пылая страстію къ статному и красивому еврею, египтянка, воспользовавшись отсутствіемъ мужа изъ дома, облеклась въ царскія одѣянія, украсила себя драгоценными камнями, натирала свое лицо и тѣло всяческими ароматными маслами и, съѣвъ у дверей своего чертога, прокуреннаго благовонными зельями и обсыпаннаго смирною и алоемъ, ожидала прихода Іосифа съ поля. Когда же Іосифъ возвратился въ домъ и направился къ своему обычному мѣсту для производства своей работы, то Зелиха воспользовалась схватить его одежду и потребовала, чтобы онъ исполнилъ ей преступное желаніе, грозя въ противномъ случаѣ убить его вынутымъ изъ-подъ платья мечемъ. Іосифъ отъ испуга убѣжалъ, оставивъ въ рукахъ Зелихи свою одежду, которую та въ попыхахъ разорвала спереди. Затѣмъ Зелиха пустилась на хитрость. Сбросивъ свой пышный уборъ и надѣвъ свой обыкновенный парядъ, она сѣла на постели и созвала домочадцевъ, которымъ пожаловалась, что Іосифъ хотѣлъ надругаться надъ нею, а когда она подняла громкій крикъ, то онъ оставилъ у нея свою одежду и убѣжалъ вонъ. Домочадцы дали знать Потифару, который, прибывъ домой и выслушавъ жалобу жены, пришелъ въ ярость и приказалъ бить Іосифа нещадно. Но Превѣчный раскрылъ уста 11-я мѣсячнаго ребенка Зелихи, обратившагся къ истязателямъ Іосифа съ рѣчью о томъ, что его мать совершенно ложно оклеветала Іосифа, и рассказавшаго, какъ все дѣло, дѣйствительно, происходило, и какъ мать и раньше приставала къ Іосифу ежедневно со своими сладострастными предложеніями. Кончивъ свой рассказъ, младенецъ опѣвилъ. Потифаръ же приказалъ прекратить истязаніе Іосифа и представилъ дѣло на судъ жрецовъ, царскихъ судей. Выслушавъ обвиненіе Потифара и объясненіе Іосифа и осмотрѣвъ вещественное доказательство, оставленную у Зелихи одежду Іосифа, оказавшуюся разорванной спереди, изъ чего можно было заключить, что «насиліе» совер-

шено Зелихом, а не Иосифомъ, — жрецы-судьи признали послѣдняго невиновнымъ, но, принявъ во вниманіе, что онъ былъ причиною распространенія дурной молвы о Зелихѣ, постановили свергнуть его въ темницу, въ которой заключены узники царскіе, гдѣ онъ и пробылъ 12 лѣтъ¹⁾.

И вотъ изъ смѣси этихъ-то двухъ еврейскихъ апокрифическихъ сказаній и составлена была трактуемая повѣсть. Такъ, Владиміръ представляетъ собою найденнаго Соломономъ «одного изъ тысячи» совѣтливаго и жалостливаго мужчину-супруга; Горислава—его безжалостную красавицу-жену, парадившуюся въ царскій уборъ, взятый на прокатъ у египтянки Зелихи и, изъ одного лишь безсмысленнаго подражанія сей послѣдней, усажившуюся на постели въ украшенномъ покоѣ въ ожиданіи прихода не любимаго до безумія Иосифа, а ненавистнаго ей мужа Владиміра, вмѣстѣ явиться только для того, чтобы ее убить. Далѣе, Паяславъ исполняетъ роль 11-и мѣсячнаго ребенка Потифара, но, для вящаго эффекта, выступаетъ съ бутафорскимъ мечемъ, удивительно сохранившимся еще отъ временъ Соломоновыхъ. Наконецъ, Владиміровы бояре исправляютъ должность египетскихъ жрецовъ-судей, при чемъ и самый постановленный первымъ приговоръ по обвиненію Гориславы столь же несправедливъ, но только въ обратную сторону, какъ и приговоръ послѣднихъ по дѣлу Иосифа. Жрецы, оправдавъ Иосифа, постановили, однако, бросить его въ темницу, какъ государственнаго преступника; бояре же Владиміра, не смотря на несолидную шизоность Гориславы въ покушеніи на жизнь мужа и князя, не только не присудили ее ни къ какому наказанію, но рѣшили пожаловать ей вотчину.

¹⁾ Софръ га-ашаръ. Варшава, 1878 г., стр. 80—81.

в) Третій розказъ

Текстъ этого разказа, какъ онъ сохранился въ Тверской лѣтописи, вообще говоря, совершенно исправенъ и грѣшитъ развѣ только двумя небольшими пропусками, которые, однако, представляется возможнымъ удачно восполнить перестановками въ нашъ текстъ нѣкоторыхъ словъ изъ другихъ мѣстъ лѣтописнаго свода, гдѣ эти слова оказываются явно лишними и даже вредящими смыслу рѣчи. А именно: я выше уже замѣтилъ, что въ началѣ перваго разказа, въ предложеніи: «а Володимеру сущю Новгородѣ, дѣтску сущю, еще и погану» слова «дѣтску сущю» никонимъ образомъ не могутъ относиться къ Владиміру въ повѣданіи о томъ, что онъ, возвратившись изъ-за моря съ набранною тамъ варяжскою дружиною, пошелъ войною на Ярополка, а относится сказанное выраженіе къ маленькому меченосцу Изяславу, фигурирующему во второмъ разказѣ. Но и сочетаніе «еще и погану сущю», по меньшей мѣрѣ лишне въ приведенномъ предложеніи, ибо повѣствователю не представлялось никакого повода и никакой надобности выставить на видъ, какъ-разъ въ данномъ мѣстѣ, всѣмъ и каждому извѣстный фактъ, что Владиміръ до своего крещенія былъ язычникомъ. Между тѣмъ означенное сочетаніе лягается совершенно кстатн въ разсматриваемомъ теперь третьемъ разказѣ. Восиріавъ св. крещеніе, Владиміръ послать сказать Рогволодѣ: я, дескать, женился на тебѣ, будучи еще язычникомъ («ми еще погану сущю»), отнынѣ же я сталъ христіанномъ и женился на христіанкѣ, поэтому я, по закону христіанскому, не могу уже продолжать съ тобою брачнаго сожителства: избери же себѣ любого изъ монахъ вельможъ и я тебя сочетаю съ нимъ.

Другая, предлагаемая мною поправка текста относится къ заключительному предложенію разказа: „Рогвѣдъ же сіа изрекши, пострижеса въ мншескый образъ, наречено бысть има ей Анастасія“. Здѣсь очевидная несообразность, ибо, по каноническимъ правиламъ, вошедшимъ и въ дѣйствующее наше свѣтское законодательство, для принятія монашества, требуется, между про-

чпмъ, свобода отъ брачныхъ и семейныхъ обязанностей, воину и воспрещается принимать въ монашество родителей, имѣющихъ малолѣтнихъ дѣтей, требующихъ родительскаго призрѣнія, а между тѣмъ, по сообщенію самого нашего разсказа, у Рогіди быть на рукахъ слабый отъ рожденія ребенокъ—Ярославъ, нуждавшійся въ уходѣ и лонеченіи. Но сказанная несообразность устранится, если предположимъ, что подлинникъ первоначальнаго гласилъ: „Рогидъ же сіа нарекиши, кормяше сына своего до возраста его, и пострижеса въ мнишескій образъ“. Но, во свѣтъ переносчиковъ, слова: „кормяше сына своего до возраста“, опущенныя, быть можетъ, на полѣ рукописи, перенесены были и томъ въ извѣстіе, помѣщенное въ Лавр. лѣтописи годъ 955 г., о путешествіи св. Олыи въ Царьградъ,—заканчивающагося такъ: „И се рекши, моляшеса за сына и за люди по вся конци и дѣи, кормяци сына своего до мужьства его и до возраста его“¹⁾. Въ этомъ послѣднемъ мѣстѣ подчеркнутыя слова представляются абсурдомъ, ибо, если даже примемъ, согласно Лаврент. лѣтописи, что Святославъ родился въ 942 году, то, значить, въ 955 году онъ достигъ уже 13-ти лѣтняго возраста, который, по древнерусскимъ правовымъ понятіямъ, признавался близкимъ къ возрасту совершеннолѣтія, а если повѣримъ Татищеву, который рожденіе Святослава относитъ къ 920 году, то выходитъ, что въ 955 г. было 35 лѣтъ, почему и лишено всякаго смысла и извѣстіе, будто мать и тогда продолжала его кормить.

За означенными двумя дополненіями, текстъ нашего разсказа представится въ слѣдующемъ видѣ:

„Владимеръ же, просвѣщенъ сый самъ и сынове его святымъ крещеніемъ, посла къ женѣ своей Рогидѣ, глагола сикъ: азъ (пояхъ ты собо женѣ, ми) [еще погану сущю], отиши [убо] крещень есмь, и приахъ въру и законъ христіанскій; подобаша и едину жену имѣти, юже пояхъ въ христіанствѣ; возери же себѣ отъ велможъ моихъ, его же хочещи, да съчитаю ти снъ“.

¹⁾ Лавр. лѣтоп., стр. 63.

Дня же отвѣщаяши, рече ему: „или ты единъ хочеша царствіе земное и небесное всприяти, а мнѣ маловременнымъ симъ и будущаго дати не хочеша; ты бо отступи отъ идолска прелести въ снопленіе Божіе, азъ же бывъ царицею, не хочу раба быти земному царю ни князю, но увѣститися хочу Христови, и въсприиму аггелскый образъ“. Сынъ же са Ярославъ сѣдши у неа, бѣ бо естественъ таковъ отъ роженія, и слыша глаголы и отвѣты матери своа къ Володимеру; и въздхнувъ, съ илачемъ глагола матери своа: о мати моя, въ истину царица еси царицамъ и госпожа госпожама, яко въсхотѣ измѣнити славу нынѣшняго вѣка будущю славою, и не въсхотѣ со высоты на нижняа съступити, тѣже блаженна еси въ женахъ. II отъ сего словеса Ярославъ вѣста на ногу свою и хожааше, а прежде бо бѣ не ходилъ. Рогнѣдъ же сіа изрѣкши [кормяше сына своего до възроста его, вар.: до мужества его] и пострижеса въ мнишескый образъ, нарочено бысть имя ей Анастасіа“.

Разматривая приведенный рассказъ въ отношеніи его внутренняго содержания, нельзя съ перваго же взгляда не замѣтить рѣшительнаго несоотвѣтствія его дѣйствительности, полнѣйшей его вымышленности. Изъ Руси въ старину было весьма обычнымъ явленіемъ постриженіе женъ въ монашество, болышею частію противъ воли ихъ, съ цѣлію доставленія мужьямъ возможности вступленія въ новый бракъ¹⁾. Но что князь Владиміръ, будучи уже христіанномъ и женатымъ на царицѣ Аннѣ, предлагалъ своей женѣ Рогнѣдѣ, отъ которой имѣлъ дѣтей, будущихъ законныхъ наследниковъ княжеской власти, выйти, при жизни его, въ замужество за какого-нибудь знатнаго сановника и что въ отвѣтъ на такое предложеніе язычница Рогнѣда (въ рассказѣ говорится только о крещеніи самого Владиміра и его сыновей) заявила, что она предпочитаетъ добровольно постричься въ монашество—этому пусть вѣритъ Горациевъ іудей Авелла. Но прямо уже фан-

¹⁾ См. Н. С. Стурова: «Учебникъ церковнаго права», изд. 2-е, 1902 г., стр. 389.

тастичнымъ представляется, конечно, сообщеніе, будто сидѣвшій у Рогнѣды маленькій сынъ ея Ярославъ, услышавъ ея отвѣтъ Владимиру, со вздохами и плачемъ произнесъ составленное высокопарнымъ церковнымъ слогомъ похвальное слово своей матери, ублажая ее за то, что она „не въскотѣ со высоты на нижняя ступяти“.

Возникаетъ теперь вопросъ: есть ли нашъ рассказъ только плодъ безхитростнаго сочинительства досужаго грамотника, или же онъ написанъ нарочно, такъ сказать, по заказу, съ какою-либо предвзятою цѣлю. Нѣкоторые послѣдователи состава новѣсти о Владимирѣ и Рогнѣдѣ держатся того взгляда, что она является выраженіемъ тенденціознаго преданія, сложившагося въ Полоцкой области въ эпоху борьбы между князьями кievскими и полоцкими. „Первая четверть XII в., пишетъ покойный проф. П. В. Голубовскій¹⁾, есть время самаго сильнаго стремленія князей кievскихъ подчинить своей власти князей полоцкихъ. Вотъ въ это-то печальное для полоцкой области время и получило окончательную свою редакцію преданіе о Рогнѣдѣ. Владимиръ нарушилъ право своей супруги Рогнѣды; онъ вполнѣ заслуженно подвергался мести этой полоцкой героини; онъ совершилъ свою ошибку и выдѣлилъ ей съ сыномъ владѣніе, которое, въ силу этого выдѣленія, имѣетъ полное право на самостоятельное существованіе, независимое отъ кievскихъ князей. Рогнѣда—это типъ гордой, независимой, сознающей свое достоинство женщины“.

...„Обратите вниманіе, продолжаетъ профессоръ, на ея гордый, полный достоинства отвѣтъ Владимиру, когда онъ хотѣлъ, послѣ своего крещенія, выдать ее замужъ за кого-нибудь изъ своихъ приближенныхъ. Полоцкое преданіе выдвигаетъ еще рѣче превосходство своей героини надъ кievскими князьями, выставляя ее болѣе проникнутой христіанскими идеалами, чѣмъ самъ князь“.

¹⁾ «Нѣсколько соображеній по вопросу о князѣ Турѣ». Киевская Стар. за 1891 г., октябрь, стр. 66.

Между тѣмъ выше, при разборѣ первыхъ двухъ составныхъ частей повѣсти о Рогнедѣ, я съ своей стороны указалъ, что у этой „гордой, независимой и сознающей свое достоинство полнокрой героини“ нѣтъ ничего своего, собственного, а все рѣшительно: вѣнчикъ, нарядъ, обстановка, рѣчи и поступки— все это чужое, заимствованное, чрезъ посредство еврейскихъ книжниковъ, то у круглой сиротки вѣзъ Ланцума, то у жены начальника тѣлохранителей фараоновыхъ, то у іерусалимской, вѣмъ Соломоновыхъ, почетной гражданки. Теперь же я долженъ прибавить, что и „гордый, полный достоинства“ отвѣтъ героини Владиміру придуманъ не самимъ авторомъ разсказа, собственнымъ умомъ, а вычитанъ, — какъ это ни покажется невѣроятнымъ,—вѣзъ Талмуда, гдѣ повѣствуется, что вдовѣ умершаго во 2-мъ в. по Р. Х. знаменитаго законоучителя Элазара, сына Симона бенъ Іохан, коллега его предложилъ свою руку и сердце, но та отвергла предложеніе, поставъ сказать сватовавшемуся за нея рабби: „сосудомъ, служившимъ во святомъ храмѣ, нельзя пользоваться для профанныхъ цѣлей“¹⁾). Варіантомъ этой поговорки служить весьма употребительная въ талмудической письменности однородная паремія: „Во святомъ должно восходить все выше, а не спускаться внизъ“, или, по нѣмецкому переводу составителя одного талмудическаго флорилегія: „Im Heiligen muss man immer höher hinauf, aber nicht hinuntersteigen“²⁾),—что въ нашемъ разсказѣ передано словами: „яко не въсхотѣ со высоты на нижняя съгунти“.

Что же касается эпизода съ младенцемъ Ярославомъ, упражняющимся въ элоквиціи, то, какъ мы уже видѣли выше, 11-ти мѣсячный ребенокъ Потифара также дебютируетъ въ роли оратора; между обоими малютками различіе лишь та, что сынъ египтянки уличаетъ свою мать во лжи и клеветѣ на Іосифа: нашъ

¹⁾ Талмудъ вавилонскій, трактатъ Гава-Меція, листъ 84б.

²⁾ „Rabbinische Blumenlese“ von Leopold Duker. Leipzig, 1843, р. 210, № 508.

же Ярослав, наоборот, расточает Рогиндѣ изысканнѣйшія похвалы за ея доблести. Да и вообще въ еврейской легендарной письменности не рѣдкость встрѣчать рассказы о младенцахъ, держащихъ рѣчи, какъ взрослые люди. Въ одномъ апокрифическомъ сказаніи, проникшемъ, впрочемъ, въ еврейскую литературу изъ арабской, выставляется даже такой диковинный фактъ, что Иисусъ, смѣль Сираха, явившись въ свѣтъ со всеми зубами во рту, непосредственно послѣ своего рожденія уже поучалъ свою мать, объясняя ей: кто она, откуда происходитъ, какъ его зовутъ и что онъ будетъ совершать¹⁾.

Наконецъ, и самое имя Анастасіа, данное Рогиндѣ при постриженіи, имя, конечно, присочиненное, такъ какъ выдуманно является и весь рассказъ о принятіи послѣднемъ монашества, дасть нѣкоторое основаніе заключать, что сочинитель рассказа, христіанинъ, находился все-таки подъ влияніемъ еврейскихъ религиозныхъ идей и традицій. Выше мною приведены были случаи и поводы, когда въ библейскую эпоху имена людей подвергались видоизмѣненіямъ или переимѣнамъ на другія. Но возвращенію же талмудистовъ, переимѣна имена способствуетъ отвращенію назначеннаго уже человѣку свыше бѣдствія, но при условіи, какъ объясняютъ комментаторы, если получающій новое имя даетъ внутренній обѣтъ стать инымъ человѣкомъ, оставить свои прежніе грѣхи и воскреснуть для новой жизни. Отсюда у евреевъ вошло обыкновение при совершеніи молитвы о выздоровленіи тяжело больного давать послѣднему новое имя, въ предположеніи, что больной приметъ означенный обѣтъ²⁾. И вотъ, Рогиндѣ, восставшей себя новой жизни и давшей монашескій обѣтъ, авторъ нашего рассказа подобралъ самое подходящее имя — Анастасіа, воскресеніе, возрожденіе.

Замѣчу еще, что вымыселъ, будто Рогинда кончила жизнь въ монастырѣ, въ разлученіи отъ мужа, могъ и самъ изъ себя

1) Сборникъ: *Beth ha-midrash*, изд. Іезлицка, вып. VI, стр. XI.

2) См. I. *Hamburger: Real-Encyclopaedie f. Bibel und Talmud*, II, p. 837.

Помн. 1907.

возникнуть подъ влияніемъ разсказа 2-ой книги Царствъ объ участи наложницъ Давида. Последній ставъ, послѣ войны противъ сына своего Авессалома, снова царемъ и возвратившись въ Іерусалимъ, взялъ десять своихъ наложницъ, обезчещенныхъ Авессаломомъ, и повѣстилъ ихъ въ особый домъ подъ надзоръ и содержать ихъ... И содержался онъ тамъ до дня смерти своей, живя, какъ вдовы" ¹⁾). Естественно, что и повѣсть о Рогіѣдѣ, обезчещенной, по совѣту Добрыни, самимъ же Владиміромъ, должна была завершиться подобнымъ, хотя, само собою разумѣется, значительно видоизмѣненнымъ. финаломъ.

Г. Бараць.

¹⁾ II Царствъ, XX. 3.

Секретні циркуляри правительства на Кубані.

В архівах кубанського (бувлого чорноморського) козачого війська, що таять в собі чимало цікавих матеріалів для історії запорожських козаків, особливо в період після зруйнування Січі в 1787 р. і переселення частини запорожських козаків на Кубань, попадаються досить часто так звані «секретні» предписання, циркуляри і «письма» вищого правительства місцевим агентам його на Кубані. Здебільшого такі «секретні» папери урядові становлять собою копії циркулярів міністерства внутрішніх справ, видаваних з приводу різних подій політичного характеру або в цілях «пресвічення зловредної крамолы» внутрі імперії. Нинішні «секретні» папери видавались ad hoc і мали на увазі боротьбу з крамолою спеціально на Кубані. До таких паперів належать між иншим і оці три, повний текст котрих ми подаємо з оригіналів, задержуючи навіть орфографію їх.

1) «Господину Исправляющему должность Наказного Атамана Войска Черноморскаго.

г. Генералъ-фельдмаршалъ князь Паскевичъ-Ериванскій сообщилъ г. Министру Внутреннихъ дѣлъ, что Его Свѣтлость получилъ свѣденіе, будто въ недавнемъ времени прислали изъ Парижа въ Краковъ значительное число книгъ, изданныхъ на французскомъ языкѣ Аббатомъ де-ла-Менне и переведенныхъ на Польскій языкъ польскимъ мятежникомъ Яловицкимъ.¹⁾ для распро-

¹⁾ Віроятно сочиненіє подъ заглавіємъ „Paroles d'un croyant“ и другого, служащаго продолженіємъ первому.—Виноска належить циркулярові. С. II.

страненія оныхъ въ царствѣ Польскомъ в Россіи, присвокупили къ тому, что о непропусканіи означенныхъ книгъ въ предѣлы Царства Польскаго распоряженіе сдѣлано.

Г. Министръ Внутреннихъ Дѣлъ, сообщивъ о семъ г. Министру Финансовъ для принятія мѣръ, чтобы означенныя книги на Французскомъ и Польскомъ языкахъ изданныя, не были пограничными таможенными пропускаемы въ предѣлы Россіи и увѣдомляя о семъ г. Областного начальника отъ 29-го мпнуваго октября № 6141 просить сдѣлать распоряженіе, чтобы означенныя книги ни подъ какимъ предлогомъ не были выпускаемы изъ за границы въ Кавказскую область, а равно и обращаемы въ публичкѣ и въ книжныхъ лавкахъ.

Для надлежащаго по сему исполненія по вѣренному Вамъ Черноморскому войску, я покориѣнше Прошу Ваше Превосходительство сдѣлать немедленное надлежащее распоряженіе.

Исправляющій должность Областного начальника Генерал-майоръ баронъ Таубе. Ставрополь 28 ноября 1834. Общее управление Кавказской области».

Одержавши «предписаніе» ген. Заводовскій видав відно відного наказа військовій канцеляріі Черноморського війська, яка повідомляла його в декабрі 1834 року (№ 27,057), що нею «разюсланы при указахъ сей канцеляріи во всѣ войска сего земскіе смыскіне начальства и Екатеринодарскую Градскую полицію копія съ вѣдѣніемъ каждому, о учиненіи по предмету сему подлежащаго исполненія сдѣлать распоряженіе (Дѣл. Нак. Атам. Черномор. коз. войска. Общ. ов. 1439 св. 101 за 1834 г.).

2) Копія съ предписанія Памѣтника Кавказскаго къ генералъ-лейтенанту Заводовскому отъ 1-го апрѣля 1818 года № 185. По случаю происшедшихъ въ Европѣ политическихъ событій, я призналъ нужнымъ обратить вниманіе Вашего Превосходительства на слѣдующія обстоятельства.

Нѣтъ сомнѣнія, что революціонные комитеты, какъ въ Парижѣ, такъ и въ другихъ мѣстахъ будутъ теперь еще болѣе прежняго дѣйствовать и заниматься пропагандою, посылать эмиссаровъ для дѣйствія по ихъ предположенію, между прочимъ и на умы

поляковъ, на Кавказѣ находящихся. даже сносятся, есть ли возможность къ тому представится, съ неприятели нашими въ горахъ. такъ какъ лучший путь для таковыхъ посланныхъ, дабы избѣгнуть европейскаго надзора, представляется черезъ Персидскія и Турецкія владѣнія. и нѣкоторые изъ подобнаго рода эмисаровъ могутъ надѣяться пробраться къ намъ совершенно секретно. другіе же могутъ явиться съ паспортами, то я по предмету сему надлежащее распоряженіе по границѣ сдѣлавъ и сносясь съ носольтвами и консулами нашими въ сосѣднихъ къ нашему краю державахъ. долгомъ моимъ считаю покорно просить Ваше Превосходительство, не оставитъ и съ Вашей стороны сдѣлать распоряженіе къ бдительному надзору за всѣми проѣжающими въ настоящее время въ край нашъ иностранцами какой бы націи они ни были, въ особенности есть ли о подобныхъ лицахъ будетъ извѣщеніе отъ пограничныхъ нашихъ властей, о чемъ отъ меня писано симъ послѣднимъ. На сей конецъ не оставятъ предписать всѣмъ, кому признаетъ пужнымъ, дабы они имѣли самое бдительное наблюденіе за дѣйствіями, слошеніями и образомъ мыслей всѣхъ пребывающихъ уже у насъ и вновь прѣѣзжающихъ иностранцевъ, донося для выигранія времени вѣстѣ и имѣя Вамъ о послѣдствіяхъ своихъ наблюденій».

Одержавши «предписаніе» гоп. Заводовскій переслалъ копію його *секретно*—«Временно Командующему Черноморскою Кордонною линією для свѣденія и зависящаго распоряженія». Само собою зрозуміло, що «зависящія распоряженія» було зроблено.

3) *Отъ Наказнаго Атамана № 66. 20 іюня 1843 года: Секретно.* Екатеринодарскаго округа, Окружному смыслному начальнику Есаулу Вѣднягину. — Шефъ жандармовъ уѣдѣнъ Господина Военнаго Министра, что отъ партіи Чаръ-рижскаго, въ Парижѣ, будетъ отправленъ въ числѣ прочихъ эмисаровъ Раевскій, изъ Константинополя на Дунай къ покрашованъ съ приказаніемъ объѣхать ихъ земля и войти съ ними въ слошеніе. Получивъ объ этомъ по секрету предписаніе генералъ-отъ кавалеріи адъютанта князя Чернышева, отъ 1-го сего іюня за № 277 я строжайше предписываю Вашому благородію принять всѣ за-

висяція мѣръ, если бы упомянутый эмиссаръ Равевскій появился и здѣсь, и о послѣдующемъ мнѣ довести, имѣя это въ строжайшемъ секретѣ.

Такіж секретні «предписанія» послано було і окремим начальникамъ таманського та сибського округів, де жили більша частина некрасовців, що після еміграції з Дунаю на Кубань увійшли в склад так зв. Азовського козачого війська.

Аналогічного змісту циркуляра одержано було Наказним Атаманомъ Чорноморського війська і од Військового міністра «для принятія записавшихъ мѣръ.... если бы упомянутый эмиссаръ появился между тѣми Некрасовцами, которые находятся въ составѣ Азовскаго козачьяго войска, прося при томъ, буде это случится, не оставитъ меня увѣдомить».

Із „дѣлъ“ Чорноморського козачого війська не видно, щоб эмиссаръ Равевскій приїхав на Кубань і увіходив в якісь стосунки з некрасовцями.

С. Петлюра.

Порівняння смерті і весілля в українських погрібових голосіннях.

Порівняння смерті з весіллям, як відомо, являється загальним для всієї руської народної поезії і навіть для славянської. В українських голосіннях це порівняння розвинуто до широкої ступіні і йде рівнобіжно з порівнянням смерті і весілля у самому обряді погробу.

В погрібовий обхід, що правиться над дівчиною, налітається де-які звичаї з обходу весілля. Як уміряє дівчина П одягають так, як це треба робити на весіллі; убирають у намисто, сережки, каблучку і перевязують руку рушником: голову П квітчать, як і на весіллі: роблять гілце з сосни, уквітчає: квітками калини, барвінку, житом, просом та дчмінем, і становлять на столі. Гілце, як снується дівчину у могалу, кидають туди ж за нею. До хреста, що випадково несуть попереду погрібового входу, прив'язується рушник, а до корогон хустки. Дівчата, що несуть труну і віко од неї, перев'язують собі руки ниякими красною намисто. Одному парубкові перев'язують руку хусткою і одягають на перст каблучку: цей парубок заступає колодого¹⁾.

Отак ховають дівчину в де-яких місцевостях України. В «Трудах етнографическо-статистической экспедиции в Ю.-З. край»

¹⁾ Киевская Старина, 8⁹ року, т. XXV.

погріб дівчини оповсується так: «Коли вивозять з хати померлу дівчину, то збирають дружок, старостів, бояр і свашку: усіх їх бува таке ж число, як і на весіллі. Тутечки ж роздають дарунки, що треба було роздавати перед тим, як йти до шлюбу. Мати померлої дівчини підживає до себе дружок і з плачем говорить до них такі слова:

Не привів мене Бог
 Слухати веселі вашні члені,
 Не дождала моя дочка
 До свого весілля.
 Проведите ж П. дружечки,
 До темної могили.
 Нема у нас ні короваю.
 Заякіт, хусток дам вам, дружечки.
 Воскові свічки в рученьки.
 Запаліть ви їх і проводіть мою донечку»¹⁾.

Так обхід похорону дівчини має в собі жива весільного ритуалу.

Тепер обернемося до голосінь.

Мати обертається до померлої дочки:

Моя дитино, моя княгиню!
 Я тебе не ожидали
 Так рано одружити.
 Чужі матері дожидають
 Та весело дружать.
 А мені нема ніякої одради. (Милорадович).

¹⁾ Т. IV, стор. 709. Другі приклади з голосінь взяті із збірників: Милорадовича «Пісні и обряды луб. у.», Малика в „Етнограф. Обзор.“ 1898 р., Врайловського в „Русскомъ Филологическомъ Вѣстникѣ“ 1884 р. XII.

Таким чином смерть уявляється як заміжка, але ж сумно.
Або ще такими словами мати висловлює свій жаль:

І дочко ж моя, княгиніе!
Де ж собі такого князя найшла,
Що ти мене не звіщала?
Чужі матері прибираються ок' свадьбі.
А я цієї свадьби не ждала і не прибралася.
На що ж ти мені таку сумну свадьбу зробила?
(Милорадович).

Моя дочко, моя княгинечко,
Та якого ж ти собі князя одібрала?
Такого тайного, що й мені не объявила?
(Милорадович).

Дівчата і парубки, що проводять небіжку на кладовище, це
дружки і боярі: «Хоч би ж ти голову підняла подивився, скіль-
ки у тебе дружок і бояр. Поїзд дорогий я тобі хоч тевер справ-
лю». (Малинка).

Посаг ставиться навироти хрестам і корюгам:

Моя й дочко, моя й княгинечко!
Як мені тебе забувати,
І відкіля мені тебе виглядати?
Що до людей з скрипами та з неринами,
А до мене йдуть з хрестами та з корюгами.
Моя й дочко, моя й княгинечко!
Моя й дочко, моя й навочко!
Та люди випровожують дочок з дружками та з
буями, —
А я нас тільки все випровожую з хрестами та
з корюгами...
(Милорадович).

Молодці називають труну і могилу: «Дони, дони! Що ти
парубида! Яке ж твоє весілля невеселе... Зібрати дружочок для

п'лячу та голосу. Одружилась ти з ямом сиром, кришкою гробовою» (Брайловський).

Тако ж мати уявляє смерть сина як весілля:

Сину мій, князю дорогий!
Сину мій, здорови мого!
Та люди дождають синів і невісток,
А я тебе не дождала оженить, подружить.
Невістки мої неубірачі.
Невістки мої несподівачі!
Сину мій, князю дорогий.

(Милорадович).

Сестра обертається до померлого брата:

Яке ж наше весілля.
Братку, невеселе!
Де ж твоя нара?
Де світилки з дружечками?

(Милорадович).

Порівняння смерті і весілля мусило виявитись що раз у при смерті дівчини та парубка, які вже незабаром повинні були одружитись. Ця думка мусила мати вплив як на обхід похорону, так і на голосіння. у яких вона і виразилась в відповідних формах.

Ми повинні признати незалежність голосіння од обряду і навпаки, бо неможливо доміслитись, щоб, з одного боку, обряд впливав на голосіння пізніше, ніж сама думка порівняння смерті і весілля могла незалежно од обходу виразитись в голосіннях, і щоб, з другого боку, усні образи голосінь могли впливати так міцно на обряд після того, як вони вже цілком скомпонувались, а погрібовий обхід ще ніяк не міг присвоїти елементів весільного ритуалу. В основі обряду і голосінь лежить одна думка: замість весілля постав погрібовий похід. — і ця думка зрівняла

похорон і весілля і створила порівняння смерті з весіллям в голосіннях.

Таким чином в голосіннях це порівняння виявилось не під впливом обряду, а є самостійний образний спосіб («пояснительное средство»). Образна доцільність цього порівняння у тім, щоб живіше і яскравіше висловити думку про лиху долю, що спіткала дівчину чи парубка, яким треба було вже йти до шлюбу, а не в яму, за для яких дружки повинні були б співати веселі пісні. Коли це над їми співають сумні. Думка, що смерть спіткала небіжчика чи небіжку дуже задалегідь, доконче повинна була навести на це порівняння, яке зміцняє значіння самої думки. Так і Володимир Мономах, жалкуючи о смерті свого сина в листі до Олега Рязанського, нагадує весілля сина і каже, що сипову він обняв би і оплакив би її і весілля їх змість весільних пісень.

Володимир Данилюк.

БІБЛІОГРАФІЯ.

Д. С. Пругавинъ. Монастырскія тюрьмы въ борьбѣ съ сектанствомъ. II. ю. «Посредника». Второе изд., дополненное. Москва 1907 г. стр. 208.

Цінна праця д. Пругавіна досить відома широкому колу громадянства вже з першого видання і з тих окремих частин II, які в свій час друкувалися по російських журналах. З'єднані до купи в одну книжку вони стають собою цікавий, опертий на офіціальні документи і власні спостереження автора, матеріал для характеристики християнської чистоти російської офіціальної церкви і тих прийомів, до яких вона зверталася в своїй невпинній боротьбі з вільною релігійною думкою. Факти, зібрані д. Пругавиним, промовляють самі за себе і цілком справдують ту характеристику, яку зробив нашій церкві ще Герцен, коли назвав її «азіатскою церквою, всегда колѣнопреклоненной передъ свѣтской властью». Для того, щоб доказати фактичну правдивість такої характеристики, д. Пругавин вживає такого методу: він наводить досить багато ілюстрацій політики вищих церковних сфер православних до «инако мыслящихъ», користуючись здебільшого точними цитатами і витягами церковно-судових та урядових наказів, постанов і секретних наперів. Додавати після таких цитатів ще й від себе щось було б зайвим: витяги з урядових наперів так красномовно за себе промовляють, так виявляють справжню природу інквізиційної церковної політики до сектантів, раскольників і взагалі «инако мыслящихъ», що ширша характеристика цієї

політики мало що внесла б нового в справу. Хоч автор в своїй книжці, характеризує політику православної церкви до сектантів та раскольників взагалі і роллю монастирських тюрем в цій справі з окрема, бере здебільшого факти з «руського» життя, але подекуди згадує і такі, що мають те чи інше відношення і до України. Через це його праця має певний інтерес і для українського історика. В ній він знайде відомости що до переслідування церковною властю українських сектантів. Правда, відомости ці не численні, деякі з них занадто ляпідарні, уривчасті, але коли пригадати, що історія церковних переслідувань на Україні, так само як і в Росії, сливе нерозроблена, то і ці коротенькі відомости набувають певної ваги і значіння. Сектанство серед українців в формі штунди, баптизму то що, досить помітне явище. І коли ми де що знаємо про догматичний бік цих релігійних явищ, то та сторона з життя наших сектантів, про яку згадує між иншим д. Пругавін, а клясе переслідування їх з боку церковної і урядової влади, муки сектантів «за віру» — сливе цілковита terra incognita, що вимагає до себе шильшої уваги з боку наших дослідників.

Згадуючи про численних «мучеників за віру», що загинули в монастирських казематах Соловецького та Суздальського монастирів д. Пругавін згадує в своїй книжці між иншим і про тих мучеників, які понали сюди з ласки уряду за провини політичного характеру. Серед цих мучеників є де кілька душ і з України. Закинуті в холодну країну політичні в'язні з України, по словам д. Пругавіна, терпіли особливі муки: завклі до підземного неба, до теплої погоди, вони в нових кліматичних умовах зустрічали постійні тумани, холодне безлюдне море, довгі подарні ночі, сувору зиму, жорстокі морози і вохкість. Під впливом цих кліматичних умови життя українських в'язнів ставало ще більш нещасним і страдальцьким. Як відомо, в казематах Соловецької монастирської тюрми біля 16 років мучили останній кошовий Січі Запорожської Калынішевський. Слідком за д. Колчиним д. Пругавін подає в своїй книжці легенду про збудовання окремої тюрми для вартових солдатів та офіцерів, звязану з іменом

Калишневського.—Як висидів він в тюрмі аж цілих 16 років, виявилось, що він ні в чому невинний. І от, оповідають, що царь, увільнивши Калишневського, захотів ч. п. нагородити його за ті муки, які він перетерпів і звелів зажити його: чого хоче він собі в нагороду?

— «Старим я став, — одновів Калишневський, світська шапоба мене вже не вабить, багатство мені не потрібне, не прожити мені й того, що маю... Колиж царь-батюшка хоче мене нагородити, то нехай збудує він для злочинців справжню тюрму, щоб не мучились в душних казематах фортеці, як я» (стр. 97). Як відомо Калишневський і номер в Соловецькому монастирі. Невно там номер і студент Київського, а потім Казанського університету *Юрій Андрузький* (з полтавських дворян), якого, з волі імператора Миколи I, в 1850 році заслано було сюди «за предний образъ мыслей и злонамѣренный сочиненія». «Судя по тому, каже д. Пругавін, що при обыскѣ у него найдены были разныя *«бумаги и списки мятежнаго содержания, мнѣніяи цѣлью такъ названнаго малорусской народности»*, можно думать, что Андрузький принадлежалъ къ партіи *«украинофиловъ»* (?). Зачисляючи Андрузького до партіи «украинофиловъ» д. Пругавін, очевидно, не знав, що нещасний студент-українець був діяльним членом Кирило-Мефодієвського братства і з поміж інших членів останнього поісе ледве чи не найтяжчу кару за «предний образъ мыслей».

С. П—ра.

В. Чернишевъ. *Законы и правила русскаго преподаванія. Законъ, Формы. Ученіе. Опытъ руководства для учителей, учащихся и родителей.* Варшава 1906.

Автор свій «Опытъ» призначає між иншим і для учителів. Знаючи з практики, як трудно в російській школі вчити мої українських дітей, ми з цілком зрозумілою цікавістю перечитали бромурку д. Чернишева про «законы—правила» російської школи. Перечитали і найшли тільки ще раз забие потверження

того, що всім уже відомо про педагогічну вартість науки чужомовною по наших школах. Але можна зробити ще один дуже цікавий висновок з цієї книжки. Не кажучи вже, що існують дві окремі мови—українська і російська, ця остання ще навіть диференціюється на дві—східно-російську і південно-російську. В устах навіть освіченого українця російська мова далеко не те саме, що в устах тих, кому вона рідна. Для доказу можемо навести з брошури Чернишова початок байки Кривонога «Котелі і горшочки». Перепишемо цілком точно:

Котелі і горшочки.

Горшок скатлом більшує дружбу сьвіту:
Хаті шильнатьовій народію котелі,
Но в дружби што за щот? Кателі гарній засвіта,
Горшок скатлом заньибріта:
Другбездруга ані нимогут быть никак:
Сутрадаєчпра другадругім прарадучна.
Нуагні им порьсь скучна:
Нелюбим імєсьти фєйкий шак,
Нємчигі, нємчїк... (ст. 44).

Ось мова, жива мова, а не та, що записана у книжці нікими значками, котрі як умієш, так і читай. Цю живу російську мову з трудом розуміє освічений українець, хоч-би учитель російської мови. Бо кожен українець каже: «П є очага, а не очагъ» (так як написано, г—макго), а не «нємчїгá, нємчїкъ», «порознь», а не «порьсь». Звичайно, як можна навчитись замовляти по французьки, так-можна й по російськи.

Може є такі українці дєте, що живучи з малку по великих містах, і вивчаються говорити добре по російськи: але скільки нам приходилось слухати, то потуги українця говорити чистою російською мовою роблять з цієї чудової в устах рослянина мови—щось западто дивко для вуха й неестетичне. Тим-то інтелігентні аденационалізовані українці говорять нєє такр. коли можна так

висловитись, якоюсь своєю російською мовою, котра нічя ніж дійсна російська. Подібно до цього вийшло-б дві нічя мови, як-би став читати англійську книжку по правилах латинської правописи. Та й чи може-ж бути инакше? чи може 100 мільонів люду говорити однією мовою?

Диференціяція російської мови заходить не тільки в вимові й «удареніяхъ», але і «въ формахъ». Звичайно доводиться чути той аргумент проти «українофиліювъ», що літературна російська мова аложена, монляв, з елементів усіх «русскихъ нарѣчій», при чім люблять вказувати на Гоголя; одначе тільки вказують, бо ніхто не довів (та й не доведе), що Гоголь зробив російську мову зрозумілою українцям; українські слова, що є в Гоголя, так і застались українськими, в російську мову не ввійшли.

Але в своїх перших творах Гоголь дійсне почав ту диференціяцію *форм і характеру* російської мови, про котру згадано вище. Та чи потрібна-ж ця диференціяція хоч-би для самих росіяні?

А наші діти так «диференціюють» російську мову по школах, що напевно росіянин не зрозумів-би своєї рідної мови з їх уст, як не зрозумів-би француз фрази: «е вуалі ту сон покеш (bagage)», котру ми чули од Ідиного великороса.

Книжка д. Чернишова сама по собі цікава, написана з добрим знанням діла: поради його для учителів, читальників і артистів мають наване значиння, але для учителів на Україні—наглядають якоюсь гіркою іронією.

М. Кр.--ський.

ПО ЖУРНАЛАХ.

„Заниси Наукового Товариства імені Шевченка“, т. LXXVI,
випуск II за 1907 рік.

Д-р Л. Свеніціцький «Архангелови свѣщаниа Маріа» і благовіщенська містерія. (Проба історії літературної теми) ст. 5—38. Автор взяв темою для своєї студії дослід над одною з найцікавіших тем християнської літератури, «що злучила в собі месіанізм старого і нового завіта в одну нерозривну цілість», про т. зв. благовіщення. Цікавлячись більше долею самої літературної теми, д. Свеніціцький звертає більшу увагу на її зміст, ніж на зв'язані з нею історично-бібліографічні питання, і вразом обмежується поки що пам'ятками літератури славянських народів. Перший розділ студії присвячений Благовіщенню в канонічних і апокріфічних текстах та гимнології, другий обговорює зв'язок зразків благовіщенської гимнології з благовіщенськими «Словами», спеціально з «Словами» Івана Златоустого. До статті прилучено текст одного богородичного «Въщанія» з рукописного збірника поч. XVI століття. На прикінці статті подано огляд і характеристику «Въщаній».

Д-р. Іван Франко. Студії над українськими народними піснями». (ст. 39—63). В цій продовженні своєї інтересної історично-літературної студії д. Франко обговорює в окремих монографіях такі пісні: Плач півільниць, Стенова сторожа, Смерть

юнь. 1907

козака в степу, Смерть королевича в битві з турками, Вязу із неволі, Пісня про Байду, уривки пісень про татар і турків.

Фі. Колеса. Ритміка українських народніх пісень. (ст. 64—116). В п'ятому розділі своєї обширної праці д. Колеса зупиняється над відношенням української народної ритміки до книжної версифікації. (Поетична форма дружинно-лицарської поезії в порівнянню з формою біліп, духовних стихів і дум. Греко-славянська версифікаційна теорія. Вірші вільного розміру. Розвій правильного сіلابічного стиха в книжній поезії середньої доби. Співаннями з першої полов. XVIII стол. Давня й оригінальність сіلابічного стиха в українській народній поезії. Найдавніші записки укр. народніх пісень. Старинність 12-складового розміру в народній поезії сербо-хорватів звідки взялась форма укр. народ. дум. Елементи укр. народної поезії і ритміка в пісенній і віршовій літературі XVII й XVIII ст. Тонізація сіلابічного стиха. Про візантійське походження форми щедрівок.

Юдан Бучинський. Кілька причинків до часів великого князя Свйтригайла. (1430—1433). ст. 117—142. На підставі нового документального матеріалу, який тутаж опубліковується (грамота Свйтригайла в справі литовсько-польського з'їзду, 1430 р.; грамота Свйтригайла, що ствержує перемир'я його з королем Ягайлом, 1431 р.; грамота короля Ягайла до землі Луцької, 1432 р.; лист Жигмонта Кейстутовича до кор. Ягайла в справі влучення Свйтригайла до Ісенницького перемир'я, 1433 р.) подає автор нові причинки до досить темного досі питання про обставини, при яких Свйтригайло зробився великим князем литовським з малозначного сіверського князя.

Іван Кривецький. Помічні дні. Причинки до історії панщини в Галичині в XIX стол.—Ст. 143—155. Історія однієї з інституцій кріпацтва—т. зв. помічних днів, які мусили віддавати кріпаки на услуги панам в часі жнив і сінокосів. Автор описує про практичне уживання цієї інституції в житті галицького селянства од 1786 до 1846 рр.

У відділі *Miscellanea* уміщено замітки: 1) Петро Дорошенко і Крехівські василяне—Ф. Голічука 2). Нові звістки про запо-

рожську оселю на Угорщині—Г. Стрипського 3). Петро Галубовський—(некролог)—М. Грушевського.

В «*Науковій Хроніці*» обговорено 14 українських журналів і часописей за 1906 рік. У відділі *бібліографії* подано рецензії на 25 наукових публікацій в мовах: українській, російській, польській і німецькій.

Літературно-Науковий Вістник, кн. V за май.

В науковопубліцистичній частині уміщено статті:

Мих. Грушевській. Студії з економічної історії України. ст. 225—237. Автор має на меті подати нарис економічної історії України XVI століття—одного з найцікавіших часів нашої історії, особливо багатого в порівнянні з попередніми віками на документальні джерела. В V книзі журналу надруковано вступні уваги автора про характерні риси XVI століття з економічно-суспільного погляду і розділ про хазяйство попередніх віків на Поліссі, Волині й Подніпров'ї.

Л. Старичка-Черняківська. Свято української сцени. ст. 299—306 Ювілейна силуетка з приводу 25-ліття діяльності Миколи Садовського. Кілька споминів, каротенька характеристика і опис ювілейного свята в Києві 30 априля.

М. Грушевський. На українські теми. Гріхи наші. ст. 324—330. Про хибі українського громадянства: брак енергії, самоповаги, брак свідомості своїх національних обов'язків. Яко наслідок цього—малій розвиток національної культури і захтування українством з боку чужих людей.

С. Єфремов. Відгуки з життя й письменства. Про наму-безконешник. ст. 334—339. Стаття з приводу розправи д. Нечуя Левіцького, друкованої в нашому журналі. В своєму публіцистичному запалі д. Єфремов не скрізь додержує об'єктивності і, наприклад, докоряє нашу редакцію за думки д. Левіцького, хоча редакція виразно застереглася, що не поділяє всіх думок д. Левіцького. Д-ій Єфремов гостро виступає проти д. Левіцького,

вважаючи його міркування про мову української преси безпідставними й неоправданими, а саму статтю—нетактовним вчином з огляду на сучасний момент нашого громадського життя.

М. Лозинський. З австрійської України. ст. 340—356. Нарис передвиборчої кампанії галицьких і буковинських українців при виборах до нижнього австрійського парламенту, на підставі нового закону про загальне виборче право. Автор розкриває дуже несприятливу діяльність клерикальних галицьких кругів з вищими представниками духовенства на чолі.

Przegląd Historyczny. Том IV, випуск 2-й (март—апріль).

Al. Jablonowski. Zasielenie Ukrainy. Ст. 221—230. Стаття польського історика написана з приводу вихода в світ VII-ої частини III тому «Архива Юго-Западной Россіи», що містить акти про заселення правобережної України в XVI—XVII віках, і присвячена полеміці автора з проф. Володимирським-Будановим, який зредагував цей том Архиву і додав до нього свою передмову. Полеміка ця являється продовженням того спору між обома вченими, який завивався ще в початку 90 років після надрукування I-й і II частин VII тому «Архива». Д-ій Яблоновський, високо цінячи наукову вартість праці проф. Володимирського-Буданова, не згожується з його думкою, що заслуга в надзвичайно швидкому заселенню українських степів в початку XVII століття належить самій українській людині, яка тікала од кріпацьких порядків західної України й Полісся на безмежні простори вільних степів по обох берегах Дніпра й по Бугові. На думку д. Яблоновського, почуваний зріст заселення України починаючи од XVI століття був ділом не якоїсь одної частини людности, але скомбінованої співучасті—з одного боку королівських старостів і магнатьських осадців, а з другого—самодіяльності самого українського народу. В кінці своєї статті д. Яблоновський зазначає: наукову об'єктивність праці проф. Володимирського-Буданова його прихильність до свободи наукового-досліда.

«Вылое», книга IV—V, апріль і май.

В статті (кн. IV) «Із вопросу о переговорах «Исполнительнаго Комитета Народной Воли» съ «Добровольной охраной» В. Дебаторія-Мокрієвича с кѣлька споминів про Драгоманова. До автора, Драгоманова і П. Лаврова звернувся 1882 р. агент «Добровольной охраны», щоб за їх посередництвом зав'язати зносини з грізним «Исполн. Ком.». До Драгоманова і Лаврова звернулись через те, що обох уважали «найбільш видатними репрезентантами закордонної патної преси». В помешканні Драгоманова і познайомився агент «Добровольной охраны» з Деб.-Мокрієвичем. Через чотири роки після цього Деб.-Мокр. жив у Женеві і ще ближче зійшовся з Др.—вим: «я близько зійшовся і полюбив Михайла Петровича Драгоманова. Один час трохи не кожного дня, як тільки дозволяла погода, він з своїм п'ятилітнім сином, а я з своєю тоді ще зовсім малою донькою на руках або в колісочці виходили на прогулку і гуляли по околицях Женеві. Бесідував він був на вдововижу, завдяки своїй величеській пам'яті і великим знанням; що разу можна було почути від його щось нове; завжди урівноважений, бадьорий, він викликав такий самий бадьорий настрій і в інших, з ким адибався». Драгоманов був у тісних стосунках з видатнішими російськими революційними діячами за кордоном і завжди був в курсі революційного руху.

В статті II. Лавріновича «Въ архангельской ссылке» (ст. 259—290) згадка про заслання в архангельщину Ів. Труби (українського письменника): «за часів панування при Сіявщині та міністрові народної освіти Боголенову арактєйвищии, коли непокірних студентів «втихомирявали» солдатчиною і засланими до Сибіру, І. М. Трубу було заслано разом з ще кількома студентами до Иркутської губ. Все громадянство було обурене тоді цією безглуздою жорстокістю уряду, що думав такими способами втихомирити визвольничий рух. Глухе незадоволення громадянства примусило уряд скасувати цей безглуздий наказ і засланим студентам було дано «прощення». Повідомити про не засланих

студентів було доручено князю Святополк.-Мірському, тоді товаришові міністра внутрішніх справ. Але місія його скінчилась невдачно: студенти не тільки не покаялись, але й не прийняли прощення і взагалі не захтіли навіть балакати з вельможним гонцем. Одначе всіх їх повернуто до Росії, і над де-якими найбільш непокірними вчинено поліцейний догляд. Між цими останніми був і І. Труба, якого повернуто з Верхнеудінська до Полтави. Тут він довго але безрезультатно шукав роботи: куди тільки він не звертався, скрізь поперек шляху ставали жандарські влади, неначе б помщаючись за його сибірські «дерзості». І ось саме серед цієї боротьби за існування, боротьби з азіяцями, що напосідали з усіх боків, д. Трубу несподівано заарештовано і вислано етапом до Архангельщини; жадних обвинувачень йому не зроблено, на допит ніхто його не кликав і, таким чином, він навіть і не довідався про причину свого нового заслання. Тільки після смерті Плеве виявилось, що ніяких причин для заслання не було, і д. Трубу визволено і навіть прийнято після повороту до Петербурга до технологічного інститута. Курьбозно, що свідоцтво про благонадійність видав д. Трубі той самий департамент поліції, який в 1903 році звелів заслати його до архангельської губернії».

В V книзі передруковано з «Матеріаловъ для исторіи рус. соціально-революціоннаго движенія» *біографію* Гр. А. Понка, писану Р. Стеблін-Каменським. Понко був українець, родом з Кубані, куди його дід переселився з Полтавщини (дядько Понка — автор книги «Черноморскіе казаки въ ихъ гражданскомъ и общественномъ быту» — перша історія кубанських козаків).

В 1876 році Понко їздив за кордон і побував, між иншим, у Львові, де влаштував справу перевозу книжок з за-кордону. Саме тоді арештовано у Львові Навлика, Ястрембського, Ляхоцького та инш., але Понко встиг виїхати і щастливо переправити транспорт книжок. В Києві Понко вбив барана Гейкінга. Повереду мирний пропагатор-ідеаліст Понко зробився переконаним терористом. Вмер він 1885 року на каторзі, пр'якутий до тачки.

В тій же V книзі надруковано бібліографічну замітку В. Батуринського про «Кобзар» Т. Шевченка нового петербургського видання.

„Русская Мысль“. Кн. V. за май.

А. П. Лотоцькій. *Демократическая литература* (Сто лѣтъ розвитку нової української літератури). Ст. 1—26. Автор статті подає докладний нарис еволюції українського письменства од Котляревського до наших часів і зазначає демократизм, яко основу рису, властиву всім видатнішим українським письменникам. «Демократичний напрямок — це та найхарактерніша риса, якою означається українська література серед інших літератур. Такої близькості до народного духу, такого реального змалювання народного життя і всестороннього освітлення народніх інтересів, такої гарячої аналогії народніх прав не можна знайти ні в одній з європейських літератур, окрім хіба російської, яка все ж таки мусить уступити пальму першинства нашій таки літературі... Писати по українськи до останніх часів міг тільки той, хто почував, принаймні, стихійну прихильність до народної маси, мовою котрої при цьому він послуговувався. Взагалі для української літератури сплюю річей витворилось таке становище, що вона, послуговуючись мовою народніх мас, натурально й служила їх інтересам». Характеризуючи окремі періоди в історії нового українського письменства, д. Лотоцький подає коротенькі характеристики провідних письменників: Котляревського, Гулака-Аргоновського, Квітки, Шевченка, Костомарова, Куліша, Кониського, Ів. Левицького, Мирного і цілого ряду молодших діячів української літератури.

Письма Гапона. Ст. 104—116. З цих листів Гапона до одної особи і коротенької передмови до них можна знайти деякі риси, що характеризують пок. Гапона, як українця. Кореспондент його характеризує Гапона, як людину з «типичним українським темпераментом». Він дуже любив читати Шевченка в го-

лос або співати пісні на його слова. В листах Гапон вживає іноді українські слова і цитує українські пісні.

Журналъ Министерства Народнаго Просвѣщенія. 1907. Май.

В. Г. Ляскоронскій. Русскіе погоды въ степи въ удѣльно-пѣчвое время и погоды кн. Витовта на татаръ въ 1399 году. (окончаніе). Стр. 1—46. Порівнюючи татарські напади на Русь в XIII віці, що були підготовлені битвою на Кальці і закінчилися погромом 1240 року, з татарськими походами XIV віка, коли битва на Ворсклі 1399 року послужила наче прелюдією до спустошення Києва Едігесом, автор приходить до висновку, що татарська тактика кінця XIV століття була повторенням погрому південної Русі в середині XIII стол. Аналізуючи русько-татарську боротьбу кінця XIV ст. д. Ляскоронський робить такі висновки: 1) Південна Русь і в XIV ст. терпіла напади кочовників, які напірали переважно на степову частину руської землі. 2) Для оборони од нападів робляться заходи ті самі, що й в попередні часи: укріплюється погранична лінія і заселяється вихідцями або з степів, або гірних країн Кавказу. 3) Колонізаційний рух степових вихідців на Русь має напрям в бік Подніпряння, а звідси на захід, на правий берег Дніпра, куди потроху пересувається центр ваги цієї колонізації. Сюди переходять з початку половці, а потім татари та інші вихідці з степів, що й утворюють оборонну лінію од Дніпра до границь Покуття. 4) Головними пунктами цієї колонізації являються міста Надніпряння, де Канів і Черкаси грають першу роль, дякуючи тому, що лежать на головнім шляху кочовникових переселень на Русь. Через те завязуються постійні зносини з багатьма пунктами дніпровського лінобережжя, особливо тих його частин, які мали спільні умовини бойового життя і давали од себе переселенців на правий беріг Дніпра. 5) Боротьба з татарами та бійка з ними виникають не тільки через причини політичного характеру, але й економічного. 6) Найбільш значні бійки литовської Русі з татарами одбуваються коло важних у воєнно-політичному і еконо-

мічному відношенні пунктів, на перехрестю стратегічних і торгових шляхів. 7) Наслідком заходів з боку литовсько-руської держави в боротьбі з татарами було зміцнення і відступлення на південь пограничної з стопом оборонної лінії і, як результат цього, перехід під владу литовсько-руського князя припороцького побережжя і затвердження його суверенітета над більшою частиною південно-руських степів.

Историческій Вѣстникъ, кн. V. май.

В. Умановъ-Киплюновскій. Два юбилея (М. К. Заньковецкая и А. П. Затиркевичъ). Стр. 550—461. Коротенькі біографічки і характеристика спеціальної діяльності двох славних українських артисток—Марії Заньковецької та Ганни Затиркевички-Карпінської. Стаття написана з приводу 25-літнього ювілею обох артисток, який припадає на текучий 1907 рік. Стаття написана надзвичайно тепло, з великою прихильністю до українського театру. Автор вважає, що „25-ліття двох великих артисток, Заньковецької і Затиркевички, що минає цього року, 35-ліття Кропивницького, що минулося торік, ювілей братів Тобілевичів (Саломського, Саксаганського, Карпенка-Карого), що напевне тако ж відбулись, але промайнули незауваженими, неодмінно мусять бути запячені чим-небудь загально-народним — підпискою для споруження чого небудь, якогось видання і т. в. Відгукніться, українці!» До статті додано дуже гарно виконані портрети М. Заньковецької і Ганни Затиркевич.

Нові книжки.

Алчевська Х. *Тут я сонцем*. Поезії. 1907 р. Москва 88 стор.

Будій А. *Мрії і дійсність*. Видання редакції „Рідного Краю“
Полтава. 1906. стор. 15.

Воронівецький Іван. *Вирини*. Черниговь. 1907 г. 32 стор.

Загірня М. *Як мужик оволодів генерали прогачарня*. Дикій пан.
Дві казки Салтикова. Видав В. Грінченко. У Києві стор. 22 ц. 4 коп.

Зодняйські Запорожчя. В. Ческії, Сиб. ц. 15 коп. Изд. Березовського. 1907.

Записки Наукового Товариства ім. Шевченка т. LXXVI. кн. II за
1907 рік. під редакцією М. Грушевського. Зміст: *Іларіон Святицький*,
„Архангелови вшчання Марії і благовіщенська містерія“. (Проба
літературної теми) (Кінець буде). 2). Д-р. *Іван Франко*; Студії над
українськими народними піснями. VII—XIII., (дальше); 3) *Філярет*
Колесса. Ритміка української народної ритміки до книжної версифі-
кації (докінчення).. 4) *Вотан Буциський*, Кілька причинків до часів
вел. князя Святигайла (1430—1433)., 5) *Іван Кривецький*, Помічні
дії. Причинки до історії нащипни в Галичині в XIX в. 6) *Miscelanea*
а) Петро Дорошенко і Крехівські василияни. под. *Ф. Галійчук*, б)
Нові звістки про запорозьку оселю на Угорщині, под. *Г. Стринський*.
7) Петро Голубовський. (некролог), под. *Миг. Грушевський*. *Наукова*
грушка: Огляд часописей за рік 1906. Часописі українські, огляд Ів.
Кривецького, Ол. Іванчука, Ів. Шинтковського й Ів. Крепиковича.
Сіт-Наука-Вістник, Нова Громада, Вільна Україна, Зоря, Світ, Еко-
номіст, Промінь, Учитель, Католицький схід, Громадська думка, Рада,
Діло, Русь і Буковина 8). *Бібліографія* 9) Оголошення.

Збірник математично-природописно-лікарської соціл Наукового Товариства імені Шевченка у Львові, том XI під редакцією Івана Верхратського, д-ра Володимира Левицького і д-ра Стефана Рудницького. 1907 р.

Левицький. М. *Оповідання* стор. 208. Київ. 1907. Ціна 50 коп. До збірника увійшли такі оповідання: Забув; Злочиниця; Порожній ходом; Щастя Пейсаха Лейдермана; Перша льгота; Пенсія; Добре діло; Мана; Санітар; Тяжкий Хрест; Бувальщина; Просвітник; Негайва; Справа; Соломонів суд; Правовий порядок; Експерти; Громадська справа.

Лукашевич К. *Малоросійські казки*. Вып. I, II, III, IV, V. Изд. Сытина, по 47 стр. ц. кожного випуску 15 коп. Москва. 1907.

Обезпечення пахатної землі господарств Полтавської губернії. Доповнення до матеріалів подвірної переписи 1900 г. Гадячській уряд. Полтава 1907 стр. 43. Дакіж самі „доповнення“ видали і по повітат: Кобеляцькому, Полтавському, Ширятинському, Переяславському, Прилуцькому, Миргородському, Роменському.

Обзори текущей популярной литературы. Выпуск II. 1907. ц. 15 коп. 28 стр. Издание Библиотечной комиссии киевского общества грамотности. Киев.

Олена Пчілка. *Тарасове свято*, оповідання. Полтава. 1907. стр. 15 ц. 10 коп.

Мартеє Сергій. *Віжання онця плькона*. (оповідання) Полтава 1906. стр. 15 ц. 5 к.

Кобзи і Кобзарі—1) Відродження Кобзи—*Олени Пчілки*; 2) Музичні струменти на Україні—*Миколи Тисенка* 3) Кобзарі—*М. Дмитрієва* стр. 30 ц. 10 коп. Полтава 1907.

Мирний Панас. *Сон*, різдвяна оповістка, Полтава. 1906 стр. 15. ц. 5 коп.

С. Петлюра. *Українська соціал-демократична партія в Австрії*. Огляд з журналу. Україна Київ. 1907.

Петров. Гр. Свящ. *«На Юзгін борозі»*, Переклади і видала В. П. та П. Юркевичі, Каменець-Подільський 1907. стр. 62, ц. 10 коп. „На Ревській“ літературно-суспільний місячник української молоді середніх шкіл, під редакцією Вас. Пачовського. ч. I за імен с-р. 24 стр.

„Соціал демократ“—орган Полтавського крайового комітету У. С. Д. Р. II. № 5 1907 р.

Сущов. *А. проф. Леонардо з Винни.* з 18 малюнками. Харьків. 1907. 32 стр. ц. 25 коп.

Свѣнцицький М. С. *Обзоръ сношеній Карпатской Русі съ Россією въ 1-ю половину XIX ст.* цѣна 1 руб. С.-Петербургъ.

„Хлонська читанка“. Часть I. *Зладив Козак Невмирака.* Чарнівці, ц. 60 сот.

Чернасенко С. *В старіи тїлї.* Драматичний нарис в 4 діях. Полтава стр. 70. цїна 25 коп.

Чернасенко С. *Виснов—оповідання.* стр. 15. Полтава 1907. ц. 5 коп.

Чекаленко Е. *Ролмова про мову* 16 стр. Київ, ц. 2 коп.

Чернишовъ *Забутые труды К. Д. Ушинскаго* стр. 36 С.-Петербургъ ц. 20 коп.

Черниковъ Е. *Въ сахарномъ королевствї.* (По поводу Глуховскаго процесса). Кингонздателство „Рокъ“ Москва, 1907, стр. 40. ц. 10 к.

Франко Ів. *Тїсн та носовиска.* Видання товариства „Просвїта“ у Києві. ц. 3 коп. стр. 18. Київ. 1907.

Яновська А. *Повоматирь.* Етюд на одну дію. *Серденьку золотому від серденька тїрою.* Жарт на 1 д. Київ. 1907 р. 51 стр.

Устави учительскихъ организацій и просвѣтительныхъ обществъ съ приложеніємъ свѣдѣній къ нимъ относящихся ц. 12 коп. Изданіе журнала „Народный Учитель“. Кишиневъ 1907.

3 українського життя.

З діяльності Української Трудової Громади. Засідання „Українського Народного Товариства в Київі. Урядові ресурси наші українським проектам.

Розпуск другої Державної Думи, що склався наперекір «основним законам» російської держави, змінив курсу діяльність російського народного представництва а разом з цим змінив і діяльність окремих партійних фракцій парламента. Акт 3 юня с. р. застав Українську Трудову Громаду Державної Думи на дуже цікавому моменту її розвитку. Вступивши зараз після відкриття Державної Думи до різних парламентських фракцій українські послі згодом почали робити заходи біля організації окремої Української громади, головним завданням якої ставилось: оборона інтересів українського народу в російському парламенті і вироблення відповідних законопроектів в інтересах української території і людности. Платформа громади давала можливість вступати до неї членам різних парламентських фракцій, починаючи від соціал-демократів і кінчаючи кадедами. В свій час ¹⁾ ми вистали заснування спеціальної організації українських послів Державної Думи, визнаючи необхідність координованих виступів парламентських репрезентантів української людности в Державній Думі.

¹⁾ Див. „Україна“ ч. III. З українського життя, стр. 138--139. юнь 1907.

На нашу думку така парламентська організація може успішно функціонувати тільки в межах національних домагань і в тих питаннях, які мають спеціальний національний інтерес для України. Українські послы, принаймні ті, що були в перших двох Державних Думах, не могли бути однаковими по своїм поглядам і залежності до тієї чи иншої політичної партії. Являючись представниками різних класів і груп українського громадянства, проходячи в парламент під ріжними партійними прапорами і за допомогою різних виборчих елементів, українські депутати мусили боронити в Державній Думі інтереси цих елементів громадянства і виступати там під відповідними партійними прапорами. Само собою зрозуміло, що організація в парламенті ріжнородних по своїм політичним поглядам депутатів одної якоїсь нації в одну парламентську фракцію з одною програмою політичною і тактикою являється річчю неможливою і не натуральною. Протилежно буде політичним nonsens'ом. І із історії парламентського життя Західної Європи ми не бачимо прикладів такого «назаконного сожительства» ріжнородних політичних тіл. Кожен і бувають випадки, то вони тільки зайвий раз можуть свідчити або про недовгочасність подібних комбінацій, або про штучність їх, викликану специфічними умовами, — в першому і другому випадку вони виявлятимуть тільки власне безсилля і будуть свідчити про необхідність, в інтересах справи, більш природних групувань і комбінацій. Кожна політична партія, так само як і парламентська фракція П в парламенті, має свою власну програму, має свою тактику і дисципліну. Проводити в життя програму своєї партії, триматись виробленої колективними зусиллями партійних членів тактики, підлягати партійній дисципліні являється обов'язком кожного члена певної партії і, само собою зрозуміло, навіть тоді, коли він проходить в парламент депутатом. Парламентські ж організації, які ставлять своєю метою з'єднати круг себе депутатів певної національності не тільки на національній платформі, а й на політичній, на ґрунті певних економічних і соціальних вимог, утворюють не можливі, не натуральні умовини для пове-

діння тих членів, які вступають в таку організацію. Вимагаючи від них підлягати партійній тактиці і дисципліні вони разом з цим примушують їх на кожному кроці йти проти своїх власних переконань, проти виступів і тактики більш рідних їм по своїй програмі парламентських фракцій, хоч би ці й належали до інших націй. Кажати про шкідливість такої поведінки депутатів нема чого. Приклад «людовців» в польському «колі» Віденського парламенту, що, дякуючи реакційній більшості польської земельної шляхти в цій парламентській організації, весь час були на прив'язі у неї, і, зв'язані партійною дисципліною національної організації, своїми голосами збільшували реакційну силу і шкідливість шляхти, може найкраще свідчити про ту велику небезпеку, яка загрожує окремим депутатам і честності їх політичного імення, коли вони йдуть в національну парламентську організацію з метою реалізувати за її допомогою свої політичні, соціальні і всякі інші погляди. Однорідна більшість такої організації зовше буде давати меншість і зовше остання примушена буде або йти на компроміси, або зраджувати самій собі. Очевидно, що єдиним логічним виходом із такого становища буде той, коли депутати різних національностей будуть групуватися в парламенті відповідно до своїх політичних, соціальних і ин. поглядів, додержуючи певного федеративного устрою і певних автономних прав в сильній організації. Утворюючи таким чином політичні групування в парламенті депутати окремих національностей збільшують політичну силу однорідних парламентських фракцій і мають вільний шлях і розв'язані руки для своєї тактики, що до національних домагань і оборони останніх в парламенті. Для більшого успіху в справі виступів по національним питанням вони можуть закладати спеціальний національний парламентський клуб, куди можуть входити на однакових правах різноманітні парламентські елементи, зв'язані між собою спільними національними інтересами. Гадаючи, що по такій організаційній схемі буде збудовано і український парламентський клуб, чи українську трудову громаду Державної Думи, ми бачили в цьому певний зріст української політичної сили в російському парламенті і раціональної групування ук-

раїнських депутатів по фракціям. Виявляється, однако, що така єдино логічна і нормальна групування не зустріла прихильності серед національно свідомих українських послів і в останні часи існування державної Думи Українська парламентська Громада виявила тенденцію сепаруватися в окрему парламентську фракцію з самостійною програмою і тактикою. Імпульсом до цього було: з одного боку ігнорування прав українських послів в тих парламентських фракціях, до яких вони увійшли, особливо ж в трудовій, кудп. як відомо, пристало найбільше українських послів; з другого ж боку бажання більш продуктивно працювати в Державній Думі на користь рідного краю. Успішно працювати в цьому напрямку в других думських фракціях, як показав досвід першої та другої Думи, не зручно (Див. передрук статті з «Русь» в «Раді» 122). Більш умотивовано причину організації самостійної Української Громади в спеціальній декларації, виданій Громадою 24 мая і уміщеній в органі громади «Рідній Справі» (ч. 11). З огляду на історичну вагіть цього документа передруковуємо його цілком:

(а) Української Думської Громади.

Порішивши оділітись в самостійну парламентську українську громаду і новиходити для цього з інших фракцій, до котрих ми попередю належали, ми добре розуміли, який це важний вплинок, і уважаємо потрібним, щоб не було ніякого непорозуміння, прилюдно висловити ті причини, з яких це сталось.

Російська Імперія, як відомо, виникла з Московського царства, котре витворилось більш менш насильним приєднанням сусідніх держав і земель. Вона поширилась і змінила теж через подібні захвати як в Європі так і в Азії, — і тепер складається з багатьох різних частин, що ноді держаться купи лише оружною силою і дуже боляче відчувають, що вони підлеглі напуючому великоруському народові і його центральному правительству. Вони тим глібше почувають свою підлеглість, що як тільки котра з цих певеликоруських частин спробує хоч трохи оберетти свої національні осібности, то на це вже правительство

дпвється, як на політичний сепаратизм (бажання одділитись). котрий загрожувє цілості і єдності російської держави.

Теперь, коли Російська Імперія зробилась конституційною державою і коли її основні закони (статї 72—81) забезпечують усім російським громадянам, не розбіраючи пацій та віри, вільний розвиток, ми не тільки не бачим в законодавчій діяльності правительства якоїсь переміни поглядів на права невеликоруських народів, але в газетах, близьких до уряду, чусь старі обвинувачення в політичній сепаратизмі,—і цим обвинуваченням, як видно, спочивають і де-які з політичних партій, що впроблєсь в Дуїі.

Між тим політичне одділення од Росії якого-небудь з її безправних народів,—так само й України,—ми признаємо за неможливе і небажане.

Не кажучи вже про те, що таке одділення порушить загальну політичну рівновагу Європи, що воно може викликати чужоземне втручання і закінчитись повним поневоленням народів, що шукають волі,—це політичне одділення, щоб його здійснити і забезпечити на далі незалежність і силу нової держави, вимагало-б такого напруження економічних сил, якого така держава не змогла б витримати. Далі, коли-б такій державі і пощастило, вона коначне мусіла б підпасти під економічну і політичну залежність од дужчих сусідів, так, як не ми тепер бачимо у Румунів, Болгар, Сербів, Черногорців і т. п. З другого-ж боку, народи, що складають сучасну Росію, за сотні літ сильного життя дуже багато внесли в загально-державний культурний і матеріальний капітал — і не можуть зрестись од нього. Не втворювати нові держави по старим зразкам повинні тепер поневолені народи Росії; вони повинні йти до такого перероблення російської держави, як вже там вона не склалась,—щоб кожному народові була забезпечена свобода самостійного розвитку і життя на своїй зеялі.

Отже ми не признаємо ні можливого, ні бажаного порушення цілості і єдності Російської держави, а навпаки бачимо в

тій цілості і єдності конечну умову силл для забезпечення будучини всіх народів Росії,—і про не заявляємо зовсім певно і рішуче.

Але ця цілість та єдність російської держави буде міцна і ненорушна лиш тоді, як народи, що складають Росію, будуть зв'язані між собою не військовою силою і централізацією урядування, а через справжню єдність інтересів, котру всі будуть признавати. Вживання трохи не всіх економічних і політичних сил держави на те, щоб удержати єдністю всі її різні частини і щоб піддержати адміністративну централізацію, вже привело до того, що добробут люду і навіть зовнішню безпеку краю тепер не можна уважати за певні.

Один тільки єсть вихід з цього становища. По нашому глибокому переконанню,—це рішуча і конечна переробка державного урядування на національну і територіальну (краєву) автономію всіх країн Російської Імперії, котрих людність повинна одержати права самоуправу і самоурядування.

Через те, маючи на увазі, що жадна з політичних партій Державної Думи не виставила досі питання про краєву автономію в усій повноті і для всіх недержавних народів Росії, а в тім і для нашого рідного краю—України, ми ставимо своєю особливою метою досягнути цього не резолюціями чи політичними програмами, а діями державними установами: для цього, а також і для оборони всіх окремих інтересів України в загальнім законодавстві,—ми рішили з'єднатись в одну українську парламентську громаду, повнходивши для того з партій, до котрих ми досі належали.

Єднаючись таким чином для того, щоб добитись заведення автономного ладу в усій Росії і вповнення нашої України з поволі, зостаючись вірні українській національній думці, котра завжди йшла не ухляючись поруч з думками демократизму й поступу, ми зовсім не думаємо одрізнитись од загальних політичних і економічних змагань інших опозиційних партій. Поруч з тими партіями в Думі і в можливо повній згоді з ними ми будемо добиватись політичних і громадянських прав кожному з

люду Російської держави, на умовах повної рівності, не розбіраючи віри, нації і полу, будемо добиватись поширення прав народнього представництва що до законодавчого почину, що до бюджету і догляду над діяльністю міністерства, одвічального перед Думою.

Що до економічних справ, то на першу чергу ми ставимо здобуття народові землі, котрою користувалася б тільки ті, що прикладають до неї свою працю. Для того ми уважася потрібним перевести законодавчим способом через Державну Думу примусове одбирання в красний фонд казенних, удільних, казенських, монастирських, церковних і всіх тих панських земель, котрі переважають трудову норму, щоб віддати їх на урівняне живання трудового народа.

Що до робітницької справи, то ми будем вимагати восьмигодинного робочого дня, оборони праці жінок та дітей, страхівки на старість та на случай знесилення. Допомагаючись скасування економічного кріпацтва, ми не бачимо великої різниці меж примусовим одбиранням земельних чи заводських маєтків. Що до цього, то на першій черзі треба поставити ті фабрично-заводські підприємства, котрі стосуються до хліборобства (сахарні, шпункурні то що).

Отже ми не розходимось в основних завданнях що до парламентської роботи з иншими опозиційними гуртами—і через те рішуче одхилимо всякі докори, ніби ми дробимо чи ослабляємо св.ін деморкратії або забуваємо загальні інтереси держави за своїми національними змаганнями. Наше глибоке переконання,— що наш виступ логично виходить з сучасного становища держави і з самих насущних її потреб, що ждуть задоволення.

Зупинятись над поданою нами декларацією Української Громади ми не будемо. Розпуск другої Державної Думи не дає можливости українським послам доказати фактами, на скільки їхні заходи організуватись в одну національну фракцію з однаковою для всіх програмою, з однаковою тактикою і обовязковим

для всіх членів громади дисципліною—довговічні та міцні. Для нас уявляється абсолютно не можливим, щоб ті послы з України, які поділяють програму і тактику «партії народної свободи» могли б пристати до тієї парламентської організації, яка ближче стоїть по своїй програмі і тактиці до соціалістів-революціонерів. А між тим з газетних джерел ми знаємо, що поміж членів Української Громади є такий елемент і що українські депутати «кадети» брали досить енергичну участь в організації громади і були обібрані навіть до заряду останньої. Остається допустити, що «кадетський елемент» мусив одбутися за декілько днів цілу еволюцію в своїх поглядах і із уміркованих реформістів стати революціонерами, як по своїм поглядам так і по тактиці. Але допускати таке, ледве чи є рачія: замість логіки і фактів ми тоді оперували б хисткими випадками і неконсеквентностями, на яких ніякого діла міцно ніхто не будував а особливо в таких справах, як ті, біля яких заходився Українська Громада Державної Думи. Само собою зрозуміло, що вступ до Громади тих елементів, які до цього часу не поділяли с.-р. світогляду і есерівської парламентської тактики, міг бути тільки часовим. При першому ж практичному виступі есерівської більшості громади в якомусь програмовому питанні, або в питаннях парламентської тактики, такий елемент мусив би виступити з Громади і в значній мірі відірвати її політичну силу. Так само стояла б справа і в тім разі, коли б більшість Громади складала «кадети», а меншість трудовики.

На нашу думку організація українських послів в таку форму парламентської організації, що хоче згуртуватися не тільки на національній платформі, але ще й на платформі аграрній, соціальної і політичній є річчю не довговічною. Різнородність соціального складу послів стоятиме завжди на перешкоді такій організації і при першому ж практичному кроці виявить механічність такої комбінації. Через не декларацию Української громади ми вижиємо не переконуючою, мало аргументованою, а заходи її «соединить несоединимое» маючи на велику практичну вартість.

З цього, звичайно, не випливає, щоб «Громада» в тій формі, в якій вона хотіла останніми часами виступати в Державній Думі, не могла б мати певного значіння для політично національного зросту українського народу і для самої Державної Думи. Трудовищка, або скоріш есеровська, більшість Громади давала певні ознаки того, що і в питаннях національного характеру і в питаннях соціальних та інших реформ вона потрапить стати на демократичний ґрунт і зробить все, що тільки могло б бути в її силах, щоб вивести країну разом з іншими демократичними парламентськими фракціями з того тупого кутка, куди вона увірлася через революцію,—а спеціально для українського народу вибороти певні національні права і інші придбання політичної та потроху і соціальної волі. Судячи по тих звістках, які подавались в органі Громади (в «Рідній Справі»), члени останньої починали виявляти певну діяльність і працьовитість: так, вони внесли постанову домогтися в Державній Думі, аби в Харківському, Київському та Одеському університетах засновано було кафедри з українознавства з викладовою українською мовою; мали на увазі члени «громади» подати на затвердження Думи законопроект про охорону праці сільськогосподарських робітників; внесено було од «Громади» додатки до міністерського законопроекта про заведення загальної освіти в Росії. Додатки ці виглядають ось як:

1) в початковій школі треба вчити рідною мовою, аби говорили люди тієї шкільної округи.

2) Рідною мовою шкільної округи вважається мова, яку установить місцева виборна управа, запитавши всіх, хто живе в тій округі.

3) Хто не згодиться з постановою місцевої управи про шкільну мову, може ту постанову оскаржити.

4) В місцях, де говорять ріжними мовами, забезвечується, щоб і меншість якого небудь народа мала право учити в школі своєю рідною мовою.

5) Російську мову як мову державну в початкових школах треба учити.

6) В початковій школі треба читати по тих книжках, як скаже виборна місцева управа.

Додаток до параграфа 6 міністерського Законопроекту (в тім додатку міністерство закликає управу церковних шкіл розробляти план народної освіти) одкинуто.

В параграфі 8-му одкидається те місце, у якому законопроект закликає міністерство внутрішніх справ до участі в просвітних справах.

Одкидається і увесь додаток до параграфа 8-го (де говориться, що заповогу з казни можуть мати і церковні школи).

Другу половину параграфа 10 викласти так: «місцева самоуправа заводить і порядкує початковими школами що до господарства, науки та виховання, під доглядом міністерства освіти».

Параграф 12 викласти так: «міністерство народної освіти ділать призначені на вселюдну освіту гроші так, як то залявить місцева управа опираючись на цей закон».

Одкидаються всі статті теперішнього закону, що не згодні з цим законом або перечать йому: статті 3472 і 3473 свода законів том XI, частина I (цими статтями тепер установлено, що шкільною мовою повинна бути тільки мова російська».

Роспуск Думи сипшив творчу діяльність «Громади» в законодальних справах і не дав можливости доказати членам її, наскільки їхній прогноз що до потреби організації рослів з України в спільну парламентську фракцію з спільною програмою і тактикою міг би бути живучим і довгочасним.

Підводячи рахунок короткої діяльності Української парламентської фракції в Державній Думі, ми не можемо сказати, щоб діяльність ця виявилась в аби яких конкретних здобутках. Ні одного закону, користного спеціально для України, фракція не провела, перше через те, що її організаувалась вона, як самостійна парламентська організація лише за де кілька день до роспуску Думи,—а по друге й через те, що на заваді стояла загальна політична ситуація в країні, мало сприяюча для розв'язання національного питання взагалі і українського зокрема. Більше значіння

мало існування Громад з агітаційного боку. Дякуючи своєю організації і маніфестуванню в Думі національних потреб і протезів українського народу, парламентська українська фракція зробила де які кроки, щоб зв'язати себе з українським громадянством і понести в маси українського народу ясність гасла національної емансипації. Тут заслуга української фракції безперечно і навіть безумовно певні позитивні наслідки.

Значним фактом в житті українського народу треба визнати заснування «Українського Наукового Товариства у Києві».

В момент формування національної свідомості українського народу, в момент перетворення його з невідомої маси, з маси «тутешніх», «місцевих людей», або—в кращому разі—з «халлов» в свідомих своїй приналежності до певного національного колективу одиниць заснування такого товариства являється як раз на часі. Викликане новими потребами нашого національного життя Українське Наукове Товариство може відіграти величезну роль, як наукову, так і громадську. Той, хто пригадає, як стоїть у нас справа з українознавством, як з певним комплексом наукових дисциплін, так чи інакше зв'язаних з українським народом, поставлених з вини центрального уряду російського і австрійського національного безсилля в неможливе становище, той, хто пригадає, яке значіння має національна наука в справі національного збудження і розвитку нашого народу, той, звичайно, оцінить благодійну вагу в цій справі систематичної наукової діяльності Українського Наукового Товариства.

Поведена стало, в консеквентно-витриманому національному напрямку ця діяльність в значній мірі може спричинитись розробленню українських наукових дисциплін і загати ті прогалини, які утворилися в науці через ігнорування українознавства. Останнє, як показав проф. М. Грушевський в своїх статтях «Справа українських кафедр і наші наукові потреби»¹⁾, шмагає до себе пильної уваги з боку окремих учених дослідників

¹⁾ Літературно-Науковий Вістник. 1907 р. I—III кн.

і цілх наукових інституцій. Є де-які галузі українознавства—що уявляють з себе майже неочайні край. Інші вимагають синте-тичної роботи біля себе. При існуванні українських кафедр розроблення обох наукових галузей українознавства по університе-тах могло би бути більш-менш забезпечено. Але як заведення цих кафедр являється поки що питанням, практичного порішення котрого не має ніяких даних сподіватися в найближчому часі, то єдиною інституцією, яка може допомогти в цій справі, являється Українське Наукове Товариство, яке головною метою своєї ді-яльності ставить: «наукові розсліди на полі українознавства і ознайомлення громадянства зо всіма сторонами минулого й су-часного життя України»¹⁾. Скоцентрувавши біля себе україн-ських дослідників з різних галузей українознавства «київське наукове товариство, при впливі організації своєї наукової роботи, може стати інституцією, надзвичайно корисною для національно-культурного розвитку нашого народу, аналогічною по своїм за-слугам до Наукового товариства ім. Шевченка у Львові. Маючи все це на увазі, ми не можемо не висловити бажання найци-рйішого успіху новому товариству в його діяльності і почутті признання ініціаторам його. З другого боку той факт, що на чолі нового товариства стають такі визначні наукові українські діяч. як проф. М. Грушевський являється порукою дальшого розвитку товариства і продуктивної наукової праці його на користь рідного краю.

Поки що наукове товариство встигло тільки зорганізуватись і приступити до впровадження програми своєї наукової діяльності. Схема останньої в головних рисах подана була в докладі проф. Грушевського, відчитаного на першому зібранні товариства (29 априля с. р.). На думку автора доклада.

«Українське наукове товариство мусить мати перед очима подвійну мету, вказану йому і його статутом і тими обставинами, в яких задумус воно розвивати свою діяльність: по перше—ор-

¹⁾ Рада № 100 „Перши збори Українського Наукового Товариства у Києві“.

ганізацію наукової роботи, по друге—популяризацію серед суцільності здобутків сучасної науки.

Наукова робота має розвиватися по змозі у всіх областях науки, а перед усім—в сфері українознавства, то значить, в тих областях наукової роботи, які роз'яснюють нам минулість і сучасне життя українського народу і його території. Організація наукової роботи в цих напрямках вимагає певної спеціалізації, власне—поділу на секції наукових сил Товариства. Відповідно до завдань, які собі ставить Товариство, найбільш практичний здається випробоване вже й іншими аналогічними інституціями групування, в трьох секціях:

В секції історичній, для історії з помітними науками, археології, етнології, історії права, історії штуки, взагалі і особливо для історії України, її археології, етнології і т. д.

В секції філологічній, для мови, історії літератури й народньої словесности, української й загальної.

В секції математично—природничій, для наук математичних, природничих і лікарських, взагалі, і в спеціальнім вжиттєнню до українського народу й України.

До секцій належить наукова робота в зазначених вище і споріднених з ними областях. В них мають осуджуватися наукові праці, внесені до Товариства, оцінюватися й ухвалюватися роботи, призначені для публікацій Товариства. Організуються вони тим способом, що кожному членові Товариства дається право записатися до котрої небудь секції Товариства і брати участь в її занятях: в інтересах як найскорішого розвитку наукової роботи треба зараз же, як цей план буде прийнятий, оновістити всіх членів Товариства про це. Для координування наукових занять секцій з загальним життям Товариства, до ради Товариства, з правами голосу, мають входити голови секцій, або вибрані замість них делегати. Подробиці устрою й діяльності секцій має означити інструкція, впроблена свільно секціями й затверджена зборами Товариства.

Для організації наукових занять в певних областях науки, які вимагають ширшої участі робітників не тільки з Товариства,

я і з поза нього. при секціях повинні організуватися наукові комісії, як помічні, організаційні органи їх. Хоч загалом це вже належить до діяльності секцій, проте не можна не піднести тут потреби сформування двох комісій, дуже потрібних уже зараз, в перших же початках діяльності Товариства. Це комісія етнографічна, для народньої словесности (фольклора) і етнології при секціях історичній і філологічній, дуже важна з огляду на велику масу матеріалу й потреби згрупування коло його збирання й оброблення робітників з поза Товариства. Друга, ще потрібніша з огляду на теперішні обставини українського життя — це комісія язикова, при секції філологічній. Некучі питання вироблення і приведення до можливої одностайности української правописи, граматики, термінології і взагалі певних принципів літературної мови роблять її невідмінно потрібною; і через те заснування цих двох комісій треба б в принципі ухвалити тепер же. разом з заснуванням секцій, і оповістити про це членів, щоб задалегідь гуртувати для них наукових робітників.

Таксамо вважав би я потрібним ухвалення в принципі, щоб Товариство, скоро тільки наукова робота проявить себе в цім, приступило до видавання наукового видавництва, яке б подавало наукові праці й реферати членів і служило б свідомством його наукового життя, по друге — приступило б до організації з'їздів українських наукових діячів, які б могли бути дуже корисними і в різних справах більш практичної натури, і послужити сильним і успішним способом на те, щоб викликати живіший науковий рух також і по інших частях України.

Що до популяризації науки, то тут, полишаючи діло ради й секцій товариства, належало-б висловити бажання, щоб уже від осені Товариство могло-б приступити до організації публичних: викладів, поодиноких лекцій і цілих серій їх, особливо з сфери українознавства, а для цього потрібно оповістити членів про такий план і просити тих з них, які б взяли на себе читання таких лекцій, аби завчасу сповістили раду Товариства про свій замір, і подали програми своїх викладів, аби рада могла завчасу добути дозвіл на ті виклади.

Другою такою точкою в популяризації науки, на яку мусило б звернути увагу Товариство та заохотити своїх членів до роботи в тій напрямі, було б приготування підручників—і загального характеру, і особливо—з українознавства, з тих областей його, в яких ми ще не маємо українських підручників—як історія українського письменства, географія і статистика України і т. п.з.

Поданою запропоновану головою нового товариства схему майбутньої діяльності останнього і згоджуючись в загальних рисах з нею, ми не можемо не зауважити в ній великого пропуску. Доклад проф. Грушевського не згадує про економіку України і про потребу заснування при товаристві окремої секції, призначеної спеціально для вивчення економічних відносин на Україні. А між тим заснування економічної секції через загальне зацікавлення в наші часи економічними науками і через лихий стан вивчення економічних відносин на Україні являється річчю просто такою необхідною.

Минаючи чисто наукове значіння докладного вивчення економіки української, заснування такої секції має і певне практичне значіння з національного погляду. Не треба забувати того, що наші національно-політичні домагання, напр. автономії України, в значній мірі мають свою базу в економічних потребах української території. Вияснити останні в докладних фактах, цифрах і висновках являється *conditio sine qua non* живучести і реальності того постулату, який ми висовуємо і в реалізації якого ми бачимо певну юридичну гарантію нашого національного розвитку. Поки що ми не можемо сказати, щоб постулат автономії України був справді зрозумілим для широких мас українського народу, щоб потреба цього нашого національного домагання свідомо відчувалась українськими массами, щоб, нарешті, останні висновки, квінт-есенція тієї аргументації, до якої ми звертаємось, боронячи наше домагання, були відомі не тільки в літературних колах, а і далеко по за ними. Це—факт, перечити йому певно ніхто не буде, як не буде також ніхто перечити й тому, що й та аргументація автономії України, про яку так часто до-

водиться читати в українській пресі, власне кажучи, далі загальних фраз, а в кращім разі, поодиноких аргументів наукового значіння до окремих пунктів національної програми ще не пішла. Вимагаючи для себе автономії України ми повинні аргументувати цей постулат доказами не тільки національно-культурного, але й юридично-економічного характеру, не тільки тим, що при здійсненні цього постулату, ми, мовляв, зможемо певинни розвиватися в нашому національному-культурному житті, але ще й тим, що автономія України забезпечить певними юридичними нормами розвиток нашого господарського життя, розвиток продукційних сил нашої країни, який, власне кажучи, і являється основною базою і для культурно-національного розвитку. Не дивлячись на всю вагу з національного погляду вивчення економічних відносин на Україні, справа з цим стоїть досить але і вимагає великої синтетичної роботи біля себе, яка не під силу поодиноким особам і може бути виконана тільки цілою науковою інституцією, колективними зусиллями цілого кола наукових діячів. От через що Науковому Українському Товариству, яке головною своєю метою ставить вивчення сучасного життя України у всіх його проявах, треба звернути особливо-вільну увагу на згадану сферу українознавства, знайомлячи з висновками своїх дослідів в цій справі і широкі маси українського народу. От через що треба побажати, щоб і пропозиція члена Наукового Українського Товариства д. П. Васіленко, який згоджуючись з докладом проф. Грушевського про організацію і план наукової діяльності товариства, разом з тим пропонував засновати окрему секцію—правничо-економічну, була прийнята товариством.

Українська преса почала останніми часами звертати на себе увагу російського уряду. Так, заборонена була часопись «Наша Дума», що виходила в Петербурзі в апрілі місяці с. р. двічі на тиждень. Вийшло тільки 2 числа. «Наша Дума» мала соціал-демократичний напрямок і впадалась за участю деяких українських послів другої Державної Думи, що поділяли програм української соціал-демократичної партії.

Після роспуску Думи урядову кару заслужили. «Рада», як редактора якої накладено штраф в 300 карб. або 1 місяць тюрми за статтю уміщену в газеті. Редактора нового українського щотижневого органу. «Слово» потягнуто до суду на підставі 206 ст. Загальн. Уст. Губ., т. II. св. Зак. вид. 1892 ст. 15. за нередюк фельетону д. Меньшикова з «Нового Времени» в ч. 3-му під заголовком «В Думі». Характерно зазначити, що за цей самий фельетон ні автора фельетону, ні редактора «Нового Времени» до суду не потягнуто. Ще більше лиха зазнав «Рідний Край» — що тижнева часопись, що ось уже другий рік виходить в Полтаві. Полтавська адміністрація не раз карала цю українську часопись частими конфіскаціями окремих чисел, заборонаю продажу її по окремих місцевостях Полтавщини (напр. в Кременчузі) то що. Нарешті видавання часопису в Полтаві стало абсолютно не можливим. Уникаючи адміністративних репресій, редакція «Рідного Краю» мусила йти на певні компроміси, жертвуючи інтересом змісту і гострою правдивістю вислову, не надгукуючись, як слід на болючі питання життя, промовчуючи те, що вимагало до себе уваги і того чи іншого реагування, але і це втаювання між урядовими Сіцлами і Харібдами всеж так не допомогло. Не маючи формальних причінок для репресій над редакцією адміністрація запечатала ту друкарню, де друкувався «Рідний Край». Під впливом таких утисків редакція примушена була часом припинити видання і повідомити своїх «передплатників та прихильників», що видавати на далі часопись в Полтаві не має ні якої змоги, а через те видавництво переноситься в Київ. Перехід в інше місце вимагатиме од редакції багато клопотів та коштів, а через те слідує число вийде не так то швидко»¹⁾.

Через роспуск другої Державної Думи мусила на «між думські часи» спинитися і «Рідна Справа» («Думські вісті») — орган Української Парламентської Громади, що виходив в Петербурзі. В останньому числі редакція «Рідної справи» (ч. 12) повідомляє,

¹⁾ Рада ч. 125. Субота 2 іюня.

що з початком 1 лютого с. р. вона має надію знову приступити до видання «Рідної Справи», або якоїсь іншої газети, що буде обстоювати також самі думки, що проводились у «Рідній Справі». За весь час своєї діяльності видавничої редакція випустила тільки 12 чисел. Але, не дивлячись на це, «Рідна Справа» відіграла досить велике значіння в справі організації української трудової громади. По інтересу ж статей, по змілому редагуванню і популярності мови «Рідну Справу» треба зарахувати до найкращих часописів, які тільки видавались на українській мові. Не можна не побажати, щоб редакція і далі (з першого 1 лютого с. р.) вела справу свого майбутнього видавництва так само, як «Рідну Справу».

С. Петлюра.

Од редакції.

Журнал «Україна», що виходить з року 1907 замість «Київської Старини», складається з двох частин, які будуть виходити у кожному щомісячному книжку. наукової та літературно-публіцистичної.

В частині *науковій* друкуються: самостійні праці з української історії та усякі матеріали до неї, як то: особливо цінні історичні документи, мемуари, хроніки, днівники, записки, спомини, оповідання, біографії, некрологи та характеристики. описи річкових пам'яток української старовини та замітки про все те взагалі, що дотикається або змальовує народне життя на Україні, або ж в чому виявляється народня творчість та світогляд, як напр.: необслідовані звичаї релігійні, правові, соціальні і т. и.. давні пісні з голосом, незаписані думи, казки, легенди, і т. л.: бібліографічні звістки про нові видання в Росії і заграницею. книжки та статті, які дотикаються минулого і сучасного життя України, з критичними увагами про них.

В частині *літературно-публіцистичній*, крім української беллетристики, подаватимуться статті про сучасні питання, особливо ж про ті, що мають зв'язок з життям України.

Статті, як в першій, так і в другій частині, друкуватимуться *українською мовою*, але для тих авторів, яким важко поки що писати по українському, залишається право подавати свої праці *мовою російською*.

Журнал буде виходити щомісяця книжками аркушів в 10—12.

Рукописи, надіслані у редакцію для друку, коли буде потреба—скорочуватимуться та змінитимуться. Рукописи, які узагалі не буде до друку непридатними, зберігаються в редакції ність місяців; редакція не бере на себе обов'язку повертати їх авторам своїм коштом.

Редакція просить авторів надсилати книжки та брошури на рецензію.

„УКРАЇНА“

виходить в 1907 р. коло 15 дня кожного місяця книжками в 10—12 аркушів. В міру потреби додаються портрети та малюнки.

ПЕРЕДПЛАТА НА «УКРАЇНУ» В 1907 РОЦІ:

за 12 книжок з доставкою—7 карб., а без доставки—6 карб.,
за границю—9 карб.

Адреса редакції: КИЇВ, ТРОЦЬК. ПЛОЦЬ, НАРОДНИЙ ДОМ.

Редакція бере на себе відповідальність за акуратну доставку журналу тільки перед особами, що передплатили його в редакції або в книжковому магазині «Кіевской Старини» (Безаковская, 8).

Якщо передплатник котроїсь книжки журналу не одержить, то повинен зараз же, як одержить дальшу книжку, повідомити редакцію про те, що не одержав, попередньою додавши посвідчення місцевої поштової контори

В 1907 р. редакція «України» видає «Словарь українського язика», зібраний редакцією журналу «Кіевская Старина». Цей «Словарь», під редакцією Б. Гринченка, заслужив 2-у Костомаровську премію від Російської Академії Наук. Весь «Словарь» буде уміщатись на 150 друкованих аркушах середнього октава. Поділений він буде на 4 томи. Ціна за всі томи—7 карб., а для передплатників журналу «Україна»—6 карб., коли гроші ці будуть вислані разом з передплатою на журнал. Кожен том вислатиметься передплатникам зараз після виходу його з друку.

В редакції продаються комплекти «Кіевской Старини» за роки 1883, 1885, 1887, 1888, 1889, 1890, 1891, 1892, 1893, 1894, 1895, 1896, 1897, 1898, 1899, 1901, 1902, 1904, 1905 і 1906 по 6 карб. за 12 книжок, а з пересилкою—7 карб. Коли купуватиметься за всі роки—30% скидається. Окремі книжки журналу по 1 карб.

Редактор-видавець В. Науменко.

